MINISTERIE VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

RIJKSINSTITUUT VOOR OORLOGSDOCUMENTATIE

BRONNENPUBLICATIES

PROCESSEN Nr 4

HET PROCES CHRISTIANSEN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1950

HET PROCES CHRISTIANSEN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1950

Copyright 1950 by Netherlands State Institute of War-Documentation, Amsterdam, Netherlands
All rights reserved, including the right to translate or to reproduce this book or parts thereof in any form

PRINTED IN THE NETHERLANDS

INHOUD

Blz.

VOORBERICHT 7

VERLOOP VAN DE ZAAK-CHRISTIANSEN 9

BIJZONDER GERECHTSHOF TE ARNHEM

Opening en telastelegging 13

Onderzoek van het eerste ten laste gelegde feit: het doodschieten van vijf gijzelaars te Goirle 16

Onderzoek van het tweede ten laste gelegde feit: het fusilleren van tien inwoners van Haarlem 49

Onderzoek van het derde ten laste gelegde feit: de represaille tegen Putten 69

Verhoor van de getuigen à décharge 119

Voortzetting van het onderzoek op 22 Juli 1948 134

Requisitoir van de procureur-fiscaal 139

Pleidooi van de raadsman 162

Repliek van de procureur-fiscaal 198

Heropening van het onderzoek op 5 Augustus 1948 200

Sententie van het Bijzonder Gerechtshof 202

DOCUMENTEN

1. Decreet van Hitler over de uitoefening van de regeringsbevoegdheden in Nederland van 18 Mei 1940 228
2. Instructie van Hitler voor de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden van 20 Mei 1940 230
3. Opstel van Von Wühlisch: Aufgaben und Unterstellungsverhältnisse des Wehrmachtbefehlshabers in den Niederlanden 231
4. Verklaring van K. Student over Christiansen 236
5. Verklaring van K. G. E. Schöngarth inzake Putten 238
6. Verklaring van K. P. Berg inzake Putten 240

SUMMARY IN ENGLISH 243

ILLUSTRATIES

General der Flieger F. C. Christiansen . . . . . tegenover 13

Christiansen in 1946 . . . . . tegenover 202

Schema behorend bij bijlage 3 234

VOORBERICHT

Als vierde in de serie Processen verschijnt het verslag van het op 21 en 22 Juli en 5 Augustus 1948 voor het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem gevoerde rechtsgeding tegen de voormalige *Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, General der Flieger F. C. Christiansen.*

Het gehele proces kon met toestemming van de president van het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem door medewerkers van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie op draadgramofoons worden opgenomen. Het Directorium betuigt gaarne zijn dank voor de bereidwilligheid, waarmede de president het Rijksinstituut is tegemoet getreden.

Vervolgens is op het Rijksinstituut de opgenomen tekst uitgetypt. Het nauwkeurig vaststellen van het gesprokene bracht nog enige problemen met zich, die dank zij de vriendelijke medewerking van de griffier van het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem en van de raadsman van de verdachte tot een oplossing konden worden gebracht.

De uitgetypte tekst was in deze vorm niet voor de druk geschikt. Vele voor de vuist uitgesproken volzinnen bleken op papier slecht te lopen of onoverzichtelijk van bouw te zijn; overbodige herhalingen waren niet zeldzaam. De medewerkster van het Rijksinstituut, aan wie de bewerking van deze uitgave opgedragen werd, zag zich derhalve tot eerste taak gesteld, de opgenomen tekst zodanig bij te vijlen, dat het gesprokene zich gemakkelijk liet lezen en nergens een overdreven indruk maakte, terwijl toch de levendigheid, die het proces in werkelijkheid had gekenmerkt, niet verloren ging. Gevolg van deze richtlijn was, dat minder gewijzigd werd in hetgeen de in het proces optredende Duitsers zeiden dan in de woorden van de Nederlanders. Met opzet werden in de tekst van het door de verdachte gesprokene zeer weinig wijzigingen aangebracht. Het is wellicht niet overbodig, er op te wijzen, dat deze veranderingen uitsluitend de vorm van het gesprokene betreffen en dat zij de inhoud onaangetast laten, ja, die verduidelijken. De Nederlandse woorden en zinswendingen, vooral door Rauter gebruikt, zijn alle in de gedrukte tekst bewaard. Een exemplaar van de oorspronkelijke tekst van het woordelijke procesverslag blijft bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie berusten.

Het Directorium meent, dat de gesproken taal in de gedrukte tekst niet tot schrijftaal is geworden. Het is tevens van mening, dat het woordelijke verslag, doordat het levendiger is dan een uitgewerkt stenogram kan zijn, de sfeer van het proces zo goed heeft bewaard, dat het opnemen van ooggetuigenverslagen, zoals in de publicatie *Het proces Mussert* geschiedde, hier zonder enig bezwaar achterwege kan blijven.

Bij de bewerking van de tekst zijn de citaten uit dossierstukken nauwkeurig met de originelen vergeleken. Het strafdossier werd hiertoe gedurende enige tijd op het Rijksinstituut gedeponeerd. Welke passages citaten zijn, is in de gedrukte tekst typografisch aangeduid; dit geldt ook voor zinnen uit dossierstukken, die door de president van het Hof werden samengevat of in eigen woorden werden weergegeven.

Met opzet is niet verwezen naar de nummers van de stukken, waaruit geciteerd wordt, omdat de strafdossiers van de Bijzondere Rechtspleging geen publiek karakter dragen.

De bewerkster heeft aan de tekst enige verklarende en verwijzende voetnoten toegevoegd. Noten bij het requisitoir en bij het pleidooi, onderscheidenlijk door de procureur-fiscaal en door de raadsman van de verdachte opgesteld, zijn als zodanig aangeduid.

De voorbereiding van deze uitgave geschiedde op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie door mej. E. Verkade, litt. dra., met medewerking van dr A. E. Cohen. Mej. Verkade stelde de definitieve vorm van de tekst vast, redigeerde de voetnoten en zocht de bijlagen uit. Eveneens stelde zij het *Verloop van de zaak-Christiansen* samen, alsmede het Nederlandse concept voor de samenvatting in het Engels.

HET DIRECTORIUM VAN HET RIJKSINSTITUUT
VOOR OORLOGSDOCUMENTATIE

VERLOOP VAN DE ZAAK-CHRISTIANSEN

Friedrich Christian Christiansen, geboren te Wyk op het eiland Föhr op 12 December 1879, ex-General der Flieger, gedurende de Duitse bezetting van Nederland Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, werd, nadat hij op 1 Mei 1945 naar zijn woning te Innien bij Neumünster (Sleeswijk-Holstein) in Duitsland was teruggekeerd, op 6 Juli 1945 gearresteerd en overgebracht naar een burgerlijk interneringskamp te Holstein.

Vandaar werd hij op 4 Januari 1946 uitgeleverd aan de Nederlandse regering om als oorlogsmisdadiger terecht te staan, waartoe hij aanvankelijk naar de gevangenis te Minden en vervolgens op 14 Januari 1946 naar Nederland werd overgebracht door personeel van de Netherlands War Crimes Commission. Na herkend en geregistreerd te zijn op het Departement van Justitie werd hij op 15 Januari 1946 in bewaring gesteld in de strafgevangenis te Arnhem, waar hij verbleef tot de opening van zijn proces.

Nadat mr H. A. J. Reumer, toenmalig procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem, hem een eerste verhoor had afgenomen op de dag van aankomst, ter zake van de represailles tegen de bevolking van Putten in October 1944, werd op 4 Februari 1946 op grond van o.a. art. 1 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht en art. 47, 157, 282 en 287 van het Wetboek van Strafrecht, een gerechtelijk vooronderzoek aangevraagd, in te stellen door mr H. R. de Zaaijer als raadsheer-commissaris, die onmiddellijk een aanvang maakte met het onderzoek, dat eerst op 21 Juni 1948 werd gesloten.

Op 18 Februari 1946 werd mr J. H. Arnold, advocaat en procureur te Arnhem, als raadsman aan de verdachte toegevoegd. Op de wens van Christiansen om door de vroegere medewerker uit zijn staf, dr H. Vogler, als verdediger te worden bijgestaan, beschikte het Departement van Justitie in Juni 1946 afwijzend, daar het Nederlandse recht niet toelaat, dat een buitenlander als verdediger voor een Nederlands Hof optreedt. De dagvaarding door de raadsman van deze door Christiansen gemachtigde zaakwaarnemer, die ontlastend materiaal verzameld had, als getuige à décharge, mocht evenmin slagen, op grond van moeilijkheden met visum en deviezen. Christiansen werd gedagvaard tegen 21 Juli 1948 des voormiddags te tien uur.

Het proces werd gevoerd in een zaal van Huize „Renn-Enk", Velperweg 139 te Arnhem, de zetel van het Bijzonder Gerechtshof.

Het Hof was samengesteld als volgt: mr dr J. A. G. baron de Vos van Steenwijk, president; Prof. mr D. van Eck, rechtsgeleerd raadsheer; Schout-bij-Nacht K. van Aller, militair raadsheer; terwijl mr C. Star Nauta Carsten en kolonel G. A. de Brauw respectievelijk als bijzittend raadsheer en bijzittend militair raadsheer fungeerden. Voor het Openbaar Ministerie trad op de advocaat-fiscaal mr G. Fikkert. Griffier was mr H. H. Kirchheiner, tolk P. J. Roorda. Het verhandelde ter zitting werd opgenomen met draadgramofoons door medewerkers van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

De procureur-fiscaal had als getuigen à charge gedagvaard: Hanns Albin Rauter, voormalig Höherer SS- und Polizeiführer en Generalkommissar für das Sicherheitswesen; Joseph Schreieder, voormalig leider van een afdeling van de dienst van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes; Willy Lages, voormalig leider van de Aussenstelle Amsterdam van de Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst; Fritz Wilhelm Hermann Fullriede, voormalig Oberst Panzerwaffe, alle vier gedetineerd; Marinus Gerardus Otten, voormalig opperluitenant van de gemotoriseerde politie in Putten; P. J. Roorda, tolk, allen ter zitting aanwezig en gehoord.

De raadsman had gedagvaard als getuigen à décharge: Jhr Willem Gerard Groeninx van Zoelen en ir Jacobus Frederik Overwijn, beiden ter zitting aanwezig. Bovendien zes vroegere medewerkers van Christiansen, die, hoewel hun uitlevering in principe was toegestaan, niet tijdig van uitreispapieren werden voorzien door de bezettingsautoriteiten in Duitsland. Zij waren: dr Heinrich Vogler, voormalig leider van de afdeling Ic in de staf van de WBN; R. Klüter, voormalig adjudant van de WBN en verbindingsofficier met de rijkscommissaris; Karl Drum, gedurende 1941 en 1942 chef van de staf van de WBN; Kurt Erhardt, stafofficier, belast met aangelegenheden van de Nederlandse krijgsgevangenen; Heime Schlutius, officier van het regiment van Fullriede; Erich Blankennagel, schrijver in de staf van de WBN. Een tweede tekort aan getuigen was het gevolg van de dood van twee der belangrijkste: de voormalige Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD Schöngarth en Christiansen's stafchef Von Wühlisch.

De behandeling duurde twee dagen. Op Woensdag 21 Juli 1948 werd begonnen met de voorlezing van de telastelegging door de procureur-fiscaal (blz. 13), waarna de getuigen en de verdachte werden gehoord over de drie ten laste gelegde punten en de processtukken werden behandeld (blz. 16). Na onderbreking van een uur werd des namiddags de zitting hervat voor de verdere behandeling en de verklaringen van de getuigen à décharge (blz. 119).

Nadat op 22 Juli nog enkele punten van het voorafgaande onderzoek opnieuw aan de orde waren gesteld, hield de advocaat-fiscaal mr G. Fikkert zijn requisitoir (blz. 137) en stelde als eis: twintig jaar gevangenisstraf. Na een korte schorsing begon de verdediger mr J. H. Arnold met het eerste gedeelte van zijn pleidooi (blz. 162), hetwelk hij in de middagzitting voortzette. Na een korte repliek van de advocaat-fiscaal, waarbij hij persisteerde bij zijn eenmaal genomen requisitoir, sloot de president het onderzoek en bepaalde de uitspraak op 5 Augustus om tien uur.

Na wijzing van een interlocutoire sententie, overwegende, dat het onderzoek niet volledig was geweest, zolang geen certificaat van echtheid was overgelegd van een document, dat, belastend inzake Putten, onmisbaar werd geacht, werd op Donderdag 5 Augustus de zitting heropend en legde de procureur-fiscaal het gevraagde certificaat over. Hierna stelde de president de uitspraak op een week later.

De zitting van het Bijzonder Gerechtshof werd heropend op Donderdag 12 Augustus voor de bekendmaking van de sententie en voorlezing van de overwegingen

van het Hof door de president (blz. 202). Hierbij werden vrijwel alle verweerpunten, door de verdediger naar voren gebracht, verworpen, maar rekening houdende o.a. met de ouderdom van verdachte bepaalde het Hof de straf op twaalf jaar gevangenisstraf met aftrek van de tijd in voorarrest doorgebracht en met verlening van het recht van cassatie. De voorlezing van de sententie werd door Christiansen uiterst opmerkzaam aangehoord, maar overigens, evenals op de vorige zittingen, zonder blijk van bewogenheid.

Op 20 Augustus 1948 stelden zowel de procureur-fiscaal als de raadsman beroep in cassatie in. Beider beroep werd echter op 9 October 1948 ingetrokken, terwijl aan Christiansen de intrekking van het door de procureur-fiscaal ingestelde beroep in cassatie werd betekend. Hierdoor trad het vonnis in kracht van gewijsde.

BIJZONDER GERECHTSHOF
te Arnhem

Openbare terechtzitting van Woensdag 21 en Donderdag 22 Juli, Donderdag 5 en 19 Augustus 1948.

President:	MR DR J. A. G. BARON DE VOS VAN STEENWIJK.
Rechtsgeleerde Raadsheren:	PROF. MR D. VAN ECK, MR C. STAR NAUTA CARSTEN.
Militaire Raadsheren:	SCHOUT-BIJ-NACHT K. VAN ALLER, KOLONEL G. A. DE BRAUW.
Procureur-Fiscaal:	MR G. FIKKERT.
Griffier:	MR H. H. KIRCHHEINER.

STRAFZAAK

tegen

FRIEDRICH CHRISTIAN CHRISTIANSEN, gedetineerd.

Getuigen à charge:	HANNS ALBIN RAUTER, gedetineerd; JOSEPH SCHREIEDER, gedetineerd; WILLY LAGES, gedetineerd; FRITZ WILHELM HERMANN FULLRIEDE, gedetineerd; MARINUS GERARDUS OTTEN, Velp; PIETER JEEN ROORDA, Arnhem (tolk).
Getuigen à décharge:	JHR WILLEM GERARD GROENINX VAN ZOELEN, Slikkerveer; IR JACOBUS FREDERIK OVERWIJN, Dordrecht; (gedagvaarde maar niet verschenen getuigen: ERICH BLANKENNAGEL, CARL DRUM, KURT ERHARDT, R. KLUETER, HEIME SCHLUTIUS, DR HEINRICH VOGLER).
Raadsman:	MR J. H. ARNOLD.

OPENING EN TELASTELEGGING

DE PRESIDENT (hamerslag): De zitting wordt geopend. U bent Friedrich Christian Christiansen?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: 68 jaar? Geboren te Wyk op het eiland Föhr? U bent ex-Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Gaat U dan maar zitten en weest oplettend op wat U zult horen. Verstaat U de Nederlandse taal?

CHRISTIANSEN: Viel davon, nicht alles.

DE PRESIDENT: Mocht U het een of ander niet verstaan, wilt U het mij dan zeggen?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Dan zal dat vertaald worden door de tolk.

CHRISTIANSEN: Jawohl, Herr Präsident.

DE PRESIDENT: Gaat U dan zitten. Het woord is aan Mijnheer de Procureur-Fiscaal.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, Generaal Christiansen staat hier terecht

„terzake dat hij in Nederland gedurende de tijd van en in verband met de op 10 Mei 1940 aangevangen aanvalsoorlog van Duitsland tegen het Koninkrijk der Nederlanden en vóór 15 Mei 1945, als Duitse militaire bevelhebber hier te lande, immers als Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, althans in krijgsdienst bij of van de Duitse vijand, misbruik makende van zijn macht en gezag als zodanig:

1. opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog, nadat te Rotterdam op of omstreeks 7 Augustus 1942 door één of meer toen onbekende personen een poging tot een aanslag op een spoortrein, waarmede Duitse militairen werden vervoerd, was gedaan, als vergeldingsmaatregel deswege Nederlandse gijzelaars heeft doen doodschieten door een vordering daartoe te richten tot de Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete en/of de Höhere SS- und Polizeiführer, tevens Generalkommissar für das Sicherheitswesen en bij deze functionarissen of één hunner op het ten uitvoer leggen van zodanige maatregel aan te dringen en met hen of één hunner een bespreking, strekkende tot het doen treffen van zodanige maatregel, te houden, tengevolge waarvan vijf aan de gepoogde aanslag onschuldige Nederlanders, te weten: mr R. Baelde, Chr. Bennekers, mr O. E. G. graaf Van Limburg Stirum, W. Ruys en A. baron Schimmelpenninck van der Oye, op of omstreeks 15 Augustus 1942 onder de gemeente Goirle door een executie-peleton zijn neergeschoten en gedood;

2. opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog, nadat te Haarlem op of omstreeks 30 Januari 1943 een Duits militair door één of meer onbekende personen was doodgeschoten, van de Höhere SS- und Polizeiführer, tevens Generalkommissar für das Sicherheitswesen en/of van de Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete, althans van één hunner gevorderd

heeft en/of bij hen of één hunner erop aangedrongen heeft, dat als vergeldingsmaatregel deswege een aantal Nederlandse burgers zou worden doodgeschoten, tengevolge waarvan tien personen, te weten: B. Chapon, H. O. Drilsma, P. Frank, J. Th. Lebbe, K. F. Reuman, W. de la Rie, R. Strengholt, S. Warmenhoven, P. Wey en I. Zwanenbeek, van wie geenszins was vastgesteld of gebleken, dat zij bij het plegen van die aanslag betrokken waren geweest, op of omstreeks 2 Februari 1943 onder de gemeente Bloemendaal door een executie-peleton zijn neergeschoten en gedood;

3. opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog en/of de menselijkheid, nadat te of nabij Putten in de nacht van 30 September 1944 op 1 October 1944 een aanslag was gepleegd op enige in een auto gezeten Duitse militairen, als vergeldingsmaatregelen deswege op zijn bevel, althans in zijn opdracht, door onder zijn bevel staande Duitse troepen een groot deel der weerbare mannelijke bevolking van Putten gevangen heeft doen nemen en ter wegvoering naar Duitsland heeft doen overgeven aan de SS, tengevolge waarvan deze mannen, op enkele uitzonderingen na, naar Duitsland zijn gedeporteerd en het merendeel hunner aldaar onder afschuwelijke omstandigheden om het leven is gekomen; vrouwen, kinderen en ouden van dagen, althans een groot aantal hunner uit hun woningen in Putten heeft doen verdrijven en een groot aantal huizen in Putten in brand heeft doen steken en verwoesten;

althans voor het geval het onder 3 (in verband met de aanhef) ten laste gelegde niet tot een veroordeling mocht leiden:

nadat te of nabij Putten in de nacht van 30 September 1944 op 1 October 1944 een aanslag was gepleegd op enige in een auto gezeten Duitse militairen, als meerdere van de tot zijn staf behorende Duitse militairen en van de met de uitvoering der vergeldingsmaatregelen belaste Duitse troepen, opzettelijk heeft toegelaten, dat de aan hem, verdachte, ondergeschikte tot zijn staf behorende militairen door onder zijn bevel staande Duitse troepen een groot deel van de weerbare mannelijke bevolking van Putten gevangen hebben doen nemen, ter wegvoering naar Duitsland hebben doen overgeven aan de SS, tengevolge waarvan deze mannen, op enkele uitzonderingen na, naar Duitsland zijn gedeporteerd en het merendeel hunner aldaar onder afschuwelijke omstandigheden om het leven is gekomen; vrouwen en kinderen uit hun woningen in Putten hebben doen verdrijven en een groot aantal huizen in Putten in brand hebben doen steken en doen verwoesten; hebbende hij, verdachte, immers — ofschoon hij wist, althans begreep, dat er tegen Putten en/of de Puttense bevolking met de wetten en gebruiken van de oorlog strijdige vergeldingsmaatregelen wegens gemelde aanslag zouden worden getroffen, althans ofschoon hij begreep, dat er een grote mate van waarschijnlijkheid bestond, dat zodanige vergeldingsmaatregelen zouden worden getroffen — de tot zijn staf behorende militairen de vrije hand gelaten in de bevelvoering aangaande de te treffen vergeldingsmaatregelen en de uitvoering daarvan en daarop geen enkele contrôle uitgeoefend.

In deze zaak zijn van de zijde van het O. M. vijf getuigen en één tolk gedagvaard, terwijl van de kant van de verdediging acht getuigen, waarvan zes uit Duitsland, zijn gedagvaard."

DE PRESIDENT: Wil de griffier nu de getuigenlijsten voorlezen?

DE GRIFFIER: Getuigen à charge: Hanns Albin Rauter, Joseph Schreieder, Willy Lages, Fritz Wilhelm Hermann Fullriede, Marinus Gerardus Otten; Pieter Jeen Roorda als tolk.

Getuigen à décharge: Erich Blankennagel, Heime Schlutius, Kurt Erhardt, Carl Drum, Klüter, dr Heinrich Vogler, jhr W. G. Groeninx van Zoelen en ir J. F. Overwijn.

DE PRESIDENT: Die getuigen à charge, zijn die aanwezig? — Dus die zijn aanwezig. Mijnheer de Verdediger, weet U wie er aanwezig zijn van de getuigen à décharge?

DE RAADSMAN: Jhr Groeninx van Zoelen en ir Overwijn.

DE PRESIDENT: Mijnheer Roorda, is die aanwezig? Mijnheer Roorda, wilt U even naar voren komen? Mijnheer Roorda, U bent Pieter Jeen Roorda, 59 jaar, U bent directeur van de gemeentelijke H. B. S. te Arnhem? Bent U bereid in deze zaak als tolk op te treden?

DE TOLK: Jawel, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Wilt U dan de eed afleggen, dat U Uw taak naar Uw geweten zult vervullen?

DE TOLK: Zo waarlijk helpe mij God almachtig.

DE PRESIDENT: Dank U wel, gaat U zitten.

ONDERZOEK VAN HET EERSTE TEN LASTE GELEGDE FEIT

DE PRESIDENT: Dan getuige Rauter. Gaat U hier maar voor de microfoon staan. U bent Hanns Albin Rauter, 53 jaar?

GETUIGE RAUTER: Ja.

DE PRESIDENT: In de laatste tijd der bezetting was U General der Waffen-SS, General der Polizei en SS-Obergruppenführer?

GETUIGE RAUTER: Ja.

DE PRESIDENT: Verstaat U de Nederlandse taal?

GETUIGE RAUTER: Ja, wenn Sie langsam sprechen, dann verstehe ich Sie.

DE PRESIDENT: Bent U familie van de verdachte Christiansen?

GETUIGE RAUTER: Nein, Herr Präsident.

DE PRESIDENT: Bent U bereid als getuige in deze zaak de gehele waarheid en niets dan de waarheid te zeggen?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

(De president neemt getuige Rauter de eed af.)

DE PRESIDENT: Aan deze verdachte Christiansen zijn verschillende feiten ten laste gelegd. Bent U bekend met de telastelegging?

GETUIGE RAUTER: Ja, ich glaube es, von der letzten Vernehmung.

DE PRESIDENT: Er zijn drie speciale punten ten laste gelegd. Het eerste punt betreft het fusilleren van vijf gijzelaars op 15 Augustus 1942 te Goirle als gevolg van de aanslag op de trein in Rotterdam. Het tweede punt betreft het fusilleren van gijzelaars te Bloemendaal op 2 Februari 1943 naar aanleiding van het doodschieten van een Duits onderofficier te Haarlem. En het derde punt betreft het drama van Putten.

Eerst zullen we het eerste punt behandelen, dat is de kwestie van het drama te Goirle. Daaromtrent bent U verschillende malen gehoord door de raadsheer-commissaris mr de Zaaijer; over Goirle en in de zaak over de aanslag op de trein in Rotterdam. Daarover bent U verschillende malen gehoord. U hebt verschillende verklaringen afgelegd en die komen neer op het navolgende: er is te Uwer kennis gekomen, dat er op 7 Augustus 1942 in Rotterdam een aanslag gepleegd is op een Duitse militaire trein.

GETUIGE RAUTER: Jawohl, Herr Präsident.

DE PRESIDENT: En de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, de verdachte Christiansen, eiste daarvoor genoegdoening?

GETUIGE RAUTER: Ja, im Auftrag des Oberkommandos der Wehrmacht.

DE PRESIDENT: Toen is door de rijkscommissaris, Seyss-Inquart, over deze zaak een bespreking in Den Haag georganiseerd?

GETUIGE RAUTER: Am Sonnabend, den 8.

DE PRESIDENT: Daarbij waren tegenwoordig: de rijkscommissaris, de verdachte Christiansen, de chef-staf generaal Drum, dr Gaykow, majoor Erhardt, dr Wimmer, Schmidt en Uzelf?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Toen heeft Christiansen in opdracht van het OKW[1]) verlangd, dat als vergeldingsmaatregel voor de aanslag gijzelaars gefusilleerd zouden worden?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Hij stond erop, hebt U verklaard, dat er twintig à dertig gijzelaars doodgeschoten zouden worden?

GETUIGE RAUTER: Zwanzig ungefähr, ich weiss nicht mehr genau, jedenfalls die Zahl zwanzig ist sicher.

DE PRESIDENT: Daar drong hij dus op aan, dat er twintig doodgeschoten zouden worden. U meent, dat Generalkommissar Schmidt tenslotte voorgesteld heeft om er vijf dood te schieten?

GETUIGE RAUTER: Ja.

DE PRESIDENT: Dat is tenslotte als compromisvoorstel aangenomen. Toen heeft generaal Christiansen de volgende dag een publicatie in de pers laten opnemen, dat er, wanneer niet binnen een zekere tijd — dat was 14 Augustus middernacht — de daders zich aangemeld hadden, gijzelaars zouden worden doodgeschoten.

GETUIGE RAUTER: Die publicatie ist von mir. Etwas anderes ist von dem Wehrmachtbefehlshaber ausgegeben worden.

DE PRESIDENT: Wat zegt U?

GETUIGE RAUTER: Die Veröffentlichung ist von mir herausgegeben worden und zwar hat Dr Gaykow, der Rechtsberater der Wehrmacht, die Veröffentlichung revidiert.

DE PRESIDENT: Hier was aan voorafgegaan, — Mijnheer de Griffier, U kunt noteren, dat die is voorgelezen — een bekendmaking van Christiansen van Juli 1942; dat was enige tijd voordat die aanslag in Rotterdam had plaatsgevonden. Die bekendmaking luidt als volgt:

BEKENDMAKING

De laatste tijd heeft de vijand, met het oog op de hem bedreigende vernietigende nederlagen in het Oosten, in versterkte mate door radio-uitzendingen en verspreiding van vlugschriften de bevolking van de door Duitschland bezette westelijke gebieden aangezet tot daden van sabotage.

Ter waarschuwing van onbezonnen elementen tegen dergelijke handelingen heb ik, ter beveiliging van de uitvoering van mijn militaire opdracht, een vrij groot aantal inwoners des lands als gijzelaars gevangen doen zetten. Deze gijzelaars zullen bij daden van sabotage der bevolking aangepakt worden. Zij staan borg met hun leven.

Wehrmachtbefehlshaber in Nederland
Generaal der Vliegers
FR. CHRISTIANSEN

[1]) Oberkommando der Wehrmacht.

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Daarop, na die aanslag in Rotterdam, is een bekendmaking van U gevolgd, die door U getekend is. En daar staat in:

BEKENDMAKING

Ten vervolge op zijn bekendmaking van 13 Juli 1942 tot de geheele Nederlandsche bevolking, die in alle Nederlandsche bladen verschenen is, wordt op bevel van den Weermachtsbevelhebber in Nederland, den generaal der Vliegers Fr. Christiansen, het volgende officieel medegedeeld:

Op 7 Augustus hebben onverantwoordelijke elementen te Rotterdam een aanslag gepleegd op een spoortrein der Duitsche weermacht. Een Nederlandsche spoorwegbeambte is bij de vervulling van zijn plicht het slachtoffer van dezen aanslag geworden.

Indien niet vóór Vrijdag 14 Augustus a.s. middernacht de daders zich bij de politie aanmelden, of vooral door medewerking van de bewoners des lands worden geïdentificeerd, zal op grond van de bekendmaking van den Weermachtsbevelhebber in Nederland teruggegrepen worden op een aantal gijzelaars, die met hun leven voor dergelijke daden van sabotage borgstaan. Het arresteeren van de daders is thans in het eigenbelang van de geheele bevolking zelf, teneinde dit teruggrijpen op de gijzelaars te vermijden. Op tijdige mededeelingen aan een dienstinstantie van de Duitsche weermacht of de politie, welke tot het grijpen van de daders leiden, stelt de Weermachtsbevelhebber in Nederland een belooning van f 100 000.

Mededeelingen worden vertrouwelijk behandeld.

De Höhere SS- en Polizeiführer en
commissaris-generaal voor de veiligheid
RAUTER

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Daarop is toen gevolgd — U hebt verder verklaard daaromtrent —, dat U het met het doodschieten van gijzelaars in deze zaak niet eens was.

GETUIGE RAUTER: Nein, damals nicht.

DE PRESIDENT: En U was het er voornamelijk dáárom niet mee eens — tenminste U hebt verklaard: ik heb er Christiansen op gewezen, dat men toch eerst de Duitse en Hollandse politie in de gelegenheid moest stellen om te trachten de dader op te sporen en ook gezegd, dat voor U vaststond, dat de aanslag door communisten was gepleegd.

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: En dat was wegens de restanten, die gevonden waren van die springlading?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Omdat bleek, dat dat explosieve stoffen waren, afkomstig uit de kolenmijnen.

GETUIGE RAUTER: Dynamon.

DE PRESIDENT: Het was geen Engelse springstof.

GETUIGE RAUTER: Wahrscheinlich war es das nicht.

DE PRESIDENT: Daarop, toen U deze bedenking tegenover Christiansen gemaakt hebt, heeft deze geantwoord, dat de Oranje-regering in Londen tezamen met de communisten oorlog voerde tegen Duitsland. Naar Uw persoonlijke mening was zelfs het doodschieten van vijf gijzelaars niet verantwoord? Ten eerste, zegt U, omdat in Rotterdam feitelijk niets was gebeurd. Ten tweede, omdat naar Uw overtuiging hier communisten de hand in het spel hadden gehad en niet de nationale ondergrondse beweging. En ten derde, omdat U meende, dat de daders nog wel gepakt zouden worden.

De lijst van twintig gijzelaars, ja, dat is nu, ... — dat U er niet voor voelde, dat die vijf gijzelaars dood geschoten zouden worden, omdat U meende, dat de daders nog wel gepakt zouden worden — dat is eigenlijk in tegenstelling met wat waarschijnlijk de getuige Schreieder verklaren zal. De getuige Schreieder zegt, dat hij de vorige avond opgebeld heeft en U hebt, meen ik, gezegd, dat U zich niet herinnert, dat Schreieder U die avond van 14 Augustus opgebeld heeft, maar U zegt wél, dat U een soortgelijke mededeling als Schreieder [1]) beweert gedaan te hebben — dat men de dader op het spoor was — ontvangen had van Knolle [2]).

GETUIGE RAUTER: Jawohl. Er hat mich am Abend des Freitags am 14., als das Ultimatum ablief, um 10 Uhr abends angerufen und mitgeteilt, dass die Täter nicht überführt werden konnten und dass die Situation, wie sie ursprünglich ab Dienstag oder Mittwoch dieser Woche sich darlegte, sich leider nicht gebessert hätte. Damals hiess es nämlich, dass wir, die Polizei, die Sicherheitspolizei, höchstwahrscheinlich bis 14. abends die Täter überführt haben würden.

DE PRESIDENT: Wie was degeen, die U toen opbelde, over wie U nu spreekt?

GETUIGE RAUTER: Knolle.

DE PRESIDENT: Knolle?

GETUIGE RAUTER: Ja, der Leiter des Sicherheitsdienstes.

DE PRESIDENT: U hebt daaromtrent verklaard: die melding van Knolle hebt U diezelfde avond doorgegeven aan Christiansen?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Die 14de Augustus was een Vrijdag. Die mensen zijn doodgeschoten Zaterdagmorgen 15 Augustus; dus die 14de Augustus was een Vrijdag. Nu zegt U:

---

[1]) Schreieder, Kriminalrat, leider van de afdelingen IV A en E van de Sicherheitspolizei (Gegnerbekämpfung, contraspionnage).

[2]) Friedrich Knolle, leider van Afdeling III (Sicherheitsdienst) en plaatsvervanger van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes, en als zodanig tijdelijk de chef van Schreieder, daar de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD, Harster, in deze Augustusdagen van 1942 afwezig was.

Ook Woensdags tevoren — dus twee dagen tevoren, op 12 Augustus — had U te Craailo nog over deze zaak met Christiansen gesproken?

GETUIGE RAUTER: Ja.

DE PRESIDENT: En U was toen reeds op de hoogte van het feit, dat de SD te Rotterdam de daders op het spoor was?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Maar Christiansen zei toen echter nadrukkelijk, dat hij eraan vasthield, dat vóór Zaterdag de daders gevonden moesten zijn. Zonder dat gingen de executies onherroepelijk door?

GETUIGE RAUTER: Damals war die Situation so, — am Mittwoch, als ich in Craailo beim Herrn General Christiansen war — dass sie alle der Auffassung waren, dass wir die Täter bis Samstag bekommen würden. Und der General Christiansen hat in Craailo sich darüber sehr erfreut geäussert. Wir waren der Hoffnung, dass wir die Täter noch bekommen würden.

DE PRESIDENT: Maar hij hield vast aan die datum 14 Augustus?

GETUIGE RAUTER: Am Freitag, abends, als mich Knolle anrief, der mitteilte, dass sich leider die Situation verschlechtert hätte, dass der Vertrauensmann den Mann (den Anderen, der dem Täterkreis angehörte) nicht getroffen hätte und dass der Mann sich misstrauisch zurückgezogen hätte, — als die Situation sich also verschlechtert hatte und mir Knolle mitteilte, dass keine Namen bekannt waren und keine Sicherheit darüber bestand, dass die Täter in den nächsten Tagen, den nächsten Wochen, gefangen werden konnten, habe ich dann den General Christiansen angerufen — das war am Freitagabend — und der sagte: „Ja, wenn keine Sicherheit besteht und die Sache ultimativ der Bevölkerung bekannt gegeben worden ist, das ist eine sehr unsichere Sache. Ich kann darauf nicht eingehen."

DE PRESIDENT: Ja, ja. U hebt ook verklaard: Vrijdagavond na de Schlussmeldung van Knolle belde ik Christiansen op en zijn antwoord kwam hierop neer, dat men, nu niets concreets nog gevonden was, bij de executie moest blijven.

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Toen hebt U ..... Christiansen was in militaire aangelegenheden Uw chef?

GETUIGE RAUTER: In militärischen Angelegenheiten.

DE PRESIDENT: U hebt U toen belast met die executie? U was belast met de uitvoering?

GETUIGE RAUTER: Die deutsche Polizei stand dem Wehrmachtbefehlshaber auch zur Verfügung.

DE PRESIDENT: Juist, ja.

GETUIGE RAUTER: Die deutsche Polizei unterstand dem Reichskommissar, der bediente sich der deutschen Polizei; und dem Wehrmachtbefehlshaber stand die deutsche Polizei zur Verfügung. Wenn also die deutsche Wehrmacht Polizeiformationen anforderte beim Höheren SS- und Polizeiführer oder einen Auftrag gab auf diesem militärischen polizeilichen Gebiet, so musste der Höhere SS- und Polizei-

führer für die Wehrmacht auch dem Auftrag Folge leisten auf Grund der Führeranordnung vom 18. Mai 1940.

DE PRESIDENT: En de lijst? Er is eerst een lijst opgemaakt van twintig gijzelaars, die voor doodschieten in aanmerking kwamen.

GETUIGE RAUTER: Ja.

DE PRESIDENT: En die is opgesteld door de plaatsvervanger van dr Harster. Dr Harster was de chef van de Sicherheitspolizei en zijn plaatsvervanger was de SS-Sturmbannführer Knolle.

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Knolle heeft die lijst van twintig samengesteld tezamen met de leider van de Aussenstelle van de SD te Rotterdam?

GETUIGE RAUTER: Jawohl. Rotterdam.

DE PRESIDENT: Rotterdam. En samen met Knolle en die Rotterdammer hebt U toen uit die twintig er vijf uitgezocht, vijf, die politiek het zwaarst belast waren?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: U herinnert zich, dat onder die vijf, die het eerst uitgezocht waren, de namen voorkwamen: Ruys, Baelde en Bennekers?

GETUIGE RAUTER: Die drei waren es, ja.

DE PRESIDENT: Er waren ook nog twee andere namen bij. Toen hebt U de stukken naar de rijkscommissaris gestuurd met het verzoek om ze tezamen met Schmidt nog eens door te nemen?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Daarop is het verzoek van de rijkscommissaris gekomen om bij de vijf twéé te nemen, die de Koningin ter harte gingen?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Dat verzoek is van Schmidt gekomen. Twee van de vijf uitgezochten zijn toen geschrapt en in de plaats daarvan zijn Van Limburg Stirum en Schimmelpenninck gekomen?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Laatstgenoemde, Schimmelpenninck, stond op een gijzelaarsreservelijst en moest eerst nog gearresteerd worden?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: U was de executieve macht in deze en U hebt last tot de executie moeten geven. Knolle heeft toen van U de betreffende opdracht gekregen en U hebt aan de Ordnungspolizei te Amsterdam bevolen de vijf personen van Knolle over te nemen en te executeren.

GETUIGE RAUTER: Nicht Amsterdam. Dem Befehlshaber der Ordnungspolizei.

DE PRESIDENT: Niet aan de Ordnungspolizei te Amsterdam?

GETUIGE RAUTER: Nein, es war in Tilburg.

DE PRESIDENT: Aan wie dan?

GETUIGE RAUTER: An den Befehlshaber der Ordnungspolizei, General Schumann.

DE PRESIDENT: Aan de Befehlshaber der Ordnungspolizei? General Schumann? Waar resideerde die dan?

GETUIGE RAUTER: Im Haag.

DE PRESIDENT: In Den Haag. En U weet, dat die executie plaats heeft gevonden?

GETUIGE RAUTER: Jawohl. Knolle war dabei.

DE PRESIDENT: Dus zijn op die 15de Augustus, behalve Ruys, Baelde en Bennekers, ook Van Limburg Stirum en Schimmelpenninck geëxecuteerd? Dat nemen en doodschieten van die gijzelaars, na dat gebeurde in Rotterdam, was dat een weermachtsaangelegenheid?

GETUIGE RAUTER: Aber sehen Sie, darf ich kurz vorausschicken? Die Sache war die: ungefähr in der Weihnachts-, über die Neujahrswoche 1941/42 kam ein Befehl, ein langer Befehl vom OKW, der sich bezog auf die Vorkommnisse in Paris, in Frankreich und Belgien, wo ausserordentlich viel Transportzüge, also im Eisenbahngeleise, in die Luft gesprengt wurden, sodass man kaum mehr nach Paris herein konnte. Und da wurde vom OKW empfohlen, dass im ganzen Westen und zwar in Frankreich, Belgien und Holland, ...

DE PRESIDENT: Ja, word daar nu niet uitvoerig over, dat hebt U ook verklaard, dat herinner ik mij wel. U hebt gezegd: de aanvang van deze geschiedenis is geweest dat OKW-Erlass.

GETUIGE RAUTER: Ja.

DE PRESIDENT: En dat OKW-Erlass was van ongeveer 26 December 1941 en dat was gericht tot de bevelhebbers van de weermacht in Frankrijk, België en Nederland. Daarop zijn toen in Nederland verschillende conferenties gevolgd en er zijn daarop in Nederland driemaal grote groepen gijzelaars gevangen genomen. Dat is in verband met die zaak?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Nu begrijp ik toch niet, nietwaar? — Christiansen heeft dus gevraagd — hij heeft erop aangedrongen, dat voor die aanslag in Rotterdam een twintig gijzelaars werden doodgeschoten en dat getal is toen tenslotte teruggebracht op vijf. U zegt, dat U er niet veel voor voelde, zelfs niet voor het doodschieten van vijf gijzelaars. En toch hebt U, dunkt mij, toch ook van Uw kant, ... Christiansen heeft er altijd op gestaan, dat dat zou gebeuren, ondanks die mededelingen van Knolle en van Schreieder, dat men de daders op het spoor was. En U hebt zich daartegen toch niet erg verzet, dunkt mij, gezien Uw standpunt, dat U het eigenlijk niet verantwoord vond om voor deze aanslag vijf gijzelaars dood te schieten. Als men dan zover is, dat er gezegd wordt: „Kijk eens, we zijn de daders op het spoor, we hebben nog wel de namen niet, maar het is toch mogelijk, dat we ze binnen enkele dagen hebben", dan begrijp ik niet, dat U nog niet meer heeft kunnen doen om die fusillering te voorkomen.

GETUIGE RAUTER: Ich habe dem Reichskommissar das vorgetragen noch am selben Abend. Der Reichskommissar hat erklärt .....

DE PRESIDENT: Wat hebt U voorgedragen?

GETUIGE RAUTER: Wie die Situation steht. Dass wir hoffen, dass wir in wenigen Wochen die Täter haben.

DE PRESIDENT: Ja, ja, dat hebt U ook nog aan Christiansen medegedeeld.

GETUIGE RAUTER: Am Abend, ja.

DE PRESIDENT: Goed. Hebt U nu nog die Vrijdagavond, — dat is dan de laatste keer dat U met generaal Christiansen over deze zaak gesproken hebt — hebt U toen nog van Uw kant erop aangedrongen, dat dat fusilleren niet zou doorgaan?

GETUIGE RAUTER: Der General Christiansen hat mich gefragt, ob eine Aussicht besteht, ob die *Sicherheit* besteht, dass wir in wenigen Tagen, in wenigen Wochen die Täter bekommen würden. Und da habe ich gesagt: „Diese Garantie kann ich nicht geben, die Sicherheit wird mir nicht mitgeteilt von der Sicherheitspolizei. Die Sache ist nicht so, dass ich eine Garantie in derartigen Erklärungen abgeben kann. Wir sind auf der Spur, aber ob ich die Täter bekomme, das weiss ich nicht. Das kann ich nicht sagen. Wir sind da hinterher." Auf eine solche vage Erklärung könne er nicht eingehen, erklärte mir dann General Christiansen.

DE PRESIDENT: Ik begrijp de positie niet. Christiansen was nu wel in militaire aangelegenheden Uw chef, maar U stond dan toch niet zo ver beneden hem, wat dat betreft.

GETUIGE RAUTER: Die Geiseln waren nämlich eine rein militärische Angelegenheit gewesen.

DE PRESIDENT: Ja, ja. Ik begrijp altijd nog niet — gezien Uw standpunt, naar U zegt: „Ik vond het niet verantwoord, dat voor deze zaak gijzelaars werden doodgeschoten" — dat U dat standpunt niet nog beter hebt kunnen verdedigen tegenover generaal Christiansen.

GETUIGE RAUTER: Ich habe in der Sitzung, wo General Christiansen beim Reichskommissar war, meinen Standpunkt eingehend dreiundeinhalb Stunden vertreten, Herr Präsident, von 9 Uhr in der Frühe bis 12.30 Mittag, dreiundeinhalb Stunden lang! Und als Schmidt den Kompromisantrag stellte und der Reichskommissar erklärte: gut, er ginge darauf ein, und mich nachher fragte: „Herr General Rauter, was sagen Sie dazu?" so sagte ich: „Wenn Sie, Herr Reichskommissar, entscheiden, dass fünf erschossen werden, kann ich da leider nichts ändern; ich bin aber nach wie vor persönlich der Auffassung in diesem Falle ....."

DE PRESIDENT: Heeft iemand van de heren nog een vraag?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: De bespreking, die gehouden werd bij de rijkscommissaris, was die om tot vergeldingsmaatregelen te komen?

GETUIGE RAUTER: Der Wehrmachtbefehlshaber rief den Reichskommissar im Haag an, und ich wurde vom Reichskommissar „angebeld" und wie ich hin kam in die Besprechung, waren die Herren bereits beisammen. Da wurde eben die ganze Geiselfrage besprochen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En heeft Christiansen daar persoonlijk op twintig aangedrongen?

GETUIGE RAUTER: Die ganze Wehrmachtvertretung, der General Drum, der

Chefrichter der Wehrmacht, en ook Christiansen drongen op twintig gijzelaars aan.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En was Christiansen daarbij?

GETUIGE RAUTER: Christiansen auch, nicht wahr? Aber bitte, wie gesagt, ich hatte den Eindruck, dass das ein sturer Auftrag des OKW war, dass ein spezieller Auftrag vorlag, weil schon drei, vier, fünf Anschläge im holländischen Raum auch passiert seien und OKW der Auffassung war, wenn jetzt nicht vorgegangen würde, so würden in Holland lawinenartig dieselben Erscheinungen zu Tage treten, wie in Belgien und Frankreich.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dus hij gaf een bevel van het OKW door?

GETUIGE RAUTER: Jawohl. Absolut.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En hij drong op uitvoering daarvan aan?

GETUIGE RAUTER: Er hat ausdrücklich erklärt: „Ich spreche hier als Vertreter des OKW, ich habe den Befehl vom OKW bekommen, ich muss den Befehl durchführen."

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En toen Knolle die 14de Augustus U meldde, dat er geen zekerheid was, dat in korte tijd de daders gevonden werden, vond U toen nog het nemen van die gijzelaars onverantwoord? Of niet?

GETUIGE RAUTER: Es ist bloss die Frage eines Befehls gewesen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar Uw eigen oordeel dan? Vond U het toen nóg niet verantwoord om het te doen?

GETUIGE RAUTER: Bitte! In dem Augenblick, wo öffentlich proklamiert wird, dass, wenn die Täter bis Sonnabend den 14. zwölf Uhr nachts sich nicht gemeldet haben, auf die Geiseln zurückgegriffen werde und wenn keine Garantie besteht, dass die Täter die nächste Zeit bekommen werden können und die Wehrmacht darauf besteht und dem Reichskommissar das gut dünkt, kann ich ja ..... kann ich nichts unternehmen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, dat begrijp ik, dat U dat persoonlijk niet kon. Maar hoe is Uw eigen oordeel over die zaak, was het niet overijld? Was het niet al te snel, dat men dat deed? Waar toch de Sicherheitspolizei de daders op het spoor was?

GETUIGE RAUTER: Man kann dieser oder jener Auffassung sein dabei, nicht? Es ist sehr schwer zu sagen in solchen Sachen. Ich meine, acht Wochen nachher sind die Täter bekommen worden. Also, trotzdem die Sicherheitspolizei mit allen Mitteln versucht hat — die Sicherheitspolizei hatte damals die Auffassung, ... Aber es ist mein persönlicher Ehrgeiz, mein persönlicher Stolz, dass keine Geiseln beansprucht werden. Das Erschiessen von Geiseln ist, polizeilich gesehen, ein polizeilicher Schwächemoment. Ich meine, jede Polizei versucht, so lange es geht, derartigen Dingen zu entgehen, weil damit die Polizei sich ja selber eine Blösse ausstellt. Die Sicherheitspolizei versuchte unter allen Umständen die Täter zu erreichen. Sie hatte alles in die Wege geleitet, um dies zu tun. Das war ihr grundsätzlicher Standpunkt damals.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar er is toch in de loop der jaren, vooral daarna, ... er zijn toch zeer veel gijzelaars genomen, terwijl geen redelijke tijd gewacht is of de daders gevonden konden worden.

GETUIGE RAUTER: Geiseln sind keine mehr erschossen worden, meine Herren. Ich .....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: „Todeskandidaten" dan.

GETUIGE RAUTER: Das waren keine Geiseln. Das ist ein Ausweg gewesen. Von unserem Standpunkt aus gesehen, unter dem Druck, unter dem wir standen, unter dem Druck, der von der Widerstandsbewegung ausging auf uns und in den ganzen politischen Verhältnissen, die hier in dem Raum geherrscht haben, war das ein Ausweg, den ich genommen habe um Geiselerschiessungen zu verhindern.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Na deze bespreking hebt U conflict gehad met Christiansen over de vraag, wie competent was over de gijzelaars, is het niet?

GETUIGE RAUTER: Es war auf der Besprechung.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Auf der Besprechung?

GETUIGE RAUTER: Auf der Besprechung, jawohl.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En er is later beslist, dat U competent was over de gijzelaars?

GETUIGE RAUTER: Nein, nein. In der Besprechung war der Wehrmachtbefehlshaber der Auffassung, dass er und der Reichskommissar allein darüber zu entscheiden hatten und ich nichts zu reden hätte. Da erklärte ich, dass die Geiselfrage doch stark eine politisch-polizeiliche Angelegenheit sei; dass ausserordentlich grosse politisch-polizeiliche Momente herein spielen und dass ich mir das Recht nicht nehmen lassen könne, in der Geiselfrage mitentscheidend zu sprechen. Und ich habe dann nach der Sitzung sofort an den Reichsführer-SS einen eingehenden Fernschreibebericht abgegeben; habe ihn darauf hingewiesen, dass man die Dinge doch für Ernst behandeln sollte im germanischen Raum und habe ihn gebeten auf OKW einzuwirken, dass *ich* mit der Federführung — ich weiss nicht, wie man das auf holländisch ausdrückt — mit der Federführung beauftragt werde; dass also in Zukunft die aktive Tätigkeit von der Initiative beim Höheren SS- und Polizeiführer liegt, wie andererseits naturgemäss in allen diesen Fragen bei Geiselgeschichten nur mit Zustimmung des Wehrmachtbefehlshabers, mit Zustimmung des Reichskommissars vorgegangen werden kann. Ich wollte eine gewisse Einengung erreichen damit. Das habe ich aber auch erreicht.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Is U niet bekend, dat Schreieder U opgebeld heeft?

GETUIGE RAUTER: Ich erinnere mich nicht, dass Schreieder „angebeld" hat.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En Schreieder zegt, dat hij U nadien nog gezegd heeft: „Als er zo weinig waarde gehecht wordt aan het opsporingsonderzoek van de SD, dan ga ik weg." Hij was zo kwaad erover, dat .....

GETUIGE RAUTER: Er hat gesagt, er geht weg?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Hij had gedreigd, dat hij weg zou gaan, als men zo weinig waarde hechtte aan het opsporingsonderzoek van de SD.

GETUIGE RAUTER: Das ist ganz ausgeschlossen! Erstens einmal hätte er das nicht gesagt; das ist Insubordination in den Verhältnissen, in denen er stand; er war zwei

Gruppierungen unter Dr Harster gestanden! Und zweitens wäre mir eine solche Mitteilung sofort blitzartig zu Bewusstsein gekommen und ich hätte mich ganz genau daran erinnern können.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: U was in die tijd niet alleen Höherer SS- und Polizeiführer, maar ook Generalkommissar für das Sicherheitswesen?

GETUIGE RAUTER: Ja, Generalkommissar für das Sicherheitswesen, das war praktisch die Aufsicht, die reichskommissarielle Aufsicht, über die holländische Polizei. Das ist nicht der Befehlshaber der Sicherheitspolizei. Der Generalkommissar für das Sicherheitswesen war der Generalkommissar für die Beaufsichtigung der niederländischen Polizei, auf dèm Sektor.

DE PRESIDENT: Is het U onbekend, dat de daders van die aanslag in Rotterdam spoedig daarop gevonden zijn?

GETUIGE RAUTER: Sechs oder acht Wochen nachher.

DE PRESIDENT: Zes of acht weken daarna. En die hebben voor een Kriegsgericht terecht gestaan en die zijn ter dood veroordeeld.

GETUIGE RAUTER: Ich habe mir den Mann selber vorstellen lassen, den Täter, weil mich der Fall ja besonders interessiert hat; das war ein Arbeiter, ein Streckenarbeiter, Kommunist durch und durch, ein radikaler Stalinkommunist. Er sah sehr gut germanisch aus und ich fragte dann noch, ob er keine Gewissensbisse hätte, es seien doch fünf Holländer erschossen worden, das sei doch schrecklich an sich. Und da erwiderte er mir: nein, er habe nicht die geringsten Gewissensbisse; es seien zwei Fliegen auf einen Schlag geschlagen worden. Erstens bedauere er es, dass nicht noch mehr Tote gewesen seien, dass der Wehrmachtszug mit Urlauboffizieren nicht über die Galerie heruntergerollt sei und einige Hunderte getötet seien. Und zweitens freue er sich, dass die deutsche Besatzungsmacht Antikommunisten, Bourgeois, erschossen hatte. Das hat mir einen unerhörten Schock gegeben, als er mir das erklärte.

RAADSHEER SCHOUT-BIJ-NACHT VAN ALLER: Die vergadering in Den Haag na de aanslag op Rotterdam, is de Wehrmachtbefehlshaber daar gebleven tot het einde, of is hij vóór die tijd weggegaan?

GETUIGE RAUTER: Nein. Er ist geblieben bis zum Ende.

DE PRESIDENT: Tot het einde is hij gebleven?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

RAADSHEER SCHOUT-BIJ-NACHT VAN ALLER: Ik dacht, dat het eigenlijk bij die andere vergadering in Bloemendaal was, dat hij gebleven was.

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren nog een vraag?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dat wil zeggen, ik wou graag van Rauter weten of hij zich herinnert, dat toen hij Vrijdag 's avonds hetzij door Knolle hetzij door Schreieder werd opgebeld en hij zei, dat de executies moesten doorgaan, dat toen door hem hiervoor als argument is gebezigd, dat immers de Nederlandse bevolking niet had meegewerkt om de daders te pakken, àls ze al gepakt zouden worden?

GETUIGE RAUTER: Ja, das erinnere ich mich.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En dan wou ik verder nog graag dit weten: toen Rauter

Christiansen diezelfde avond opbelde en zei, dat men weliswaar de daders op het spoor was, maar hen nog niet in handen had, of hij zich herinnert — zoals Rauter dat bij het vooronderzoek gezegd heeft — dat Christiansen hem daarop geantwoord heeft, dat men toch tot de executie zou moeten overgaan, omdat de gegevens te vaag waren, maar dat men zich bovendien al te veel had blootgegeven door de eenmaal uitgegeven bekendmakingen?

GETUIGE RAUTER: Nein, das Ergebnis sei zu vag, man könne nichts Gewisses sagen; und er habe das öffentlich proklamiert. Weil keine gewissen Zusagen vorhanden sind, dass sie in den nächsten Tagen erreicht werden könnten oder dass die Namen bekannt werden, könne er nicht darauf eingehen. Es war also nichts bekannt.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dank U wel.

DE PRESIDENT: Verdachte Christiansen, wilt U eens opstaan? Wilt U iets vragen aan deze getuige?

CHRISTIANSEN: Herr Präsident, kann ich nicht zu dem ganzen Umfang mal Stellung nehmen?

DE PRESIDENT: Neen, dat liever niet, daar zal ik U straks zelf over vragen. Het gaat er nu alleen om of U een speciale vraag te stellen hebt aan de getuige Rauter.

CHRISTIANSEN: Nein, ich habe nichts zu fragen.

DE PRESIDENT: Dan de getuige Schreieder. En we zullen nog een paar bekendmakingen voorlezen. U bent Joseph Schreieder?

GETUIGE SCHREIEDER: Jawohl.

DE PRESIDENT: 43 jaar?

GETUIGE SCHREIEDER: Ja.

DE PRESIDENT: Ex-Kriminaldirektor?

GETUIGE SCHREIEDER: Ja.

DE PRESIDENT: U was chef van de spionnagebestrijding bij de Befehlshaber van de Sicherheitspolizei?

GETUIGE SCHREIEDER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Verstaat U de Nederlandse taal?

GETUIGE SCHREIEDER: Ja.

DE PRESIDENT: Bent U familie van de verdachte Christiansen?

GETUIGE SCHREIEDER: Nein.

DE PRESIDENT: En bent U bereid als getuige de gehele waarheid te zeggen en niets dan de waarheid?

GETUIGE SCHREIEDER: Ja.

(De president neemt getuige Schreieder de eed af.)

DE PRESIDENT: Het gaat nu speciaal hierom: er zijn aan de verdachte Christiansen verschillende feiten ten laste gelegd. Maar het eerste feit waarover we nu spreken, is het fusilleren van vijf gijzelaars te Goirle na de aanslag op de trein in Rotterdam. Daar bent U ook over gehoord en omtrent dat feit hebt U verklaard het navolgende: In de avond van 7 Augustus 1942 vond een aanslag plaats te Rotterdam op een Duitse militaire trein.

GETUIGE SCHREIEDER: Ja.

DE PRESIDENT: U hebt toen een onderzoek ingesteld met behulp van Anton van der Waals.

GETUIGE SCHREIEDER: Ja.

DE PRESIDENT: Op Maandag 10 Augustus, drie dagen later, meldde Van der Waals U, dat hij in een café dicht bij de plaats van de aanslag contact met een man gekregen had, die naar zijn mening communist was en die naar zijn verhalen te oordelen de aanslag òf alleen òf met helpers had gepleegd?

GETUIGE SCHREIEDER: Ja.

DE PRESIDENT: U hebt toen een paar dagen later, in de avond van Vrijdag 14 Augustus — dat is de dag vóór de executie — generaal Rauter opgebeld. U hebt toen aan Rauter gemeld, dat U een spelletje speelde en reeds contact had met de daders van de aanslag en dat hij tot communistische kringen behoorde. U hebt toen aan Rauter gezegd, dat U dit meldde, opdat hij de fusillering der gijzelaars zou kunnen verhinderen.

GETUIGE SCHREIEDER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Rauter vroeg U toen de naam van de dader. U zei toen, dat U die niet wist, doch dat U met beslistheid kon zeggen, dat de door U bedoelde persoon op zijn minst één der daders was en dat deze communist was.

GETUIGE SCHREIEDER: Ja.

DE PRESIDENT: Rauter vroeg toen, of U bedoelde persoon de volgende dag gevangen zou kunnen nemen. Daarop hebt U ontkennend geantwoord. U hebt gezegd, dat U hem echter zeker spoedig zou kunnen arresteren. Rauter verklaarde daarop, dat hij de fusillering der gijzelaars dan niet kon verhinderen. Verder hebt U in deze zaak nog meer verklaard. U hebt gezegd: Het was eigenlijk wel wat vrij van mij om Rauter op te bellen. Rauter heeft U ook nog gezegd dat hij niet wilde afzien van de represailles. Hij zei, dat wanneer U inderdaad de dader op het spoor was, U dit succes had gehad zonder medewerking van de Nederlandse bevolking. Het laatste wat Rauter tot U zeide was: „Im Uebrigen fehlt die Mitwirkung der holländischen Bevölkerung. Die Geiselerschiessung kann daher nicht verhindert werden." Hoe lang heeft het geduurd daarna, dat de daders gearresteerd zijn?

GETUIGE SCHREIEDER: Das geschah Anfang Oktober 1942.

DE PRESIDENT: Dus daar is dan een hele tijd overheen gegaan.

GETUIGE SCHREIEDER: Jawohl, aber nicht aus meinem Spiel heraus, sondern aus einer davon unabhängigen Sache.

DE PRESIDENT: Waarvan dan? Dat begrijp ik niet goed, wat U daar zegt, dat laatste.

GETUIGE SCHREIEDER: Ich will so sagen: als ich Van der Waals angesetzt hatte, um an den Täter heran zu kommen, hatte Van der Waals mehrere Tips, die aber etwa rund den 12. August abgebrochen sind und zwar deswegen — wie sich später herausstellte — weil die Sicherheitspolizei Rotterdam eine Aktion gemacht hatte (das heisst Kontrolle in der Nähe des Tatortes) und davon ausging, dass eventuell

unter den erfassten Personen auch der Täter sein könnte. Tatsächlich hat Rotterdam, wie ich schon sagte, einige Tage vor dem 15. August auch den Täter festgenommen, ohne es zu wissen und hat ihn später wieder entlassen. Daraufhin hat der Täter es vermieden, wiederum das Lokal aufzusuchen. Ich habe dann auch nach dem 15. August von mir aus nichts mehr unternommen. Und erst später, aus einer anderen Sache heraus, ist dann Anfang Oktober 1942 eine grössere Aktion eingeleitet worden gegen die N. V. M., Niederländische Volksmilitie, eine kommunistische Organisation, die sich primär mit Sabotage befasste. Im Rahmen dieser Aktion wurde dann der Täter tatsächlich festgenommen.

DE PRESIDENT: Was er één dader bij die aanslag of meer?

GETUIGE SCHREIEDER: Soviel ich mich heute noch erinnere, war es nur ein Täter. Das heisst ein Mann, der die Sache durchgeführt hat im Einvernehmen mit dem Chef der Organisation; das war Dormits, der Selbstmord begangen hat.

DE PRESIDENT: En die persoon heeft voor een Kriegsgericht terecht gestaan?

GETUIGE SCHREIEDER: Jawohl.

DE PRESIDENT: En U kan moeilijk anders denken, zegt U — U weet dat niet zeker — U weet niet beter, dan dat hij ter dood veroordeeld is?

GETUIGE SCHREIEDER: Soviel ich weiss, ist er zum Tode verurteilt im Rahmen der gesamten angeklagten Gruppe.

DE PRESIDENT: Wil één van de heren nog wat vragen?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: U hebt nog in Uw verklaring gezegd, dat U eigenlijk ontstemd was, dat men geen waarde hechtte aan het feit, dat U de dader al op het spoor was en dat men toch de executie had doorgezet. En U hebt misschien in wat zachte termen tegen generaal Rauter gezegd, dat U veel zin had om weg te gaan, als men Uw werk niet meer waardeerde.

GETUIGE SCHREIEDER: Das habe ich dann dem Befehlshaber Dr Harster erklärt.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Niet aan generaal Rauter?

GETUIGE SCHREIEDER: Nein, mit dem General Rauter habe ich persönlich nicht gesprochen, sondern mit Dr Harster, dem seinerzeitigen Befehlshaber, der zum Zeitpunkt der Exekution in Deutschland war. Und als er zurückgekommen war, habe ich ihm einen Vortrag gehalten und ihm gesagt, dass ich unter diesen Umständen lieber hier nicht mehr arbeitete, weil ich in meiner Tätigkeit durch derartige Dinge gehindert, beziehungsweise gelähmt werde, weil es für einen Kriminalisten ja schwer ist auf *Zeit* eine Sache zu erledigen. Und die Natur der Exekutionen, oder der Repressalien besser gesagt, war nunmehr so, dass sie gerade schnell auf die Tat folgen sollten. Denn gerade in Bezug auf die Zeit befanden sich die Repressalien der kriminalistischen Arbeit vollkommen konträr gegenüber. Das erinnerend habe ich gesagt, dass ich in der Form wie die Sache gemacht wird, nicht arbeiten kann. Denn es lähmt mich, wenn ich sagen muss: nur deswegen, weil ich nicht schnell genug arbeiten konnte, sind tatsächlich Repressalien durchgeführt, beziehungsweise haben nicht verhindert werden können.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: U vond de termijn te kort, die gesteld was?

GETUIGE SCHREIEDER: Ja, ich kann als Kriminalist nicht sagen: ich kann in acht oder vierzehn Tagen eine Sache erledigen. Sondern ich kann nur sagen: tatsächlich bin ich der Ueberzeugung, dass ich die Täterspur habe, aber ich kann natürlich nicht auf Zeit voraus sagen, dass ich tatsächlich den Täter feststellen kann.

DE PRESIDENT: Wilt U nog meer vragen? Eén van de andere heren een vraag? Mijnheer de Verdediger een vraag?

DE RAADSMAN: Dank U, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Generaal Christiansen, wilt U opstaan en wilt U een vraag stellen?

CHRISTIANSEN: Ich habe keine Frage.

DE PRESIDENT: Gaat U maar zitten. Getuige Rauter, wilt U nog even hier komen? Herinnert U zich na de verklaring van de getuige Schreieder ook niet meer, dat Schreieder U opgebeld heeft?

GETUIGE RAUTER: Ich erinnere mich nicht; bitte, ich bin durch meine Verwundungen am 6. März [1]) ..... es ist sehr möglich, dass mein Gedächtnis gelitten hat darunter.

DE PRESIDENT: Dat is mogelijk, ja. Het is mogelijk, dat U gezegd hebt: „Ik kan er niet van af zien, als de bevolking niet mee wil werken."

GETUIGE RAUTER: Wenn Schreieder zu mir gesagt hätte, er geht weg, dann hätte ich mich dessen später erinnern können. Bitte, es hat mich kurz vorher Knolle eingehend angerufen und wenn das, was Ihnen Schreieder gesagt hat, keine Veränderung in die Lage brachte zu dem was Knolle gesagt hat und ich in der Zwischenzeit mit dem Reichskommissar und dem Wehrmachtbefehlshaber darüber gesprochen hatte, dass sich nichts ergeben hatte, die juridische Möglichkeit, dass er mich „angebeld" hat und dass . . . . .

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Er bestaat een mogelijkheid, dat U het argument hebt gebruikt: „Ik kan niets doen, omdat de bevolking niet meegewerkt heeft"?

GETUIGE RAUTER: Nein, nein, keine Frage, keinesfalls! Wenn ich das damals gewusst hätte, hätte ich sagen müssen, die Geiseln *nicht* erschiessen zu lassen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En, getuige Schreieder, U weet zeker, dat hij dat gezegd heeft?

GETUIGE SCHREIEDER: Ich will es bestimmt nicht behaupten, ich will es bestimmt nicht sagen. Sondern das ist, was mir so aufgefallen ist: dass der Gruppenführer sich so an den Wortlaut der Bekanntmachung hielt und gerade das herausstellte. Und das sagte ich auch zu Harster. Sagte: „Ich wundere mich, dass der Gruppenführer sich so an den Wortlaut hielt, wo von der Mitwirkung der Bevölkerung die Rede war. Gerade das stellte er heraus."

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar waarom was de Rotterdamse politie uitgeschakeld? Wàs de Rotterdamse politie uitgeschakeld?

GETUIGE SCHREIEDER: Die Sicherheitspolizei-Rotterdam?

---

[1]) Bedoeld wordt de aanslag bij de Woeste Hoeve op 6 Maart 1945.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja.

GETUIGE SCHREIEDER: War deswegen ausgeschaltet, weil sowohl von Seiten des Gruppenführers, als von Seiten des Wehrmachtbefehlshabers der Verdacht geäussert worden ist, dass der Sabotageakt von Agenten [1]) durchgeführt worden sei. Und nun war ich ja Spezialist für Agenten und deswegen wurde ich mit der Sache beauftragt und nicht die örtliche Dienststelle in Rotterdam. Und deswegen war ich dann selbst am Tatort und habe mich vom Tatort unmittelbar nach Haaren zu meinen E-Spielagenten begeben. Habe mit denen die Sache durchgesprochen. Ich hatte meine Ueberzeugung, dass es keine Anlage ist von Agenten. Und ich war dann selbst noch mit einem Agenten am Tatort und habe den Tatort noch mal genau besichtigt und wir haben unsere Erfahrungen ausgetauscht und der Agent sagte am Tatort noch: „Jawohl, Sie haben vollkommen recht, das ist keine Sache von Agenten, das ist ja richtig."

DE PRESIDENT: Ho, wacht nu even; U wou wat vragen?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja, Mijnheer de President, ik wou n.l. even ophelderen, waarom Rauter zich niet herinnert, dat hij opgebeld is door Schreieder, maar wel door Knolle. Dat zit zo: normaal stond Schreieder onder Harster . . . . .

GETUIGE SCHREIEDER: Unter Harster, Abteilungsleiter IV. Und dann kam ich . . . .

DE PROCUREUR-FISCAAL: En Harster was met vacantie gegaan en Schreieder had reeds bij herhaling van de stand van het onderzoek kennis gegeven aan Knolle.

GETUIGE SCHREIEDER: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Knolle had, zoals Schreieder vermoedde en zoals ook inderdaad gebeurde, bij herhaling de stand van het onderzoek doorgegeven aan Rauter.

GETUIGE SCHREIEDER: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar omdat Knolle geen deskundig politieman was, vertrouwde Schreieder het niet goed, vreesde Schreieder, dat Knolle de berichten niet goed en niet op de juiste wijze aan Rauter zou voordragen en daarom heeft hij — geheel onprotocollair, als het ware — Rauter zelf opgebeld, éénmaal slechts. Het is zeer goed mogelijk, dat Rauter bij herhaling verbinding heeft gehad met Knolle, doch zich nu *dat ene* gesprek met Schreieder niet herinnert.

GETUIGE SCHREIEDER: Knolle, wenn ich noch sagen darf, hat mich in diesen Tagen, ich darf sagen, seit der Bekanntmachung, fast jede zwei Stunden angerufen und gerade am 14. August sass er jede Stunde bis Abend im Büro. Und nun kann es sein, dass er — Rauter — nicht mehr weiss, weil er nun alle Stunden von Knolle angerufen ist und ich praktisch so gegen Abend, so um halb neun, ganz zum Schluss nun von mir aus, nach langem hin und her Ueberlegen, dann selbst Rauter angerufen habe.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, wou U nog wat zeggen?

DE RAADSMAN: Ja, één vraag, Mijnheer de President, aan Schreieder. Hoe laat of hij Rauter opgebeld heeft?

---

[1]) Schreieder bedoelt hier bepaaldelijk: geparachuteerden uit Engeland.

GETUIGE SCHREIEDER: So zwischen acht und neun Uhr abends, wie ich sage. Also zwischen 20 und 21 Uhr.

DE RAADSMAN: Is U bekend, dat een zekere Staal, die nu commissaris van politie in Rotterdam is en toen ook bij de politie was, vlak na de aanslag gearresteerd is? In Rotterdam. Of is U daarvan niets bekend?

GETUIGE SCHREIEDER: Ich weiss nur, dass eine grössere Anzahl von Festnahmen gemacht worden sind von Rotterdam aus, unabhängig von meinen Ermittlungen. Wer festgenommen ist, weiss ich nicht.

DE RAADSMAN: Staal verklaart, dat hij is vastgenomen — dat bleek later uit zijn verhoor — op de verdenking, dat hij medeplichtig zou zijn aan die aanslag en hij is daaromtrent pas verhoord, nadat de executie al voltrokken was. Is U daar iets van bekend, of niet?

GETUIGE SCHREIEDER: Davon ist mir überhaupt nichts bekannt.

DE PRESIDENT: Gaat U dan maar zitten. Getuige Rauter, hier is nog een bekendmaking — Mijnheer de Griffier, als U wilt noteren, dat die ook voorgelezen is — dat is die bekendmaking van 15 Augustus. Na de executie van die vijf gijzelaars is er een bekendmaking van U gepubliceerd.

GETUIGE RAUTER: Ja.

DE PRESIDENT: Die luidt als volgt:

BEKANNTMACHUNG

Den Haag, 15. August.

Da trotz eindringlichster Aufforderung des Wehrmachtbefehlshabers, General der Flieger Christiansen, die Täter des Sprengstoffanschlages in Rotterdam zu feige waren sich zu stellen, sind nachstehende Geiseln in Anspruch genommen und heute morgen erschossen worden:

1. Ruys, Willem, Generaldirektor, Rotterdam;
2. Graf O. E. G. van Limburg Stirum, Arnheim;
3. Mr Baelde, Robert, Dr Jur., Rotterdam;
4. Bennekers, Christoffel, ehemaliger Polizeihauptinspektor, Rotterdam;
5. Baron Alexander Schimmelpenninck van der Oye, Noordgouwe, Zeeland.

Der Höhere SS- und Polizeiführer Nordwest
Gez. RAUTER

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Gaat U dan maar zitten. Deze mensen waren onschuldig aan de aanslag.

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, zullen we nu ook de verklaring van dr Harster hierover laten voorlezen? Mijnheer de Griffier, zoudt U zo goed willen zijn en willen voorlezen? Het is productie 142.

DE GRIFFIER:

„Ik ben Duitser. Van 1929 tot 1937 ben ik werkzaam geweest als Regierungsrat bij de Kriminalpolizei te Stuttgart. Daarna ben ik als zodanig werkzaam geweest te Berlijn, Innsbruck en Kassel. Van Kassel ben ik in Juli 1940 als Oberregierungsrat naar 's-Gravenhage gegaan, alwaar ik Befehlshaber des Sicherheitsdienstes [1]) ben geworden. Rauter was in Nederland mijn directe chef.

Op order van de rijkscommissaris in Nederland moesten er in Nederland personen worden opgepakt, die als gijzelaar zouden worden gebruikt bij eventuele oproerige toestanden in Nederland. Hij gaf daarvoor opdracht tot uitvoering aan de Beauftragten in Nederland en over Rauter aan mij. Ik herinner mij, dat er lijsten van dergelijke personen zijn opgesteld en dat die gebracht zijn bij Generalkommissar Schmidt. Ik veronderstel, dat er één lijst is samengesteld door de Beauftragten in Nederland en dat een tweede lijst mijn dienst is gepasseerd. Daarna zijn de gijzelaars gearresteerd en opgesloten in kampen.

Ik weet, dat in 1942 een bomaanslag heeft plaats gehad op een weermachtstrein te Rotterdam. Ik herinner mij, dat er een bespreking is geweest bij de rijkscommissaris over gijzelaars, waarbij ik aanwezig was. Of deze bespreking is gehouden naar aanleiding van die bomaanslag, weet ik nu niet meer, doch ik vermoed van wel. Ik herinner me wel, dat op die bespreking de vertegenwoordigers van generaal Christiansen, Wehrmachtbefehlshaber in Nederland, genaamd Gaykow en Drum, namens hem (Christiansen) verlangden, dat een groot aantal gijzelaars gefusilleerd zou worden. Verder herinner ik mij, dat ik mij daartegen heb verzet. Ook weet ik, dat Gaykow en Drum hebben gezegd, dat zij onze opvattingen, d.w.z. ook mijn opvatting hierover, aan de Wehrmachtbefehlshaber zouden overbrengen. Na die bespreking ben ik met vacantie gegaan, eerst naar Berlijn en daarna naar mijn familie te Hermagor (Karinthië). Toen ik van vacantie terugkwam hoorde ik, dat vijf gijzelaars waren gefusilleerd. De namen van die gijzelaars weet ik niet meer.

In verband met de bomaanslag op de trein in Rotterdam is Schreieder, Sturmbannführer en Kriminalrat te 's-Gravenhage, chef van een Referat van afdeling IV bij de BdS, naar Rotterdam vertrokken om een onderzoek in te stellen. Dit geschiedde met mijn medeweten. Enige maanden later zijn de daders van die bomaanslag gepakt. Ik vermoed, dat Sturmbannführer Wölk toen reeds leider van de Aussendienststelle te Rotterdam was. Onder leiding van Wölk zijn de daders gepakt.

Na mijn vacantie is mij door Knolle medegedeeld, dat door de Wehrmachtbefehlshaber in de kranten was bekend gemaakt, dat wanneer de daders van de bomaanslag niet binnen een bepaalde tijd gearresteerd zouden worden, vijf gijzelaars gefusilleerd zouden worden. Knolle deelde mij verder mede, dat de fusillering inmiddels reeds had plaats gevonden. Dit is mij ook meegedeeld door Schreieder.

---

[1]) Dit moet zijn: der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes, doorgaans afgekort aldus: BdS.

Ik kan mij niet herinneren, dat ik van Rauter opdracht heb ontvangen, om aan hem tien of twaalf namen van personen te verstrekken, die in aanmerking zouden kunnen komen om te worden gefusilleerd."

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, zijn er getuigen à décharge, die U speciaal over dit punt zoudt willen horen?

DE RAADSMAN: Drum, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Ja, maar die is er niet. Daar praten we later over. Of U nu op het ogenblik . . . . ., want anders horen we die getuigen, die aanwezig zijn, straks na afloop, ziet U? Maar tenzij U over een speciaal punt nog . . . . .

DE RAADSMAN: Neen.

DE PRESIDENT: Dan verdachte Christiansen, komt U eens hier. U hebt de verschillende getuigen-verklaringen gehoord.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: We hebben het nu over de executie van de vijf gijzelaars naar aanleiding van die aanslag in Rotterdam, op die trein.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: U bent omtrent dit punt verschillende malen gehoord door de raadsheer-commissaris.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: De raadsheer-commissaris heeft U indertijd ook in kennis gesteld van de verklaringen die de getuige Rauter hierover heeft afgelegd?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: U hebt toen gezegd, dat over het geheel de lezing van Rauter juist was. Over het geheel, in het algemeen, is wat Rauter zegt, dus juist?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: U hebt verder verklaard hierover: ik was tegen het systeem van het nemen van gijzelaars en heb mij daar ook tegen verzet, maar het bevel van het OKW moest doorgaan; zo heb ik ook op de vergadering bij de rijkscommissaris te Den Haag erop moeten staan, dat de gijzelaars verantwoordelijk gesteld werden.

Had U zich, nadat die aanslag plaats gevonden had, toen in verbinding gesteld met het OKW?

CHRISTIANSEN: Jawohl und zwar sehr ausgiebig, Herr Präsident.

Ich habe nach dieser Sitzung sofort Gelegenheit genommen mit dem Oberkommando der Wehrmacht persönlich zu sprechen. Ich hatte kein Vortragsrecht beim Führer. Der Reichskommissar Seyss-Inquart hatte das Vortragsrecht, er konnte jeder Zeit den Führer sprechen, er konnte auch telephonisch mit ihm sprechen, wovon er sehr reichlich Gebrauch gemacht hat, soviel ich weiss. Ich aber unterstand direkt dem Oberkommando der Wehrmacht und habe mich da in Verbindung gesetzt mit dem mir bekannten Feldmarschall Keitel.

DE PRESIDENT: Was dat vóór of nà de vergadering in Den Haag?

CHRISTIANSEN: Nach de vergadering gleich.

DE PRESIDENT: Ja, goed, maar laten we nu eerst praten over de vergadering in Den

Haag. Na die aanslag op de avond van 7 Augustus 1942 is er de volgende dag, 8 Augustus, een vergadering ter bespreking van deze zaak bij de rijkscommissaris in Den Haag geweest, waarbij U ook tegenwoordig was?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: En op die bespreking, verklaart o.a. de getuige Rauter, hebt U erop aangedrongen namens het OKW, dat er twintig gijzelaars zouden worden doodgeschoten.

CHRISTIANSEN: Ja, die Anklage stimmt, aber wie hier gesagt wird, von zwanzig oder fünfundzwanzig . . . . . ., es sind noch mehr da genannt worden . . . . . ., die stimmen in dieser Form überhaupt nicht. Es ist nur diese Zahl in diese Versammlung eingeworfen worden. Also von wem sie gekommen ist, ist mir ganz unbekannt.

DE PRESIDENT: Niet van U?

CHRISTIANSEN: Nicht von mir, nein.

DE PRESIDENT: Ja, dat weet ik, U hebt dat vroeger bij de raadsheer-commissaris ook betwist. U hebt gezegd, dat die verklaring van Rauter niet juist was, maar U hoort het hier weer. We hebben het nadrukkelijk gevraagd. Generaal Rauter blijft erbij, dat U energiek hebt aangedrongen op het doodschieten van gijzelaars en dat U het getal twintig hebt genoemd. Hij heeft zelfs gesproken van twintig à dertig, maar dat laat hij vallen; hij zegt, dat het getal twintig door U is genoemd.

CHRISTIANSEN: Die Zahl zwanzig ist genannt worden, die stammt aber nicht direkt von mir. Die Zahl fünf, die nachher herausgekommen ist, stammt auch nicht von mir, sondern ist eine direkte Festsetzung vom Reichskommissar.

DE PRESIDENT: Dat weet ik wel, daaromtrent hebt U gezegd: dat getal twintig à vijfentwintig is tijdens de besprekingen naar voren gekomen; de rijkscommissaris heeft tenslotte dat getal naar beneden gedrukt tot vijf, om in een volgend geval op een groter aantal terug te kunnen grijpen.

CHRISTIANSEN: Das stimmt.

DE PRESIDENT: Dat is Uw lezing van het geval.

CHRISTIANSEN: Jawohl, das stimmt auch, sowie es hier gesagt wird. Der Reichskommissar hat gesagt, ich werde fünf nehmen, eine verhältnismässig niedrige Zahl, um nachher, bei wieder vorkommenden Sabotageakten, die Anzahl steigern zu können.

DE PRESIDENT: U hebt zich vóór de vergadering bij de rijkscommissaris niet in verbinding gesteld met het OKW? Alleen daarna?

CHRISTIANSEN: Wir haben, nachdem wir den Befehl vom Oberkommando der Wehrmacht bekommen haben über Geiseln . . . . .

DE PRESIDENT: Ja, welk bevel was dat? Dat was een algemeen bevel en niet een bevel over die aanslag in Rotterdam!

CHRISTIANSEN: Jawohl, das ist immer der allgemeine Befehl [1]). Nach dem Anschlag

---

[1]) Nl. dat van Kerstmis 1941, waar ook Rauter over spreekt; zie blz. 22.

in Rotterdam hat sofort ein Meinungsaustausch statt gefunden zwischen meinem Stab und dem Oberkommando der Wehrmacht. Und da ist gesagt worden, dass diese Bestimmung durchgeführt, befehlsmässig durchgeführt werden soll. So ist der Befehl entstanden.

DE PRESIDENT: Die verbinding tussen Uw staf en het Oberkommando der Wehrmacht, was die al tot stand gekomen vóór de vergadering in Den Haag?

CHRISTIANSEN: Die war schon vorher da, jawohl.

DE PRESIDENT: Toen U naar de vergadering in Den Haag ging, toen wist U hoe het Oberkommando der Wehrmacht hierover dacht?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Goed.

CHRISTIANSEN: Darf ich noch etwas hinzufügen, Herr Präsident?

DE PRESIDENT: Ja.

CHRISTIANSEN: Das ist Folgendes, dass nicht nur das Oberkommando der Wehrmacht, als mir vorgesetzte Dienststelle, davon informiert war, sondern auch die andere mir vorgesetzte Dienststelle, der Oberbefehshaber-West unter Führung von Feldmarschall von Rundstedt, war orientiert über diese Einschaltung.

DE PRESIDENT: U hebt ergens verklaard, dat U op een gegeven ogenblik, toen dat bevel kwam van het Oberkommando der Wehrmacht, dat er een aantal gijzelaars in Anspruch genommen moest worden, gezegd hebt tegen Uw adjudant: „Jetzt haben wir die Mordsschweinerei da." Was dat dit bevel hier?

CHRISTIANSEN: Das war die erste Auswirkung von diesem Befehl.

DE PRESIDENT: Was dat vóórdat U die vergadering in Den Haag bijwoonde?

CHRISTIANSEN: Das war vor dieser Besprechung. Und zwar stammt dieser Ausdruck, dieser spontane Ausdruck, von mir in Bezug auf den Befehl, der ja vorher schon besprochen worden war in zwei Sitzungen in dem Rahmen von den Geiselsachen.

DE PRESIDENT: Nu, in elk geval, na die vergadering zegt U:

„Mijn taak was afgelopen met het overbrengen van het bevel van het OKW."

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT:

„Op eigen initiatief heb ik na die vergadering nog 100000 gld. uitgeloofd voor het vinden van de dader. Als de daders gevonden zouden zijn, zouden de gijzelaars stellig niet zijn neergeschoten."

CHRISTANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: U hebt toen een bekendmaking gepubliceerd, nl. die van 10 Augustus, nietwaar? Neen, dat is de Bekendmaking van generaal Rauter, maar die is U natuurlijk bekend. In die Bekendmaking staat: „Indien niet vóór Vrijdag 14 Augustus a.s. middernacht de daders zich bij de politie aanmelden, dan zullen er gijzelaars worden doodgeschoten."

CHRISTIANSEN: Jawohl. Die kenne ich.

DE PRESIDENT: Dat is die Bekendmaking.

CHRISTIANSEN: Darf ich zu dieser Bekanntmachung etwas sagen, Herr Präsident?

Das ist Folgendes: ich bin bei der Redaktion, bei der Aufstellung dieser Bekanntmachung nicht zugegen gewesen. Diese Herausgabe ist erfolgt ohne mein Einwirken, ohne mein Wissen, durch die Pressestelle des Reichskommissars. Ich könnte dafür Zeugen ohne weiteres beibringen, wenn ich meine Herren aus dem Stabe hier hätte. Denn ich bin deswegen von den Herren meines Stabes zur Rede gestellt worden.

DE PRESIDENT: Ja, ja. Goed. Maar nu verder, nu gaat het verder over die gesprekken. Getuige Rauter heeft gesproken over twee gesprekken met U naar aanleiding van die dreigende executie. Eerst een gesprek op Woensdag in Craailo, dat was Woensdag 12 Augustus, indien ik mij niet vergis, drie dagen vóór de executie. En toen nog eens een gesprek, Vrijdagavond 14 Augustus. U hebt ook gehoord — dat heeft generaal Rauter hier weer verteld —, dat hij U daarover 14 Augustus heeft opgebeld, en dat hij U ook de mededelingen van Knolle of van Schreieder, dat men de daders op het spoor was, heeft gegeven. Dat hebt U gehoord, niet waar?

CHRISTIANSEN: Ich habe es gehört. Ich entsinne mich dieses Gespräches nicht. Ich muss sagen, Herr Präsident, wenn, nach allen meinen Versuchen, die ich gemacht habe, um diese Geiseln frei zu kriegen, dann wäre es für mich ganz selbstverständlich gewesen, sofort meinen Stab zu unterrichten und den Reichskommissar Seyss-Inquart deswegen anzurufen. Denn mir gehörten die Geiseln gar nicht mehr. Sondern sie gehörten dem Reichskommissar Seyss-Inquart. In seinen Händen waren sie. Und ich hatte gar keinen Einfluss mehr. Wenn Rauter diese Aussage hier macht, dann ist es eine Unwahrheit.

DE PRESIDENT: Ja, ja, dat hebt U gezegd. Want U hebt hier gehoord, nietwaar? — en dat zijn verklaringen waarbij generaal Rauter in het algemeen is gebleven — dat hij U had opgebeld. In de eerste plaats had hij Woensdag 12 Augustus met U over deze zaak gesproken, te Craailo. En toen had hij U reeds meegedeeld, dat men de daders van die aanslag in Rotterdam op het spoor was. En toen hebt U aan Rauter gezegd, dat U eraan vasthield, dat vóór Zaterdag de daders gevonden moesten zijn. Toen wist U dus al, dat men de daders op het spoor was. En toen een paar dagen later, op Vrijdagavond, de avond vóór de executie, heeft Rauter U *weer* opgebeld en toen hebt U hem geantwoord, dat, nu er nog niets bepaalds, niets concreets gevonden was, de executie moest doorgaan. Dat zijn de verklaringen van generaal Rauter.

CHRISTIANSEN: Es ist ganz unmöglich. Nach meiner Anordnung, nach meinen Bemühungen, die ich angestellt habe, war es ganz unmöglich, eine solche Stellung einzunehmen. Ich fühlte . . . . .

DE PRESIDENT: Ik heb ook tegen generaal Rauter gezegd, dat ik het niet begrijp. Hij stelt zich op het standpunt, dat hij het doodschieten van gijzelaars voor die aanslag in Rotterdam om verschillende redenen eigenlijk niet gewettigd vond. Toen heb ik tegen generaal Rauter ook gezegd, dat ik dan niet begrijp, dat hij niet nog meer zijn invloed bij U heeft kunnen aanwenden om die executie tegen te gaan. En generaal Rauter heeft daarop gezegd: „Ja, daar was niets aan te doen; ik heb dat medegedeeld, dat men die daders op het spoor was en zo, maar Christiansen was, laten we zeggen,

onverbiddelijk. Die zei: „Als vóór 14 Augustus middernacht de namen niet bekend zijn — men héeft de dader nog niet —, dan gaat de executie door." En toen kon ik er verder ook niets aan doen, ofschoon ik tegen die hele executie van gijzelaars voor dit geval was". Dus die verantwoordelijkheid voor de executie van gijzelaars berust, ook volgens generaal Rauter, voornamelijk bij U. En dat begrijp ik niet. U zegt nu wel, dat U er niet voor voelde, maar U hebt gewoonweg het bevel van het OKW, dat er op aangedrongen had, dat er gijzelaars moesten worden genomen, uitgevoerd. Daar moest toen voor U alles voor wijken. Voor de rest kon het U niets schelen. U had het misschien zelf liever niet gedaan, maar omdat het OKW het verlangde, *moesten* die gijzelaars, ofschoon men de daders op het spoor was, toch geëxecuteerd worden. Zo is het toch?

CHRISTIANSEN: Dem kann ich nicht folgen.

DE PRESIDENT: Ik begrijp niet, als de mededelingen, die Schreieder en Knolle gedaan hebben aan generaal Rauter, juist zijn, zoals generaal Rauter zegt, dan begrijp ik niet, dat men dan die executie niet heeft stop gezet. Ofschoon er in de courant stond . . . . .

Natuurlijk er stond in Uw Bekendmaking: „vóór 14 Augustus middernacht". En er stond ook in die Bekendmaking, dat de daders bekend moesten worden door toedoen van de bevolking.

Nietwaar? Dat alles was waarschijnlijk niet gebeurd, want de daders was men niet op het spoor *door toedoen van de bevolking*. Maar ondanks dat alles had toch alleen het feit — dat U toch wel als vaststaande kon aannemen, nietwaar —, dat men de daders op het spoor was, dus dat men vermoedelijk die daders wel zou pakken, toch ook voor U een reden moeten zijn om die executie af te lasten.

CHRISTIANSEN: Wenn ich davon etwas gewusst hätte, Herr Präsident, wie Rauter hier aussagt, dann hätte ich ganz bestimmt meinen Stab darauf angestzt und ich persönlich den Reichskommissar Seyss-Inquart. Es ist nicht der Fall. Darum erkläre ich hier, dass diese Aussage von dem General Rauter eine Unwahrheit ist.

DE PRESIDENT: Ja, aber doch . . . . . Dan gaan we wèèr terug. Generaal Rauter, blijft U bij Uw verklaring?

GETUIGE RAUTER: Jawohl, Herr Präsident. Bitte, der Herr Reichskommissar wird, bevor er exekutiert worden ist, in der Sache gehört worden sein. Denn Seyss-Inquart ging es auch an.

DE PRESIDENT: Ja. Dus U blijft bij Uw verklaring, dat de verdachte Christiansen wist . . . . ., in de avond van 14 Augustus hebt U hem telefonisch medegedeeld, dat men de daders op het spoor was?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En omtrent déze gijzelaars had U nog geen zeggingschap? Omtrent dit geval van gijzelaars?

GETUIGE RAUTER: Nein.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Voor het conflict?

GETUIGE RAUTER: Nein.

DE PRESIDENT: Gaat U dan maar zitten. Ziet U, ik geloof dat dit alles, ... we zijn nu vier jaar, we zijn nu bijna zes jaar verder.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: U hebt langzamerhand wel een andere kijk op de zaak gekregen als U toen in die tijd had?

DE TOLK: Sie sehen jetzt die Sache anders an als damals?

CHRISTIANSEN: Nein, ich sehe die Sache nicht anders an. Ich bin immer bei dieser Einstellung die ganze Zeit über geblieben. Die ist in meiner Erinnerung vollkommen fest, so wie ich sie erkläre. Vollkommen fest!

DE PRESIDENT: Weet U wat U . . . . .

CHRISTIANSEN: Ich muss was über den Rahmen erzählen, Herr Präsident, wie das entstanden ist, damit es vielleicht etwas begreiflicher wird. Ueber den Gesamtrahmen der Geiselsache, wie ich dahin gekommen bin und wie ich das verstehe. Wenn ich das mal erklären darf.

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren nog wat te vragen? Ja, ik moet nu nog een paar algemene vragen doen. Toen dit gebeurde in 1942, toen wist U dat Nederland met Duitsland in oorlog was?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: En U wist ook, voor zover dat van belang is, wat ik niet geloof, dat het een aanvalsoorlog van Duitsland was. Duitsland had Nederland aangevallen.

DE TOLK: Ein Angriffskrieg von Deutschland auf die Niederlande.

CHRISTIANSEN: Ja, darüber kann ich nichts aussagen. Wenn ich . . . . .

DE PRESIDENT: U weet toch wel, dat Nederland Duitsland niet heeft aangevallen? (Rumoer in de zaal)

CHRISTIANSEN: Jawohl! Dass Deutschland . . . .

DE PRESIDENT: Er zijn maar twee mogelijkheden: Nederland heeft Duitsland aangevallen of Duitsland heeft Nederland aangevallen.

CHRISTIANSEN: Jawohl, das weiss ich.

DE PRESIDENT: Dus Duitsland heeft Nederland aangevallen?

CHRISTIANSEN: Jawohl, das weiss ich, aber ich kenne die Zusammenhänge nicht, bitte.

DE PRESIDENT: Neen. Hebt U nog vragen?

DE RAADSMAN: Ja. U hebt later, zegt U, Keitel opgebeld om nog van die gijzelaars af te komen.

CHRISTIANSEN: Ich habe den Feldmarschall gerade persönlich gesprochen, den General Jodl, den Generaladjudanten des Führers, General . . . . ., ich komme nicht auf den Namen [1]). Ich habe vier hohe Generäle vom OKW, im Oberkommando der Wehrmacht persönlich gesprochen.

DE RAADSMAN: En dat hebt U gedaan, omdat U eigenlijk dat bevel die gijzelaars na zo korte tijd dood te schieten, in strijd vond met wat in een oorlog geoorloofd was.

---

[1]) Zie echter hier beneden blz. 40, waar het Christiansen invalt.

DE TOLK: Das haben Sie gemacht, weil Sie gefühlt haben, dass das Erschiessen von Geiseln in Streit war mit den Kriegsbräuchen.

CHRISTIANSEN: Nicht direkt, aber . . . . .

DE RAADSMAN: In dit geval . . . . .

DE TOLK: In diesem Falle . . . . .

CHRISTIANSEN: In diesem Falle aus zwei verschiedenen Ursachen. Einmal weil ich persönlich eine Geiselnehmung als solche ablehne, das ist gegen meine Natur, gegen meinen Charakter. Und zweitens war mir bekannt, dass Geiselmassnahmen in den verschiedenen Kriegen stattgefunden haben, als solche. Es ist eine sehr harte Kriegsmassnahme. Das ist mir bekannt, aber ich habe versucht, diesen gegebenen Befehl in diesem Falle hier in Holland nicht anzuwenden, denn es ist nicht so wie General Rauter sagt, dass diese Geiselsache eine militärische Angelegenheit war, es ist eine rein politische Sache.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Het was toch een bevel van het OKW?

CHRISTIANSEN: Jawohl, über das OKW geleitet über den Wehrmachtbefehlshaber an den Reichskommissar, an die politische Stelle.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dan was het toch ook een militaire aangelegenheid, het OKW gaf toch de bevelen daartoe.

CHRISTIANSEN: In sofern — und zwar hat mir der Reichskommissar persönlich mal gesagt — ich habe nämlich gefragt, das wäre unerhört, dass eine solche politische Sache über eine militärische Dienststelle geleitet würde. Da hat er mir persönlich erklärt: das würde auch im Grunde gemacht um den Eindruck in der Bevölkerung stärker zu machen. Also diese Geiselsache als solche ist eine rein politische Angelegenheit. Ich war gar nicht im Stande überhaupt Geisel fest zu nehmen, ich hatte weder den Apparat, noch kannte ich irgend jemand von den Geiseln.

DE PRESIDENT: Maar wat hebt U nu gevraagd aan Keitel, aan Jodl en aan andere mensen?

CHRISTIANSEN: Ich habe gebeten, diese Geiselsache hier für Holland abzustoppen und einen Offizier nach Holland zu schicken, einen Stabsoffizier, zur Prüfung der ganzen Sache. Dieser Stabsoffizier ist hier später nach der Fusillierung auch herüber gekommen. Er ist aber auf meine Veranlassung hierher gekommen, nicht auf die des Reichskommissars.

DE PRESIDENT: Dus U hebt gevraagd deze executie niet te laten doorgaan?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: En wat was het antwoord daarop?

CHRISTIANSEN: Es ist abgelehnt worden.

DE PRESIDENT: O, ja.

CHRISTIANSEN: Der Befehl wäre durchzuführen und daran hätte ich mich zu halten und damit wäre meine Aufgabe ja auch erledigt. Der General, den ich eben angegeben habe: der General Schmundt ist sein Name[1]).

---

[1]) Zie blz. 39.

DE PRESIDENT: Maar toen U dat vroeg aan Keitel, aan Jodl en misschien nog aan andere hoge heren, hebt U toen ook medegedeeld, dat men de daders op het spoor was?

CHRISTIANSEN: Nein, das wusste ich nicht. Das wusste ich damals gar nicht.

DE PRESIDENT: Ja, dan komen we weer in strijd met de getuigenverklaring van Rauter, die heeft U 14 Augustus, dat was de dag vóór de executie . . . .

CHRISTIANSEN: Ja, das ist . . . . ich habe schon vorher gesprochen.

DE PRESIDENT: O, U hebt vóór die tijd al met Rauter gesproken? Goed, maar dan was dat een reden te meer voor U geweest om op het ogenblik, dat U die heren . . . . . Hebt U getelefoneerd met Keitel en met Jodl?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Toen wist U nog niet, dat men de daders op het spoor was?

CHRISTIANSEN: Nein, nein.

DE PRESIDENT: Maar, die avond van 14 Augustus hebt U het toch vernomen?

DE TOLK: Am 14. August haben Sie es doch erfahren?

CHRISTANSEN: Ich kann mich nicht entsinnen. Wenn ich das erfahren hätte, hätte ich ganz bestimmt — nach meinen Massnahmen, die ich selbst persönlich eingeleitet hatte und über meinen Stab — ganz bestimmt, wie ich schon ausgesagt habe, hätte ich den Reichskommissar sofort angerufen. Es lag ja für den Reichskommissar gar kein Grund vor das nicht zu verschieben. Ist dann abgelehnt worden.

RAADSHEER SCHOUT-BIJ-NACHT VAN ALLER: U zegt, dat Uw taak was afgelopen met het overbrengen van het bevel van het OKW in de vergadering in Den Haag?

DE TOLK: Sie sagten, dass Ihre Aufgabe vollendet wäre mit dem Ueberreichen des Befehls des OKW an Den Haag.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

RAADSHEER SCHOUT-BIJ-NACHT VAN ALLER: En verder had U er niets mee te maken?

DE TOLK: Und weiter hatten Sie nichts damit zu tun?

CHRISTIANSEN: Nein, damit war die militärische Aufgabe erledigt.

RAADSHEER SCHOUT-BIJ-NACHT VAN ALLER: Hoe bent U er dan toe gekomen die 100 000 gld. uit te loven?

DE TOLK: Wie kamen Sie dann dazu diese 100 000 Gulden auszuloben?

RAADSHEER SCHOUT-BIJ-NACHT VAN ALLER: Uit eigen beweging?

DE TOLK: Aus Ihrer eigenen Initiative?

RAADSHEER SCHOUT-BIJ-NACHT VAN ALLER: U beschouwde Uzelf dus als een soort postkantoor, dat U slechts de brief af te geven had en verder niet?

DE TOLK: Sie betrachteten sich also wie ein Postamt, dass Sie nur den Brief zu überreichen haben und weiter nichts?

CHRISTIANSEN: Nein, Admiral, so ist es nicht. Ich habe aber aus mir selbst heraus, weil sowohl ich wie auch mein ganzer Stab gegen diese Geiselstellung gewesen ist, aus mir selbst heraus noch mal versucht das Letzte zu versuchen. Aus mir selbst heraus, 100.000 Gulden habe ich mal ausgelobt.

DE PRESIDENT: Hier heb ik nog een verklaring . . . . .

CHRISTIANSEN: Ich hatte keinen Befehl dazu, zu dieser Auslobung.

DE PRESIDENT: Hier heb ik nog een verklaring van U, die gaat over dat telefoneren met Keitel. Daar staat:

„Ik zelf was tegen het doodschieten van gijzelaars. Dat stuit mij als mens tegen de borst. Ik heb ook nog verschillende dingen gedaan om te proberen aan dit bevel van het OKW te ontkomen. Ik heb nog getelefoneerd met Keitel, de generaal-adjudant van Hitler, Generaal Schmundt en met nog een generaal, n.l. Jodl of iemand anders. Ook met Hermann Goering heb ik nog over deze zaak gesproken. Maar alles is van de hand gewezen. Er werd eenvoudig gezegd: „Het bevel moet worden uitgevoerd." Ik persoonlijk vond het onmenselijk en voorzover ik het zie, was het ook in strijd met oorlogsgebruiken en recht."

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: En toch hebt U het gedaan.

CHRISTIANSEN: Ich habe den Befehl als Soldat . . . . .

DE PRESIDENT: Ja, ja, dat mag U niet doen — onwettige bevelen — die màg U niet uitvoeren!

DE TOLK: Ungesetzliche Befehle dürfen Sie nicht ausführen.

CHRISTIANSEN: Einen Befehl muss ich als Soldat ausführen und ich kann mich nachher darüber beschwerden, wenn es gegen Menschlichkeit oder ein Verbrechen ist. Vorher muss ich den Befehl ausführen.

DE PRESIDENT: Maar er is een grens, daar is een grens.

DE TOLK: Es gibt eine Grenze.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Er is een grens. Wanneer een officier aan een soldaat op straat bevel geeft om een voorbijganger die niets doet, dood te schieten, en die soldaat doet dat niet, dan kan ik me niet begrijpen, dat er één gerecht zal zijn, dat die soldaat dat kwalijk zal nemen. U weet toch ook, dat de Duitse strafvordering in militaire zaken voor de soldaat geen excuus heeft, als hij een kennelijk onrechtmatig bevel opvolgt. Dat staat toch uitdrukkelijk in de eigen procedure voor de Duitse soldaat.

DE TOLK: Das deutsche Gesetz verlangt vom Soldaten Gehorsam auch wenn er nicht damit einverstanden ist.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Hebt U het verkeerd verstaan?

DE TOLK: Da ist ein Artikel in dem deutschen Kriegsstrafprozessrecht.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Waarin uitdrukkelijk staat, dat de soldaat *niet* als excuus kan aanvoeren, dat hij een bevel heeft opgevolgd, wanneer het kennelijk onrechtmatig is.

DE TOLK: Ein Soldat kann nicht als Entschuldiging anführen, dass er einen Befehl ausgeführt hat, der ungerecht ist.

CHRISTIANSEN: Das habe ich noch nicht ganz verstanden. Ich kenne das,was der Herr Rat gesagt haben aus diesem Strafbuch, militärisches Strafgesetzbuch.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar daaruit volgt toch, dat U niet als excuus kunt aanvoeren: bevel is bevel.

DE TOLK: Nun können Sie also nicht als Entschuldigung anführen, dass Befehl Befehl ist.

CHRISTIANSEN: Da steht in dem Strafgesetzbuch aber noch was anderes darin, in dem militärischen Strafgesetzbuch. Wenn ein Soldat einen Befehl empfängt, hat er ihn auszuführen und wenn er meint, dass es irgendwie nicht richtig ist, kann er sich hinterher beschwerden. Das habe ich auch gemacht hier.

DE PRESIDENT: Hier hebt U verder nog verklaard dit:

„Oorlog is oorlog en in de oorlog kan men in zulke gevallen niet neen zeggen en kan men niet bedanken voor zijn betrekking. Wie in de oorlog opzettelijk een bevel niet uitvoert, wordt gefusilleerd".

DE TOLK: Sie haben auch gesagt, dass Sie als Soldat nicht Ihre Stellung niederlegen können, wenn Sie einen Befehl auszuführen haben, den Sie nicht ausführen können oder wollen. Sondern dass Sie gehorchen müssen.

CHRISTIANSEN: Jawohl. Das muss ich, ich bin doch gebunden an meinem Soldateneid.

DE PRESIDENT: Kijkt U eens even, m.i. komt alles hierop neer: ik neem aan — na de verklaring van generaal Rauter hier ook weer —, dat U in de avond van 14 Augustus ermee bekend was, dat men de daders op het spoor was. Dat neem ik aan.

DE TOLK: Der Präsident nimmt an, dass Sie im Augenblick des 14. August wussten, dass man den Tätern auf der Spur war.

CHRISTIANSEN: Nein, das wusste ich nicht.

DE PRESIDENT: Jawel, dat ontkent U.

DE TOLK: Das verneinen Sie.

CHRISTIANSEN: Jawohl, das verneine ich.

DE PRESIDENT: Maar U zult toegeven, dat als U dat wel geweten had, als U op 14 Augustus 's avonds voor de executie geweten had, dat men de daders op het spoor was, dan was het Uw plicht geweest om de executie uit te stellen.

CHRISTIANSEN: Jawohl, dann hätte ich sofort den Reichskommissar angerufen, wäre meine Pflicht gewesen aus dem Vorhergehenden, was ich schon unternommen habe.

DE PRESIDENT: Kijk eens, dat U ervan wist blijkt ook uit Uw verklaring. Ik heb hier een verklaring van U, die luidt als volgt:

„Generaal Rauter sprak ik meermalen en ik herinner mij ook, dat wij over de gijzelaarskwestie meermalen gesproken hebben. De twee gesprekken, waarover generaal Rauter het nu heeft, n.l. het mondeling onderhoud op Woensdag 12 Augustus en het telefonisch onderhoud op Vrijdag 14 Augustus kan ik mij niet specifiek herinneren. Het is echter niet waar, dat ik het geweest ben, die steeds op het neerschieten van de gijzelaars aangedrongen heb. In principe stond ik, zoals U weet, steeds geheel afwijzend tegenover het neerschieten van gijzelaars, maar het is wel zo, dat wij er niet konden afkomen door aanwijzingen, dat men wellicht sommige daders, waarvan de namen niet eens bekend waren, op het spoor was."

Daar vloeit toch uit voort, dat U wel begreep en wel wist, dat men de daders op het spoor was. U zegt: „Ja, maar dat kon voor mij geen reden zijn die executie af te lasten. Men wist niet eens de namen van die mensen. Ze waren niet eens gearresteerd." Dit is een eigen verklaring van U.

DE TOLK: Aus Ihrer Aussage geht hervor, dass Sie dies gesagt haben: wenn wir bloss wissen, dass man den Tätern auf der Spur ist, man weiss aber noch nicht die Namen, bloss die Tatsache, dass man den Tätern auf der Spur ist, dann kann es doch nicht genügend sein, um die Sache abzustoppen. Das haben Sie ausgesagt.

CHRISTIANSEN: Das sind allgemeine Regeln, das hat . . . . .

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren nog een vraag?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: U hebt de vordering van het OKW doorgegeven aan de rijkscommissaris en aan Rauter . . . . .

CHRISTIANSEN: Jawohl, aber nicht an Rauter, sondern an den Reichskommissar.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar Rauter was toch ook bij die bespreking?

CHRISTIANSEN: Er war bei der Besprechung dabei, jawohl.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En hij was toch eigenlijk, als de maatregel genomen werd, met de executie belast?

DE TOLK: Rauter war mit der Hinrichting beauftragt.

CHRISTIANSEN: Jawohl, er stand ja dem Reichskommissar für diese Sachen zur Verfügung.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En alle vorderingen van de weermacht, die moesten doorgevoerd worden in het „zivile Bereich", die moest U richten tot de rijkscommissaris?

DE TOLK: Mussten alle über den Reichskommissar gehen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En ten tijde van die bespreking was U Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Militair bevelhebber. En het is U bekend, dat die vijf gijzelaars zijn geëxecuteerd?

CHRISTIANSEN: Jawohl, ist mir bekannt, Herr Präsident.

DE PRESIDENT: En het is U ook bekend, dat die vijf mensen onschuldig waren aan de aanslag?

CHRISTIANSEN: Jawohl. Das weiss ich.

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren nog een vraag te stellen?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Er zijn hier toch in 1941 en 1942 meer dan 1000 gijzelaars oorspronkelijk op last van Christiansen vastgenomen?

DE TOLK: Mehr als 1500 Geisel sind auf Ihren Befehl festgenommen?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Meer dan *1000.*

DE TOLK: Mehr als 1000.

CHRISTIANSEN: Mir ist also in Erinnerung, nicht wahr, die Zahl 1000. Ueber die Festnahme der Geiseln.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ik wil het over het getal niet hebben, maar dat is toch op last van de weermacht gebeurd?

CHRISTIANSEN: Jawohl, ist über die Wehrmacht gegangen. Und da haben auch Besprechungen stattgefunden, an denen ich nicht Teil genommen habe; es ist mir jedenfalls nicht in Erinnerung. Es sollen zwei Besprechungen mit Leuten vom Stabe und vom Reichskommissar stattgefunden haben, weil wir ja gar nicht in der Lage waren, als Militärstelle, Geisel auszusuchen. Zum ersten hatte ich als Militär gar keinen Apparat dazu und zweitens waren uns gar keine Menschen bekannt, die irgend etwas gegen die Wehrmacht unternommen haben.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Christiansen heeft zoëven gezegd, dat het niet met zijn inborst overeen kwam om gijzelaars te nemen en ondertussen heeft hij er toch meer dan 1000 laten gevangen zetten.

DE TOLK: Sie haben gesagt, dass es Ihnen gegen den Strich ging Geisel festzunehmen, aber inzwischen haben Sie doch mehr als 1000 festnehmen lassen.

CHRISTIANSEN: Ich habe sie nicht festnehmen lassen . . . . .

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar U hebt toch de orders gegeven . . . . .

DE TOLK: Sie haben den Auftrag gegeben . . . . .

CHRISTIANSEN: Ich habe den Auftrag, den ich bekomme vom OKW, an den Reichskommissar weitergegeben, nicht wahr, zur Durchführung.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En toen U eenmaal wist, dat die gijzelaars vastzaten, toen wist U ook, dat die gijzelaars met hun leven zouden moeten boeten, wanneer er iets gebeurde en wanneer dat ter kennis van het OKW kwam?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En U bent degene geweest, d.w.z. de Dienststelle van de WBN [1]), die de aanslag in Rotterdam doorgegeven heeft?

DE TOLK: Sie haben den Anschlag in Rotterdam durchgegeben, weitergeleitet?

CHRISTIANSEN: Jawohl, an das Oberkommando der Wehrmacht. Wie es den Dienststellen vorgeschrieben ist.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dus daar volgde reeds noodzakelijkerwijze uit, dat de gijzelaars doodgeschoten zouden worden.

DE TOLK: Daraus folgt, dass Geisel erschossen werden würden.

CHRISTIANSEN: Dass Geisel in Anspruch genommen werden sollten.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Wanneer dus Christiansen daar zo'n tegenstander van was geweest, dan had hij beter gedaan dat bericht niet naar boven door te geven.

DE TOLK: Wenn Sie ein solcher Gegner gewesen wären, hätten Sie besser getan diesen Anschlag nicht nach oben weiterzuleiten.

CHRISTIANSEN: Das sind militärische Meldungen, die kann ich doch nicht . . . . .

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja, ja. Wat naar beneden kwam, was ook een militärische Meldung.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

---

[1]) Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dank U wel.

CHRISTIANSEN: Das war eine militärische Meldung, die muss ich einer vorgesetzten Dienststelle — das war das OKW, der Oberbefehlshaber-West, im ganzen Westen — melden. Kann doch keine Meldung unterlassen.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, hebt U een vraag aan de verdachte?

DE RAADSMAN: Ik zou graag hebben, dat hij in het algemeen zijn positie kon bepalen ten aanzien van dit vraagstuk, waar hij een paar maal om gevraagd heeft. Ten aanzien daarvan zou ik hem een instructie willen voorleggen of hij die als echt erkent.

DE PRESIDENT: In het algemeen? Waarover?

DE RAADSMAN: Ik geloof, dat hij graag zelf in het algemeen aan U, aan het Hof, zou willen uitleggen, hoe hij ten opzichte van dit vraagstuk . . . . .

DE PRESIDENT: Ten opzichte van het gijzelaarsvraagstuk? Ja, maar dat is toch wel al gebleken uit zijn antwoorden grotendeels?

DE RAADSMAN: Ja, maar hij heeft er een paar maal om gevraagd.

DE PRESIDENT: U hebt straks gezegd, U wilde graag in het algemeen Uw inzicht mededelen?

DE TOLK: Sie haben darum gebeten Ihre Stellung hier auseinandersetzen zu dürfen.

CHRISTIANSEN: Jawohl, ich wollte ein besseres Bild geben können, über den ganzen Umfang also. Ich habe so den Eindruck, als wenn man nur einen Aufriss etwa, nicht das Gesamtbild bekommt, wie das entstanden ist, wie die Grundlage ist von allen diesen Massnahmen. Darum habe ich gebeten dazu Stellung zu nehmen, im gesamten Rahmen.

DE PRESIDENT: Wilt U daarover nu mededelingen doen?

DE TOLK: Wollen Sie das jetzt tun?

CHRISTIANSEN: Ja, oder wie das befohlen wird.

DE PRESIDENT: Kan ook wel later gebeuren.

DE RAADSMAN: Mag hij het nu . . . . .

DE PRESIDENT: Ja.

DE TOLK: Sie dürfen es jetzt machen.

DE PRESIDENT: Deelt U dan maar mee, wat U wilt.

CHRISTIANSEN: Jawohl. — Herr Präsident, wenn ich zu diesen Anklagepunkten im Grossen Stellung nehmen muss, dann muss ich betonen, dass ich kein Redner bin. Das habe ich nicht gelernt. Aber ich will versuchen aus meiner Erinnerung, nach bestem Wissen und Gewissen, das darzustellen, wie meine Position als Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden gewesen ist.

Ich bin im Mai, am 29. Mei 1940 auf Befehl des Oberkommandos der Wehrmacht hier nach Holland kommandiert als Wehrmachtbefehlshaber und habe meinen Vorgänger, den General von Falkenhausen, abgelöst. Ich habe während der Zeit der Aufstellung meines eigenen Generalstabes als erstes, wie ich meinen Dienst angetreten habe, einen Besuch gemacht bei dem holländischen Wehrmachtbefehlshaber, General Winkelman. Rein persönlich von mir heraus, um eine Fühlung-

nahme zu nehmen und von vornherein ein bestes Einverständnis und Verhältnis zu schaffen für die Abwicklung seiner schweren Aufgabe, die Demobilisation. Der General Winkelman hat mir auch einen Gegenbesuch wieder gemacht und das Verhältnis zwischen meinem Stab und dem holländischen Stab war das allerbeste. Bei der Abwicklung dieser schweren Aufgabe, einer Demobilisation, ist nach meiner Erinnerung gar nichts Schwieriges gewesen und auch nichts Schwieriges ist hier passiert. Das Verhältnis, muss ich sagen, war gut, so weit man es im Kriege sagen kann. Das Verhältnis der Wehrmacht zur holländischen Bevölkerung war nicht schlecht; man kann sogar sagen nach einiger Zeit, es war ein freundlicher Verkehr entstanden.

Der militärische Umfang war darin zum Ausdruck gebracht, im holländischen Raum, durch die Lage von einer deutschen Division, die bestimmt war für eine Invasion in England. Und die Vorbereitung, auch hier im holländischen Raum, in Bezug auf die Klarstellung von Transportfahrzeugen u.s.w., war meine erste Aufgabe neben der Demobilisation. In Deutschland waren ungefähr 35- oder 40 000 holländische Kriegsgefangene in den Kriegsgefangenenlagern. Ich habe gleich zu Anfang mit meinem damaligen Chef des Generalstabes, General Schwabedissen, versucht diese Kriegsgefangenen in Deutschland sofort und spontan zu entlassen. Und ich kann heute noch zu meiner Freude feststellen, dass uns diese Aufgabe geglückt ist. Es ist für einen Militär, glaube ich, einzigartig. Es kommt nicht oft in der Kriegsgeschichte vor. Aber die Lage war damals scheinbar so, dass man glaubte, der Krieg würde bald vorbei sein und es würde eine gute Geste sein. So erklärte ich mir das.

Wenn bald darauf General Winkelman in die deutsche Kriegsgefangenschaft abgeführt wurde, so ist das nicht meine Sache oder auf militärische Kreise zurück zu führen, sondern vielleicht aus ganz anderen Gründen, die mir aber heute noch auf keine Weise klar sind[1]). Aber ich kann hier sagen, dass eines Tages ein Fernschreiben aus dem Oberkommando gekommen ist, also vom Hauptquartier, von Adolf Hitler persönlich unterzeichnet, an mich als Wehrmachtbefehlshaber, General Winkelman als Kriegsgefangenen nach der Festung Königstein zu überführen. Für mich und meinen Stab war es ein Bedauern, denn das Verhältnis zwischen uns war gut. Auch die Zurücknahme, die plötzliche Zurücknahme der aus der Kriegsgefangenschaft entlassenen und demobilisierten Soldaten hier in Holland, war für mich und meinen Stab eine Ueberraschung. Darüber ist niemals ein Wort oder eine Antwort überhaupt gestellt worden von uns. Das stammt von der obersten Kommandostelle, vom Oberkommando der Wehrmacht.

DE PRESIDENT: En de manier, waarop dat gebeurd is, is toch door Uw staf uitgewerkt?

CHRISTIANSEN: Ist ausgearbeitet in meinem Stab als Befehlsstelle für die Durchführung. Jawohl, dazu waren wir zuständig, leider.

---

[1]) Zie hiervoor het eerste rapport van Seyss-Inquart aan Hitler (Nederland in Oorlogstijd, 2e jaargang, blz. 129).

RAADSHEER KOLONEL DE BRAUW: Maar ze hebben alle officieren bedrogen!

DE TOLK: Sie haben alle Offiziere betrogen.

RAADSHEER KOLONEL DE BRAUW: Natuurlijk zijn die bedrogen, want die officieren hadden een meldingsplicht en aan die meldingsplicht hadden ze al een keer voldaan. Toen op 15 Mei 1942 weer zo'n „Erlass" kwam, dat ze op moesten komen, toen kon niemand vermoeden, dat het anders zou zijn dan om weer een inspectie te maken. U bent zelfs zover gegaan in de oproep mee te delen, dat er gezorgd moest worden, dat de betrokkenen een retourkaartje mee zouden nemen. Dus die mensen dachten niet anders, dan dat ze weer even een inspectie zouden maken. Toen echter deze mensen, goedgelovig als ze waren, in de kazernes aankwamen, gingen de deuren achter hen dicht en ze werden in krijgsgevangenschap gebracht. Zo is de zaak.

CHRISTIANSEN: General, es tut mir leid, dass ich diese Einzelheiten nicht kenne. (Beweging in de zaal)

RAADSHEER KOLONEL DE BRAUW: Nu, dat is niet waar, dat U die niet kent, die kent U zeer goed!

CHRISTIANSEN: Ich kenne es, jawohl, aber nicht von mir veranlasst, Herr General. Von dem Sachbearbeiter, nicht wahr, der meinem Stab angehängt war, aber nicht zu meinem Stabe gehörte.

RAADSHEER KOLONEL DE BRAUW: Maar hoort U eens, als U ergens een bevel voert, dan bent U verantwoordelijk voor alles, wat er van Uw staf uitgaat. U moet niet alleen het mooie en het goede ervan overnemen, maar U moet ook de kwade kansen lopen. Dus als die mensen in krijgsgevangenschap zijn teruggevoerd, dan is dat Uw schuld en van niemand anders. En de wijze, waarop dat is gebeurd, spot met alle vergelijkingen.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger . . . . .

DE RAADSMAN: Ik had begrepen, dat hij over de gijzelaars zou spreken.

DE PRESIDENT: Gaat U nu maar zitten. We gaan nu over het volgende spreken. Mag ik het publiek verzoeken, wat stil te zijn?

ONDERZOEK VAN HET TWEEDE TEN LASTE GELEGDE FEIT

DE PRESIDENT: Getuige Rauter! We zullen nu spreken over het tweede feit, dat ten laste gelegd is aan deze verdachte. Dat is het doodschieten van tien gijzelaars, van tien personen te Bloemendaal, naar aanleiding van het doodschieten van een Duits militair op 30 Januari 1943 te Haarlem. Over die aangelegenheid bent U ook verschillende malen gehoord. U hebt daaromtrent verklaard het navolgende:

„Ik kan mij deze zaak nog zeer goed herinneren. Er kwam een melding binnen, dat op Zaterdag 30 Januari 1943 een onderofficier van de Duitse weermacht te Haarlem was neergeschoten. Ook Christiansen heeft mij daar persoonlijk nog over opgebeld en sprak toen over de Führerbefehle."

Ik moest eigenlijk Lages hebben over deze zaak. We hebben hier toch alleen de getuige Lages te horen, is het niet?

DE PROCUREUR-FISCAAL: En Rauter.

DE PRESIDENT: Ja, maar geen getuige uit de zaal?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Neen.

DE PRESIDENT:

„Ook Christiansen heeft mij daar persoonlijk nog over opgebeld en sprak toen over de Führerbefehle en Befehle van het OKW, dat nl. in zulke gevallen represailles moesten worden genomen. Deze bevelen werden in Nederland tot op dat ogenblik niet toegepast."

Ja, behalve dan, dat ze enige maanden tevoren toegepast waren in Goirle.

GETUIGE RAUTER: Ich verstehe nicht?

DE PRESIDENT: U zegt nu in deze verklaring omtrent Bloemendaal — dat feit in Bloemendaal was in Januari 1943 — en Uw verklaring omtrent dat feit spreekt over die bevelen van het OKW, over Führerbefehle en daarvan zegt U: „Deze bevelen werden in Nederland tot op dat ogenblik niet toegepast."

GETUIGE RAUTER: Bis diesem Augenblick wurden diese Befehle nicht in Nederland angegangen.

DE PRESIDENT: Ja, maar behalve dan toch enige maanden tevoren in Goirle, daar waren toch ook gijzelaars doodgeschoten?

GETUIGE RAUTER: Aber die Unterscheidung zwischen Geisel und . . . . .

DE PRESIDENT: Represailles?

GETUIGE RAUTER: Ja, da ist ein Unterschied.

DE PRESIDENT: Daar maakt U een onderscheiding tussen?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Er is toen in Den Haag hierover een vergadering geweest bij Seyss-Inquart. Daarbij is i.p.v. Christiansen, Gaykow of Bourwieg tegenwoordig geweest[1]):

„De rijkscommissaris, die de vergadering presideerde, heeft echter tijdens die vergadering in onze tegenwoordigheid met generaal Christiansen persoonlijk

---

[1]) Rauter was onzeker of Gaykow of Bourwieg als leider van de Rechtsabteilung van de WBN die bespreking meemaakte. Gaykow werd echter 15 Dec. '42 vervangen en verliet Nederland.

getelefoneerd en uit dat gesprek maakte ik op, trouwens dat zei Seyss-Inquart ook, dat Christiansen op grond van het Führerbefehl op represailles aandrong."

GETUIGE RAUTER: Er hat schon früher bei mir persönlich darauf angedrungen.

DE PRESIDENT: Dat heeft hij opnieuw gedaan in dat telefoongesprek met Seyss-Inquart.

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT:

„Tot die represailles is door ons drieën besloten, Seyss-Inquart, Christiansen en mij, maar ik was het, die met de afwikkeling van deze zaak was belast."

U zegt verder:

„Ik beweer, dat deze zaak uitdrukkelijk onderzocht was . . . . . Uit het onderzoek was gebleken, dat hier van amoureuze perikelen geen sprake was geweest. Een kommando Sicherheitspolizei heeft dag en nacht aan deze zaak gewerkt . . . . De maatregelen zijn zo spoedig na de aanslag genomen om de bevolking van het plegen van dergelijke wanbedrijven af te houden."

Ziet U, dit gaat nu toch ook niet. Men moet toch in de eerste plaats proberen de daders te vinden. En dit is zó spoedig erna gebeurd: terwijl de aanslag plaats vond in de avond van 30 Januari 1943 zijn er drie dagen later, op 2 Februari, tien personen voor doodgeschoten, terwijl bovendien . . . . . Dat is dus al verschrikkelijk kort, in die tijd kon men nog niet zeggen, dat men een serieus onderzoek naar de daders had kunnen doen.

U zegt, dat uit het onderzoek was gebleken, dat hier van amoureuze perikelen geen sprake was geweest, maar er zijn wel verschillen in de getuigenissen, die zult U straks nog horen. Getuige Lages, als die tenminste bij zijn verklaring blijft, heeft verklaard, dat dat helemaal niet zo zeker was. Indertijd hebben ook nog andere mensen, ik weet niet wie, gezegd, dat het heel dikwijls voorkwam, dat de ene Duitse militair de andere doodschoot om een of andere vrouwenkwestie. Bovendien was in dit geval die Duitse onderofficier een „Sanitäter", dus dat is nu niet iemand, die in de eerste plaats aangewezen is, om zijn wraak op te koelen. Sanitäters zijn over het algemeen nogal zachtmoedige mensen. En alles bij elkaar genomen, niet waar, had dat dan toch afgewacht moeten worden. Lages heeft verteld, naar aanleiding van Uw verklaring:

„Dat het vermoedelijk geen liefdesaffaire was, kan alleen hieruit afgeleid worden, dat te Haarlem reeds meerdere dergelijke daden van terreur hadden plaats gevonden."

Dat was de enige aanleiding, tenminste voor de getuige Lages, om te concluderen, dat het misschien hier geen „Liebesaffäre" betrof.

GETUIGE RAUTER: Herr Präsident, darf ich hierzu sprechen?

DE PRESIDENT: Ja.

GETUIGE RAUTER: Die Sicherheitspolizei und wir waren bei der Untersuchung von dergleichen Fällen sehr vorsichtig im allgemeinen. Also bis zum Januar 1943 sind mir mehrere dergleichen Anzeigen von Wehrmachtsstellen, Wehrmachtskom-

mandanturen und Sicherheitspolizei heran getragen worden um Repressalien auf Grund der verschiedenen Führerbefehle, die da vorlagen, für Erschiessung von Wehrmachtunteroffizieren und Soldaten. Und die Sicherheitspolizei konnte in jedem einzelnen Fall bisher, bis zu diesem Datum, immer feststellen, dass es sich um keinen terroristischen Sabotageakt handelte, sondern meistens Liebesaffären die Ursache waren und dass diese Dinge keine politischen Konsequenzen hatten und wir betrachteten die Dinge naturgemäss nicht als politische Sabotage.

Und als General Christiansen mich in der Sache anrief, sagte ich ihm gleich: die Sicherheitspolizei untersucht den Fall, Lages ist ein sehr korrekter Polizeibeamter, ein bekannter deutscher Polizeimann, der bis jetzt alle diese Fälle aufgeklärt hat. Ich müsse doch bitten, er möge mir Zeit geben, damit die Sicherheitspolizei feststellt, ob nicht auch eine derartige Beziehung seitens des Unteroffiziers gegenüber einem niederländischen Mädchen bestanden hat.

Und das wurde einwandfrei geklärt. Die Sicherheitspolizei hat damals die Meinung erstattet, über Dr Harster an mich, dass er die Liebesaffäre ausschalte und dass es sich um einen politischen Anschlag handelte.

DE PRESIDENT: Dat kan binnen twee dagen?

GETUIGE RAUTER: Wenn solche Repressivmassnahmen durchgeführt werden müssen . . . . .

DE PRESIDENT: Dat is een verschil van opvatting tussen Hollanders en Duitsers.

GETUIGE RAUTER: Herr Präsident, es ist natürlich eines der schwersten Probleme, vor denen wir, die deutschen Offiziere, hier stehen. Im englischen Völkerrecht, oder im amerikanischen Völkerrecht wird das von dem Völkerrecht in Engeland und Amerika zugebilligt. Da wird der Offizier verpflichtet Kriegsverbrechen zu tun, wenn die Regierung oder der kommandierende General das befiehlt. Paragraph 343.

DE PRESIDENT: Dat is later weer veranderd.

GETUIGE RAUTER: Und ausserdem, ... das ist verändert worden in 1944, am Ende des Krieges, nachdem die Engländer den Krieg gewonnen hatten. Ausserdem ist es in dem Amendement, in der Verbesserung, ausdrücklich erwähnt, dass mit Rücksicht auf das Schwierige der Materie dieser Repressiverschiessungen, der Offizier oder der Kommandant der diese Repressiverschiessungen durchführt, dass es sogar ein Strafausschliessungsgrund ist, nach Auffassung Oppenheims . . . . .

DE PRESIDENT: Toch binnen bepaalde grenzen.

GETUIGE RAUTER: Doch, im Amendement, im Amendement.

DE PRESIDENT: Toch binnen bepaalde grenzen.

GETUIGE RAUTER: Die „bepaalde grenzen" sind leider von den ganzen Grossmächten, die seit dem Jahre 1919 auf der faulen Haut gelegen sind, nie durchgeführt und wir sind heute diejenigen, die dafür stehen. Das ist so, meine Herren! (met aanzienlijke stemverheffing) Es steht: „a certain number", eine gewisse Anzahl. Ja, was ist eine gewisse Anzahl? Vom Führer haben wir Befehle bekommen: eins zu hundert, eins zu fünfzig bei Verwundeten: dann eins zu zwanzig, eins zu fünfzig. Unter gewissem Druck standen die hiesigen Stellen hier im Raum.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Hoeveel mensen zijn nu gestraft?

DE PRESIDENT: U hebt hier ook verklaard, getuige:

„De maatregelen — dat is dan het doodschieten van die tien personen — zijn zo spoedig na de aanslag genomen om de bevolking van het plegen van dergelijke wanbedrijven af te houden."

GETUIGE RAUTER: Ja, das ist dieser Führerbefehl gewesen.

DE PRESIDENT: Nu goed, maar daar vloeit dan uit voort, dat men aan het vinden van de schuldige niet veel gewicht en waarde hechtte.

GETUIGE RAUTER: Nein, das kann man nicht behaupten, Herr Präsident, verzeihen Sie vielmals. Bei der Einstellung, die wir hatten — ich meine, das Publikum mag vielleicht darüber lachen — aber wir halten innerlich zum niederländischen Volkstum, ich meine, so ist es, von uns aus wäre es eine Zumutung gewesen, derartige Sachen gerade aufzeigen zu wollen, um Gotteshimmelswillen!

DE PRESIDENT: Nu, U hebt verder de opdracht tot het arresteren en het fusilleren van die tien personen gegeven aan dr Harster?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: En over vaststelling van de gijzelaars, die genomen moesten worden uit de kringen waarvan vermoed werd, dat de dader afkomstig was, is U niets bekend?

GETUIGE RAUTER: Ja doch. Es sind in Haarlem eine Anzahl von Anschlägen vorher durchgeführt worden aus politischen Gründen gegen NSBer und andere Kreise, deutschfreundliche Kreise, die alle von der Kommune in Amsterdam ausgegangen sind. Haarlem war so ein Vorort der Kommune, wo ausserordentlich viele Führer der kommunistischen Partei tätig waren. Und es war mit einer gewissen Sicherheit anzunehmen, dass der Anschlag aus diesem Kreis heraus stammte.

DE PRESIDENT: U hebt toen weer aan de Ordnungspolizei te Amsterdam de uitvoering van de terechtstelling opgedragen?

GETUIGE RAUTER: Nein, ich glaube, die terechtstelling ist durchgeführt worden . . .

DE PRESIDENT: Of ook weer aan de generaal Schumann?

GETUIGE RAUTER: Nein, ich glaube, die terechtstelling ist durchgeführt worden, — die Exekution ist durchgeführt worden von der Küstendivision, dem der Unteroffizier auch angehört hatte.

DE PRESIDENT: Ja, U hebt hier verklaard:

„Ik heb aan de Ordnungspolizei te Amsterdam de uitvoering van de terechtstelling opgedragen."

GETUIGE RAUTER: Nein, ich glaube, die Exekution ist durchgeführt worden von der Küstendivision.

DE PRESIDENT: Ja. Nu, het is U in elk geval bekend, dat die executie plaats heeft gehad?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: En dat die tien personen — hierop heeft die Bekendmaking betrekking — U hebt daaromtrent een Bekendmaking uitgegeven op 2 Februari 1943 (mag ik dat even hebben, de productie 18, neen, productie 22?). Naar aanleiding van

dit feit hebt U een Bekendmaking laten publiceren in de bladen, getekend Rauter, die luidt als volgt:

BEKENDMAKING

Zaterdag 30 Januari j.l. des avonds, is te Haarlem een onderofficier der Duitsche weermacht ruggelings neergeschoten. Het terstond door de Deutsche Sicherheitspolizei ingestelde onderzoek heeft niet kunnen leiden tot opsporing van den dader, die echter — waar het resultaat van het onderzoek op wijst — in joodsch-communistische kringen gezocht moet worden. In overeenstemming met den Wehrmachtbefehlshaber Niederlande, General der Flieger F. Christiansen, zijn heden voor den eenen verraderlijk vermoorden Duitschen soldaat als vergeldingsmaatregel de onderstaande 10, uit joodsch-communistische kringen afkomstige gijzelaars uit Haarlem en omgeving terechtgesteld. Bovendien is een vrij groot aantal communistische agitatoren uit deze streek naar een concentratiekamp gezonden.

De namen der terechtgestelde lieden luiden als volgt: Drilsma, Frank, Chapon, Zwanenbeek, etc.

Der Höhere SS- und Polizeiführer
RAUTER

Die bekendmaking hebt U uitgegeven. En dit waren ook mensen — dit waren mensen, die gefusilleerd zijn, van wie *niet* gebleken is, dat ze bij die doodslag betrokken waren geweest.

GETUIGE RAUTER: Aber, Herr Präsident, bei der ganzen Geiselfrage..... Also entschuldigen Sie. Die ganze Geiselfrage ist ja leider eine Frage, die ein ungelöstes Problem ist. Beziehungsweise alle Grossmächte .... Bis 1944 wurde die Geiselfrage, wurde die Sache von allen Grossmächten angewandt.

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren nog een vraag?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Tussen de aanslag en de executie zijn ongeveer twee dagen verlopen, nietwaar?

GETUIGE RAUTER: Drei Tage. Ich kam am Freitagabend vor dem Anschlag und am Montag[1]..... Nein, am Dienstag in der Früh ist die Exekution durchgeführt worden.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar die tijd was in ieder geval zo kort, dat de politie nog niet kon zeggen of ze in betrekkelijk korte tijd de dader kon vinden of niet. Ze kon daar nog geen oordeel over geven. Ze kon alleen zeggen: deze drie dagen hebben wij nog niets gevonden.

GETUIGE RAUTER: Aber das ist doch nicht der Zweck! Die Repressaliemassnahme war militärisch. Wenn es nicht gelingt — man hatte eine gewisse Frist — die Täter

[1]) De bekendmaking hierboven zegt echter terecht Zaterdag 30 Januari.

zu bekommen, dann setzt die Repressalie ein, die Repressaliemassnahme. Die Repressalie wendet sich gegen den Kreis, der verdächtig ist wahrscheinlich.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Mag ik de getuige Rauter deze vraag stellen: U was bij de eerste terechtstelling in 1942 daar in Goirle persoonlijk tegenwoordig geweest?

GETUIGE RAUTER: Ich unterscheide zwischen Geisel- und Repressivmassnahmen, nicht?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Waarom waakte U niet tegen deze maatregel in 1943, die hebt Uzelf.....

GETUIGE RAUTER: Damals war die politische Lage in Nederland eine ganz andere. Wir haben im Jahre 1942.....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: In dit geval was U er vóór!

GETUIGE RAUTER: Die Lage war derartig in 1943, dass wir einwandfrei wussten, dass die niederländische Exilregierung in London alles tat, um gegen das Völkerrecht in den Niederlanden Verzetsverbände zu organisieren, um gegen die deutsche Besatzungsmacht aufzuputschen und um von hinten herum den Widerstand zu brechen. In dieser Lage standen wir in 1943 und auch die Landungen, die wir jede Minute vor der Tür wussten.....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dus in dit geval had U geen bezwaar?

GETUIGE RAUTER: Nein, die Dinge waren befohlen, grundsätzlich, in jedem Fall. Die geringste Zahl war zehn.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar was U ook bevolen, dat U zo'n korte termijn moest nemen van twee of drie dagen? Was het niet mogelijk geweest — als U het onderling daarover eens was geweest, Seyss-Inquart, Christiansen en U — om haar wat langer te stellen? Het bevel was toch niet: binnen twee dagen na de sabotagedaad, maar zó, dat het effect had?

GETUIGE RAUTER: Die Repressivmassnahmen, wenn noch drei, vier Wochen folgen, sind nach meiner Empfindung sinnlos geworden, weil deshalb kein Zusammenhang mehr besteht mit der mittlerweil vergangenen Tat und dazwischen sind auch andere Dinge passiert.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar twee dagen of vier weken is nog een heel verschil.

GETUIGE RAUTER: Im Kriege sind immerhin fünfzig Stunden drei Tage beinah. Ich möchte betonen, dass alles getan worden ist was menschlicherweise gesprochen möglich war. Es muss immerhin festgestellt werden, dass es sich nicht um eine Liebesaffäre handelt.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Was die situatie ook in Nederland zo critiek?

GETUIGE RAUTER: Ja, die war sehr critiek.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ook in Nederland?

GETUIGE RAUTER: Ja, ja. Ich erinnere an den Maistreik von 1943. Da war doch die explosive Stimmung der niederländischen Bevölkerung gewaltig gross, dass man schon von einer absoluten Kollektivität der Bevölkerung sprechen musste.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dat was in *Mei* '43.

GETUIGE RAUTER: Da war damals Stalingrad hinter der Tür, nicht wahr? Es war jene Psychose damals, die Sie kennen.

DE PRESIDENT: Heeft één van de andere heren nog een vraag? Mijnheer de Verdediger, hebt U vragen?

Verdachte Christiansen, wilt U eens opstaan? Wilt U wat vragen aan de getuige? Nee, nee, wilt U wat vràgen?

CHRISTIANSEN: Nein, gar nichts.

DE PRESIDENT: Gaat U maar zitten. Dan de getuige Lages. U bent Willy Lages?

GETUIGE LAGES: Jawohl.

DE PRESIDENT: 46 jaar?

GETUIGE LAGES: Jawohl.

DE PRESIDENT: U bent ex-Kriminalrat bij de SD?

GETUIGE LAGES: Ja.

DE PRESIDENT: Verstaat U de Nederlandse taal?

GETUIGE LAGES: Die verstehe ich.

DE PRESIDENT: Bent U familie van de verdachte Christiansen?

GETUIGE LAGES: Nein.

DE PRESIDENT: En bent U bereid als getuige de gehele waarheid te zeggen en niets dan de waarheid?

GETUIGE LAGES: Jawohl.

(De president neemt getuige Lages de eed af).

DE PRESIDENT: U hebt enige tijd, enige maanden geleden, op 28 Mei van dit jaar, een verklaring afgelegd aan de raadsheer-commissaris mr de Zaaijer, die luidt als volgt: Mijn chef in die dagen was dr Harster .... U had eerst een verklaring afgelegd aan politiemannen (dat is productie 25) en daar zegt U: „deze verklaring is juist en ik kan er nog het volgende aan toevoegen:

„Mijn chef in die dagen was dr Harster. De plaatsvervanger van dr Harster was Knolle. Wat ik in de zaak-Haarlem gedaan heb, deed ik op bevel van en in overleg met dr Harster. Toen in Haarlem een Duits onderofficier — een Sanitäter — was neergeschoten, hebben overeenkomstig de voorschriften zijn chef (een Sanitätsoffizier) en de weermachtkommandant in Haarlem (de Ortskommandant) aan de Aussendienststelle te Amsterdam daarvan mededeling gedaan en het nemen van maatregelen gevorderd. Dit heb ik onmiddellijk doorgegeven aan dr Harster. Rechtstreeks contact met de Dienststelle van generaal Christiansen en met hem persoonlijk heb ik maar eenmaal gehad en dat was later, over een andere aangelegenheid. Als afdelingschef van dr Harster heeft Deppner de aangelegenheid-Haarlem behandeld. Zo is het bevel gekomen, dat 80 à 100, ik herinner mij dat niet precies meer, Duits-vijandige elementen in Haarlem moesten worden gearresteerd, bij voorkeur communisten."

GETUIGE LAGES: Jawohl.

DE PRESIDENT:

„In Den Haag, vermoedelijk door Deppner, is toen uitgezocht wie van hen gefusilleerd zouden worden. Daarbij heeft toen ook de omwisseling met Gerritsen plaats gevonden, naar ik meen, omdat toen ook reeds een broer van hem gegrepen was. Het is inderdaad juist, dat deze mensen zijn neergeschoten, voordat het onderzoek van mijn Aussendienststelle in deze zaak was gesloten, omdat de daders van de aanslag immers tot de huidige dag onbekend zijn. Dat het vermoedelijk geen Liebesaffäre was, kan alleen hieruit afgeleid worden, dat te Haarlem, dat voor ons als een onrustige stad gold, meerdere dergelijke terreurdaden reeds hadden plaats gevonden."

Dus hieruit blijkt, dat voor U ook helemaal niet vaststond, dat het géén Liebesaffäre was. U zegt, U concludeerde alleen maar, dat, omdat er in Haarlem verschillende van dergelijke daden hadden plaats gevonden en omdat er nu weer zo'n daad plaats vond, het dan wel geen Liebesaffäre zou zijn.

GETUIGE LAGES: Es sind eine Reihe Ermittlungen durch meinen Beamten gemacht worden in der Sache in Haarlem. Das weiss ich natürlicht nicht mehr, heute, im Einzelnen. Es sind in verschiedenen Richtungen Spuren aufgetreten, aber diese sind negativ gewesen im Untersuchungsverlauf.

DE PRESIDENT: De raadsheer-commissaris heeft toen ook al tegenover U opgemerkt, dat, als het hier dan een terreurdaad zou zijn, dat dan toch ook wel onwaarschijnlijk gemaakt wordt door het feit dat de persoon, die doodgeschoten was, een Sanitäter was.

GETUIGE LAGES: Darauf bin ich hingewiesen worden.

DE PRESIDENT: En toen hebt U gezegd: „Dan antwoord ik U, dat dat in die dagen, in de dagen van Stalingrad, geen rol speelde." Dat begrijp ik niet erg goed, deze verklaring van U. Wat wilt U daarmee zeggen?

GETUIGE LAGES: Ich wollte damit sagen, dass eine Reihe von Anschlägen in Haarlem und Umgebung gewesen sind wo man nicht ausschliessen konnte, dass sie unmittelbar mit der Illegalität im Zusammenhang waren. Ich denke an einen Parallelfall, der auch in Haarlem passiert ist, wo ein uniformierter Eisenbahnbeamter, ein Eisenbahninspektor der deutschen Eisenbahn, auch niedergeschossen worden ist. Wie sich später herausstellte auch durch die Illegalität, aber versehentlich. Es lag ein Irrtum vor. Ich dachte mir also damit zum Ausdruck zu bringen, wenn man einen Eisenbahnbeamten erschoss, dann liegt da auch logisch kein Grund vor, weil er letzten Endes kein Angehöriger der bewaffneten deutschen Besatzungsmacht ist.

DE PRESIDENT: Maar U zegt zelf, die Eisenbahnbeamte „war ein Irrtum", dat was niet bedoeld.

GETUIGE LAGES: Ja, das sagt die Illegalität; das ist später von der Illegalität klargestellt worden.

DE PRESIDENT: Verder hebt U nog gezegd:

„Dat deze vergeldingsmaatregelen genomen zijn op aandrang van de Wehrmachtbefehlshaber, generaal Christiansen, is mij medegedeeld in de verschillende

besprekingen, die ik speciaal met Deppner over deze aangelegenheid heb gehad."

GETUIGE LAGES: Das hat mir Deppner mitgeteilt.

DE PRESIDENT: Wilt U misschien iets dichterbij komen? Dat geval Haarlem was een weermachtsaangelegenheid?

GETUIGE LAGES: Jawohl.

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren nog wat te vragen? Of ja, ik wil U dit nog vragen: Het is U bekend, dat die tien mensen gefusilleerd zijn? En het is U ook bekend, nietwaar, er is niet gebleken, dat die tien mensen iets te maken hebben gehad met deze.....

GETUIGE LAGES: Der Nachweis ist nicht erbracht.

DE PRESIDENT: Niet gebracht. Is er nog een vraag?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Kunt U zich herinneren, dat door de Hollandse politiemensen en met name ook door het onderzoek van een Hollandse deskundige is vastgesteld dat die Sanitäter zeer waarschijnlijk is doodgeschoten met hetzelfde pistool als waarmee een paar dagen tevoren een zekere Gerritsen was doodgeschoten?

GETUIGE LAGES: Kann ich mich nicht mehr erinnern.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En daaruit hebben die Hollandse politiemensen de conclusie getrokken, dat het zeker niet een Liebesaffäre zou zijn. Maar dat zij tenminste met alle waarschijnlijkheid ermee rekening moesten houden — dr Hulst in zijn rapport verklaarde dat ook —, dat hetzelfde pistool, waarmee Gerritsen doodgeschoten was — dat was zeer waarschijnlijk door de illegaliteit —, ook deze Sanitäter heeft doodgeschoten. Kunt U zich dat niet herinneren?

GETUIGE LAGES: Ich weiss, dass die Untersuchung geführt worden ist in dieser Zeit, aber die ganze Reihe von Einzelheiten weiss ich nicht.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar weet U of zeker is vastgesteld, dat het géén Liebesaffäre was?

GETUIGE LAGES: Das kann ich nicht sagen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En toen twee dagen na de aanslag de executie heeft plaats gehad, kon de Sicherheitspolizei zich toen al een oordeel vormen over de vraag of ze binnen een redelijke tijd de daders zou kunnen vinden? Of zoudt U zeggen: Ja, dit is te kort, wij kunnen het niet zeggen?

GETUIGE LAGES: Ja, das konnte ich nicht sagen.

DE PRESIDENT: Anderen nog een vraag? Mijnheer de Verdediger, hebt U nog een vraag?

DE RAADSMAN: Nog één vraag, Mijnheer de President. Of hij ongeveer het getal wil noemen van de aanslagen, die in die tijd te Haarlem en omgeving hebben plaats gehad.

GETUIGE LAGES: Das ist sehr schwer zu sagen.

DE PRESIDENT: U hebt anders tevoren bij de raadsheer-commissaris een getal genoemd.

GETUIGE LAGES: Ja, da ist eine ganze Reihe von Anschlägen gewesen, aber in dieser Zeitspanne das zahlenmässig festzulegen, das kann ich heute nicht mehr sagen. Es war jedenfalls eine reichliche Anzahl.

DE PRESIDENT: Ja, een gevaarlijke plaats voor U.

GETUIGE LAGES: Ja.

DE PRESIDENT: Hebt U nog meer vragen? Verdachte Christiansen, wilt U wat vragen aan deze getuige?

CHRISTIANSEN: Kann ich den Zeugen.....

DE PRESIDENT: Wilt U wat vragen?

CHRISTIANSEN: Ja. Ob Herr Lages sich daran erinnert, dass er mal auch gesagt hat, dass während dieser Zeit allein in einer Woche mehr als zwölf politische Morde in der Gegend von Haarlem gewesen sind? In meiner Gegenwart ist das ausgesagt worden beim Untersuchungsrichter.

GETUIGE LAGES: Das habe ich gesagt; allerdings ist wohl die Zeit da nicht richtig beachtet worden. Ich habe damit zum Ausdruck gebracht, dass im Jahre '44 — und dies war ja ein Jahr früher — im Jahre '44....., ich wollte damit zum Ausdruck bringen die Aktivität der Illegalität in meinem Bereich, beispielsweise, dass in einem Fall zehn politische Erschiessungen durch die Illegalität und etwa zwölf Sabotageakte an einem Tag stattgefunden haben, das habe ich sehr richtig gesagt. Nur die Zeit liegt später.

DE PRESIDENT: Had U nog meer te vragen?

CHRISTIANSEN: Ja.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, ik heb nog wel een vraag te stellen, Mijnheer de President. Dat hij gezegd heeft — en nog wel een zeer positieve herinnering — dat hij gezegd heeft, dat er in een korte tijd — en nu weet ik niet meer of het een week of een maand geweest is — 50 aanslagen in Haarlem en omgeving hebben plaats gehad. Heeft hij dat gezegd bij de raadsheer-commissaris of niet?

DE PRESIDENT: Weet U daar nog iets van?

GETUIGE LAGES: Nein, in dieser präzisen Form nicht, aber ich habe den Fall erwähnt.

TOLK: Aber haben Sie die Zahl fünfzig auch genannt?

DE PRESIDENT: En in welke tijd?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En in de tijd van deze aanslag, dat heeft hij gezegd....

DE PRESIDENT: U kunt helemaal geen getallen noemen?

GETUIGE LAGES: Nein. Eine bestimmte Zeit im Jahre '43.

DE PRESIDENT: Maar U herinnert zich wel, nietwaar, dat doodschieten van die Sanitäter? Dat heeft plaats gevonden op 30 Januari '43. Kunt U zeggen of er omstreeks die tijd, laten we zeggen een maand ervoor en een maand erna, wel verschillende aanslagen waren?

GETUIGE LAGES: Ich kann mit Sicherheit sagen, dass um diese Zeit von '42, '43 bis '44 in einer laufenden Steigerung gerade in Haarlem, Zaanstreek und dem Gebiet Nordholland die Aktivität der Sabotage und Terror gegen Angehörige der Besatzungsmacht, sowie der dortigen Eisenbahnanschläge eine erhebliche war. Und eine Steigerung lag auch vor, aber ich kann nicht zahlenmässige Angaben darüber machen heute.

DE PRESIDENT: Gaat U dan maar zitten.
Getuige Rauter, komt U dan maar hier. Wat wou U vragen aan de getuige?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dezelfde vraag, die ik al gesteld heb: of Lages bij de raadsheer-commissaris gezegd heeft, dat.....

DE PRESIDENT: Herinnert U zich nog, dat de getuige Lages bij de raadsheer-commissaris getallen genoemd heeft over aanslagen in die tijd in de buurt van Haarlem?

GETUIGE RAUTER: Ich erinnere mich, dass Zeuge Lages dann gesagt hat: Ja, er will darauf hinweisen, in Haarlem und Umgebung sind in einem Tag einmal zehn oder zwölf Morde und Sabotageakte durchgeführt worden. Ich glaube, er hat auch etwas mit der Aktion-Silbertanne.....

GETUIGE LAGES: Die habe ich nicht dabei genannt.

GETUIGE RAUTER: Aber es ist richtig, dass in der Ecke oben, Amsterdam—Haarlem — die Aktivität schon im Januar, Februar '43 gespannt gewesen ist.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Weet U nog, of men nog besprekingen gevoerd heeft over het aantal gijzelaars, dat voor dit geval genomen zou moeten worden?

GETUIGE RAUTER: Die mindeste Anzahl, die vom Oberkommando angegeben war, war zehn.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Lager kon het in geen geval?

GETUIGE RAUTER: Nein.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En vond men dat een gering getal, tien tegen één? In het Oosten was het veel erger, maar dat zegt toch voor hier niet veel.

GETUIGE RAUTER: Ich habe gesprochen mit SS-Führern im Balkan und weiter mit Wehrmachtgenerälen, die in dem Balkan waren, und dann waren wir erschüttert über die Zustände, die unten herrschten.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Zo wild?

GETUIGE RAUTER: Ja, fürchterlich. Allein vom Mai 1941 bis Juni '41 sind 26 000 echte Geisel mit Angehörigen erschossen worden. Aber ich betone ausdrücklich, dass naturgemäss in dem Augenblick, wenn eine dritte Grossmacht von aussen her mit der modernen Luftwaffe Abwürfe für die Bevölkerung, mit Waffen, Sprengstoffen und Munition, Geld und politische Stütze gibt, dass dann ein oorlog entsteht, der so grausam ist, dass man eben die Sache entweder enträumen oder mit Repressivmassnahmen vorgehen muss. Das gab eine Situation, in die der Krieg uns da hereingestellt hat, die für uns entsetzlich war. Ich meine, wenn heute oorlog gegen Russland kommt, dann haben wir die Erscheinungen hundertfältig wieder.

DE PRESIDENT: Heeft U nog meer vragen?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Wilt U in het proces-verbaal opnemen, dat in Haarlem in '43 geen aanslagen meer hebben plaats gehad?

GETUIGE RAUTER: Nach den Repressivmassnahmen?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, Sie haben Recht. Na *deze* „Repressivmassnahmen".

GETUIGE RAUTER: Ach so, gegen Wehrmachtsangehörige nicht, nein. Damals nicht mehr.

DE PRESIDENT: Wanneer niet?

GETUIGE RAUTER: Im Jahre '43 haben im ganzen Land wegen Wehrmachtsangehörige keine Erschiessungen mehr stattgefunden.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En we hebben net van Lages gehoord, dat het nog maar steeds in stijgende lijn alsmaar naar boven ging, die aanslagen in '42, '43 en '44!

GETUIGE RAUTER: Gegen Wehrmachtsangehörige?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Tegen wie dan wel?

GETUIGE RAUTER: Ich meine, Erschiessungen von Wehrmachtsangehörigen?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Wie dan wel?

GETUIGE RAUTER: Deutsche Zivilisten, Postangehörige und ähnliche, aber gegen Wehrmachtsangehörige nicht mehr.

DE PRESIDENT: Gaat U maar zitten. Verdachte Christiansen, komt U eens even hier. U hebt omtrent die zaak Haarlem het navolgende verklaard. Zoals U weet, hebt U enige maanden geleden omtrent deze zaak een verklaring afgelegd aan de raadsheer-commissaris en toen hebt U verklaard:

„Ik herinner mij inderdaad, dat te Haarlem een Duitse onderofficier is neergeschoten."

Dat herinnert U zich. Dat heeft plaats gevonden op 30 Januari 1943.

„Het is zeer goed mogelijk, dat ik direct daarop Rauter persoonlijk heb opgebeld en met hem over deze zaak heb gesproken. Ik geloof wel, dat ik toen gezegd heb, dat hiertegen opgetreden moest worden."

Het was een weermachtsaangelegenheid. Bij die Vortrag is ook gezegd, dat het hier geen Liebesaffäre betrof en zo waren ernstige maatregelen noodzakelijk.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT:

„Onder voorzitterschap van de rijkscommissaris is toen een bespreking in Den Haag hierover gehouden."

CHRISTIANSEN: Jawohl, das hat General Rauter auch gesagt, da weiss ich wenig von.

DE PRESIDENT: Ja, U bent daar niet geweest?

CHRISTIANSEN: Nein.

DE PRESIDENT:

„Ik kon er niet bij zijn, ik heb toen mijn Chefrichter, naar ik meen Bourwieg, maar het is ook mogelijk dat het Gaykow was[1]), naar Den Haag gestuurd, met volmacht te handelen zoals het naar zijn mening moest gebeuren.

Ik kan mij niet herinneren dat — zoals generaal Rauter zegt — de rijkscommissaris mij tijdens die bespreking persoonlijk heeft opgebeld....."

CHRISTIANSEN: Nein, das erinnere ich mich nicht.

DE PRESIDENT:

„Maar dat kan mogelijk zijn. Ik kan mij ook niet herinneren, dat er toen ge-

---

[1]) De eerste Chefrichter bij de Wehrmachtbefehlshaber was dr Gaykow, die 15 December 1942 vervangen werd door dr Bourwieg. Deze bleef in die functie tot het einde van de oorlog.

sproken is of dat er toen overeengekomen is, tien gijzelaars neer te schieten, maar ik kan mij heel goed herinneren, dat er gesproken is over het neerschieten, bij wijze van represaille, van communisten."

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Maar nu meen ik zoëven gehoord te hebben, dat er een bevel van het OKW was, dat minstens tien personen doodgeschoten moesten worden.

CHRISTIANSEN: Von dem Befehl habe ich gehört, wir haben diesen Befehl nicht gehabt. Nein. Aber ich kenne den Befehl.

DE PRESIDENT: Want generaal Rauter doet of dat vanzelf spreekt: dat er een algemeen bevel bestond, dat, als er een Duits militair werd doodgeschoten, er dan minstens tien personen moesten worden doodgeschoten.

CHRISTIANSEN: Nein, so lautet der Befehl, so wie ich ihn gehört habe, nicht. Es können bis zu zehn oder es müssen bis zu zehn, bei solchen Fällen, nicht wahr, erschossen werden.

DE PRESIDENT: Aan wie was dat bevel gericht?

CHRISTIANSEN: Nein, ich habe den Befehl nicht.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Aan wie was dat bevel gericht?

CHRISTIANSEN: Der Befehl war nicht an mich gerichtet, ich habe den Befehl nicht gesehen.

DE PRESIDENT: Dat was een bevel, waarvan U, als bevelhebber van de weermacht, niets bekend was?

CHRISTIANSEN: Nein, aber ich habe, ich glaube vom General Rauter, von diesem Befehl gehört, da ist natürlich über gesprochen worden.

DE PRESIDENT: Dan begrijp ik alleen dit niet: dat bevel sloeg bepaald op leden van de weermacht. Als er een lid van de weermacht werd neergeschoten, dan moesten daarvoor tien andere personen worden doodgeschoten. Zo luidde dat bevel toch?

CHRISTIANSEN: Jawohl, aber ich kenne den Befehl nicht.

DE PRESIDENT: Neen, maar U weet achteraf wel dat dat bevel zo luidde?

TOLK: Sie wissen nachher wohl, nachträglich, dass der Befehl so gelautet hat?

CHRISTIANSEN: Wie ich es vom General Rauter gehört habe, wie er lautete, das hat General Rauter mir genau erklärt.

DE PRESIDENT: Nu begrijp ik niet, dat U van dit bevel, dat volgens generaal Rauter bestond, niets wist; U, als chef van de weermacht! Als iemand van de weermacht, zo luidt dit bevel, wordt doodgeschoten, dan moeten tien andere mensen worden doodgeschoten, als soort van represaille. Dan is dat toch iets dat de weermachtbevelhebber betreft. Dan had U daar toch mededeling van moeten doen?

TOLK: Der Herr Präsident versteht nicht, dass Sie nicht davon gewusst haben; dass Sie den Befehl nicht gekannt haben und auch, dass Sie den Befehl nicht gehabt haben.

CHRISTIANSEN: Ich habe von dem Befehl als solchem gehört und ihn auch gekannt, aber er ist nicht bei mir gelagert gewesen.

TOLK: Der Präsident meint aber, dass, wenn es sich hier handelt um einen Wehrmachtsangehörigen, Sie als Wehrmachtbefehlshaber den Befehl haben wissen müssen.

CHRISTIANSEN: Nein, das ist nicht gesagt, das ist nicht gesagt.

DE PRESIDENT: In elk geval, in elk geval.....

CHRISTIANSEN: Ich habe ja auch nicht die Erschiessung gefordert.

DE PRESIDENT: In elk geval, of U dat bevel wèl kende of dat U dat bevel niet kende, dat doet verder weinig ter zake. U hebt naar aanleiding van het feit, dat die Sanitäter neergeschoten was in Haarlem, erop aangedrongen, dat er represailles zouden worden genomen.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: En het gevolg is daarvan ook geweest, dat er tien personen doodgeschoten zijn. U herinnert zich ook, (mag ik productie 22 even hebben?) dat er toen een Bekendmaking is geweest naar aanleiding van dit feit, een bekendmaking, die getekend was door generaal Rauter. Die Bekendmaking is de dato 2 Februari en daar staat in:

> „Zaterdag 30 Januari j.l. des avonds, is te Haarlem de onderofficier der Duitsche weermacht ruggelings neergeschoten. Het terstond door de Deutsche Sicherheitspolizei ingestelde onderzoek heeft niet kunnen leiden tot opsporing."

En dan staat er verder in:

> „In overeenstemming met den Wehrmachtbefehlshaber Niederlande, General der Flieger F. Christiansen, zijn heden voor den eenen verraderlijk vermoorden Duitschen soldaat als vergeldingsmaatregel de onderstaande 10, uit Joodsch-communistische kringen afkomstige gijzelaars uit Haarlem en omgeving terechtgesteld."

En dan volgen de namen.

Die bekendmaking is U bekend?

CHRISTIANSEN: Jawohl, ist mir bekannt.

DE PRESIDENT: Is U bekend. En dat is dus — dat blijkt daar ook weer uit — in overeenstemming met U gebeurd. U had daarover.....

CHRISTIANSEN: Steht in der Bekanntmachung. Ich bin bei der Redaktion dieser Bekanntmachung nicht dabei gewesen.

DE PRESIDENT: Neen, maar.....

CHRISTIANSEN: Ich habe auch nicht meine Zustimmung dazu gegeben.

DE PRESIDENT: Generaal Rauter kon er toch op af gaan, dat dit met Uw instemming was, omdat U er zelf bij hem op aangedrongen had, dat er maatregelen genomen moesten worden.

CHRISTIANSEN: Stimmt.

DE PRESIDENT: Daarvan is dit het gevolg. En, verder, generaal Rauter zou de executieve maatregelen nemen. „Ik geef toe", zegt U, „dat ik strenge maatregelen in verband met de Haarlemse aanslag heb gevorderd." Toen is U door de raadsheer-commissaris gevraagd, wat U verstond onder „strenge maatregelen". Toen hebt U gezegd: „Het neerschieten van de schuldigen en indien deze niet gevonden werden, van communisten".

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: „Waaronder ik versta: terroristen, saboteurs en dergelijke."

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: U wist dan toch ook..... In deze zaak is er toch ook bijna geen tijd geweest om een onderzoek in te stellen. In de avond van 30 Januari is die Duitser neergeschoten en drie dagen daarna, 2 Februari, zijn die tien personen geëxecuteerd.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Dus men heeft zich ook niet de tijd gegund om die zaak behoorlijk te onderzoeken.

CHRISTIANSEN: Ich habe in der Sache ja gar nicht mitgewirkt.

TOLK: Der Herr Präsident stellt fest, dass die Zeit zur Untersuchung zu kurz gewesen ist.

CHRISTIANSEN: Ja, die habe ich ja gar nicht festgestellt, ich war gar nicht daran beteiligt.

DE PRESIDENT: U hebt aan de andere kant ook geen moment gevraagd.... U hebt ook niet gezegd: Kijk eens, nu moet eerst worden gezocht naar de schuldige. U bent dadelijk gekomen, U hebt Rauter opgebeld en U hebt vergadering gehouden bij Seyss-Inquart en toen hebt U aangedrongen op maatregelen, op het doodschieten van gijzelaars. Een termijn werd daarbij helemaal niet genoemd. Het onderzoek kon U helemaal niets schelen, het was Uw wens en Uw vordering, dat er naar aanleiding van dat doodschieten van die Duitse militair een aantal gijzelaars werden doodgeschoten. Dat was Uw wens. Dat hele onderzoek, daar trok U zich niets van aan, dat kon U niets schelen.

CHRISTIANSEN: Herr Präsident, die Forderung, nichtwahr, als Repressalie für diesen erschossenen deutschen Sanitäter, beruht auf dem mir gegebenen hohen Befehl vom Oberkommando der Wehrmacht.

DE PRESIDENT: Dat weet ik wel, daar komen we.....

CHRISTIANSEN: Der hat mich einfach verpflichtet, diese Repressalie zu fordern, das war Befehl.

DE PRESIDENT: Daar komt U altijd mee aanzetten. Maar wat voor bevel was U bekend van het OKW, op grond van welk bevel van het OKW deed U die vordering?

TOLK: Auf grund welchen Befehls haben Sie diese Forderung gemacht?

CHRISTIANSEN: Dass alle Angriffe auf die Wehrmacht sofort schwer bestraft werden müssen.

DE PRESIDENT: Ja, ja, in het algemeen. Goed, maar daar blijkt toch ook dit uit..... dan moet men niet dadelijk..... die verordening, die Erlass, die wilde U ten uitvoer brengen, maar men moet toch eerst beginnen met te gaan zoeken of men de dader vindt.

CHRISTIANSEN: Ja, das war ja nicht meine Angelegenheit. War die Angelegenheit der Polizei, ich hatte sie angegeben an die Polizei, das war ja die Stelle. die die Arbeit ausführen muss. Ich habe ja gar keinen Apparat dazu.

DE PRESIDENT: U had dan moeten vorderen, zowel van Rauter als van Seyss-

Inquart, van de rijkscommissaris, of van wie dan ook: ik vorder dat er gijzelaars neergeschoten worden, indien de daders niet gevonden worden. En dat laatste hebt U er *niet* bij gezegd. U hebt alleen maar gezegd..... U hebt altijd gesproken: ik vorder dat er gijzelaars worden neergeschoten.

CHRISTIANSEN: Das habe ich nicht gefordert, den Namen Geisel habe ich nicht genannt.

DE PRESIDENT: Nu ja, gijzelaars of represailles, er moesten mensen gepakt worden.

CHRISTIANSEN: Ja, es ist mir sehr aufgefallen, dass Sie immer von Geiseln gesprochen haben. Ich habe ja alles getan um die Geiselfrage hier in Holland überhaupt verschwinden zu lassen, mein letzter Versuch ist '44 gewesen.

DE PRESIDENT: Goed, laten we het dan anders stellen. Uw vordering was deze: er zouden communisten worden doodgeschoten. U hebt niet gevorderd: eerst kalm die zaak eens goed onderzoeken en als dan de daders niet gevonden worden, ja, dan moeten er maar personen, communisten, worden doodgeschoten. Neen, U hebt dadelijk, zo gauw als de aanslag U bekend werd, een vordering gedaan, dat hiervoor als represaille communisten zouden worden doodgeschoten.

CHRISTIANSEN: Ich bin damit einverstanden gewesen, so weit ich mich erinnere — das liegt so weit zurück — dass dafür Repressalien, wenn der Täter nicht gefunden wird, verbrecherische Elemente als Repressalie genommen werden würden. Können Sie den Zeugen Rauter noch mal fragen, ob das besprochen worden ist? Ich bin bei der Besprechung persönlich gar nicht dabei gewesen. Ich weiss gar nicht die Einzelheiten. Angeblich ist mein oberster Richter dabei gewesen.

DE PRESIDENT: Het is U bekend, dat die tien personen inderdaad zijn gefusilleerd?

CHRISTIANSEN: Jawohl, das ist mir bekannt geworden.

DE PRESIDENT: En het is U ook bekend, dat niet is komen vast te staan, dat die tien personen, die zijn gefusilleerd, met die aanslag iets te maken hadden?

CHRISTIANSEN: Ich habe nachher wirklich nichts davon gehört, überhaupt nichts mehr.

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren nog een vraag?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Graag, mijnheer de President. Dit was toch een weermachtsaangelegenheid, dit van die Sanitäter, van die onderofficier?

CHRISTIANSEN: Herr Staatsanwalt, es war insofern eine Wehrmachtsangelegenheit, weil ein Unteroffizier von der Wehrmacht daran beteiligt war.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En als U gewild had, had U daarnaar een onderzoek kunnen laten instellen, want U beschikte over de Geheime Feldpolizei.

TOLK: Sie hätten eine Untersuchung einleiten können, denn Sie hatten die Verfügung über die Geheime Feldpolizei.

CHRISTIANSEN: Jawohl, aber das war in den Jahren niemals üblich gewesen. Die Untersuchung wurde immer über den Höheren SS- und Polizeiführer geleitet.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En dan staat er in Uw instructie:

„Die deutschen Polizeiorgane stehen dem deutschen Wehrmachtbefehlshaber zur Verfügung, soweit es die militärischen Bedürfnisse erfordern"[1]).

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dus als U een onderzoek had willen laten instellen, dan had U de Duitse Polizeiorgane daartoe kunnen vorderen.

CHRISTIANSEN: Das ist in diesem Falle auch geschehen, wie wir in der vergadering hörten vom Höheren SS- und Polizeiführer und vom Reichskommissar. Mir stand aber die Polizei als solche von Fall zu Fall — respektiv wie hier gesagt wird — zur Verfügung. Und das ist ihr auch abgegeben worden, das zu bearbeiten.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dat is niet gebeurd! Want als dat wel gebeurd was, dan had U opdracht gegeven een onderzoek in te stellen en dan had aan die opdracht voldaan moeten worden. Dan zou U een rapport uitgebracht zijn en dan had U aan de hand van dat rapport kunnen beslissen of er al of niet Repressivmassnahmen genomen zouden worden. Maar U hebt eenvoudig de Höhere SS- und Polizeiführer opgebeld en gezegd: Nou, schiet maar wat communisten dood.

CHRISTIANSEN: Nein, so ist das nicht gewesen. Ich kann mich an Einzelheiten nicht mehr so erinnern, aber es ist doch so gewesen, dass ....

DE PROCUREUR-FISCAAL: U hebt toch geen rapport gekregen omtrent de afloop van het onderzoek?

TOLK: Sie haben doch keinen Bericht empfangen über den Ablauf der Untersuchung?

CHRISTIANSEN: Nein.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dat is toch nodig, wanneer de Polizeiorgane dem Wehrmachtbefehlshaber zur Verfügung gestellt werden?

TOLK: Das wäre doch nötig gewesen.

CHRISTIANSEN: Aber ich weiss von dem Fall nichts mehr als dass die Meldung gekommen ist über den Unteroffizier.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dat is natuurlijk het veiligst, om er niets meer van af te weten.

TOLK: Das ist das sicherste, dass Sie nichts mehr davon wissen.

CHRISTIANSEN: Ich habe ausgesagt, ich sage aus nach bestem Wissen und Gewissen, als deutscher Offizier-Soldat. Wenn man das nicht glaubt.....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Hebt U niet geweten van het aantal gijzelaars?

CHRISTIANSEN: Habe ich nachher gehört, von der Anzahl, aber erst nach der Erschiessung habe ich das gelesen.

DE PRESIDENT: Was het niet Uw bevoegdheid U daarmee te bemoeien?

TOLK: Stand es Ihnen zu, sich damit zu befassen?

CHRISTIANSEN: Sicher. Nicht wahr, ich kann doch nichts darüber sagen, wenn ich die Einzelheiten gar nicht kenne, in diesem Falle. Nur habe ich mich erinnert, ich war ganz erstaunt, nicht wahr, dass das hier in der Untersuchung herauskam, ebenso

---

[1]) Zie de bijlagen hierachter nr 2.

der General Wühlisch war ganz erstaunt, dass plötzlich diese Haarlemer Sache zum Vorschein kam. Er wusste auch nichts davon. Deswegen kann ich auch so wenig darüber sagen. Ich habe vom Anfang an, so lange ich hier in Holland bin, mich immer bemüht um alles auszusagen was ich überhaupt weiss. Ich habe gar kein Interesse daran etwas zu verheimlichen, denn dazu bin ich ein viel zu offener, klarer Charakter.

DE PRESIDENT: Getuige Rauter, wilt U nog even opstaan? Mijnheer wou U nog wat vragen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Getuige, U sprak over een bevel, waarin stond, dat voor deze soldaat minstens tien represailles genomen moesten worden. Aan wie was dat bevel gericht?

GETUIGE RAUTER: Ja, ich habe die Abschrift dieses Befehls empfangen vom Oberkommando der Wehrmacht über den Reichsführer-SS Himmler, Reichssicherheitshauptamt, an den Höheren SS- und Polizeiführer. Es war Ende Oktober '41.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar lijkt het U mogelijk, dat de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden géén kennis zou hebben, die persoonlijk iemand van de staf van het opperbevel kende?

GETUIGE RAUTER: Ich sprach darüber mit dem General Wühlisch, sogar eingehend.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En U hebt gezegd, na het eerste geval in Goirle, dat er nog enige moeilijkheid geweest is omtrent Uw zeggingschap ten aanzien van de gijzelaars en de represaille-maatregelen.

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Toen dat geregeld was, wat was toen de bevoegdheid in deze Haarlem-zaak tussen Christiansen en U? Kon hij U bevelen: zoveel gijzelaars? En had U dat dan te doen, of had U zekere vrijheid?

GETUIGE RAUTER: Nein, ich hatte darüber gesprochen in der Sitzung des Reichskommissars des Nachmittags um drei Uhr am Freitag dem ersten Februar[1]), wo anwesend waren der Reichskommissar, der Chefrichter des Wehrmachtbefehlshabers und ich. Da wurde eingehend über die ganze Sache gesprochen. Da wurde der Entschluss gefasst.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: In gemeenschappelijk overleg?

GETUIGE RAUTER: In Gemeinschaft wurde es überlegt, der Reichskommissar hat mich selbst angerufen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar wanneer b.v. Christiansen nu niet gevorderd had om die maatregelen te treffen, was er dan niets gebeurd?

GETUIGE RAUTER: Es war primär eine Sache der Wehrmacht, um die Forderung zu stellen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dus het was zo, dat zonder het initiatief van de weermacht niemand er zich mee bemoeid had?

---

[1]) Vergissing van Rauter met dag en datum. Het moet zijn Maandag 1 Februari.

GETUIGE RAUTER: Nein, damals in 1943 in Haarlem ohne Initiative der Wehrmacht.....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Veronderstel nu, dat de weermacht had beslist in dit geval om géén maatregelen te eisen. Zou de rijkscommissaris daarmee genoegen hebben genomen?

GETUIGE RAUTER: Nach vorliegendem Befehl musste er sich an die Massnahmen halten.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar in ieder geval, hij moest het initiatief nemen, anders deden de rijkscommissaris en U het niet. Dit was geen zaak, die direct de rijkscommissaris en U raakte? Begrijpt U wat ik bedoel?

GETUIGE RAUTER: Damals war es die Wehrmacht, die forderungsberechtigt war, jawohl.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ook de Alleinforderung in deze zaken was van de weermacht?

GETUIGE RAUTER: Ja.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dus zonder het initiatief van Christiansen had U niets kunnen doen?

GETUIGE RAUTER: Ich hänge in allen Wehrmachtangelegenheiten nur von der Wehrmacht ab.

DE RAADSMAN: Anders had Rauter zich tot Himmler gewend, als er niets was gebeurd.

GETUIGE RAUTER: Ich habe den Befehl, der hier verlautbart worden ist, am Telephon wirklich vorgelesen. Nur die Namen.....

DE PRESIDENT: Zou U het er niet mee eens geweest zijn, dan had U de zaak op hoger plan kunnen laten uitzoeken, in Berlijn natuurlijk. Zou U het met de vordering van de weermacht niet eens geweest zijn, dan had U de zaak via Himmler waarschijnlijk met het OKW laten regelen.

GETUIGE RAUTER: Man hatte damals die Auffassung, dass auf Grund der bestehenden Gesetzgebung, die vorhanden war, die Forderung zehn das meiste ist, das die Wehrmacht stellte. Dieser Auffassung waren wir.

DE PRESIDENT: Dan heeft Christiansen dus niets te maken gehad met het getal? In de bespreking?

GETUIGE RAUTER: Er war bei der allgemeinen Besprechung nicht anwesend.

DE PRESIDENT: Ja, maar zijn staf. Zijn staf wel?

GETUIGE RAUTER: Ja, dann wurde die Zahl zehn genommen.

DE PRESIDENT: Nog enige vragen? Niet? Gaat U maar zitten.
Wilt U nog wat zeggen?

CHRISTIANSEN: Jawohl. Es ist Folgendes: es wurde eben die Frage gestellt, nicht wahr, dass der Antrag auf diese Repressalien von dem Wehrmachtbefehlshaber gestellt worden ist. Das stimmt. Es war die gegebene Stelle. Aber die Meldung und der Antrag für diese Haarlemer Geschichte, die sind von Haarlem, von dem Stellvertreter des Reichskommissars und von dem damaligen militärischen Ortskommandanten

gekommen, also von beiden Stellen zusammen; die haben den Antrag auf durchgreifende Repressalien gestellt. So ist mir die Meldung gemacht worden, in dem Morgenvortrag meines Chefs des Generalstabes, und daraufhin.....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Wie heeft dat gedaan, zegt U?

TOLK: Wer? Wer hat den Antrag gemacht?

CHRISTIANSEN: Der Antrag? Von dem Ortskommandanten von Haarlem und dem Stellvertreter des Reichskommissars, dem Beauftragten Schröder derzeitig, ist gesagt worden. Das wusste ich nicht, das habe ich hier bei der Vernehmung gehört. So ist diese Meldung entstanden und auch die Forderung.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Is dat mogelijk, getuige Rauter, dat de Antrag voor een represaille van een vertegenwoordiger van de rijkscommissaris komt?

GETUIGE RAUTER: Nein, der Antrag kam, das ist richtig, von dem Vergegenwärtiger der Wehrmachtkommandantur, der setzte sich am allerersten in Verbindung mit dem Beauftragten des Reichskommissars und mit der Sicherheitspolizei und die kamen dann überein und stellten dann den Antrag.

DE PRESIDENT: Hm.

CHRISTIANSEN: Ich glaube, der Zeuge Lages kann darüber etwas sagen, wenn das gestattet ist. Nach dem das hier vorgelesen ist.

DE PRESIDENT: Gaat U maar zitten. Gaat U ook maar zitten.

Mijnheer de Raadsman, vindt U goed dat wij als voorgelezen beschouwen in deze zaak — er is een productie nr 25 in dossier II, dat is een verklaring van de begrafenisonderneming Lucas Alders over de herkenning van twee lijken. Vindt U goed, dat wij die als voorgelezen beschouwen?

DE RAADSMAN: Ja zeker.

DE PRESIDENT: En in de eerste zaak van Goirle is een proces-verbaal, productie 5 in dossier I, over de herkenning van voorwerpen op de lijken gevonden. U hebt er zeker ook geen bezwaar tegen, als wij dat ook als voorgelezen aannemen? En het verhaal van de executie zelf?

Dan wordt nu de zitting en de behandeling van deze zaak geschorst tot twee uur. (Hamerslag).

ONDERZOEK VAN HET DERDE TEN LASTE GELEGDE FEIT

DE PRESIDENT (Hamerslag): De zitting wordt heropend.
Is de getuige Fullriede aanwezig? Getuige Fullriede, wilt U dan voorkomen? U bent Fritz Wilhelm Hermann Fullriede?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT: 53 jaar?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT: Farmer?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT: Ex-Oberst Panzerwaffe?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT: U verstaat wel enigszins de Nederlandse taal, nietwaar?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT: Mocht U het niet verstaan, wilt U mij dat dan zeggen? Als U het niet verstaat, dan zult U het mij wel zeggen, nietwaar?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, ja.

(De president neemt getuige Fullriede de eed af).

DE PRESIDENT: U hebt een verklaring afgelegd. Het gaat hier om de zaak Putten.

TOLK: Es handelt sich um Putten. Sie haben eine Erklärung abgegeben.

DE PRESIDENT: U hebt een verklaring afgelegd. Die zal ik U eens voorlezen[1]).

GETUIGE FULLRIEDE: Wilt U langsam lesen?

DE PRESIDENT: Ja, ja. Ik zal proberen het U langzaam voor te lezen. Als er iets is, dat U niet begrijpt, dan zegt U het wel.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT: U hebt verklaard:

„In de nacht van 30 September op 1 October 1944 werd te Putten op een Duitse auto, waarin twee Duitse officieren en twee Duitse soldaten van de Hermann Goeringdivisie zaten, een aanslag gepleegd."

GETUIGE FULLRIEDE: Ich habe es verstanden.

DE PRESIDENT:

„De officieren werden zwaar gewond. De ene kon zich nog voortslepen naar een boerenwoning en is de volgende dag overleden. De andere officier werd ontvoerd."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„Ik was toen bevelvoerend officier van de Duitse weermacht en Oberst van het Hermann Goeringregiment, hetgeen een Luftwafferegiment is."

TOLK: Ich war damals Befehlshaber des Hermann Goeringregimentes.

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, das bin ich nicht gewesen.

TOLK: Darf ich nochmals dies hören?

---

[1]) Afgelegd tijdens Fullriede's eigen proces voor het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem.

DE PRESIDENT: Neen, hij was *Oberst* van het Hermann Goeringregiment.

TOLK: Oberst vom Hermann Goeringregiment.

GETUIGE FULLRIEDE: Nein. Ich war abkommandiert zum Hermann Goeringregiment. Ich bin nicht der Oberst. Ich bin Oberst..... ich bin Kommandeur der 15. Panzerdivision. Ich war abkommandiert.

TOLK: Kommandeur van de Panzerdivisie.

DE PRESIDENT:

„Deze functie heb ik gedurende de gehele actie te Putten gehad."

GETUIGE FULLRIEDE (Wil interrumperen).

DE PRESIDENT: U was in elk geval..... Wilt U hem vragen: Hij was in ieder geval wel bevelvoerend officier te Putten.

TOLK: Sie waren wohl befehlshabender Offizier in Putten.

GETUIGE FULLRIEDE: Nein. Ich war..... Stellvertreter, beauftragt mit der Führung des Regiments Hermann Goering.

DE PRESIDENT: O, goed.

„Ik heb voormeld voorval op 1 October 1944 aan de chef-staf van de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, Von Wühlisch, medegedeeld."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„Ik kreeg toen eerst het bevel om Putten te omsingelen en de gehele bevolking te doen arresteren."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„Dit is op mijn bevel door de onder mijn bevelen staande Duitse troepen geschied."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„De mannen werden ondergebracht in de school en de vrouwen in de kerk."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„De vrouwen heb ik 's avonds los gelaten en hun gezegd, dat zij de volgende dag weer in de kerk moesten zijn."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„Diezelfde Zondag, 1 October, kreeg ik telefonisch van Von Wühlisch het bevel om als vergeldingsmaatregelen ter zake van voormelde aanslag:

1. de schuldigen dood te schieten.
2. Putten plat te branden, behalve het huis van de boer, die de gewonde officier had opgenomen, terwijl ik ook de huizen van Duitsgezinde bewoners kon sparen."

TOLK: Sie haben den Befehl bekommen.....

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, ich habe verstanden bis zu dem Haus von dem Bauern.

DE PRESIDENT: Ach so. Ik zal 't nog eens zeggen: Hij kreeg de order om Putten plat te branden.....

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT: ..... behalve het huis van de boer.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT: En ook behalve de huizen van Duitsgezinde bewoners.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„3. de vrouwen en kinderen te evacueren."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„4. de mannelijke inwoners van Putten van 18—50 jaren abzutransportieren."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„Von Wühlisch zeide mij nog op een desbetreffende vraag, dat de volgende morgen een trein op het station te Putten zou staan, die de mannen zou wegvoeren....."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„.....en dat ik daartoe de mannen moest overgeven aan de SS."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja. Darf ich eine Bemerkung dazu machen?

DE PRESIDENT:

„Ik vroeg toen een schriftelijke bevestiging van dit bevel."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

TOLK: Mag getuige een opmerking maken bij die wegvoering door de SS?

DE PRESIDENT: Wat wilde U daarbij zeggen?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, ich bekam den Befehl die Leute abzuführen. Ich sagte, ich könne das nicht. Daraufhin wurde diese Seite des Befehles aufgehoben und Von Wühlisch sagte zu mir, ich solle die Männer der SS-Polizei übergeben, die es weiter übernehmen würde.

DE PRESIDENT: Dat was telefonisch?

GETUIGE FULLRIEDE: Das war telephonisch.

DE PRESIDENT:

„Ik vroeg een schriftelijke bevestiging van dit bevel, dat mij in de nacht van Zondag op Maandag nog werd overhandigd."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„Mijn oppasser Fischer is één van de mensen, die het schriftelijke bevel zelf hebben gezien."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„De volgende morgen, Maandag 2 October, zijn de mannen van 18—50 jaren

op de Markt verzameld. Vervolgens heb ik in de kerk, waar de vrouwen en kinderen waren, het bevel voorgelezen, dat door de politie-luitenant Otten werd vertaald."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„Die dag heb ik te Putten tegen de bevolking verder de volgende vergeldingsmaatregelen doen nemen:

Ik heb door de troepen, die onder mij stonden, een aantal huizen te Putten in brand doen steken. Opzettelijk heb ik enige honderden mannen tussen 18 en 50 jaar, ongeveer 400—500, die ik daags tevoren had doen arresteren, ter wegvoering doen overleveren aan de SS-bataljons. Ik heb dit alles gedaan op bevel van de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden. Vrouwen en kinderen heb ik uit het gedeelte van het dorp, dat zou verbrand worden, doen evacueren. Ik meen, dat Von Wühlisch nog zoiets gezegd heeft, dat de mannen voor de Arbeitseinsatz naar Duitsland zouden worden weggevoerd."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, das gilt insofern nicht, als ich keine Vergeltungsmassregeln genommen habe.

DE PRESIDENT: Wat zegt hij hierover?

TOLK: Het klopt niet, inzoverre, dat hij geen vergeldingsmaatregelen heeft genomen.

DE PRESIDENT: Neen, maar daar gaat het niet om. Hij, de getuige, heeft hier destijds verklaard, dat hij gezegd heeft: „Ik meen, dat Von Wühlisch nog zoiets heeft gezegd, dat de mannen voor de Arbeitseinsatz naar Duitsland zouden worden weggevoerd."

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, vorher kam ein Satz, in dem stand, ich hätte dann folgende Vergeltungsmassregeln genommen.

DE PRESIDENT: Ja, dat is daarvoor. Tevoren hebt U gezegd:

„Die dag heb ik te Putten tegen de bevolking verder de volgende vergeldingsmaatregelen doen nemen."

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, das sind keine Vergeltungsmassnahmen.

DE PRESIDENT: Wat dan?

GETUIGE FULLRIEDE: Ich wollte keine Vergeltung da üben. Keineswegs. Ich hatte die Absicht Putten zu retten, nicht etwas zu vergelten.

DE PRESIDENT: Ja, maar dat is wat anders, zoals U het beschouwt. In werkelijkheid waren het, zoals het gelast was door de Wehrmachtbefehlshaber, toch vergeldingsmaatregelen.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, als es mir befohlen war.

DE PRESIDENT: Het was U bevolen als vergeldingsmaatregelen.

GETUIGE FULLRIEDE: Es war mir als Vergeltungsmassregeln befohlen, jawohl.

DE PRESIDENT: En U paste ze niet toe als vergeldingsmaatregelen, daar zijn wij het dus over eens.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, ja.

DE PRESIDENT:

„Uit de verschillende informaties, die ik had genomen....."

GETUIGE FULLRIEDE (tracht herhaaldelijk te interrumperen).

DE PRESIDENT: U zegt hier:

„Ik meen, dat Von Wühlisch nog zoiets gezegd heeft, dat de mannen voor de Arbeitseinsatz naar Duitsland zouden worden weggevoerd."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, das weiss ich eben nicht mehr genau, ob Von Wühlisch mir das gesagt hat. Mir sind drei Lesarten gegeben worden. Einmal hat man mir gesagt, die Leute sollen nach Amersfoort kommen. Einmal hat man mir gesagt, die Leute sollen am Panzergraben arbeiten und einmal hat man mir gesagt, die Leute sollen nach Deutschland abtransportiert werden.

DE PRESIDENT: Ja, ja.

GETUIGE FULLRIEDE: Wer mir das nun im Einzelnen gesagt hat, das kann ich nicht mehr genau sagen. Diese drei Lesarten habe ich bekommen, als ich fragte: „Was ist denn nun eigentlich los mit den Leuten und was soll mit ihnen geschehen?" Dann gab man mir diese drei Erklärungen, aber sie sind mir von verschiedenen Stellen gegeben worden. Ich weiss jetzt nicht mehr genau, welche Stellen das jedesmal waren.

DE PRESIDENT: U hebt in elk geval ook nog verklaard:

„Uit de verschillende informaties, die ik had genomen, wist ik in ieder geval, dat er kans bestond, dat de mannen, die moesten worden afgevoerd, naar Duitsland zouden worden gebracht."

TOLK: Es war möglich.....

GETUIGE FULLRIEDE: Die Möglichkeit bestand.

DE PRESIDENT: Die Möglichkeit bestand. Wist U dat van de staf?

GETUIGE FULLRIEDE: Das weiss ich eben nicht genau, von wem ich das weiss. Ich habe mehrere Leute deswegen gefragt. Von Wühlisch hat mir eine Auskunft gegeben. Die Polizei, die ich danach fragte, hat mir eine Auskunft gegeben und noch eine Polizeiinstanz hat mir eine Auskunft gegeben. Aber ich weiss nicht genau mehr, wer mir die jeweilige Auskunft gegeben hat. Eine bestimmte Auskunft konnte ich nirgends erhalten.

DE PRESIDENT:

„'s Avonds op 2 October zijn een aantal huizen in Putten op mijn bevel in brand gestoken en ik ben 's avonds tegen het donker uit Putten weggegaan, toen mij gemeld was, dat de actie betreffende het in brand steken was uitgevoerd."

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT:

„Putten brandde toen nog. De SS, die reeds Zondagmiddag in Putten was aangekomen, heb ik zelf in de actie niet willen inschakelen, daar ik wist, dat de SS niets en niemand ontzag. Ik wist, dat de opdracht, die ik had, in strijd was met de menselijkheid. Ik vond de gehele maatregel onmenselijk. Ik wist, dat ten tijde van de actie te Putten Duitsland met Nederland in staat van oorlog was."

Zo hebt U verklaard indertijd, nietwaar?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, stimmt.

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren nog wat te vragen?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: De troepen, die in Putten onder U stonden, waren die ondergeschikt aan de Wehrmachtbefehlshaber?

GETUIGE FULLRIEDE: Meine Truppe unterstand dem Wehrmachtbefehlshaber. Meine, also die Kompanie, die von mir da war, unterstand dem Wehrmachtbefehlshaber.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Toen die Zondagmiddag de SS in Putten kwam, toen wist U dat al, want.....

TOLK: Als die SS nach Putten kam, da wussten Sie schon.....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK:..... Von Wühlisch had telefonisch bevel gegeven: „Geef ze over aan de mannen van de SS".

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, nein, das wusste ich nicht, dass die SS nach da kam. Den Befehl von Von Wühlisch habe ich erst abends bekommen. Das war erst abends. Die SS war schon mittags da.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En later heeft Von Wühlisch U gezegd — toen U rapport uitbracht —, dat U strafbaar was, omdat U het bevel niet helemaal had uitgevoerd?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En welk gedeelte van het bevel had U dan niet uitgevoerd?

GETUIGE FULLRIEDE: Den ganzen Befehl nicht, nach meiner Auffassung.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En waaruit bestond dat? De mannen waren toch weggevoerd?

GETUIGE FULLRIEDE: Aber das war nur ein ganz kleiner Teil, zehn Prozent.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En ook het verbranden van de huizen?

GETUIGE FULLRIEDE: Von den Häusern fünf Prozent.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Het schriftelijke bevel hebt U Zondagavond gekregen?

GETUIGE FULLRIEDE: Den schriftlichen Befehl habe ich spätabends bekommen, halb zwölf.

TOLK: Am Sonntagabend.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, am Sonntagabend.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En dat bevel, dat is o.a. gezien door Uw oppasser? Die heeft dat bevel gezien?

GETUIGE FULLRIEDE: Der hat es aufgemacht, ja.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Schlutius[1]) ook, is het niet?

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, Schlutius hat es nicht..... Doch, Schlutius muss es auch gesehen haben, ja. Ich weiss es aber nicht genau. Ick kann es nicht genau sagen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dit is een dagboek.....

GETUIGE FULLRIEDE: Von mir, ja.

---

[1]) Officier van het Hermann Goeringregiment, die de verbinding met de WBN onderhield.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK:..... van U. En zoals U de vorige keer verklaard hebt[1]), is het juist, dat U dit dagboek hebt opgemaakt uit herinneringen, toen U in het Lazaret was?

GETUIGE FULLRIEDE: Aus Erinnerungen und Notizen, als ich Nachricht bekommen habe.

DE PRESIDENT: Eén van de andere heren nog een vraag?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ik zou de getuige de volgende vraag willen stellen: Toen U Zondagmorgen 1 October 1944 de staf van Christiansen opbelde en daar Von Wühlisch aan de telefoon kreeg, hebt U toen aan Von Wühlisch verteld wat er gebeurd was?

TOLK: Als Sie am Sonntagmorgen dem 1.Oktober den Stab vom General Christiansen anriefen, haben Sie mit Von Wühlisch am Telefon gesprochen?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, mit Von Wühlisch persönlich.

TOLK: Und da haben Sie erzählt, was geschehen war?

DE PROCUREUR-FISCAAL: De aanslag.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En toen heeft Von Wühlisch hem gevraagd, welke maatregelen hij reeds genomen had?

TOLK: Da hat Von Wühlisch gefragt, welche Massnahmen Sie schon getroffen hätten.

GETUIGE FULLRIEDE: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En dat heeft U meegedeeld?

TOLK: Und das haben Sie mitgeteilt.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En toen heeft Von Wühlisch hem nog verder het bevel gegeven om het dorp in te sluiten en de mannen gevangen te nemen?

TOLK: Da hat Von Wühlisch Ihnen den Befehl gegeben, das Dorf einzuschliessen, zu umzingeln und die Männer zu verhaften.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja. Die ganze Bevölkerung sogar.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En toen heeft hij gevraagd: „Moet ik nog verdere dingen verrichten?" En toen heeft Von Wühlisch geantwoord: „Neen".

TOLK: Da haben Sie gefragt: „Soll ich noch weitere Sachen machen?" Da hat Von Wühlisch geantwortet: „Nein".

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, so war es nicht. Ich habe gesagt: „Habe ich noch weiter etwas damit zu tun, oder ist die Sache für mich dann erledigt?" Da hat er gesagt: „Weiter haben Sie vorläufig nichts zu unternehmen, denn die Sache ist für Sie dann erledigt".

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dank U wel.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Vraagt U, of getuige zich herinnert of Müller, Hauptsturmführer, hem heeft opgebeld met het verzoek om uitstel.

TOLK: Entsinnen Sie sich, dass Herr Müller, Hauptsturmführer, Sie angerufen hat mit der Bitte, die Sache aufzuschieben, diesen Auftrag aufzuschieben?

---

[1]) Tijdens het tegen Fullriede gevoerde proces.

GETUIGE FULLRIEDE: Ich kenne den Hauptsturmführer Müller nicht und mich hat auch kein Hauptsturmführer Müller angerufen um die Sache aufzuschieben. Den Müller kenne ich nicht und er hat mich auch nicht angerufen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Er is een verklaring van Müller.

TOLK: Es gibt eine Erklärung von Müller, eine Aussage, dass er angerufen hat.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, das kann sein. Er hat vielleicht jemand anders angerufen, aber nicht mich. Dann hätte ich gefragt wer mich angerufen hat.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Daarna heeft deze getuige Hilversum opgebeld en nu wilde ik weten, wie hij daar heeft opgebeld.

TOLK: Mag ik eerst zijn vraag overbrengen aan U?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja.

TOLK: Hij wil graag weten, vanwaar Müller hem.....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Vanuit Deventer.

TOLK: Von Deventer aus.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, wohin denn?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Nach Putten.

GETUIGE FULLRIEDE: Das glaube ich nicht.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Daarna heeft Fullriede Hilversum opgebeld.

TOLK: Danach haben Sie Hilversum angerufen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ook om uitstel te krijgen.

TOLK: Auch um Aufschub zu bekommen.

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, das war..... (interrupties) ..... Das bin ich nicht gewesen, da weiss ich nichts von. Wühlisch sagt dasselbe.....

TOLK: Der Ratsherr möchte wissen, wen Sie da am Telephon gehabt haben in Hilversum.

GETUIGE FULLRIEDE: Ich habe in Hilversum ein einziges Mal vormittags mit Wühlisch telefoniert. Morgens früh habe ich mich gemeldet. Weiter habe ich niemanden gesprochen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Von Müller[1]). U herinnert zich dat niet?

GETUIGE FULLRIEDE: Nein; das weiss ich genau, dass ich nicht mit Von Müller gesprochen habe.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Von Müller herinnert het zich wel [2]).

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, dann hat er mit jemand anders gesprochen, aber nicht mit mir.

DE PRESIDENT: U weet niet of het bevel ondertekend was? Dat weet U niet meer?

GETUIGE FULLRIEDE: Es war unterzeichnet, aber ich weiss nicht mehr von wem.

---

[1]) Bedoeld wordt, dat Fullriede in Hilversum gesproken zou hebben met Oberst Von Müller, chef van de afdeling Ia van Christiansen's staf. Deze moet wèl onderscheiden worden van SS-Hauptsturmführer Georg Müller van het Einsatzkommando van de Sicherheitspolizei in Deventer, van wie hierboven sprake was.

[2]) Dit doelt op de schriftelijke beantwoording van vragen betreffende Putten, opgesteld door Von Wühlisch en toegezonden aan Leon Von Müller, tijdens het onderzoek door de Bijzondere Rechtspleging. Zie ook blz. 106.

DE PRESIDENT: En in dat bevel zelf stond niets over het overgeven van de bevolking aan de troepen van de SS?

GETUIGE FULLRIEDE: Da stand „abtransportiert".

DE PRESIDENT: Wanneer hebt U zelf gehoord en vernomen, dat de mensen naar Duitsland waren gebracht?

GETUIGE FULLRIEDE: Das habe ich hinterher in Deutschland erst gehört.

DE PRESIDENT: Het is Uw opvatting, dat U eigenlijk uit Holland verwijderd bent als sanctie, omdat U het bevel niet hebt uitgevoerd?

TOLK: Sie fassen die Sache so auf, dass Sie aus Holland entfernt worden sind, weil Sie den Auftrag nicht ausgeführt haben?

GETUIGE FULLRIEDE: Jawohl, das muss ich annehmen. Ich sagte zum Herrn Von Wühlisch, ob noch weiter etwas gegen Putten unternommen würde. Er hat mir gesagt, ob ich mir die Erlaubnis der Polizei dazu eingeholt hätte, diesen Befehl nicht auszuführen und ob ich mit Einverständnis der Polizei gehandelt habe. Da habe ich gesagt „Nein". Dann hat er mir gesagt, so empfehle er mir — was er auch in der Vorverhandlung zugegeben hat — meinen Bericht so abzufassen als wenn ich die Zustimmung der Polizei gehabt hätte zur Nichtverbrennung von Putten. Als ich zu ihm hinkam und den Bericht vorlegen musste, sagte er mir: „Haben Sie dann nicht so geschrieben wie ich Ihnen gesagt habe, dass Sie die Polizei darum gefragt haben?" Daraufhin sagte ich ihm: „Ich frage keine Polizei, ich bin Panzeroffizier und Wehrmachtkommandeur und frage keine Polizei und habe auch keine Absicht mich hinter der Polizei zu verstecken. Sie tragen keine Verantwortung, die Polizei trifft keine Verantwortung für die Ausführung des Befehls. Die Verantwortung trage ich allein. Jetzt möchte ich nur wissen ob noch etwas gegen Putten unternommen wird." Daraufhin sagte er mir: „Nein, vorläufig nicht. Aber Sie tragen die Verantwortung."

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En dat bevel, dat Von Wühlisch U telefonisch gaf....

GETUIGE FULLFRIEDE: Ja.....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Gaf hij dat ook in naam van de Wehrmachtbefehlshaber?

TOLK: Der Befehl, den Sie telephonisch von Von Wühlisch bekommen haben, war der im Namen des Wehrmachtbefehlshabers?

GETUIGE FULLRIEDE: Wühlisch spricht nur im Namen des Wehrmachtbefehlshabers, denn er ist Stabschef.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ik wilde nog een vraag stellen. Ik heb hier een bevel dat als volgt getekend is (dat is een ander bevel): „Für den Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, der Chef des Generalstabes, w.g. Wühlisch." Als ik dat de getuige toon, kan hij dan zeggen, of het onderschrift van het bevel inzake Putten soortgelijk is geweest als dit, of dat er alleen maar onder gestaan heeft één regel: „der Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden".

GETUIGE FULLRIEDE: Ich kann schon jetzt sagen: das stand rechts oben darauf. Aber die Unterzeichnung,..... das kann ich nicht mehr sagen. Ich habe damals

den Befehl bekommen, war sehr erstaunt darüber und habe darauf nicht so sehr geachtet. Für mich ist Wühlisch oder Christiansen dasselbe, denn beide haben dieselbe Befehlsgewalt mir gegenüber.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: U hebt het bevel niet uitgevoerd, omdat U het te hard vond.....

GETUIGE FULLRIEDE: Ich habe nicht..... Nein, ich habe eine Antipathie gegen das Abbrennen von Häusern. Es ist mir genug „getroffen" worden in Holland, aber.....

DE PRESIDENT: Zijn er nog enige heren, die iets willen vragen? Mijnheer de Verdediger?..... Geen vragen?

DE RAADSMAN: Jawel..... In de eerste plaats zou ik graag van de getuige willen weten, of de chef-staf voor de WBN mocht tekenen.

TOLK: Darf der Chef-Stab zeichnen für den WBN?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, das stimmt. Nach unten, nicht nach oben, also.....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ook principiële bevelen.....?

GETUIGE FULLRIEDE: Auch prinzipielle Befehle. Beide sind haftbar.

DE RAADSMAN: Militair?

GETUIGE FULLRIEDE: Militärisch gesehen sind beide haftbar. Es ist so, dass, wenn der Chef einen Befehl gibt, er den Kommandeur davon benachrichtigen soll. Und umgekehrt auch: wenn der Kommandeur einen Befehl gibt, muss er seinen Chef benachrichtigen.

DE PRESIDENT: Had U nog een vraag?

DE RAADSMAN: Jawel, Mijnheer de President. Is het meer voorgekomen, dat in Putten Duitse troepen beschoten zijn?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja; ich war nicht dabei. Ungefähr vierzehn Tage vorher, als ich noch nicht in Holland war, ist eine Radfahrerkompanie durch Putten gekommen und beschossen worden und hat mehrere Verwundete gehabt. Ausserhalb Puttens.

DE PRESIDENT: Ausserhalb.....?

GETUIGE FULLRIEDE: Ausserhalb, nicht im Dorf selbst.

DE RAADSMAN: Aber doch in der Gegend von Putten..... Mijnheer de President, als ik dan even mag terugkomen op het bevel..... Had dat bevel een gedrukt hoofd, of was dat met de schrijfmachine getikt.....

DE PRESIDENT: Ik meen, dat U de vorige keer hebt gezegd, dat er boven dat bevel stond iets van: „Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden".

GETUIGE FULLRIEDE: Oben war der Befehl „gedrukt" und es war der sehr amtliche Bogen des Wehrmachtbefehlshabers. Unten Unterschrift.....

DE PRESIDENT: Gedrukt.....

DE RAADSMAN: En wat voor kleur had dat papier?

TOLK: Welche Farbe.....

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, weiss.....

TOLK: Wit.....

DE RAADSMAN: Er is door Fullriede, bij de behandeling van zijn zaak gezegd, dat het op rood papier stond, omdat het een „Sofortmassnahme" was.

DE PRESIDENT: Een rood papier.....?

GETUIGE FULLRIEDE: Ach, das war der Begleitzettel, das ist das rote Papier, das ist der Begleitzettel. Der Befehlszettel..... (Interruptie)

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dus niet het eigenlijke bevel?

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, das ist der Begleitzettel, das weiss jeder Soldat.

DE PRESIDENT: Dat is dus een misverstand.....

DE RAADSMAN: Ik heb het zelf gehaald uit het proces-verbaal van de terechtzitting.....

GETUIGE FULLRIEDE: Das weiss jeder Soldat, der hier ist.....

DE RAADSMAN: Nog een vraag. Ja, er komen nog meer vragen, Mijnheer de President. Ook deze vraag nog: toen de aanslag gepleegd is in Putten, heeft de getuige dat toen schriftelijk gemeld aan de staf of aan de WBN?

TOLK: Haben Sie schriftlich gemeldet.....

DE RAADSMAN: ..... of alleen telefonisch?

GETUIGE FULLRIEDE: Nur telephonisch!

DE RAADSMAN: Nur telephonisch. En dan nog een vraag, Mijnheer de President: of hij voorgesteld heeft per telefoon om het dorp plat te branden. Ik wil het onder ede weten.

TOLK: Ob Sie vorgeschlagen haben am Telephon das Dorf niederzubrennen.

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, da ist überhaupt nicht über gesprochen worden. Von Wühlisch hat es hier auch selbst ausgesagt, wir haben überhaupt nicht über irgendeine Massnahme gesprochen sogar, da das damals gar nicht zuerst in Betracht kam.

DE RAADSMAN: Of hij weet, dat er een Hauptmann Baumann van de staf van generaal Christiansen in Putten is geweest om te controleren wat er gebeurde?

TOLK: Wissen Sie ob ein Hauptmann Baumann von dem Stab vom General Christiansen in Putten gewesen ist um nachzusehen, was geschehen ist?

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, das weiss ich nicht.

DE RAADSMAN: En nog een vraag, Mijnheer de President, nl. deze: Het bevel hield in eerste instantie in, de schuldigen ..... „die Schuldigen zu erschiessen". Of naar de mening van de getuige dat niet impliceert, dat er een onderzoek moet plaats hebben naar de schuldigen?

TOLK: Haben Sie verstanden?

GETUIGE FULLRIEDE: Nein.....

TOLK: Der Befehl enthielt an erster Stelle, dass die Schuldigen zu erschiessen wären. Impliziert das nicht, dass eine Untersuchung stattfinden soll?

GETUIGE FULLRIEDE: Jawohl, da hätte eine Untersuchung stattfinden müssen. Wenn man das wollte! Aber das ist nicht meine Angelegenheit, das ist die Angelegenheit der Polizei und ich habe mit einigen versucht diese Untersuchung anzuhalten.

Ich hatte bereits vierzig Geisel. Vierzig Leute waren bevor ich hinkam, verhaftet worden. Und von diesen Leuten stand fest, dass sie Waffen hatten, oder dass sie Illegale waren, oder dass sie am Abend vorher der illegalen Versammlung beigewohnt hätten. Am Abend vor dem Anschlag. Das war von einigen Puttener Leuten aus-

gesagt worden. Wenn ich also eine Untersuchung anstellte, dann hatte ich schon vierzig Leute, die ich da totschiessen könnte und das wollte ich nicht und infolgedessen habe ich vermieden jede Untersuchung anzustellen. Ich habe der Polizei gesagt, sie haben nichts zu tun mit den Leuten, die hier sind. Was sie zu untersuchen haben, was sie feststellen wollen, das können sie tun, ich könne sie nicht hindern. Aber mit den Leuten, die ich hier habe zurzeit, haben sie nichts zu machen.

DE RAADSMAN: Dus wat dàt betreft is het bevel niet uitgevoerd?

DE PRESIDENT: Getuige heeft het bevel zo opgevat: „die Schuldigen zu erschiessen", dus, als de Polizei de schuldigen vond, dan moest hij ze laten doodschieten.

GETUIGE FULLRIEDE: Ich hab' damit nichts zu tun .....

DE RAADSMAN: Maar dan mag ik toch opmerken, dat hij het bevel, die Schuldigen seien zu erschiessen .....

GETUIGE FULLRIEDE: Aber dann soll ich sie erst haben, was wollen Sie .....?

DE RAADSMAN: Maar dan had hij toch .....

DE PRESIDENT: Als de Polizei ze hem overgeleverd had .....

FULLRIEDE: Aber ich suche nicht, da sucht die Polizei. Dazu war ja SD geschickt worden, die das feststellen sollte. Ich kann als Offizier keine Untersuchung anstellen nach Schuldigen .....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Vogler [1]) is toch ook direct gekomen om het onderzoek in te stellen.

GETUIGE FULLRIEDE: Er war schon vor mir da. Ich bin als Offizier nicht verpflichtet, um Schuldige festzustellen, das ist Sache des Gerichts oder des Gerichtsoffiziers. Ich habe da nichts mit zu tun. Es geht mich gar nichts an.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, hebt U geen vragen meer?

DE RAADSMAN: Neen, maar ik ben helemaal niet tevreden hierover. Als hij het bevel krijgt, dat de schuldigen moeten neergeschoten, gefusilleerd worden, dan kan hij zich er toch niet van afmaken door te zeggen: daar blijf ik van af, dat moet een ander maar doen .....

DE PRESIDENT: Hij moest afwachten, of de politie hem die schuldigen overgaf. Dan trad dat bevel voor hem in werking. Hij zegt alleen: Ik heb mij niet met het onderzoek te bemoeien.
Had U nog meer vragen?

RAADSHEER PROF. VAN ECK: U hebt over deze zaak geen direct contact gehad met Christiansen zelf?

TOLK: Sie haben keinen persönlichen Kontakt mit Christiansen gehabt in dieser Sache?

GETUIGE FULLRIEDE: Nein, ich habe ihn, den General Christiansen, zu sprechen versucht, aber das ist auf die eine oder andere Weise immer daneben gegangen, weil alles über den Chef geleitet wurde. Er wollte natürlich unerreichbar für mich sein ..... (onverstaanbaar).

---

[1]) Hier wordt bedoeld E. O. Vogler, SD-beambte uit Nijkerk, die ressorteerde onder het Einsatzkommando te Deventer. Niet te verwarren met dr H. Vogler, chef van Ic van Christiansen's staf, die als getuige à décharge werd gedagvaard.

DE PRESIDENT: Verdachte Christiansen, wilt U even opstaan? Wilt U wat vragen aan deze getuige?

CHRISTIANSEN: Ich hab' keine Fragen.

DE PRESIDENT: Gaat U maar zitten.

(De Procureur-Fiscaal geeft President papier ter voorlezing.)

DE PRESIDENT: Mijnheer de Griffier, als U dan het rood aangestreepte zoudt willen voorlezen uit dat dagboek. Dat is het dagboek van Fullriede.

GRIFFIER:

„1. Okt. — Wird ein PKW[1]) mit dem Oberltn. Eggert, Ltn. Sommer und 2 Obergefr. vor Putten von einem LKW[1]) herab, der von Partisanen geführt wurde, erst geblendet mit den Scheinwerfern und dann beschossen. Die beiden Obergefr. entkamen nach kurzem Kugelwechsel. Ltn. Sommer schleppte sich mit Bauch- und Knieschüssen noch zu einem etwa 600 M entfernten Haus. Oberltn. Eggert verschwunden. Putten sofort in weitem Umkreis abgesperrt, 8 Zivilisten, die weglaufen wollten, erschossen. Sämtliche Männer und Frauen um und bei der Kirche zusammengetrieben. Die Frauen abends entlassen. Die ganze Umgegend und Dorf nach Eggert abgesucht, nichts gefunden. — Nach Einwohneraussage soll Eggert zusammen mit einem verwundeten Zivilisten auf einem LKW gelegen haben, der nachts in Putten hielt. Er soll schwer verwundet gewesen sein und um Wasser gebeten haben. — Inzwischen wird er ermordet sein. —

2. Oktober. Auf Befehl von Berlin über WBN werden alle Männer von 17—50 Jahren zum Arbeitseinsatz nach Deutschland abtransportiert, alle Frauen evakuiert und Putten niedergebrannt. Die Männer der SS zum Abtransport und Verladen übergeben, dann den Frauen und Alten den Befehl zum Niederbrennen in der Kirche verkündet. Liess ihnen aber noch 4 Stunden Zeit um das Nötigste mitzunehmen. Es gab ein grosses Gejammer und Gerenne. — Nahm einen Teil des Dorfes ganz von der Verbrennung aus für die Alten und Kranken und sprengte und verbrannte statt etwa 600 nur 87 Häuser. Dabei explodierte in den brennenden Häusern versteckte Munition. Nachts warfen noch amerikanische Flieger Bomben in das Städtchen und schossen mit MG. Am Morgen liess ich die Bevölkerung wieder in die Stadt. Die holländische Polizei unterstützte uns leidlich. Oberltn. Otten versuchte aber zu retten, was zu retten war.

Sjoerdje van der Veen. — Abends nach Utrecht.

3. Okt. Fahrt nach Leiden — Noordwijk zum noch immer im Küstenschutz liegenden Bataillon Cherinow. Befehl nicht nach Deutschland zu fahren, sondern abwarten, da vom Verb. Stab Antrag auf Hinausschiebung gestellt.

4. Okt. Fahrt über Putten nach Harderwijk zum Begräbnis des inzwischen verstorbenen Ltn. Sommer. Vormittags Fahrt zum WBN, wo mir Vorhaltungen wegen des Nichtverbrennens von Putten gemacht werden. Die haben nur Angst vor Berlin. — Meine Truppe zerlegt sich so langsam in ihre Bestandteile und wird auf alle möglichen Truppen aufgeteilt."

[1]) PKW: Personenkraftwagen; LKW: Lastkraftwagen.

DE PRESIDENT: De getuige Otten. U bent Marinus Gerardus Otten?

GETUIGE OTTEN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: 34 jaar?

GETUIGE OTTEN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Woont U te Velp?

GETUIGE OTTEN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Vroeger, in de bezettingsjaren, was U opperluitenant bij de motorpolitie te Putten?

GETUIGE OTTEN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Bent U familie van de verdachte Christiansen?

GETUIGE OTTEN: Neen, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: En bent U bereid om als getuige de gehele waarheid te zeggen en niets dan de waarheid?

GETUIGE OTTEN: Ja, zeker, Mijnheer de President.

(De president neemt getuige Otten de eed af.)

DE PRESIDENT: U hebt indertijd [1]) al een verklaring afgelegd, die neerkomt op het navolgende:

„In de eerste dagen van October (1944), toen de actie te Putten plaats had, was ik opperluitenant bij de motorpolitie te Putten."

GETUIGE OTTEN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT:

„De Oberst, die toen het bevel voerde over de Duitse troepen aldaar, was de thans aanwezige getuige [2]) Fullriede."

GETUIGE OTTEN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT:

„De gehele bevolking werd na de aanslag op de auto met Duitse officieren van Zaterdag- op Zondagnacht (30 September op 1 October), op Zondag 1 October op de Markt bijeengebracht."

GETUIGE OTTEN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT:

„De mannen werden in de school, de vrouwen en kinderen in de kerk opgesloten."

GETUIGE OTTEN: Ja.

DE PRESIDENT:

„De vrouwen en kinderen zijn 's avonds vrijgelaten, doch moesten de volgende dag terugkomen. Gedurende deze actie was Fullriede steeds op de Markt en omgeving aanwezig. 's Maandagsmorgens 2 October werden de mannen op de Markt opgesteld. De vrouwen, die eten gebracht hadden, moesten in de kerk blijven. Ik kreeg van Fullriede het bevel de kerk in te gaan. Daar heeft hij het

---

[1]) Bij de behandeling van het proces-Fullriede.

[2]) In het oorspronkelijk staat: beschuldigde, maar de president wijzigt dit voor de huidige zitting.

bevel van de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, dat inhield welke vergeldingsmaatregelen zouden worden genomen, voorgelezen, welk bevel ik heb vertaald."

GETUIGE OTTEN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT:

„In dat bevel stond o.a., dat de mannelijke bevolking tussen 18 en 50 jaar moest worden afgevoerd en dat Putten moest worden platgebrand. Verdachte [1]) gaf opdracht de mannelijke bevolking weg te voeren en een aantal huizen in brand te steken. De mannen, die op de Markt verzameld waren, zijn door de Duitse troepen naar het station gebracht en met de trein afgevoerd. De vrouwen en kinderen moesten uit de huizen, die zouden worden afgebrand, evacueren, hetgeen is geschied."

GETUIGE OTTEN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT:

„Het in brand steken der huizen is om vijf uur begonnen. Ik heb zelf gezien, dat vijf huizen in brand zijn gestoken. Tegen zeven uur heb ik Fullriede zien weggaan, Putten brandde toen nog. Daarna zijn nog verschillende huizen en ook een bioscoopzaal in brand gestoken. Om één uur is nog een café in brand gestoken. Er zijn ongeveer honderd huizen afgebrand. De branden zijn pas Dinsdagmorgen opgehouden. Ik kreeg de indruk, dat het in brand steken in een soort furie is gebeurd. Het waren losbandige en losgelaten soldaten, die brooddronken en misschien ook echt dronken aan de gang waren."

GETUIGE OTTEN: Inderdaad, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: U kunt waarschijnlijk ook nog verklaren, dat die mensen, die weggevoerd zijn, naar Duitsland gevoerd zijn?

GETUIGE OTTEN: Ja. Volgens mijn herinnering is het bevel zodanig geweest, Mijnheer de President, dat zij afgevoerd zouden zijn naar het concentratiekamp Amersfoort.

DE PRESIDENT: Ja, maar dat stond toch niet in dat bevel? Stond dat in het bevel? Waar stond dat dan in?

GETUIGE OTTEN: Ik meen mij positief te herinneren, Mijnheer de President, dat er gesproken is van het *Lager* Amersfoort.

DE PRESIDENT: Dat dat in het bevel stond?

GETUIGE OTTEN: Dat stond in dat bevel. (Stilte) Ik meen het mij te herinneren.

DE PRESIDENT: Ja, maar U weet het niet helemaal zeker?

GETUIGE OTTEN: Ik kan het niet voor de volle honderd procent zeker verklaren.

DE PRESIDENT: Getuige Fullriede, U weet *zeker* van niet, hè?

GETUIGE FULLRIEDE: Ik weiss, dass es nicht drin stand.

DE PRESIDENT: Juist. Eenvoudig: „abtransportieren".

---

[1]) Nl. Fullriede.

GETUIGE FULLRIEDE: Abtransportieren.

DE PRESIDENT: Kunt U ook verklaren, dat er van de mensen, die weggevoerd zijn uit Putten, zeer velen niet teruggekeerd zijn?

GETUIGE OTTEN: Dat kan ik inderdaad verklaren, ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Eén van de heren nog een vraag?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Misschien heeft getuige nog gehoord in Putten, dat men berichten uit Duitsland heeft gekregen, dat deze mensen in Duitsland zijn overleden?

DE PRESIDENT: Hebt U dat gehoord?

GETUIGE OTTEN: Ja. Het is naar mijn schatting geweest December '44, Januari '45, omstreeks die tijd.

(Onderling gepraat.)

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, U hebt zeker geen bezwaar, dat die paar producties, waar getuigen in verklaard hebben, dat er tal van mensen niet teruggekeerd zijn, als voorgelezen beschouwd worden [1])?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Mag ik getuige vragen of hij ook gehoord heeft, onder welke omstandigheden deze Puttense mannen om het leven zijn gekomen?

GETUIGE OTTEN: Heb ik gehoord, na de bevrijding.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, maar onder welke omstandigheden?

GETUIGE OTTEN: Dat vele mensen door uitputting gestorven zijn.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: U weet wel, dat men in Putten niets wist van dat naar Duitsland gevoerd worden. Toen dat bekend werd, gaf dat grote ontsteltenis in Putten.

GETUIGE OTTEN: Inderdaad.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Die mensen wisten dat niet.

GETUIGE OTTEN: Neen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Wanneer een paar lieden verklaren over die mensen, die weggevoerd zijn: „Wij wisten het al. Wij hadden dat gehoord", dan kan dat eigenlijk niet juist zijn, want dan had men het in Putten moeten weten, is het niet?

GETUIGE OTTEN: De mogelijkheid bestaat natuurlijk, Edelachtbare, dat het in het kamp Amersfoort .....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, ja, ja. Maar op de dag van de wegvoering?

GETUIGE OTTEN: Neen, dat wist niemand op die dag. Niemand was het bekend, dat zij naar Duitsland zouden gaan, Edelachtbare.

DE PRESIDENT: Eén van de andere heren nog een vraag?
Mijnheer de Verdediger, hebt U vragen te stellen?

DE RAADSMAN: Een kleinigheid in aansluiting hierop. Men was in de vaste overtuiging, dat de mensen zouden terugkomen, is op de vorige terechtzitting [2]) hier verklaard.

GETUIGE OTTEN: Dat hoopte men.

---

[1]) Getuigenverklaringen opgenomen in Sententie-Fullriede.
[2]) Nl. van het proces-Fullriede.

DE RAADSMAN: Men verwachtte het.

GETUIGE OTTEN: Ik kan U zeggen, ongeveer zeven dagen na de aanslag ging het praatje in Putten, dat een transport mensen aanwezig zou zijn op weg van Amersfoort naar achter de IJsel. Toen verkeerde men in Putten in de veronderstelling, dat de mensen werkzaamheden zouden verrichten achter de IJsel. (Verwarde interrupties en onderling gepraat).

DE PRESIDENT: Mijnheer de Griffier, als U ook wilt noteren, dat voorgelezen is de verklaring van de getuige Maas in de zaak-Fullriede. Die heeft toen verklaard ter terechtzitting het navolgende:

> „De verdachte (dat was Fullriede) heeft mij op 2 October bezocht en mij toen verteld, dat hij de opdracht onmenselijk vond. Ik vroeg hem, wat er met de mannen, die werden afgevoerd, ging gebeuren. Hij zeide daarop, dat die mannen moesten werken òf in Amersfoort òf in Duitsland."

Mijnheer de Verdediger, had U nog vragen aan deze getuige?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ik wilde graag weten van de getuige of hij het bevel, dat Fullriede in de kerk heeft voorgelezen, gezien heeft?

GETUIGE OTTEN: Het bevel?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Het papier.

GETUIGE OTTEN: Ik heb het papier niet in handen gehad. Ik heb het niet gezien.

DE PROCUREUR-FISCAAL: U hebt toch wel gezien, dat hij van een papier aflas?

GETUIGE OTTEN: Inderdaad.

DE PROCUREUR-FISCAAL: U hebt niet gezien wat er boven stand?

GETUIGE OTTEN: Ik heb niet gezien wat er boven stond.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dan nog een vraag, Mijnheer de President.

Er zijn een aantal Puttenaren apart gevangen genomen, een veertig in getal. Die zijn apart ergens neergeplaatst. Waren dat die mensen, die aangetroffen waren met wapens?

GETUIGE OTTEN: Neen. Ik kan mij herinneren, dat er die eerste Zondagmorgen plusminus tien uur bij de mensen, die aan het eind van de Harderwijkerstraatweg stonden opgesteld, een persoon was, die nog een boksbeugel bij zich had.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Neen, dat bedoel ik niet, maar wapens (interruptie: èchte wapens) niet?

GETUIGE OTTEN: Niet.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Niet? Juist. Dank U wel.

DE RAADSMAN: Wat Fullriede voorlas in de kerk, was dat een vodje papier of een behoorlijk vel papier?

GETUIGE OTTEN: Volgens mijn schatting was het een kwarto velletje.

DE RAADSMAN: Kwarto?

GETUIGE OTTEN: Kwarto. Zo ongeveer, naar schatting.

DE PRESIDENT: Heeft de verdachte Christiansen een vraag aan deze getuige?

CHRISTIANSEN (gemompel)

DE PRESIDENT: Gaat U maar zitten.

Nu krijgen wij de getuige Rauter. Getuige Rauter, wilt U nog even voorkomen? Het gaat nu over het geval van Putten, het in brand steken van Putten, wat ook aan deze verdachte ten laste gelegd is. Hieromtrent hebt U ook verklaringen afgelegd. Er is in Putten, in de nacht van 30 September op 1 October '44 een aanslag gepleegd op een paar Duitse officieren van het Hermann Goeringregiment. Dat is U bekend, nietwaar?

GETUIGE RAUTER: Jawohl, jawohl.

DE PRESIDENT: U hebt omtrent die zaak verklaard het navolgende: U hebt daarvan mededeling gekregen door Schöngarth.

GETUIGE RAUTER: Ja, Schöngarth. Zuerst kam ein Fernschreiben in der Früh, am Sonntag dem ersten, über die Tat als solche, eine Polizeimeldung, und dann war Dr Schöngarth um elf Uhr, so etwas, vormittags, bei mir.

DE PRESIDENT: Schöngarth was Brigadeführer van de Sicherheitspolizei?

GETUIGE RAUTER: Schöngarth war der Befehlshaber der Sicherheitspolizei, war der Chef der Sicherheitspolizei damals. (Interruptie). Es war damals die Zeit, wo ich als Höherer SS- und Polizeiführer ausgeschaltet war.

DE PRESIDENT: En wat was Uw functie toen?

GETUIGE RAUTER: Ich war damals Kommandant der Kampfgruppe-Rauter der Wehrmacht.

DE PRESIDENT: En was Schöngarth Uw ondergeschikte of niet?

GETUIGE RAUTER: Ja ..... das heisst: im Juli wurde die Gerichtsbarkeit aufgehoben durch den bekannten Führererlass. Und da war ich bis Anfang November persönlich ausgeschaltet als Höherer SS- und Polizeiführer. Da lag alle Rechtsmacht bei der Sicherheitspolizei, bei Schöngarth.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Tolk, zoudt U de verklaringen van de getuige af en toe willen verklaren, vertalen? Dan kan Mijnheer de Griffier het beter horen. Ik kan het niet goed verstaan.

TOLK: Dan kan ik dit alles beter even samenvatten?

DE PRESIDENT: Neen, neen, neen. Maar laten wij hier dan beginnen.

Ik dacht dat Schöngarth ..... Ik dacht dat dr Harster Befehlshaber van de Sicherheitspolizei was.

GETUIGE RAUTER: Bis 4. September 1943. Dann ging Dr Harster nach Italien. Und dann (interruptie) kam Brigadeführer Naumann, bis Anfang Juni '44, und Anfang Juni '44 kam Schöngarth.

DE PRESIDENT: O, dus Schöngarth was één van de opvolgers van dr Harster?

GETUIGE RAUTER: Jawohl, Herr Präsident.

DE PRESIDENT: Toen hebt U gezegd, nadat U de mededeling ontvangen had van Schöngarth over deze zaak, over die aanslag in Putten ..... Wie heeft het U medegedeeld? Heeft Schöngarth U medegedeeld, dat het regiment Hermann Goering en ook de regimentscommandant Fullriede strenge maatregelen eisten?

GETUIGE RAUTER: Ja, Ich kann nicht ..... Ich bin auch in der Sache angerufen worden — nicht ich, sondern der Chef meines persönlichen Stabes — von Amers-

foort und zwar von dem Kommandanten des dortigen Wachbataillons, vom SS-Sturmbannführer Helle; der rief auch aus Amersfoort an. Bitte, ich kann es nicht genau mehr unterscheiden, ob diese Mitteilung von Helle kam oder von Schöngarth. Jedenfalls retrospektiv in Erinnerung habe ich, dass Schöngarth mir diese Mitteilung gegeben hat. Nun, Schöngarth teilte mir jetzt mit, es sei diese Sache passiert, es sei in der Ortschaft Putten, oder knapp an dem Eingang der Ortschaft Putten, ein Auto mit Scheinwerfern angestrahlt worden und dann mit Maschinengewehr beschossen worden. Es seien vier Tote, einige Verwundete verschleppt worden und die Wehrmacht fordere sehr strenge Repressalien. Und zwar, dies war aus der ersten Meldung. Es wurde genannt das Regiment Hermann Goering oder Divisionsregiment Hermann Goering. Es wurde erzählt von der Wehrmachtkommandantur von Harderwijk und von Amersfoort, dass die auch beteiligt gewesen seien .....

DE PRESIDENT: Goed, houdt U nu even op. Kunt U daar nog iets van vertellen? Heeft Mijnheer de Griffier dit begrepen? Dit wel? Goed, als U maar zegt op een gegeven ogenblik, wanneer het te snel gaat ..... Ja, het is niet woordelijk, maar de Griffier heeft mij juist gevraagd, omdat hij alles niet verstaan kan. Nu spreekt U van de regimentscommandant, maar de Oberst Fullriede hier heeft gezegd, dat hij toen geen regimentscommandant was van het Hermann Goeringregiment.

GETUIGE RAUTER: Ich habe Oberst Fullriede nicht gekannt damals, sondern mir war nur bekannt, dass das Regiment Hermann Goering vorhanden war und es soll mir der Name des Majors Schulte, Schulze, Schlutius .....

DE PRESIDENT: Ja, maar als ik het nu wel begrijp, dan was het zo, dat U de mededeling gekregen hebt door Schöngarth. Dus Schöngarth heeft U medegedeeld, dat de weermacht strenge maatregelen verlangt.

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Daar komt het dan in het kort op neer.

GETUIGE RAUTER: Ja.

DE PRESIDENT: U hebt ook gezegd: Het treffen van maatregelen in deze zaak was in de eerste plaats een weermachtsaangelegenheid.

GETUIGE RAUTER: Ja. Also, wie gesagt, ich war damals persönlich ausgeschaltet; ich habe mich in der Sache nicht so aktiv betätigt, weil ich mehr als .....

DE PRESIDENT: Ja, maar het ligt toch voor de hand, nietwaar? Als op twee officieren geschoten is, dan is dat toch in de eerste plaats een weermachtsaangelegenheid?

GETUIGE RAUTER: Jedenfalls hat es die Wehrmacht für sich in Anspruch genommen, ja.

DE PRESIDENT: U hebt erbij gezegd: Uw medewerking bij het treffen van die maatregelen was daarbij vereist, U moest er ook in gekend worden.

GETUIGE RAUTER: Ja, bei einer Repressivmassnahme sollte der Höhere SS- und Polizeiführer gefragt werden zum mindesten, nicht? Und ich war der Auffassung, dass ich unbedingt gefragt werden musste.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En U was geen Höherer SS- und Polizeiführer?

GETUIGE RAUTER: Ja, ja, Höherer SS- und Polizeiführer war ich schon, aber die

Befugnisse in den Exekutionen und Repressalien lagen nicht mehr bei mir, sondern beim Befehlshaber der Sicherheitspolizei — von Berlin aus, auf Grund dieser Ausführung des Führerbefehls — so dass ich nun in einer komischen Situation war. Ich war eine Art Berater des BdS, konnte aber nicht aktiv eingreifen, konnte es nicht selbst mit der Wehrmacht verhandeln, weil ich ja nicht ..... ich musste um die Genehmigung des BdS quasi fragen, nicht? Es war für mich eine unmögliche Situation, ich habe mich daher herausgehalten.

DE PRESIDENT: U was meer adviseur, zal ik zeggen?

GETUIGE RAUTER: So ungefähr, ja. Das Vorgesetztenverhältnis, zu Schöngarth sonst, war vorhanden in der Sache.

DE PRESIDENT: U hebt, ... ja, ik begrijp het nog niet goed. Nietwaar, op de voorgrond stellende, dat het hier een weermachtsaangelegenheid was ..... als de weermacht nu represaille-maatregelen wilde nemen voor deze zaak, wáárom moest de weermacht U dan daarin kennen?

GETUIGE RAUTER: Weil ..... weil — damals in der Geiselfrage an sich — die Geisel von Haaren mir überantwortet worden sind und damals besprochen worden ist, dass ich die Führung in der Sachbearbeitung haben sollte.

DE PRESIDENT: Goed, goed. Maar als de weermacht eens represailles wilde nemen, die met de Geiseln von Haaren niets te maken hadden, andere represailles, moest U dan ook daarin gekend worden?

GETUIGE RAUTER: Nein.

DE PRESIDENT: Want dit, die represailles die hier genomen zijn, het platbranden van Putten en het wegvoeren van de mannen, dat had niets met gijzelaars te maken.

GETUIGE RAUTER: Ich bin persönlich der Meinung gewesen, dass ich hätte gefragt werden sollen. (Driftig) Die Wehrmacht, der Chef des Stabes der Wehrmacht, General Von Wühlisch, der vor allem die Putten-Affäre geführt hat, der war der Auffassung, dass er alleinig, die Wehrmacht alleinig, das Recht habe, die Sache durchzuführen. Und zwar unter dem Motto: Sicherung der Wehrmacht im niederländischen Raum, und er wollte mich heraushalten, da Geisel erschossen werden mussten.

DE PRESIDENT: Ja, ja.

GETUIGE RAUTER: Und er wollte mich heraushalten, weil er fürchtete, wie er sagte, dass Geisel erschossen werden könnten.

DE PRESIDENT: Nee, kijk, ik vraag het U daarom ..... want U hebt ook o.a. verklaard, dat U de maatregelen, die zouden worden genomen, met Schöngarth hebt besproken. En dat U o.a. aan Schöngarth hebt voorgesteld om alle daarvoor geschikte mannen, mannelijke inwoners van Putten onder de vijftig jaar, in te zetten voor burgerlijke arbeid aan de Nederlands-Duitse grens.

GETUIGE RAUTER: Nein, die Sache war so: Dr Schöngarth ..... Ich habe Dr Schöngarth den Rat gegeben, er soll doch einige Todeskandidaten erschiessen lassen aus der Umgebung von Putten; damit wäre die Angelegenheit liquidiert, erledigt.

DE PRESIDENT: Hm.

GETUIGE RAUTER: Nun sind, heute muss man es ja leider sagen, leider keine Todeskandidaten aus dem ganzen Gebiet vorhanden gewesen, aus Putten und Umgebung. Das war die Tragik dieses Falles. Und Generalleutnant Wühlisch wollte an sich — und der Wehrmachtbefehlshaber auch — keine Geisel erschiessen. Sie wollten also an dieser unangenehmen Frage vorbeigehen. Ich auch nicht und zwar, weil wir der Meinung waren, vom polizeilichen Standpunkt aus, dass die Tatsache, dass ein Mann verschleppt worden ist, ein Verwundeter, uns die Möglichkeit gibt, dass er sich des Täters noch erinnern kann.

Und als ich hörte, dass die Wehrmacht ganz Putten anzünden wollte — das wurde mir mitgeteilt, nicht? — dann habe ich erklärt: „Das halte ich für zu weitgehend. Ich bin der Auffassung, dass man in dem Fall, wenn man also davon Abstand nimmt, dass anderes Blut vergossen wird, zwanzig grosse Häuser, also vierzig Wohnungen, also zwanzig Häuser .....

DE PRESIDENT (tegen de griffier): Schrijft U maar niet op.

GETUIGE RAUTER: ..... anzündet, dass es maximal sei". Und ich habe Ihnen doch geschildert, dass ich geraten habe, er soll zwei SD-Führer nach unten schicken, die Obacht geben, dass nicht mehr als zwanzig Häuser angezündet werden. Das habe ich Dr Schöngarth noch geraten. Und Sie haben auch gesagt, es sei erfolgt, es seien zwei SD-Führer draussen gewesen und die hätten in diesem Sinne auch gewirkt.

DE PRESIDENT: Ja, nu hebt U verder verklaard, U hebt gezegd: U hebt dan aan Schöngarth voorstellen gedaan omtrent, nu, laten we het noemen represaille-maatregelen te Putten, om die mensen in te zetten aan de Nederlands-Duitse grens. En dan zegt U: De Wehrmachtbefehlshaber Niederlande ging op dit voorstel niet in, vond dit niet streng genoeg. Dus dat moet dan weer overgebracht zijn door Schöngarth aan Von Wühlisch.

GETUIGE RAUTER: Nein, nein, nein. Die Verhaftung, — die Sache war damals die, Herr Präsident, im ganzen Westen fanden damals diese grossen Aktionen von der Wehrmacht statt, von der aktiven Wehrmacht, von den Truppen von der Heeresgruppe. Damals wurden die ganzen wehrfähigen Männer aus dem niederländischen Raum von der Wehrmacht nach dem Hinterland gebracht aus Angst und Sorge, dass, wenn es hier zu Kämpfen kommt, also die ganzen jungen Jahre eingeschaltet werden könnten. Diese Aktion lief in Nordholland, Südholland und in der Provinz Utrecht. Und die Wehrmacht wollte die männliche Bevölkerung aus Putten in derselben Art behandelt wissen und hat schon — und zwar schon am 1. Oktober — den Befehl gegeben, dass die Männer unter allen Umständen zusammengepackt werden sollten und zum Arbeitseinsatz abtransportiert werden sollten.

DE PRESIDENT: Naar Duitsland?

GETUIGE RAUTER: Nach Deutschland. Es war schon am Sonntag. General Wühlisch.

RAADHEER PROF. MR VAN ECK: Wie heeft U dat verteld?

GETUIGE RAUTER: Das hat mir jemand erzählt.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Hebt U zelf contact gehad .....

GETUIGE RAUTER: Nein, ich habe nicht. Ich habe weder mit ..... Ich habe erstens den Namen General Christiansen überhaupt nicht gehört, in der ganzen Affäre Putten. Und immer nur Wühlisch.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En niet met hem zelf gesproken?

GETUIGE RAUTER: Niemals, nein. Weil ich persönlich ausgeschaltet war konnte ich mit ihm nichts Endgültiges ausmachen. Ich hätte zurückfragen müssen beim Befehlshaber der Sicherheitspolizei. Ich habe mich zurückgehalten. Andererseits bestand beim Generalleutnant Von Wühlisch das Bestreben mich auszuschalten, wie ich jetzt gehört habe, aus Sorge, wir könnten Repressalien in Putten ausführen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En wanneer is het plan opgekomen om ze naar Duitsland te transporteren? Was dat al Zondag?

GETUIGE RAUTER: Das muss schon am Sonntag gewesen sein, denn am Sonntag wurde ich ..... wurde von mir — und zwar über Amersfoort — ein Polizeibataillon angefordert.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja maar, daaruit volgt nu toch niet, dat ze naar *Duitsland* moesten? Daar kan toch ook uit volgen, dat ze naar Amersfoort moesten?

GETUIGE RAUTER: Ja, aber Amersfoort war nur eine Durchgangsstation für Deutschland.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dus: via Amersfoort naar de Arbeitseinsatz betekent vanzelf „ins Reich zurückführen"?

GETUIGE RAUTER: Es war damals so: das sogenannte Polizeidurchgangslager Amersfoort bestand damals nicht mehr, sondern es war Amersfoort ein reines Arbeitseinsatzlager und unterstand damals dem Generalkommissar z.b.V.[1]). Also in dem Augenblick wie einer nach Amersfoort kam .....

DE PRESIDENT: Mijne Heren, kunt U dit gedeelte volgen? Ja? Goed.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dus wanneer de weermacht bevolen had: wij willen deze mensen naar Amersfoort, maar wij willen ze hier laten werken, — dan ging dat niet samen?

GETUIGE RAUTER: Das ist mir nicht klar. Ich weiss nichts davon. Aber die Möglichkeit bestand natürlich, dass sie hier arbeiten konnten.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar wist U zelf, dat het plan was gemaakt, dat ze naar Duitsland gingen?

GETUIGE RAUTER: Das weiss ich nicht. Ich weiss schon, dass sie den Plan gemacht haben, dass sie nach Deutschland gehen sollten. Aber jedenfalls .....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar goed, U hebt toch .....

GETUIGE RAUTER: Schöngarth hat mir damals mitgeteilt, dass also die ganzen Männer von 20 bis 50 Jahren leichter behandelt werden sollten wie die Männer

---

[1]) De juistheid van deze mededeling moet — althans in deze vorm — in twijfel getrokken worden.

vom Westraum und sie sollten im bürgerlichen Arbeitseinsatz, dem freien Arbeitseinsatz, ins Reich kommen, nicht ins KZ [1]).

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, ja, Von Wühlisch vond dat geen straf.

GETUIGE RAUTER: Bitte?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Von Wühlisch vond dat geen straf.

GETUIGE RAUTER: Ja, das war ..... das kam dann später.

Das war ursprünglich geplant, und ich sagte noch:

„Och, das geht an sich noch ganz gut ab." Es sind da ja zwei Leute erschossen worden, oder drei und Wühlisch wollte Repressivmassnahmen. Dann habe ich gesagt, dann ist wahrscheinlich de oplossing, dass wir die Täter noch kriegen nachdem der eine Mann verschleppt worden ist und der kann nicht verschwinden in Holland, das ist nämlich nicht möglich. Die Täter kriegen wir wahrscheinlich. Wir haben kein Interesse daran, dass wir eine aktive Repressivmassnahme besonders vertreten sollten. Und so kann man sich zufrieden erklären. Wie geschildert.

DE PRESIDENT: Vertelt U nu nog eens: is in de eerste plaats tussen Schöngarth en U erover gesproken, dat die mannen tewerkgesteld zouden worden aan de grens?

GETUIGE RAUTER: Nein, ich habe nie etwas davon gehört.

DE PRESIDENT: Ja, ik lees dat voor, omdat dat staat in een verklaring van U.

GETUIGE RAUTER: Von mir?!

DE PRESIDENT: In een verklaring van U staat: „Ik heb toen aan Schöngarth voorgesteld om alle daarvoor geschikte mannen in te zetten voor burgerlijke arbeid aan de Nederlands-Duitse grens." En dan zegt U verder: „voor vijf à zes maanden." En verder: „De Wehrmachtbefehlshaber vond dit voorstel niet goed. Die vond dit niet streng genoeg. En hierop is het voorstel afgekomen (ik weet niet meer van wie, mogelijk van mijzelf), dat die burgers voor zes maanden naar een concentratiekamp voor oorlogsindustrie zouden worden gezonden." Dus U stelt het voor, of U eerst een soort plan hebt gemaakt met Schöngarth om die mensen tewerk te stellen aan de grens. Dat dat plan is overgebracht, waarschijnlijk door Schöngarth, aan Von Wühlisch en dat de weermacht dat niet streng genoeg vond. Dat toen het voorstel is aangenomen om die mensen voor zes maanden te vervoeren naar een concentratiekamp.

GETUIGE RAUTER: Aber, dieser ganze Arbeitseinsatz in den Westprovinzen, der lag führungstaktisch beim General Wühlisch. Der hatte diesen ganzen Arbeitseinsatz des OKW hier, er führte es im Westen durch. Und es liegt naturgemäss nahe, dass er, der jetzt dauernd mit diesen Sachen beschäftigt war, in Putten auch diese Methode anwandte. Nein, nein, ich kann mich noch gut erinnern, dass ein Polizeibataillon angefordert worden ist, um diese Aktion mit den Fliegern [2]) durchzuführen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Welche Aktion?

---

[1]) Konzentrationslager.
[2]) Het Hermann Goering Fliegerregiment.

GETUIGE RAUTER: Diese Aktion, Auskämmung der Puttener für den freien Arbeitseinsatz ins Reich.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: In Duitsland?

GETUIGE RAUTER: In Deutschland, ja.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dus dat was zeker het plan, van het begin af?

GETUIGE RAUTER: Ja, ja. Vom Beginn an, von Wühlisch.

DE PRESIDENT: Bij de weermacht heeft dus altijd het plan bestaan, voor zover U weet, om die mensen voor de Arbeitseinsatz naar Duitsland te brengen?

GETUIGE RAUTER: Ins Reich. Zum gewöhnlichen Arbeitseinsatz, zum freien Arbeitseinsatz.

DE PRESIDENT: Ja, ja.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Wat U maar vrij noemt!

GETUIGE RAUTER: Ja, ich meine nur .....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, ja. Hoe verklaart U dan, dat een paar dagen later Deppner een bevel geeft om een transport samen te stellen naar Neuengamme?

GETUIGE RAUTER: Ja, einen Augenblick! Nachdem, am zweiten Oktober glaube ich, am zweiten oder dritten .....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Am zweiten sind sie abgereist, „abtransportiert".

GETUIGE RAUTER: Weiss ich, nach Amersfoort. Und ungefähr 24 Stunden später, also am dritten, am dritten oder vierten, ruft mich der General Schöngarth an und teilt mir Folgendes wörtlich mit: „Im Kreise der Wehrmacht sind Bedenken entstanden wegen dieser Repressivmassnahme. Der Abtransport der Puttener Bürger zum normalen Arbeitseinsatz ins Reich sei im Vergleich mit dem Arbeitseinsatz in Westholland gar keine Repressivmassnahme vom Standpunkt der Wehrmacht aus gesehen, das sei keine Strafe! Es ist Blut geflossen, deutsches, und zwar ein Offizier, zwei Offiziere und zwei Verwundete, so was ähnliches, — sie verlangen, dass ein radikaleres Repressivmittel durchgeführt werden soll."

Diese Forderung kam also von der Wehrmacht her, von Wühlisch, ja. Und nun kam der Gedanke mit dem Konzentrationslager. Da habe ich dem Schöngarth abgeraten, zunächst, es zu tun. „Du tust das nicht, wir haben keinerlei Möglichkeiten mehr auf die Männer einzuwirken, wenn sie im deutschen Konzentrationslager sind. Die Situation ist doch sehr kritisch, die ganze Kampfzone, die Bombardiererei und so. Geben Sie sie doch lieber in den freien Arbeitseinsatz."

Da sagt mir Schöngarth: „Da sind Flieger gefallen dabei und es gibt grosse Aufregung bei der Wehrmacht und Hermann Goering ist beteiligt. Grosse Aufregung: der Wehrmachtbefehlshaber ist Flieger, Von Wühlisch ist Flieger. Wenn ich das mache, wenn das bekannt wird, dass die Leute nicht — dass die Leute im freien Arbeitseinsatz sind, — wie ist das denn möglich? Ich komme da in die grössten Schwierigkeiten, vom Reichssicherheitshauptamt aus, das kann ich nicht machen."

Dann erklärte mir Schöngarth: „Schauen Sie, Obergruppenführer, wenn ich die Leute nach Neuengamme ....., wenn die Leute nach Neuengamme gehen und

die Wehrmacht heute damit einverstanden wäre, dann haben wir eine andere Möglichkeit in der Hand. Wenn die Männer zu Sauckel kommen (zum Arbeitseinsatz-Sauckel) dann kriegen wir, falls die Tater überführt werden, überhaupt keinen Mann mehr von Sauckel zurück." Das ist bekannt gewesen. Wir haben mehrmals versucht, Männer von Sauckel zurückzubekommen in ähnlichen Fällen und die konnten wir nicht mehr kriegen. Und das ging mir ein.

Und da sagte er mir: „Neuengamme ist ein sehr gemässigtes KZ, in Deutschland bekannt, also ein gemässigtes KZ." Wir haben in Holland leider damals keinen Haftraum mehr gehabt. Das Lager Vught war verloren gegangen bereits, war schon geräumt, schon besetzt durch die Alliierten und das Lager Amersfoort war Arbeitseinsatzlager, war der Wehrmacht für Arbeitseinsatzlager zur Verfügung. Wir hatten keinen Haftraum mehr. Dazu kam noch, dass die Kämpfe mit den Fallschirmjägern, mit der englischen Luftlandedivision gerade angefangen haben, dass wir damals sämtliche Ersatzeinheiten einsetzen mussten, um die Fallschirmjäger zu bekämpfen. Wir haben damals noch eine zweite Landung an der IJsel gegebenenfalls erwartet. Wir hatten keinerlei Wachtruppen um derartige — um neue Lager aufzumachen, so dass damals das Lager Neuengamme eine gewisse Ausweichsache war (ironische reactie van de zaal) . . . .

DE PRESIDENT: Van wie is dat bevel uitgegaan, dat die mensen naar Neuengamme vervoerd zijn? Wie heeft het bevel gegeven, dat die mensen van Amersfoort naar Neuengamme vervoerd moesten?

GETUIGE RAUTER: Ja, der offizielle Befehl muss vom Reichssicherheitshauptamt ausgegangen sein.

DE PRESIDENT: Van wie?

GETUIGE RAUTER: Vom Reichssicherheitshauptamt. Denn es konnte niemand hier . . . . .

DE PRESIDENT: Wie is dat?

TOLK: Reichssicherheitshauptambt, het bureau van . . . . .

GETUIGE RAUTER: Dr Kaltenbrunner.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dat verklaart Schöngarth ook, ja [1]).

GETUIGE RAUTER: Dass muss vom Reichssicherheitshauptamt sein, denn nur das RSHA [2]) konnte Einsetzungen in die Konzentrationslager durchführen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar wie heeft dan toch aan dat . . . . .

DE PRESIDENT: Maar het was een zaak, — dat staat op de voorgrond — het was een zaak van de weermacht. En de weermacht moest er ook in gekend worden. En de weermacht bemoeide zich er mee en *was* er in gekend. Nietwaar, U zegt zelf: eerst is er sprake van geweest — daar heeft Schöngarth met U over gesproken — dat die mensen zouden worden ingezet voor, zoals U het noemt, de vrije Arbeitseinsatz in Duitsland.

GETUIGE RAUTER: Ja.

---

[1]) Zie bijlage nr 5.
[2]) RSHA: Reichssicherheitshauptambt.

DE PRESIDENT: Maar toen heeft Schöngarth U weer verteld, dat de weermacht dat niet streng genoeg vond.

GETUIGE RAUTER: Ja.

DE PRESIDENT: Dat die zei: De mensen uit het Westen, die niets gedaan hebben, gaan ook al voor de vrije arbeidsinzet. Dus voor dit geval is dat nog niet streng genoeg. Toen is dan het plan ontstaan om die mensen naar het een of andere kamp te vervoeren. Daarna heeft Schöngarth gesproken met U over Neuengamme, omdat volgens U en Schöngarth Neuengamme nogal een tamelijk mild kamp was.

GETUIGE RAUTER: Ja.

DE PRESIDENT: Maar nu moet iemand van de weermacht daarin dan toch ook gekend zijn. En tenslotte, de weermacht moet zich, om dat te doen, toch in verbinding hebben gesteld met het Reichssicherheitshauptamt. De weermacht moet dat toch goed gevonden hebben?

GETUIGE RAUTER: Ja, ich war ja der Auffassung, dass der Brigadeführer Schöngarth mit Wühlisch die Sache ausgemacht hat.

DE PRESIDENT: Ja, ja. Hm.

GETUIGE RAUTER: Ich habe damals noch gesagt zum Schöngarth: „Schöngarth, passen Sie auf, ich würde empfehlen, wenn Sie in meinem Namen heraufgehen, dann verlangen Sie erstens einmal, dass nur bis zu vierzig Jahren gegangen wird. Zweitens, dass die Männer als Geisel behandelt werden und nicht als Häftlinge und drittens, dass die Haft in Neuengamme unter allen Umständen beschränkt wird auf eine gewisse Anzahl Monate, damit, falls die Täter nicht mehr erwischt werden, die Leute nicht ewig da in Neuengamme sitzen."

DE PRESIDENT: Dus we kunnen dit zeggen; die mensen zijn vervoerd naar Neuengamme, omdat de weermacht het oorspronkelijke plan, dat de mensen voor de „vrije arbeidsinzet" naar Duitsland zouden gaan, niet streng genoeg vond.

GETUIGE RAUTER: Mild fand, jawohl.

DE PRESIDENT: Daar komt het dan op neer tenslotte. Goed, dan is dit over.

Is het U ook bekend, dat er van die mensen in dat „milde" kamp in Neuengamme ongelooflijk veel zijn gesneuveld? Van de 4 à 500 zijn er geloof ik wel 300 dood gegaan.

GETUIGE RAUTER: Ich habe das gehört ..... Das war ..... ich bin in Deutschland im Lazarett gelegen zur selben Zeit, als ich im Gefängnis war. Und da war eine deutsche Zeitung angeschlagen im Lazarett wo die Auslieferung vom General Christiansen verlangt worden ist. Und da wurde die Zahl genannt. Da dachte ich: das ist ja unmöglich, das ist ja gar nicht wahr, ist ja ausgeschlossen. Ich habe es da gar nicht geglaubt. Ich war erschüttert, wie ich das da gehört habe.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Waren het geen NN-gevangenen? Nacht und Nebel? Nacht und Nebel Gefangene?

GETUIGE RAUTER: Nein, nein, ausgeschlossen, Herr Staatsanwalt! Aber es ist mir rätselhaft, wie das passiert ist in Deutschland. Rätselhaft! Es sind doch Bauern gewesen, nicht wahr? Ganz ausgeschlossen. Das ist mir völlig unklar.

DE PRESIDENT: U hebt indertijd misschien wel gehoord, dat Von Wühlisch anders heeft verklaard. Von Wühlisch heeft o.a. verklaard, dat hij er alles ..... dat dit een zaak was, een zuivere weermachtsaangelegenheid, waarmee generaal Rauter niets te maken had.

GETUIGE RAUTER: Hat er gesagt, Von Wühlisch?

DE PRESIDENT: En hij zegt:

„Ik heb er alles op gezet om generaal Rauter buiten deze zaak te houden..... Ik weet in deze aangelegenheid niets af van contact met Schöngarth of van iemand namens hem met mijn staf."

Dus Von Wühlisch verklaart, dat hij eigenlijk niet wist, dat Schöngarth met zijn staf contact gehad heeft over deze zaak. En dat moet toch het geval zijn geweest?

GETUIGE RAUTER: General Wühlisch hat von mir, wie der Generalstaatsanwalt Zaaijer sagt, erklärt, dass er zwei Tage lang, am ersten und am zweiten, mit Schöngarth verhandelt hat, über das polizeiliche Ergebnis verhandelt hat mit ihm. Und wenn er über das polizeiliche Ergebnis mit Schöngarth verhandelt hat, zwei Tage lang, so nehme ich an, dass er naturgemäss die andere Sache auch mit ihm besprochen hat.

DE PRESIDENT: Ja, ja.

GETUIGE RAUTER: Ich habe ..... mich hat ..... er behauptet, — Wühlisch behauptet er hätte mich angerufen und er hätte gesagt, er wolle die ganze Ortschaft anzünden. Da habe ich mich am Telephon drüben niedergesetzt vor lauter Schreck. Um Gotteswillen, es wird doch um einen Einzelnen nicht der ganze Ort unglücklich gemacht! — Ich erinnere mich, dass er mich angerufen hat. Denn das weiss ich, dass ich gegen das Anzünden von ganzen Ortschaften mich immer sehr energisch zur Wehr setzte — auch Schöngarth. Ich bin kein Freund von diesen Repressivmassnahmen. Mir scheint eine andere Auffassung richtiger, mir liegt das nicht.

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren nog een vraag?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja, om nog een keer terug te komen op die Zondag zelf, op de dag van de aanslag: hebt U gehoord, dat het toen al het plan was om die mensen naar Duitsland te sturen?

GETUIGE RAUTER: Ja, weil bereits ein Bataillon Polizei angefordert worden ist um diese Aktion des Fliegerregimentes zu unterstützen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja, maar, was dat voor Duitsland?

GETUIGE RAUTER: Ja, ja.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dus dat staat vast?

GETUIGE RAUTER: Nein, nein, das ist sicher.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En hoe verklaart U, dat Von Wühlisch zo streng zou willen optreden, waar U vroeger een telegram stuurde aan Himmler, dat Von Wühlisch zo'n zachtaardig man was, die niet streng genoeg was en iets „von weisser Weste" had[1])?

---

[1]) Dit doelt op een brief van Rauter aan Himmler van 13 Januari 1944, waarin deze zin voorkomt: Von Wühlisch „einer derer, die eine „weisse Weste behalten wollen". Zie hierachter uitvoeriger geciteerd door de Procureur-Fiscaal, blz. 98.

GETUIGE RAUTER: Wühlisch wollte einer Erschiessung von Repressivhäftlingen oder von Sühnegefangenen, von Geiseln, aus dem Wege gehen, nicht? Und hat zu dem anderen Mittel gegriffen, das an sich unschuldig ist, das sich aber leider in dieser tragischen Form entwickelt hat.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar toch heeft hij later bedenkingen geuit tegen het eerste plan, om ze in „vrije Arbeitseinsatz" in Duitsland te hebben?

GETUIGE RAUTER: Nein, nein, das ist ganz anders. Im Gegenteil, es ging von ihm aus.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar wie heeft dan die bedenkingen .....? In Wehrmachtskreisen, zegt U, waren er bedenkingen tegen het eerste plan.

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Was dat niet van Von Wühlisch, dat eerste plan?

GETUIGE RAUTER: Das kam von Wühlisch. Wühlisch hat erklärt, in Kreisen der Wehrmacht seien Bedenken aufgekommen gegen den ersten Plan, das heisst: keine Repressivmassnahmen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar als hij nu *zacht* wilde, dan had hij dit toch kunnen vermijden? Ik bedoel, hoe is dit te rijmen met Uw verklaring, dat hij tot een onbloedig middel greep om gijzelaars-maatregelen te voorkomen?

GETUIGE RAUTER: Keiner von uns nahm natürlich an, dass diese Massnahme zu einer solchen Katastrophe führen könnte, nicht?

DE PRESIDENT: Maar was dan niemand hier in Nederland bekend met de verhoudingen in de Duitse concentratiekampen? Neuengamme is toch geen uitzondering.

GETUIGE RAUTER: Ja, es war kaum zu erfassen, ich habe nie derartige Sachen gehört. Wir haben Geisel gehabt im Lager. Diese Indiengeisel, die waren dauernd in Weimar, in Buchenwald — ich war ein einziges Mal in einem deutschen KZ, damals, wie die indischen Häftlinge in Buchenwald waren; und da habe ich mit dem Gesandten Bene mir die Sache angesehen und habe gefunden, dass es für die Geisel da kein richtiger Aufenthalt ist. Und habe mich dann von uns aus dafür eingesetzt, dass die Geisel nach Holland hinüber sollten. Das ist dann auch geschehen.

DE PRESIDENT: Maar Mauthausen en Auschwitz, dat moeten toch dingen geweest zijn, die bekend waren. Zeker bij de hogere kringen.

GETUIGE RAUTER: Ja. Mauthausen war als ein sehr strenges KZ-Lager bekannt geworden, aber Neuengamme galt als..... als kein strenges KZ, als ein normales Erziehungslager.

DE PRESIDENT: Hm.

GETUIGE RAUTER: Ja, dies war eine Katastrophe. Ich weiss aber nicht, was da passiert ist, ich meine, man weiss heute noch nicht was passiert ist.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ik begrijp niet, dat U dat zelf niet wist. Tenminste, in Neuengamme in de buurt wist men het heel goed.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Iedereen in Holland wist het.

GETUIGE RAUTER: Bitte?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Iedereen in Holland wist het, behalve Rauter en Christiansen.

TOLK: Jedermann in Holland wusste es, jeder Niederländer wusste es, nur Rauter und Christiansen wussten es nicht.

DE PRESIDENT: Maar hoe verklaart U dat, dat men dat niet wist?

GETUIGE RAUTER: Nein, das war absolut nicht die Art von Neuengamme. Nein, nein. Ich hätte nie die Zustimmung gegeben, von mir aus, dass die Leute in ein anderes KZ gekommen wären, nach Sachsenhausen oder so was ähnliches.

DE PRESIDENT: Hm.

GETUIGE RAUTER: Neuengamme gar nicht. Es sind ja die ganzen Offiziere in Neuengamme eingesperrt gewesen, die deutschen[1]), es galt zumal als ein sehr ordentliches KZ, allgemein bekannt. Es war das nächst gelegene hier, also wir haben bei Gott nicht,..... nichts..... Nicht wahr, dass die Leute alle da, in dieser tragischen Form, zu Grunde gerichtet worden sind dort,..... nun, das hat uns einen derartigen Schock gegeben, das kann ich gar nicht sagen. Fürchterlich, nicht?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En wanneer mensen in Amersfoort kwamen, onder wie kwamen ze dan te staan? Wie was dan over de Amersfoorters bevoegd? Was dat Liese?

GETUIGE RAUTER: Das war Liese, Liese, jawohl. Das war ein reines Arbeitseinsatzlager. Das hat mit der Polizei gar nichts mehr zu tun gehabt. Die ganze Aktion war eine Liese-Aktion, auf Putten übertragen. Ursprünglich.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En die stond onder de rijkscommissaris?

GETUIGE RAUTER: Liese war Beauftragter des Reichsministers Goebbels, der gleichzeitig Reichskommissar für den totalen oorlog war. Und Liese hat zuerst im Raum allein herumgewirtschaftet. Und dann hat der Herr Reichskommissar ihn in seinen Stab hereingezogen, um wieder eine gewisse Aufsicht über ihn zu bekommen. Und die ganze Arbeitseinsatzaktion selbst, die wurde damals von dem Wehrmachtbefehlshaber und der Armee übernommen, die 25. Armee, — die war getrennt vom eigentlichen Wehrmachtbefehlshaber. Der territoriale Arbeitseinsatz, den übernahm Wühlisch und im Stabe-Wühlisch befanden sich die zwanzig Offiziere vom OKW, die diese Arbeitseinsatzaktion durchführten. Und die arbeiteten mit Liese zusammen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En waarom raadde U Schöngarth aan om zachtere maatregelen te nemen? Vond U deze voorgestelde maatregelen al te erg? Huizen platbranden en die mannen wegvoeren?

GETUIGE RAUTER: Ich war dagegen, dass die ganze Ortschaft abgebrannt wird.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Vond U dat niet evenredig aan het feit?

GETUIGE RAUTER: Nein. Nein. Die ganze Ortschaft abbrennen nicht. Ich meine .... ich kann ..... wenn vier Offiziere und Unteroffiziere erschossen werden, dann ist meinem Gefühl nach das Abbrennen keine Repressivmassnahme.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En in Uw bevel stond, of tenminste het oorspronkelijke plan was, om het hele dorp af te branden?

GETUIGE RAUTER: Jawohl, das war die Absicht; das wurde uns dann mitgeteilt: dass

---

[1]) Bedoeld wordt: door de geallieerden na de bezetting van Duitsland.

das ganze Dorf angezündet werden soll und dass dreissig Geisel verhaftet worden sind bereits.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Er zijn officieren van de staf van Christiansen, die zeggen, dat oorspronkelijk in het bevel stond: zwanzig huizen.

GETUIGF RAUTER: Dass, — nein, das ging von *mir* aus, die zwanzig Häuser. Ich habe nämlich den Befehl gegeben, den Rat gegeben an den Befehlshaber der Sicherheitspolizei, er möchte darüber wachen, dass nicht mehr als zwanzig Häuser ..... Ich kann mich persönlich nicht mit mehr als zwanzig Häusern — wenn ich gefragt werde — einverstanden erklären.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En U weet niet wat in het bevel gestaan heeft?

GETUIGE RAUTER: Ich habe den Befehl nicht gesehen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En ook niet gehoord?

GETUIGE RAUTER: Nein, er hat mit mir nicht Fühlung genommen. Ich war der Auffassung, dass nur zwanzig Häuser angezündet worden sind.

DE PRESIDENT: U heeft geen verdere vragen?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Eén vraag nog hierover, Mijnheer de President. Erkent de getuige Rauter, dat hij op 13 Januari 1944 een briefje heeft geschreven over Von Wühlisch aan Himmler [1])?

GETUIGE RAUTER: Wann?

DE PROCUREUR-FISCAAL: 13 Januari 1944.

GETUIGE RAUTER: Jawohl, jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En daarin klaagt Rauter er over, dat Von Wühlisch zich voortdurend verzet tegen het doodschieten van gijzelaars.

GETUIGE RAUTER: Ich schrieb damals ..... es war ein Unteroffizier erschossen worden .....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja, ik heb de brief hier [2]). En in verband daarmee noemt U Von Wühlisch een „Salonmensch ohne innere Härte und Widerstandskraft", die te pas en te onpas met het Landoorlogreglement kwam aandragen, met de Haager Kriegsordnung kwam aanlopen. En „der weich und schwach ist und einer deren, die eine weisse Weste behalten wollen." Nietwaar? Is dat niet zo?

GETUIGE RAUTER (mompelt): Ja, aber bitte, das war in einem ganz anderen Zusammenhang, Herr Staatsanwalt. (luider) Das war in einem anderen Zusammenhang. Herr Von Wühlisch zum Beispiel hat, als damals Leute exekutiert worden sind, den Befehl gegeben, die Sache nicht der Oeffentlichkeit bekanntzugeben. Nun, das war meiner Auffassung nach eine persönliche Weichheit und Feigheit von ihm, weil er Angst hatte vor den Folgen gegenüber der holländischen Bevölkerung. Ich bin der Auffassung, wenn man schon Leute durch Gerichte erschiessen lässt, so muss man das bekanntgeben. Denn die ganze Exekution ist ja in Kriegszeiten nicht eine richterliche, — ist ja die ganze Situation nicht so zu sehen, dass man nur den Täter bestraft,

---

[1]) Zie blz. 95 hierboven en de bijbehorende noot.
[2]) Afkomstig uit het archief van Himmler.

weil er als Täter erwischt worden ist, sondern es sollte auch eine gewisse abschreckende Wirkung auf andere Täterkreise ausüben. Und wenn ich das nicht bekanntgebe, sondern die Leute ruhig und stillschweigend totschiessen lasse, so ist das meinem Gefühl nach militärisch gesehen ein absolut falscher Standpunt, ist auch verboten.

DE PROCUREUR-FISCAAL: U staat hier niet als verdachte.

DE RAADSMAN: Dus U wilt zeggen: Von Wühlisch was niet zo matig wat de maatregelen zelf betreft.

GETUIGE RAUTER: Von Wühlisch wollte dem Erschiessen von Geiseln aus dem Wege gehen.

DE RAADSMAN: Altijd?

GETUIGE RAUTER: Absolut, Wühlisch, immer.

DE RAADSMAN: En Christiansen ook?

GETUIGE RAUTER: In dem Augenblick, wo Von Wühlisch kam, hat er sich auf diesen Standpunkt gestellt.

DE RAADSMAN: Maar in het geval van Goirle nog niet. Toen was hij nog energiek.

GETUIGE RAUTER: Ja, das weiss ich nicht. Das war wenigstens der Standpunkt der Wehrmacht. Ich wusste damals nicht, wie im Allgemeinen .....

DE RAADSMAN: Maar ik dacht toch, dat Christiansen erg geschrokken was van het effect, dat die executie heeft gehad op de Hollandse bevolking.

GETUIGE RAUTER: Ich weiss eines: im März oder April 1942 hat der Wehrmachtbefehlshaber einen Brief ans OKW geschrieben. Das ist der Brief, den General Christiansen am Vormittag schon angeführt hat. Und zwar ging der aus vom Ic, Abwehroffizier, ich habe das noch genau vor mir. Dort wird geschrieben über die Auswirking der Geiselerschiessungen in Holland, die politische Auswirkung. Und der Brief war unterschrieben vom General Christiansen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maart 1942?

GETUIGE RAUTER: 1942, jawohl. März 1942.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Waren er toen al gijzelaars genomen in Holland?

VERSCHILLENDE STEMMEN: Ja, ja. Ja zeker. Ja, in '41 al. Schon vorher.

GETUIGE RAUTER: Und da wurde über die Auswirkung berichtet. Und da wurde Sturm gelaufen gegen den Führerbefehl, gegen Erschiessung von Geiseln, in diesem Schreiben. Und es wurde zum Ausdruck gebracht, dass in Holland alle Dienststellen gegen das Erschiessen von Geiseln sind. Wurde unterschrieben vom General Christiansen. Ich weiss das deshalb, weil — es kam vom Oberkommando der Wehrmacht ein Offizier, ein Oberstleutnant Graf ....., ein Graf .....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Speer? Spee?

GETUIGE RAUTER: Spee, ja. Der kam nach dem holländischen Raum hier und untersuchte beim Wehrmachtbefehlshaber, beim Befehlshaber der Sicherheitspolizei, beim Reichskommissar, dann überall und erkundigte sich über die Stellungnahme der niederländischen Dienststellen zu den Geiselerschiessungen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dàt was *na* de eerste, dat was *na* de executie van de eerste vijf gijzelaars?

GETUIGE RAUTER: Ja, das war nachher. Ein Jahr später. Und Graf von Spee hat einen Bericht gemacht an Generalfeldmarschall Keitel. Und eine Abschrift des Berichts hat Graf Spee dem Befehlshaber der Sicherheitspolizei, Dr Harster, geschickt, weil er bei ihm war und Akteneinsicht genommen hat, bei ihm auch. Und da schreibt er drinnen, er habe das eindeutig feststellen müssen, dass im ganzen holländischen Raum *alle* Dienststellen gegen das Erschiessen von Geiseln sind. Und da stellt er dem Generalstab Marschall Keitels vor, eine neue Führervorlage zu machen. — Also dieses Schreiben ist, vom General Christiansen gezeichnet, ans Oberkommando der Wehrmacht ergangen. Und ich bekam mit der Akte vom Graf Spee eine Abschrift dieses Briefes; die bekamen wir zu unserer Kenntnis.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En die brief van Christiansen dateert van Maart 1942?

GETUIGE RAUTER: Datiert vom März, April, jedenfalls April 1942 und ging aus vom Ic. Ich erinnere mich ganz genau, Ic, Abwehr. — Unterschrieben General Christiansen.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, hebt U nog een vraag?

DE RAADSMAN: Mijnheer de President, ik wilde buiten dit verband nog een vraag stellen aan Rauter en wel over het bevel, dat gegeven is aan Fullriede. Of het naar zijn mening mogelijk is, dat een bevel begint met „Die Schuldigen sind zu erschiessen", wie hier der Zeuge Fullriede behauptet.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Mijnheer de President, het is nooit de bedoeling geweest, dat dit bevel letterlijk geciteerd werd. Men heeft alleen de punten willen aangeven, waarin dat bevel geformuleerd is geweest, maar niet de letterlijke woorden van de zin.

DE RAADSMAN: Is het mogelijk, dat zo'n bevel begint met „Die Schuldigen sind zu erschiessen"?

ENIGEN DOOR ELKAAR: Neen, dat is niet mogelijk. Neen, dat is niet zo gebeurd.

DE PRESIDENT: Hier hebt U de verklaring, Mijnheer de Verdediger. Mijnheer de Griffier, als U wilt noteren, dat er voorgelezen is de brief van Fischer, productie 164. Is dat uit dit dossier?

DE PROCURFUR-FISCAAL: Ja, het is in dit dossier, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Nummer 164 uit dit dossier, dat is die brief van Fischer, als ik mij niet vergis. Wat was die ook weer? Oppasser [1]). Maar die zegt:

> „Ich habe erst jetzt erfahren, dass der Oberst Fullriede seit Dezember 1945 verhaftet und laut einer Rundfunkmeldung im Januar dieses Jahres in der Sache des ehemaligen Generals Christiansen wegen der Verbrennung der Stadt Putten in den Niederlanden genannt ist. Ich bin seit 1939 Ordonnanz des Obersten Fullriede und genau über die Angelegenheit informiert. Der Oberst Fullriede erhielt den Befehl die Stadt niederzubrennen, die männlichen Einwohner, soweit schuldig, zu erschiessen und die anderen männlichen Einwohner zwischen 18 und 50 Jahren zur Arbeit nach Deutschland abzustellen, die Frauen und Kinder zu evakuieren und die Stadt mit Ausnahme des Hauses eines Bauern, der einen

---

[1]) Nl. van Fullriede.

später verstorbenen Offizier aufgenommen hatte, und der einwandfrei deutschfreundlichen Einwohner, zu verbrennen" [1]).

GETUIGE RAUTER: Herr Präsident, das ist ausgeschlossen. Sowohl der General Christiansen als Generalleutnant Wühlisch waren zu dieser Zeit absolut gegen die Erschiessung von Geiseln, das wusste ich ganz genau. Damals.

DE PRESIDENT: Wat zegt U dat uitgesloten is? Dat begrijp ik niet.

GETUIGE RAUTER: Sowohl Wühlisch wie Christiansen waren damals, in damaligen Zeiten, gegen das Erschiessen von Geiseln. Von Unschuldigen.

DE PRESIDENT: Ja maar, dit was niet .....

GETUIGE RAUTER: Ach so, das waren die Schuldigen.

DE PRESIDENT: Dit waren de schuldigen.

GETUIGE RAUTER: Aber dann braucht man die Schuldigen .....

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, hebt U nog vragen?

DE RAADSMAN: In dit verband niet, maar ik wou Rauter straks nog wel een en ander vragen.

DE PRESIDENT: Goed, maar wacht U dan nog maar eventjes. Getuige Rauter, U kunt nu gaan zitten.

Mijnheer de Verdediger, de twee getuigen, die nog hier zijn, willen we die ..... of willen we eerst de verdachte maar horen op dit punt? Want die getuigen verklaren toch zeker niet speciaal over dit punt van Putten?

DE RAADSMAN: Niets.

DE PRESIDENT: Gaat U maar zitten.

Mijnheer de Griffier, een paar stukken nog om voor te lezen. In de eerste plaats een Abendmeldung, die gedateerd is — dat moet U er vooral bij zeggen — 2 October 1944.

GRIFFIER:

„Abendmeldung von dem Befehlshaber der Wehrmacht Niederlande vom 2.Oktober 1944:

Sühnemassnahmen: Arbeitsfähige Männer von 17—50 Jahren zur Zwangsarbeit nach Deutschland; Restbevölkerung evakuiert; Putten niedergebrannt, ausgenommen Häuser von NSBern und deutschfreundlichen Niederländern."

DE PRESIDENT: Bent U ermee klaar?

DE GRIFFIER: Ja.

DE PRESIDENT: Die verklaring van Von Wühlisch. Von Wühlisch heeft een verklaring afgelegd omtrent het geval Putten, waarin hij zegt:

„Ik weet, dat ik op een morgen gewaarschuwd ben, dat de vorige avond of in de voorafgaande nacht een aanslag op twee van onze officieren gepleegd was op de weg tussen Amersfoort en Zwolle. Het was in de tijd, dat de Geallieerden bij of voorbij het Albertkanaal oprukten en de toestand om Arnhem zeer onduidelijk was. Wij waren zeer bang voor een opstand van de ondergrondse achter het front, omdat de toestand dan voor ons catastrophaal zou kunnen worden. Te eerder, omdat ook van de kust troepen waren weggetrokken.

[1]) In oorspronkelijke tekst staat abusievelijk: zu verschonen.

Het bericht kwam tot mij in mijn woning te Hilversum, óf van de officier van dienst óf van de officier Ic, d.w.z. Erste Unterabteilung c, dat was toen Dr Vogler. Het eerste bericht was kort. Het tweede bericht hield een vrij preciese beschrijving van de aanslag in. Voor ik naar generaal Christiansen toeging om verslag uit te brengen (gelijk elke morgen tussen half 12 en 12 uur) heb *ik* direct de nodige maatregelen getroffen. Ik weet niet, of ik zelf bevolen heb of dat de Oberst Von Müller het bevolen heeft met mijn instemming en onder mijn verantwoordelijkheid. Oberst Von Müller was chef van de I.Abteilung, Leiter der Führungsabteilung. — Dat bevel hield in, dat de manschappen van het Hermann Goeringregiment, gelegerd in Utrecht, Amersfoort en Harderwijk, zich naar Putten moesten begeven om de politie bij te staan in het arresteren en bewaken van verdachte personen. U vraagt, of dat niet een wat zoetsappige taak voor dat Hermann Goeringregiment was. Neen, dat kan ik niet inzien. Het was een weermachtsaangelegenheid en de repressie diende ook van de weermacht uit te gaan.

Daarna heb ik generaal Christiansen „Vortrag gehalten". Generaal Christansen „war sehr erregt" en liep de kamer opgewonden op en neer. Hij zei woorden ongeveer als volgt, als ik mij goed herinner, ze kwamen in elk geval hier op neer: „Das ganze Nest muss angesteckt werden und die ganze Bande an die Wand gestellt." Een enkele maal vaker had generaal Christiansen wel eens van die uitbarstingen, maar ik moet er direct aan toevoegen, dat hij dan weer spoedig tot rust kwam en de volgende dag de te nemen maatregelen rustig konden worden besproken.

Intussen beval generaal Christiansen die dag, zonder in bijzonderheden te treden, dat scherp moest worden opgetreden. Het definitieve besluit werd tot de volgende dag uitgesteld. Daarna besprak ik met Oberst Von Müller, wat wij generaal Christiansen voor een bevel zouden voorleggen. U moet dit bevel vooral bekijken tegen de achtergrond van de toen voor ons critieke toestand. Die critieke toestand heb ik toen met de Oberst Von Müller besproken. Dat ontwerp-bevel, dat wij toen die middag bespraken, is de volgende dag door generaal Christiansen, toen hij weer geheel tot rust gekomen was, getekend. Als ik mij nog goed herinner hield dat bevel het volgende in: Het dorp Putten, in de nabijheid waarvan de aanslag gepleegd was, moest voor het grootste gedeelte platgebrand worden, met uitzondering van de openbare gebouwen en de gebouwen van deutschfreundliche burgers. Dit laatste stond in het bevel om de Oberst Fullriede enige vrijheid van beweging ten gunste van de burgerij te geven. Verder moesten aan de recruten, die met de uitvoering van het bevel waren belast, omdat het Hermann Goeringregiment nu eenmaal uit recruten bestond, oudere Duitse politiewachtmeesters meegegeven worden om de discipline onder hen te bewaren en een zekere waarborg te geven tegen uitspattingen.

Later in Duitsland heb ik gehoord, dat men in Holland zeer opgewonden was over het geval Putten en dat er van de weggevoerde burgers een groot aantal in Duitsland de dood gevonden had. Ik kan mij voorstellen, dat in het bevel ook

stond, dat de burgers weggevoerd moesten worden, maar dat was dan voor de Arbeitseinsatz. Wij hadden het plan om de mannelijke bevolking uit het strijdgebied en het toekomstige strijdgebied weg te halen, om opstand onder hen te voorkomen. Generaal Christiansen heeft dat bevel ondertekend. Ik weet niet meer of het telefonisch of schriftelijk naar Oberst Fullriede is gegaan. Herstel: Het is ongetwijfeld schriftelijk naar Oberst Fullriede toe gegaan, maar het kan zijn, dat ik hem van te voren telefonisch op de hoogte heb gebracht. Ik wil hier graag opmerken, dat de zaak voor ons met het gedeeltelijk platbranden van het dorp uit was en dat het wegvoeren der burgers door ons alleen te baat werd genomen, omdat de gelegenheid zich daar door de aanwezigheid van het Hermann Goeringregiment voordeed." .....[1])

Verdachte Christiansen, wilt U nu even hier komen?

U hebt in deze zaak Putten, waarover wij nu lang gesproken hebben, het volgende verklaard, U hebt gezegd: U bent erbij geweest, dat generaal Von Wühlisch verhoord is.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: En toen hebt U verklaard:

„Ik heb het verhoor van generaal Von Wühlisch op 29 November 1946 en van vandaag (dat is nu al zowat anderhalf jaar geleden) geheel meegemaakt. Ik sluit mij geheel aan bij wat de chef van mijn staf heeft gezegd."

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT:

„Zo ligt het ook in de rede, dat ik het schriftelijk bevel aan kolonel Fullriede persoonlijk getekend heb, al kan ik mij dat niet herinneren."

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: U vermoedt dat U dat gedaan hebt, omdat U altijd die bevelen persoonlijk tekende.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: U zegt:

„Het is ook juist, dat ik na het vernemen van het nieuws uit Putten zeer opgewonden geweest ben."

Verder hebt U nog gezegd,:

„Het is mij onbegrijpelijk, hoe die SS-troepen in Putten gekomen zijn."

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Verder zegt U nog:

„Ook mijns inziens is degene, die het bevel getekend heeft, verantwoordelijk voor de uitvoering van de bevelen. Ook wanneer Von Wühlisch het bevel getekend heeft, wat mogelijk is, ben ik, als Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden verantwoordelijk voor de daden van Von Wühlisch tegenover mijn superieuren".

CHRISTIANSEN: Jawohl.

---

[1]) Het verhoor is hier nog niet uit

DE PRESIDENT:

„Daargelaten wie het bewuste bevel getekend heeft, moet ik toegeven, dat ik in het algemeen gesproken van bevelen inzake een actie-Putten wist en deze actie mijn instemming had."

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT:

„Ik merk nog op, dat het volgens het Duitse krijgsrecht gelijk is of een bevel getekend is door een bevelvoerende generaal of door zijn chef van de staf."

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT:

„Zij zijn in dit opzicht gelijkgerechtigd."

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Ja, nu hebt U gehoord, nietwaar, dat bevel hield in die verschillende dingen ..... Dat bevel luidde: „Die Schuldigen sind zu erschiessen. Die männlichen Einwohner zwischen 18 und 50 Jahren abtransportieren. Frauen und Kinder sind zu evakuieren. Das Dorf Putten, bis auf das Haus des Bauern, der den verwundeten Offizier aufgenommen hat, zu verbrennen."

CHRISTIANSEN: So 'nen Inhalt habe ich in dem Befehl nicht gesehen. Ich kann mich auch nicht erinnern der einzelnen Punkte, die in dem Befehl drin gewesen sind. Ich muss mich, wie ich schon ausgeführt habe, auf die Aussagen meines Stabschefs und meines Chefs des Führungsstabes verlassen, denen ich mich angeschlossen habe. Denn diese beiden Abteilungen haben den militärischen Befehl für Putten nach allen militärischen Punkten, wie es an dem Generalstab geschieht, ausgearbeitet. Deswegen war ich über den Befehl, über den richtigen militärischen Befehl, dass er militärisch richtig gegeben ist, absolut beruhigt.

DE PRESIDENT: U begrijpt, nietwaar, dat verklaart U trouwens, als U een dergelijk bevel tekent, dan bent U verantwoordelijk voor de inhoud?

CHRISTIANSEN: Jawohl. Die Verantwortung .....

DE PRESIDENT: Wij kunnen in dit geval wel aannemen, dat U dit bevel getekend heeft, in de eerste plaats, omdat Von Wühlisch dat zegt en in de tweede plaats, omdat U zelf toegeeft, dat dit zeer goed mogelijk is.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Dus dit bevel zult U wel getekend hebben en dan bent U verantwoordelijk voor de inhoud. En het staat ook vast door de andere getuigenverklaringen, dat dit bevel inhield, wat ik U voorgelezen heb. Dus door verschillende verklaringen, die van de Oberst Fullriede en van nog meer, van Otten en anderen, staat het vast, dat dit bevel deze inhoud had. En dan is dit ook weer een represaille, die toch eigenlijk in verband met het gebeurde — dat zult U ook moeten toegeven — veel en veel te ernstig was. Het gevolg van deze represaille is geweest, dat er in Putten ongeveer honderd huizen verbrand zijn en dat er ongeveer een vierhonderd bewoners, mannelijke bewoners van Putten, de dood hebben gevonden in Duitsland.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Dat is het gevolg geweest. En dat, terwijl bovendien de mogelijkheid bestond (het was een aanslag op twee Duitse officieren, van wie er één dood was), dat de schuldigen ook nog wel gevonden zouden worden, omdat die ene gewonde officier reeds Maandag daar in de buurt is neergelegd. Twee dagen nadat het gebeurd was ..... In de nacht van Zaterdag op Zondag is het gebeurd en Maandag daarop is die gewonde officier bij een boerderij in Stroe neergelegd en toen onmiddellijk vervoerd naar een Duits hospitaal. En daardoor had men natuurlijk een onderzoek kunnen instellen, had men om zo te zeggen een begin gehad voor een onderzoek, omdat men die gewonde officier had. 't Is zo eigenaardig, weet U daar niets van, van die gewonde officier, die Maandag gevonden is?

CHRISTIANSEN: Jawohl. Ich habe davon .... In einer Meldung ist mir dieser Vorgang natürlich bekannt gewesen.

DE PRESIDENT: Want het is zo eigenaardig, dat de Oberst Fullriede, die daar met de uitvoering belast was, niet geweten heeft, dat die gewonde officier gevonden is die Maandag. Ook de volgende dagen niet. U zegt: „Toen die Maandagavond Putten in brand was gestoken, was die gewonde officier al gevonden en daar wist Fullriede niets van af ....." Dus het is wel eigenaardig, dat men niet dadelijk ook aan Fullriede bericht heeft gestuurd, dat die gewonde officier gevonden was.

CHRISTIANSEN: Ja.

DE PRESIDENT: Nietwaar, dat zou toch ook..... U wist dus..... Kunt U nog verklaren, weet U dat nog, dat U die Maandag, dezelfde dag, dat die gewonde officier gevonden is, daarmee in kennis bent gesteld?

CHRISTIANSEN: Nein, daran kann ich mich nicht erinnern. Darf ich mal ganz kurz erzählen wie mir das in Erinnerung bleibt, Herr Präsident? Meines Erachtens besteht das Drama Putten aus zwei Teilen. Einmal aus der militärischen Seite der Repressalie für die angefallenen deutschen Wehrmachtangehörigen. Und der zweite Teil ist die Abführung von den erfassten Leuten aus Putten aus dem Lager Amersfoort nach Deutschland. Das sind zwei ganz getrennte Sachen und ich kann nur wiederholen, was ich auch schon in meinen früheren Aussagen bei den Herren.....

DE PRESIDENT: Maar mag ik U nu even interrumperen?

CHRISTIANSEN: Ja, ja.

DE PRESIDENT: In dat bevel, waarvan ik aanneem dat U het getekend heeft, staat ook, dat de mannelijke bevolking „abtransportiert" moest worden.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Dat kan men toch alleen maar zo verstaan: „abtransportieren" naar Duitsland. Dus nu zegt U wel: Dat zijn twee verschillende dingen; met dat wegvoeren van die bevolking had de weermacht niets te maken, maar het staat dan toch maar in Uw bevel.

CHRISTIANSEN: Es steht in dem Befehl: abzuführen nach Amersfoort.

DE PRESIDENT: Neen, Amersfoort staat er niet bij: „abtransportieren".

CHRISTIANSEN: Herr Präsident, ich habe gesagt, ich muss mich verlassen auf die Aussagen meiner Mitarbeiter, meines Stabes, nicht wahr? Und die kenne ich als ganz

zuverlässige, korrekte Soldaten, als solche, die alle in einem Generalstab alles überprüfen, damit ein solcher Befehl absolut korrekt ist, bevor derselbe unterzeichnet und herausgegeben wird. Und zwar die Aussage..... Ich kenne den Inhalt des Befehls nicht, ich kann mich nicht daran erinnern, wie es drin steht. Und ich weiss auch von den Massnahmen, von der Abführung der Menschen nichts. Ich kann hier nichts aussagen aus meiner Erinnerung, sonst würde ich das ohne weiteres machen. Aber der General Wühlisch, wie er hier war, hat einen Fragebogen an den Oberst Von Müller geschickt, der in Potsdam in der russischen Zone wohnt, mit allen möglichen Fragen. Das hat er ohne mein Wissen getan. Und er hat auch Antwort bekommen auf diesen Fragebogen als solchen. Den habe ich jetzt erst in den Akten einsehen können. Von Wühlisch hat sie mir nicht gegeben. Er hat es abgelehnt mir diese Antworten zu geben, unter der Begründung, er hätte keinen Durchschlag mehr und er hätte sie abgegeben an den Untersuchungsrichter. Hier kommt zum ersten Mal, meiner Ansicht nach, überhaupt ein etwas grösserer, klarerer Ueberblick über den Inhalt des militärischen Befehls zum Ausdruck.

Alles was hier ausgesagt worden ist, das ist ja gar kein militärischer Befehl, das sind ja alles bloss Erzählungen. Aber ein militärischer Befehl ist ein *Dokument*, Herr Präsident, nicht wahr? So habe ich das gelernt in meiner jungen Zeit, nicht wahr, das können doch die Herren Militärs ..... Sie werden ohne weiteres ..... Das ist ein Dokument, wie ein Eid ist das, so ist er überprüft. Sonst wäre es ja überhaupt eine Diktatur, wenn ein Befehlshaber einfach sagen könnte: „So wird das gemacht". So geht das nicht in einem Generalstab und so kann ein Befehlshaber auch nicht arbeiten. Er kann nur Richtlinien geben und diese Richtlinien werden weitergegeben an den Chef seines Stabes und der arbeitet im Zusammenhang mit dem Chef des Führungsstabes, der Führungsabteilung, unter Beteiligung aller der verschiedenen Leute, Kriegsrichter u.s.w., nach den verschiedenen internationalen Bestimmungen diesen Befehl aus und so kommt er wieder zur Vorlage, einmal zur Prüfung bei dem Chef des Stabes und dann erst, wenn der keine Einwendungen u.s.w. mehr hat, dann wird der Befehl als ganz klar vorgelegt.

Und diesen Befehl eines solchen Generalstabes, wie ich ihn gehabt habe, unterzeichne ich immer, denn ich weiss, er war korrekt, Herr Präsident. Und in der Ausarbeitung, die Von Müller hier gegeben hat — die werden in den Akten sein —, da gibt Von Müller zum ersten Mal auch wirklich etwas mehr und Präzieseres an über den Inhalt des Befehles als solchen: eins, zwei, drei u.s.w. Und da steht nichts drin von der Abführung nach Deutschland; denn wir selbst in dem Stabe waren ablehnend gegen diese Expedition nach Deutschland. Ich kann doch nachweisen, auch meine Stabsmitglieder als solche, dass mir jederzeit die Kraft gefehlt hat, sowohl mit den Sauckel-Aktionen wie mit diesen Liese-Aktionen und dass mir von Liese persönlich im Beisein von dem deutschen Admiral und dem General, der hier lag und dem Luftgaubefehlshaber, einem General ....., gesagt wurde: „Wenn Sie glauben, dass Sie meine Anordnungen nicht durchzuführen brauchen, dann brauchen Sie mir das nur zu sagen". Das heisst, dann würde der Befehlshaber, General Christiansen, in ein

Konzentrationslager kommen! So stark waren diese Leute in den letzten Jahren unserer Befehlsstellung gegenüber, meine Herren. Es war nicht einfach.

Die Durchführung des Befehls als solcher ist an den Oberst Fullriede gegeben worden und der hat gemeldet: Der Befehl ist ausgeführt, es sind zwanzig Häuser abgebrannt und die erfassten Menschen sind abgegeben an die SD, — welches nach Müller nicht in dem Befehl stand, sondern, wie Müller sagt, stand in dem Befehl, er sollte die erfassten Menschen in Amersfoort abliefern. So steht in dem Befehl, nach Müller. Und wie ich schon gesagt habe, muss ich mich auf die Aussagen meiner Mitarbeiter im Stabe verlassen.

DE PRESIDENT: En Müller zegt ook, dat ze vandaar, nog in Amersfoort, overgegeven werden aan de Arbeitseinsatz, die door de rijkscommissaris werd geleid.

CHRISTIANSEN: Darüber kann ich keine Aussagen machen.

DE PRESIDENT: Maar dat zegt Müller in zijn Tagebuch!

CHRISTIANSEN: Jawohl, aber davon ist mir nichts bekannt geworden, auch Von Wühlisch hat mir von Deutschland niemals mehr etwas gesagt. Sonst würde ich das hier sofort aussagen.

DE PRESIDENT: U beroept U nu zelf op Von Müller, dat hij de man is, die het weten kan als man van Uw staf.

CHRISTIANSEN: Jawohl .....

DE PRESIDENT: En deze Von Müller zegt: In besprekingen met Von Wühlisch zijn we het erover eens geworden, dat de mensen naar Amersfoort zouden gaan en vandaar overgeleverd zouden worden aan de Arbeitseinsatz van de rijkscommissaris .....

CHRISTIANSEN: ..... Jawohl, jawohl .....

DE PRESIDENT: Von Müller zegt ook, dat Von Wühlisch niet meer wenste dan wat nodig was, maar dat hij van U geen verdere matigingen kon verkrijgen. Dat zegt Müller.

CHRISTIANSEN: Jawohl, ich weiss es .....

DE PRESIDENT: Maar wat hecht U nu voor betekenis aan het woord „abtransportieren"? In dat bevel komt voor — dat staat vast, dat zeggen verschillende mensen, dat zegt niet alleen Oberst Fullriede, maar anderen ook —: „Die männlichen Einwohner zwischen 18 und 50 Jahren abtransportieren".

CHRISTIANSEN: Jawohl. Ich muss annehmen, dass, ... in meiner Erinnerung, respektive in der Ergänzung des Von Müller-Briefs, dass Amersfoort gemeint ist. Aber nicht Deutschland ..... Ich kenne gar keinen Einsatz .....

DE PRESIDENT: Maar daar komt bovendien dit bij, — niet waar, dat wordt toch ook gezegd, — dat het Lager Amersfoort in die tijd een doorgangsstation voor Duitsland was, dat alles wat in die tijd naar Amersfoort ging, ook vanzelf naar Duitsland ging.

CHRISTIANSEN: Das war mir gar nicht bekannt, Herr Präsident, das war mir gar nicht bekannt.

DE PRESIDENT: Nog iets wat U zegt. Dit is van niet zo erg groot belang, omdat U zelf al heeft gezegd, nietwaar, dat U verantwoordelijk bent voor dat bevel.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Dat weet U heel goed, nietwaar?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: En of U dat nu leest of niet leest, als U maar bekend bent met de inhoud, doet dat er allemaal niet toe. U hebt — en dit staat wel vast en dat geeft U toe — U hebt strenge maatregelen verlangd in verband met de zaak-Putten.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: En die zijn verder uitgewerkt door Von Wühlisch en Von Müller.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Maar nu begrijp ik dan toch niet ..... U zegt: dat heb ik aan die heren overgelaten en die hebben dat toen zo gedaan en ik ken de inhoud van dat bevel niet zo precies. Maar nu betrof het hier, dunkt me, toch wel een zó belangrijke zaak, dat U daarvan toch wel kennis kon nemen. Ik kan me begrijpen, dat U bij het tekenen van betrekkelijk onbelangrijke dingen geheel afgaat op Uw chef-staf. Maar als het hier dergelijke maatregelen betreft, dergelijke ernstige represaille-maatregelen tegen een geheel dorp, dan begrijp ik niet, dat U niet zegt: Ja maar, ik zet mijn handtekening daar niet onder of ik moet eerst goed weten wat erin staat.

CHRISTIANSEN: Das brauche ich nicht zu wissen, Herr Präsident. Ich weiss ganz bestimmt, wenn ein solcher militärischer Befehl die verschiedenen Stellen und Abteilungen und auch den Chef des Generalstabes als letzte Prüfung passiert ist, dass ein solcher Befehl in Ordnung ist. Ich glaube, all die Militärs werden mir beistimmen müssen .....

DE PRESIDENT: Dus tekent U die belangrijke stukken allemaal zonder ze te lezen?

CHRISTIANSEN: Nein, das nicht, nicht wahr. Ich lese natürlich die Sachen als solche, nicht wahr. Aber mir ist nicht erinnerlich, dass ich ein einziges Mal an einem solchen ausgearbeiteten Befehl irgend etwas zu monieren hatte. Das ist mir auch früher, als ich General in der Luftwaffe gewesen bin, als Kommandeur, ... an solchen Befehlen hatte ich nichts zu monieren, die waren korrekt.

DE PRESIDENT: Hebt U op dit ogenblik nog wat te vragen aan de verdachte, dan hebben we zo meteen nog gelegenheid .....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja, Mijnheer de President, als ik de verdachte een enkele vraag mag stellen.

In dat bevel stond dus, dat die mannen zouden worden „abtransportiert"?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Volgens Uw idee bleven ze dus in handen van de weermacht?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Waar had U gedacht, dat ze naar toe gingen?

CHRISTIANSEN: Das kann ich jetzt nicht sagen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Neen, ik ook niet. Hebt U er wel eens naar geïnformeerd, naar die mannen?

CHRISTIANSEN: Herr Staatsanwalt, wir hatten bei der Wehrmacht einen ganz

grossen Teil Zivilisten beschäftigt. Wie ich mich ungefähr erinnere, kann ich gleich sagen, vierzig bis fünfzig Tausend Zivilisten waren beschäftigt bei der Wehrmacht.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja.

CHRISTIANSEN: Ob daran gedacht gewesen ist, dass man die Puttener auch in diesem Rahmen beschäftigen sollte, das kann ich nicht annehmen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Hebt U er wel eens naar geïnformeerd, waarheen die mannen „abtransportiert wurden"?

CHRISTIANSEN: Nein.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Hebt U nooit geïnformeerd?

CHRISTIANSEN: Ich habe nicht informiert. Ich habe auch nichts wieder davon gehört.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Haben Sie sich erkundigt?

CHRISTIANSEN: Erkundigt? Nein. Daran kann ich mich nicht erinnern, dass ich mich erkundigt habe.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar U wist wel, dat U leefde in een tijd, waarin duizenden mannen in slavernij naar Duitsland werden weggevoerd.

CHRISTIANSEN: Das weiss ich.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dat wist U wèl.

CHRISTIANSEN: Ich habe immer Stellung gegen diese Abführung holländischer Menschen aus dem holländischen Raum nach Deutschland genommen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar U beveelt „Abtransport" en informeert nooit, waar Uw mannen gebleven zijn?

CHRISTIANSEN: Nein, das weiss ich nicht.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Goed.

CHRISTIANSEN: Es kommt auch — darf ich noch etwas ausführen — es kommt auch vielleicht daher, dass gerade um diese Zeit herum eine sehr aufgeregte und nervöse Zeit hier gewesen ist als solche .....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar ook in de „Gesamtrahmen"?

CHRISTIANSEN: Für die Holländer auch schon wohl. Und ich bin Anfang Dezember aus meinem Rahmen als Wehrmachtbefehlshaber trotz dem Befehl [1]) herausgenommen um Oberbefehlshaber der 25. Armee zu werden und Wühlisch ist mein Nachfolger gewesen in allen diesen Sachen. Ich hatte als Oberbefehlshaber der rein militärischen 25. Armee mit diesen Territorialsachen überhaupt gar nichts mehr zu tun und ich kam auch nicht mehr in Verbindung mit diesen Sachen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Daar komt bovendien bij, dat de staf niet uit zulke prima mensen bestond, want Von Wühlisch zelf heeft later heel Rotterdam naar Duitsland laten brengen. Die zag er ook geen been in, om alle mannen van Rotterdam naar Duitsland te laten brengen, na eerst een razzia op touw gezet te hebben. Zo prima was die staf niet. Von Wühlisch was daar best toe in staat.

TOLK: Der Stab war nicht so erstklassig .....

---

[1]) Nl. het bevel van Hitler uit Mei 1940 (zie bijlagen nr 2), waarin de positie van de Wehrmachtbefehlshaber en zijn bevoegdheden worden omschreven.

CHRISTIANSEN (er doorheen): Ich kann nur sagen, nicht wahr, dass ich meine Herren sehr lange Jahre gekannt habe und ich nur ein bestes Urteil als ihr Chef und Befehlshaber abgeben kann.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: U weet niet, hoe de SS erbij gekomen is? Dat is U onbegrijpelijk, unbegreiflich, zegt U.

CHRISTIANSEN: Jawohl, Herr Rat .....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dat is toch zo: dat kan toch niet gebeurd zijn buiten Uw staf om. Wie dat dan gedaan heeft .....

CHRISTIANSEN: Herr Rat, ich habe ein paar Mal — auch bei der Untersuchung, bei diesen verschiedenen Aussagen, wo ich in Gemeinschaft mit dem General Von Wühlisch und vielleicht ist noch jemand mehr dabei gewesen, ... — auch mal danach gefragt: „Wie kommt eigentlich die Polizei und die SS plötzlich in diese militärische Putten-Aktion hinein?" Ich weiss nicht, was darauf geantwortet worden ist. Mir ist es vollkommen unklar, dass die Polizei da hineingekommen ist, denn es war nach dem Befehl eine rein militärische Aktion, eine Repressalie.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar als ze naar Amersfoort moesten, dan ligt het toch ook voor de hand, dat de SS daaraan te pas moest komen?

CHRISTIANSEN: Wühlisch .....

DE PROCUREUR-FISCAAL: De weermacht doet het zelf niet met die mensen tenslotte; ze moeten toch ergens komen buiten de weermacht.

CHRISTIANSEN: Jawohl. Es steht auch drin, in der Aussage des Wühlisch, dass er einzelne Beamte der SS und SD angefordert hat.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja, maar tenslotte moesten zij toch ergens terechtkomen, deze mensen. Die konden toch niet bij de weermacht blijven?

CHRISTIANSEN: Nein, da kann ich nichts darüber sagen, da kann ich nichts über aussagen, wirklich unmöglich.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Is U bekend, dat er in de staf iets te doen is geweest over het feit, dat Oberst Fullriede het bevel niet juist is nagekomen?

CHRISTIANSEN: Nein, das kann ich nicht sagen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En dat er over „seine Ablösung" is gesproken?

CHRISTIANSEN: Nein, ich habe erst sehr viel später davon gehört. Aber das war erst viel später, im nächsten Jahr vielleicht erst; aber nur so gesprächsweise. Mir ist über diese Tatsache gar nichts erzählt worden, überhaupt.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Oberst Fullriede verklaart, dat hij een korte tijd na het gebeurde in Putten naar Duitsland is ontboden, om daar eigenlijk onderhouden te worden over het feit, dat hij die actie in Putten niet voldoende streng had doorgevoerd.

CHRISTIANSEN: Ist mir ganz unbekannt.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Als dat het geval is, dan moet het toch met Uw voorkennis gebeurd zijn.

CHRISTIANSEN: Jawohl, jawohl. Ich bin auch schon vom Oberst Fullriede, glaube ich, darüber gefragt worden. Da habe ich geantwortet: Ist mir gar nicht bekannt. Sonst hätte ich ihm das als Offizier bestimmt gesagt.

DE PROCUREUR-FISCAAL: President, mag ik nog één ding opmerken? Ik heb hier een verhoor van de verdachte, dat hem is afgenomen op 10 April 1946. Dat gaat over de Puttense affaire en daar staat in:

„Ik wist wel, dat generaal Von Wühlisch met Schöngarth over deze zaak gesproken had. Ik weet ook wel, dat generaal Von Wühlisch mij een „actie Putten" heeft voorgesteld. Ik wist echter niet, wat die inhield"; enz.

Maar daar blijkt dus uit, dat generaal Christiansen ervan op de hoogte is, dat Schöngarth in deze affaire gemengd was. Wanneer nu generaal Christiansen het Abtransport van de mannen beveelt en hij weet, dat zijn chef-staf met Schöngarth spreekt en hij weet, dat er iedere dag mannen in slavernij naar Duitsland worden gevoerd en hij zegt dan: Ik weet geen redelijke verklaring, waar dat Abtransport eigenlijk naar toe had moeten gaan, want daar hadden wij geen plaatsen voor, kan hij dan nu nog volhouden dat hij dacht, dat die mannen *niet* naar Duitsland gingen?

CHRISTIANSEN: Ich glaube, ich habe es verstanden. Ich verstand so weit: er sagt, ob ich dann noch behaupten kann, nicht wahr, dass ich nicht weiss, dass die Leute nach Deutschland kommen. Stimmt das?

TOLK: Ja, nachdem Sie wissen und ausgesagt haben, dass Schöngarth mit Von Wühlisch über diese Sache gesprochen hat.

CHRISTIANSEN: Jawohl, jawohl, das kann ich. Das kann ich mit vollem Wissen und Gewissen behaupten, dass ich darüber nicht orientiert gewesen bin, wo diese Leute aus dem Lager hingekommen sind. Da weiss ich nichts von. Ich habe zum ersten Mal von der furchtbaren Auswirkung der Puttener Sache gehört ..... 1945 im September, in dem Konzentrationslager in Deutschland wo ich gewesen bin, im englischen Konzentrationslager — zum ersten Mal von Putten und dieser Tragödie in der Zeitung gesehen. Ich habe vorher nie etwas davon gehört. Und zwar hat mein Bruder aus dem Konzentrationslager Neuengamme mir einen Brief geschrieben. Mein Bruder ist anderthalb Jahr in diesem Konzentrationslager Neuengamme gewesen[1]). Sonst wüsste ich gar nicht, dass in Neuengamme ein Lager war. Das habe ich niemals gewusst.

(Gelach in de zaal).

CHRISTIANSEN: Man braucht nicht zu lachen. Ich kenne von den Konzentrationslagern in Deutschland wenige, ich kenne nur zwei, das ist Oranienburg und dann ein Lager unten bei München .....

(Onderling gepraat).

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, is er bezwaar tegen, dat de getuige Fullriede weggaat? Dat staat in verband met ....., en Otten?

(Onderling gepraat en instemming).

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren nu nog een vraag aan verdachte?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Vindt U niet, verdachte, dat U hier toch minstens nog even had moeten wachten of de daders niet gevonden werden? Die aanslag is U

---

[1]) Nl. in het Engelse krijgsgevangenenkamp aldaar.

gemeld 's morgens om tien uur, of om negen uur, ik weet het niet precies. En 's avonds was het bevel er al. Men had hier toch wel even kunnen wachten om te vragen of er kans was, dat men de daders kon vinden.

CHRISTIANSEN: In welcher Beziehung, in Bezug auf welche Leute?

TOLK: Morgens früh um neun oder zehn Uhr haben Sie die Meldung gehört.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

TOLK: Abends war schon der Befehl da. Hätte man nicht warten sollen und warten können bis man die Täter vielleicht gefunden hätte?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Of althans een grotere termijn te laten.

TOLK: Oder wenigstens einen grösseren Zeitraum zu lassen um sie zu suchen.

CHRISTIANSEN: Ich war ja gebunden an meine militärischen Befehle von oben. Da konnte ich ja gar nicht ausweichen.

(Verwarde interrupties)

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar in die bevelen stond toch geen verbod om een bepaalde termijn te laten voor de represailles?

TOLK: In dem Befehl stand nicht ein Verbot, einen bestimmten Termin zu lassen um die Leute zu .....

CHRISTIANSEN: Nein, das stand nicht darin.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Vindt U dan niet, dat men minstens langer had moeten wachten dan hier gebeurd is?

TOLK: Hätte man dann nicht wenigstens länger warten sollen als jetzt hier geschehen ist?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dezelfde dag nog is het bevel gekomen.

CHRISTIANSEN: Im Kriege sind militärische Repressalien sehr schnell, die warten nicht lange. Man darf nicht vergessen, dass damals Krieg war, ein sehr schwerer Krieg. Ich hatte damals gar keine Gerichtsbarkeit mehr .....

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, hebt U nog vragen aan de verdachte op het ogenblik?

CHRISTIANSEN: Darf ich nog eines sagen?

DE RAADSMAN: Het is iets van algemene aard, wat ik wilde vragen: Dit is een instructie .....

DE PRESIDENT: Ja, maar laten we dat dan liever zo meteen doen. Wij hebben toch nog die getuigen en dan zullen wij de verdachte de gelegenheid geven om wat te zeggen.

CHRISTIANSEN: Darf ich noch eines sagen, Herr Präsident?

DE PRESIDENT: Ja.

CHRISTIANSEN: In diesem Falle Putten hatte ich gar keine zuständige Gerichtsbarkeit. Die lag gar nicht bei mir. Ich konnte gar nicht hier die Leute in irgend einer Form erschiessen lassen. Das lag gar nicht bei mir, das lag bei dem Höheren SS- und Polizeiführer; und zwar seit Juni 1944.

DE PRESIDENT: U was toch .....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Zodat U met misbruik van gezag gehandeld hebt.

DE PRESIDENT: U hebt toch een bevel ondertekend .....

TOLK: Sie haben Ihre Autorität missbraucht und Ihre Gewalt. Das ist Ihnen ja zur Last gelegt.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar U hebt toch een bevel getekend?

CHRISTIANSEN: Jawohl .....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar hoe kon U dat doen, als U dan niet zuständig was? Hoe kon U dat doen?

CHRISTIANSEN: Das war eine militärische Massnahme, da war ich zuständig.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja, ja. Daar gaat het nu om.

CHRISTIANSEN: Aber für die Menschen als solche, nicht wahr, da war ich kein Gerichtsherr.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Neen, geen Gerichtsherr, maar wel .....

CHRISTIANSEN: Nein, ich konnte sie auch nicht bestrafen, die Menschen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Neen, neen, dat niet.

CHRISTIANSEN: Das konnte ich nicht. Ich konnte Häuser abbrennen .....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Het was hier ook geen strafprocedure, maar het was hier een Repressivmassnahme.

CHRISTIANSEN: Das war eine Repressalie, daher habe ich die Häuser abbrennen lassen. Das sagt der Befehl. Wenn der Befehl hier wäre, dann wäre das Bild ja ganz klar.

DE PRESIDENT: Gaat U maar zitten.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Daar is nog een punt. Mag ik nog één punt wat onder het oog zien?

DE PRESIDENT: Ja.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Om aan te tonen, dat generaal Christiansen nu niet zo'n geweldige tegenstander was van het doodschieten van mensen, zoudt U, Mijnheer de President, misschien willen laten voorlezen het telegram, dat door hem op 21 September 1944 naar het OKW is gezonden, waarbij hij om verlof vraagt om het stakende spoorwegpersoneel zonder vorm van proces te mogen laten doodschieten door zijn troepen.

DE PRESIDENT: Ja. Is dat zo?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Weet U er van af, van dit telegram?

CHRISTIANSEN: Jawohl. Darf ich eine Aussage dazu machen?

DE PRESIDENT: Ja; ik zal het eerst even voorlezen.

CHRISTIANSEN: Ich kenne das. Es ist mir vorgelesen worden vom Untersuchungsrichter.

DE PRESIDENT:

„Infolge Eisenbahnerstreiks gesamter Verkehr in Holland stillgelegt. Eisenbahnpersonal leistet Aufforderung zur Wiederaufnahme der Arbeit keine Folge. Die Aufforderung von Gestellung von KFZ [1]) und sonstigen Be-

---

[1]) Kraftfahrzeuge.

förderungsmitteln zur Beweglichmachung der Truppe und Aufrechterhaltung der Versorgung wird von der Zivilbevölkerung nicht mehr befolgt. Gemäss Führerbefehl vom 18.8.44 und den dazu ergangenen Durchführungsbestimmungen Chef OKW-WFS + Qa 2 (enfin, enzovoorts) kann die Truppe lediglich gegen solche Personen mit Waffengewalt vorgehen, die als Terroristen oder Saboteure Gewalttaten begehen, während Personen, die die Sicherheit oder Schlagfertigkeit der Besatzungsmacht in anderer Weise (dat is toch nonsens) als durch Terror und Sabotageakte gefährden, dem SD zu übergeben sind. Diese Regelung hat sich als zu umständlich und damit als unwirksam erwiesen. Es fehlt vor allem an den nötigen Polizeikräften. Truppe muss wieder die Befugnis erhalten, dass sie auch Personen, die keine Terroristen oder Saboteure im Sinne des Führerbefehls sind, aber durch passives Verhalten die kämpfende Truppe gefährden, standrechtlich oder auch ohne standrechtliches Verfahren erschiessen kann. Es wird beantragt, den Führerbefehl entsprechend abzuändern, da sonst Truppe sich nicht gegenüber der Bevölkerung wirksam durchsetzen kann, wodurch wiederum die Kampfführung gefährdet erscheint."

CHRISTIANSEN: Jawohl. Es ist mir bekannt. Es war doch vorgelesen beim Untersuchungsrichter. Ich kenne diese Anfrage persönlich nicht. General Wühlisch hat zu dieser Anfrage persönlich Stellung genommen beim Untersuchungsrichter und hat ausgesagt, dass das eine Sicherheitsmassnahme für den Führungsstab gewesen ist, von dem ich persönlich gar nichts wissen kann. Das hat General Von Wühlisch ausgesagt vorm Untersuchungsrichter.

DE PRESIDENT: Ja, Ja.

CHRISTIANSEN: Darauf entsinne ich mich überhaupt nicht. Es ist mir gar nicht vorgelegt worden. Es ist von mir auch nicht abgezeichnet worden.

DE PRESIDENT: Maar weet U niet, dat op grond van dit telegram het Führerbefehl, dat al zeer erg was, veranderd is?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: En dat er toen een Führerbefehl is gekomen, op grond waarvan men deze mensen, zelfs zonder standgerecht kon doodschieten?

CHRISTIANSEN: Ich habe die Antwort bei den Akten hier gelesen.

DE PRESIDENT: Is U daarvan niets bekend geworden?

CHRISTIANSEN: Von der Antwort?

DE PRESIDENT: Ook van het antwoord .....?

CHRISTIANSEN: Von der Antwort auf dies hier? Jawohl, ist mir bekannt geworden, aus den Akten hier.

DE PRESIDENT: Maar niet tijdens .....?

CHRISTIANSEN: Nein, vorher ist mir das nicht bekannt gewesen.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Wat was U dan voor een figuur in Uw staf?

TOLK: Was waren Sie denn für eine Persönlichkeit in Ihrem Stab?

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, als U zulke belangrijke dingen, waaronder een Führerbefehl, dat verandert, niet eens ter kennis krijgt? Hoe is dat mogelijk?

CHRISTIANSEN: Da kann ich keine Antwort darauf geben, Herr Rat.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, ik ook niet, dat vraag ik U!

CHRISTIANSEN (mompelt).

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dit is toch niet iets van geringe betekenis.

CHRISTIANSEN: Es gibt auch Sachen, Herr Rat, von denen ein Befehlshaber, ganz gleich ob er bei der Armee oder bei der Marine oder beim Luftfahrtwesen ist, aus seinem Stabe nichts erfährt (zucht).

DE PRESIDENT: Ook van zulke gewichtige dingen?

CHRISTIANSEN: Auch von solchen Sachen, jawohl. Es war mir sehr interessant von dieser Sache zum ersten Mal durch den General Von Wühlisch beim Untersuchungsrichter zu hören.

DE PRESIDENT: Zijn er op het ogenblik geen vragen meer? Gaat U maar weer zitten, verdachte.

De getuige Rauter?

GETUIGE RAUTER: Darf ich dazu etwas aufklären? Ich kann eine Aufklärung geben.

DE PRESIDENT: Jawohl.

GETUIGE RAUTER: Es handelt sich um die Zwanzigkilometerzone.

DE PRESIDENT: Waarom?

GETUIGE RAUTER: Um die Zwanzigkilometerzone.

TOLK: Twintig-kilometerzône.

DE PRESIDENT: O.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dat staat er helemaal niet in.

DE PRESIDENT: Dat staat niet in de stukken.

GETUIGE RAUTER: Ich habe den Gegenbefehl gelesen vom OKW. Es war vor wenigen Tagen. Und dieser ganze Befehl bezieht sich auf die Zwanzigkilometerzone. Es hat sich damals um Folgendes gehandelt: Ursprünglich hat die Absicht bestanden, dass man im Landungsfalle alle vollziehende Gewalt an den Wehrmachtbefehlshaber übergebe vom Reichskommissar.

DE PRESIDENT: Wilt U misschien een beetje langzaam spreken, anders kan de Griffier het niet volgen.

GETUIGE RAUTER: Ursprünglich bestand die Absicht, dass im Falle einer Landung im niederländischen Raum die vollziehende Gewalt hundertprozentig an die Wehrmacht, an den Wehrmachtbefehlshaber übergehen sollte. Nun hat der Führer im Juli '44 entschieden, dass die vollziehende Gewalt bei dem Reichskommissar bleibt und dass nur automatisch ein Zwanzigkilometerstreifen an die Wehrmacht übergehen wird. Also, wenn der Feind in Rotterdam ist, gingen zwanzig Km automatisch in die Wehrmachtshoheit über. Und nun bestand der Führerbefehl vom 30. Juli 1944, wonach der Wehrmacht gegenüber sämtliche Gerichtsbarkeiten aufgehoben wurden und wo angeordnet wurde, dass dort, wo nicht aktive Terroristen und Widerstandsmänner auf frischer Tat ergriffen werden, die übrigen Täter der Sicherheitspolizei zu übergeben sind. Und nun hat die Wehrmacht aus den verschiedensten

Teilen, auch aus Holland, der Ia, Oberst Von Müller (die Nummer Ia steht auf dem Fernschreiben, es muss vom Oberst Von Müller ausgegangen sein), beim OKW angefragt, ob es nicht möglich wäre, dass in dieser Zwanzigkilometerzone doch auch Standgerichte etabliert werden können. Und in diesem Befehl vom Oberkommando Wehrmacht heisst es u.a. auch unter Bezugnahme auf diesen Befehl des Wehrmachtbefehlshabers, dass gegen die Errichtung von Standgerichten in diesem Fall in gewissen Gebieten selbstverständlich keine Einwendungen erhoben werden.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Mijnheer de President .....

DE PRESIDENT: Maar in dat telegram staat: „auch ohne standgerichtliches Verfahren."

GETUIGE RAUTER: Auch ohne. Das war an sich der erste Befehl. Aber es war streng verboten, selbst Standgerichte zu etablieren. Das wollten wir immer erreichen, es gelang uns aber nicht. Und nun hat Keitel hier im Zwanzigkilometerbereich zugegeben, dass die Befehlshaber, die Inselkommandanten, die Divisionskommandeure, Standgerichte haben konnten, denn die wollten nichts ohne Standgerichte durchführen. Sie *können* auch ohne Standgerichte die Sache durchführen; dieser Befehl kam. Da sehen Sie, ich hatte die Sache genau studiert.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Mijnheer de President, ik sta iedere minuut meer verbaasd. Want Christiansen heeft namelijk in het gehele proces steeds volgehouden, dat hij hier in Holland alleen maar een soort garnizoenscommandant was. En dat dat deel van het gevechtsterrein, dat over Holland zou rollen, aan zijn jurisdictie was onttrokken. Plus een zône van ongeveer twintig kilometer van het front. En dat hij dus niet aansprakelijk is voor wat in het gevechtsterrein en in die twintig-kilometerzône is gebeurd. Welnu, dan behoeft Christiansen ook niet te vragen om in die twintigkilometerzône mensen dood te mogen schieten; dan moeten dat die Wehrmachtbefehlshaber van die gevechtsterreinen maar vragen.

GETUIGE RAUTER: Es hat sich aber nicht um die Inseln gehandelt hier. Es waren Inseln, die nicht der Armee unterstanden gewesen sind sondern dem Wehrmachtbefehlshaber; um den Inselbereich hat es sich gehandelt. Die Inseln von Rotterdam, um die Bereiche ging es. Die waren ..... die unterstanden nicht der Armee, sondern dem Wehrmachtbefehlshaber.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Daar staat niets van in. En bovendien waren op 20 September 1944 die eilanden nog helemaal niet in gevaar. Toen was het Arnhem; toen was er met die eilanden nog niets „los".

GETUIGE RAUTER: Jawohl. Es war eine Landung auf den eilanden und ein Versuch sie zu bewältigen. Es bestand keine Verbindung von den Inseln, keine besondere. Da wollte man den Inselkommandanten, die die Rechte eines selbständigen Regimentskommandanten hatten, besondere Rechte geben. Darum ging es, in dem Befehl. Weiss ich ganz genau.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Begrijpt U hoe het mogelijk is, dat een Wehrmachtbefehlshaber kan verklaren, dat hij van zulke dingen niets afweet? Begrijpt U hoe dat mogelijk is?

GETUIGE RAUTER: Das war eine taktische Frontangelegenheit .....
(rumoer) (haastig). Dieses Fernschreiben.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar gaat dat niet over Gerichtsbarkeit? Dat is toch niet zuiver een front-aangelegenheid.

GETUIGE RAUTER: Nein, es handelt sich hier darum, ob es möglich ist — es wurde versucht von Wühlisch — das war hier auch gemacht in Holland in diesen Wochen —, beim Führer zu erreichen, dass wir zum mindesten hier, überhaupt in den Niederlanden, die Standgerichtsbarkeit bekommen, nach dem Juli 1944. Das wurde abgelehnt. Wohl wurde es aber in den Kampfgebieten genehmigt, in der Zwanzigkilometerzone und in den Inselgebieten.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar de bedoeling van dit telegram is, de vrije hand te krijgen, alle weerstand neer te slaan, ook de passieve weerstand. Ohne Gefahr. Dat is de duidelijke bedoeling van het telegram.

GETUIGE RAUTER: Das habe ich nicht verstanden aus der Antwort des Oberkommandos der Wehrmacht. Aus der Antwort des Oberkommandos Wehrmacht geht deutlich hervor, dass es damit einverstanden ist, dass Standgerichte gegebenenfalls auch .....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, het antwoord is ook gereserveerder dan het verzoek.

GETUIGE RAUTER: Ich habe dieses Schreiben [1]) heute erst gesehen, hier.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar begrijpt U, dat de Wehrmachtbefehlshaber daar niets van weet, van zoiets?

GETUIGE RAUTER: Nein, ich verstehe das nicht.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En nog een vraag: over een ander punt, Putten, nog. Von Wühlisch zegt, dat hij pas hier in Nederland, in zijn gevangenschap, gehoord heeft, dat er een kamp Neuengamme bestond. Dat is volgens U niet juist, natuurlijk. Want volgens U is dat voorstel van Neuengamme gekomen door overleg tussen Von Wühlisch en Schöngarth.

GETUIGE RAUTER: Herr Von Wühlisch hatte ein Polizeibataillon ..... — um das Verhältnis zum SS aufzuklären — Von Wühlisch hat ein Polizeibataillon angefordert und zwar beim Befehlshaber Schöngarth. Schöngarth hat mich angerufen und wollte ein Polizeibataillon haben. Nun war damals die Situation so, dass wir kein Benzin mehr hatten; Benzin war damals Gold, nicht? Und wenn ein Ordnungspolizeibataillon zur Unterstützung der Aktion gegen Putten damals geschickt worden wäre, hätten wir es vorher anfragen müssen und wir hatten das Benzin dazu nicht. Und da habe ich gesagt: Der Wehrmachtbefehlshaber kann ruhig derartige Anforderungen stellen, wir werden dafür aufkommen, natürlich, aber ich bitte mir das Benzin zu ersetzen für das Bataillon. Und da wurde da zurückgeantwortet: Ja, haben Sie denn irgendwo anders ein Bataillon liegen? und ich sage: Nein, Polizeibataillone nicht. Wohl aber

---

[1]) Rauter bedoelt het telegram van Christiansen van 21 September 1944, hierboven afgedrukt op blz. 113—114. Het antwoord-telegram van het OKW kwam hem wel te voren ter kennis, zoals hij hiervoor zegt.

liegt in Amersfoort das SS-Wachbataillon Nordwest; davon ist die vierte Kompanie — soviel ich weiss — Volksdeutsche und das genügt, nichtwahr? Die kosten nicht so viel, von Amersfoort, dann muss man aber das Benzin ersetzen.

Und so ist es vom Major Wenniger dann am nächsten Tag dem Sturmbannführer Helle, dem Bataillonskommandanten, ersetzt. Das weiss ich zufällig. So kamen die zwei Kompanien der SS, die zweite und vierte Kompanie vom Wachbataillon herüber und sie wurden, vereinbarungsgemäss mit Wühlisch, dem Kommandanten, dem militärischen Kommandanten unterstellt.

DE PRESIDENT: Hm.

GETUIGE RAUTER: So haben wir zu tun gehabt mit der Aktion in Amersfoort.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar begrijpt U hoe Christiansen kan zeggen, dat hij niets wist van Duitsland, dat er mannen naar Duitsland zouden moeten? Is het mogelijk, dat hij daarvan niets wist?

GETUIGE RAUTER: Es ist doch ein Befehl gekommen, für den Kommandanten Helle.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Nee, daar staat niet naar Duitsland. Ja, in die Abendmeldung, maar daar weet hij ook niets van, zegt hij.

GETUIGE RAUTER: Zwangsarbeit, nach Deutschland schicken.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Wat was hij voor een figuur? Was hij een tweederangsfiguur? Dat is voor zijn zaak van belang, dat te weten.

GETUIGE RAUTER: Der Schwerpunkt lag schon beim Stab.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Beim Stab?

GETUIGE RAUTER: Jawohl.

DE PRESIDENT: Nu, gaat U maar weer zitten.

VERHOOR VAN DE GETUIGEN A DECHARGE

DE PRESIDENT: Dan krijgen we twee getuigen, in de eerste plaats getuige Groeninx van Zoelen. Mijnheer Groeninx van Zoelen. Uw namen zijn: Jonkheer W. G. Hoe is dat voluit?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Ja, Mijnheer de President, Willem Gerard.

DE PRESIDENT: Willem Gerard. Jonkheer Willem Gerard Groeninx van Zoelen. En hoe oud?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: 67.

DE PRESIDENT: 67 jaar. Hebt U een beroep?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Niet meer, neen.

DE PRESIDENT: Niet meer; dus: momenteel zonder beroep. En U woont te .....?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Huys ten Donck, Slikkerveer.

DE PRESIDENT: Slikkerveer.

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Huys ten Donck.

DE PRESIDENT: Bent U familie van verdachte Christiansen? ..... Of U familie bent van de verdachte Christiansen?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN (verbaasd): Nee, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Bent U bereid om als getuige — ja, ik moet U die vragen stellen — ..... Bent U als getuige bereid de gehele waarheid te zeggen en niets dan de waarheid?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Niets dan de waarheid.

(De president neemt getuige de eed af).

DE PRESIDENT: U bent zeker nog niet in deze zaak gehoord, of wel?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Neen, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, waarover .....

DE RAADSMAN: Deze getuige heeft gedurende de bezetting persoonlijk contact gehad met generaal Christiansen. Door bemiddeling van een Mevrouw Lührs. Ik had nu graag, dat hij U vertelde, waarover dat ging en hoe dat contact tot stand gekomen is en wat de gevolgen daarvan geweest zijn.

DE PRESIDENT: Hebt U de vraag van Mijnheer gehoord?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Ja, dat hoorde ik, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Kunt U daarvan een en ander vertellen?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Ja, Mijnheer de President. 7 Augustus 1941 is er een Canadees vliegtuig geland in Mijnsheerenland. Met vier of vijf Canadezen aan boord. Die mensen zijn er goed afgekomen. Toen ze aan land gekomen zijn, hebben boerenjongens daar in de buurt ..... de één heeft hun een pet geleend, de ander een jas, geloof ik, de derde een pakje cigaretten en de vierde een kaartje van het eiland. Toen is de Gestapo gekomen. En U begrijpt, een klein dorp als Mijnsheerenland ..... dus hadden ze die kerels meteen bij de jas. En die mensen zijn toen ter dood veroordeeld.

DE PRESIDENT: Welke mensen?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Die boerenjongens.

DE RAADSMAN: Door wie, door welk gerecht, weet U dat?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: ..... En toen, op 16 Augustus, is bij mij op ten Donck de burgemeester van Ridderkerk gekomen, de heer Crezée, en de burgemeester van Mijnsheerenland, de heer de Jong. En ze hebben me gevraagd of ik ook ..... dit met z'n drieën te overleggen ..... of er misschien iets aan te doen zou zijn. Maar ik wist niet, wat ik er aan doen moest. Een ogenblik heb ik nagedacht. En toen herinnerde ik me, dat ik in Den Haag een mevrouw Lührs kende.

Mevrouw Lührs heb ik als jong meisje in Mexico gekend. Ze was een dochter van een landbezitter daar in Mexico. In 1929 had ze een reis gemaakt met generaal Christiansen, die toentertijd kapitein ter zee was, aan boord van een schip, dat Rio Grande heette. Daarmee heeft ze een reis gemaakt van Vera Cruz naar Hamburg. Mevrouw Lührs was haar kleren aan boord kwijt geraakt, haar koffers miste ze, zodat ze aan boord kwam met wat ze aan had en niets verder. Dat is kapitein Christiansen ter ore gekomen en hij heeft er op gestaan, die eerste avond aan tafel ..... hij heeft tegen de passagiers gezegd: Hier is een jonge dame aan boord, die geholpen moet worden. Dat hebben ze gedaan. Dat heeft een zekere intimiteit, naar ik begrijp, te weeg gebracht en de kinderen van mevrouw Lührs mochten van tijd tot tijd op de brug komen spelen.

DE PRESIDENT: Maar ze was in elk geval ..... dus van die mevrouw Lührs wist U, dat ze een kennis was van Christiansen?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Precies.

DE PRESIDENT: En toen bent U naar die mevrouw Lührs gegaan?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Toen ben ik naar Mevrouw Lührs gegaan. Maar ik moet er U dit bij zeggen, dat mevrouw Lührs maar één idee had: ze was in Den Haag en ze wou terug naar Mexico. En ze had in de krant gezien, dat de bevelvoerende generaal in Holland, generaal Christiansen, haar oude kapitein was! Zij heeft hem toen geschreven of zij hem kon spreken! Dat heeft hij toegestaan; hij heeft haar herkend en haar geholpen aan papieren en paperassen om weg te komen naar Mexico. Maar dat is gestrand op het feit, dat zij geen dollars had. Toen vroeg ze, of ik haar kon helpen met geld, want de stoomvaartmaatschappij zou zo en zoveel geld gedeponeerd hebben in Bilbao. Mevrouw Lührs was dus nog in Den Haag. Dit moet ik U vertellen, anders wordt het verhaal niet duidelijk.

Toen ben ik naar Den Haag gegaan, naar mevrouw Lührs en heb haar gevraagd: „Kunt U me naar generaal Christiansen brengen?" „Ja". En we zijn naar generaal Christiansen gegaan. En omdat mevrouw Lührs daar veertien dagen lang met de adjudanten van generaal Christiansen over visa en dergelijke dingen van het ene bureau naar het andere was gegaan, was ik binnen vijf minuten bij de generaal. De generaal dacht, geloof ik, dat ik kwam om hem te bedanken voor wat hij gedaan had voor mevrouw Lührs. Maar toen hij hoorde, dat ik kwam over de gevangenen van Mijnsheerenland, toen was hij verschrikkelijk boos. Hij stampvoette en tja ..... Toen heeft hij me gezegd: „Kijkt U eens hier, Mijnheer, mensen die zulke dingen doen en mij zeggen: dat heb ik gedaan voor de Koningin of voor mijn land, daar neem ik

mijn pet voor af, ofschoon ik ze toch waarschijnlijk zal straffen. Maar mensen, die zoiets doen en mij laten schrijven, dat ze het niet zo bedoeld hebben en dat ze eigenlijk niets tegen de Duitsers hadden, — gelooft U mij, Mijnheer, aan zulke mensen hebt U niets en wij ook niet. Het is beter, dat ze verdwijnen."

En toen draaide de generaal zich om. Achter hem hingen aan weerszijden een groot portret van admiraal Tromp en een van admiraal de Ruyter. En toen zei hij: „Sehen Sie, das waren kerels!" Maar de generaal was zeer opgewonden en ik dacht: ik zal maar even wachten. En ik heb toen met de generaal gesproken over Mexico — ik ben zelf jarenlang in Mexico geweest — en enfin, toen werd hij langzamerhand een beetje bedaard. Toen het gesprek afgelopen was, is de generaal opgestaan. Mevrouw Lührs liep vooruit. Toen heeft hij in het bijzijn van mevrouw Lührs gezegd: „Het vonnis is geveld en bekrachtigd."

DE PRESIDENT: Wat heeft hij gezegd?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: „Het vonnis is geveld en bekrachtigd." Maar toen zij de deur uit was, keek hij mij aan en hij gaf mij een knipoogje en zei: „Aber sie leben noch." Ik ben toen tot de conclusie gekomen, dat hij niet van plan was die mensen te laten doodschieten. Ik had er niets aan om om vijf uur te weten, dat die mensen tot zeven uur nog zouden leven! Dus ik was tot de conclusie gekomen, dat hij het niet zou doen. Ik heb toen ook tot de burgemeester van Mijnsheerenland, die buiten stond te wachten, gezegd: „Nou, we zijn op de goede weg. Maar doet U mij één plezier: houdt Uw mond! Zeg niets." Dat heeft hij me beloofd.

Hij heeft me toen teruggebracht en ik was 's avonds tegen acht uur thuis. Toen ik de kamer binnenkwam, had mijn echtgenote de Oranjezender aangezet. Het eerste, wat ik over de Oranjezender hoorde, was: „Alweer heeft de beul zijn bloedige klauwen uitgestoken. Mensen, die niet anders gedaan hadden dan hun bondgenoten bij te staan, zijn daarvoor ter dood veroordeeld." En het laatste, wat hij er bijvoegde was: „Maar misschien is het nog niet te laat." En toen heb ik gezegd tegen mijn echtgenote: „Ik had mij de moeite kunnen besparen, want die kerels hangen natuurlijk!" — De burgemeester, die een heel aardige man was, een heel aangename indruk maakte, heeft zich ook vergist, d.w.z., ofschoon hem opgedragen was om niets te zeggen, is hij een lange brief gaan schrijven aan de generaal, mijn naam noemende en die van mevrouw Lührs. Toen heeft de generaal mevrouw Lührs laten komen en heeft haar gezegd: „Hoe is het mogelijk, dat de mensen zoiets doen? Begrijpen ze dan niet, dat met aan één kant de Oranjezender, aan de andere kant dit schrijven ..... dat elk papier, elke brief, die ik krijg, door de handen van heel mijn departement moet gaan, voordat ik ze te lezen krijg?!"

Dat is eigenlijk, wat ik U hier te vertellen heb, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: En zijn die mensen tenslotte in leven gebleven of niet?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Neen! Die zijn niet in leven gebleven. (beweging in de zaal).

DE PRESIDENT: Ik begrijp niet, Mijnheer de Verdediger, hetgeen hij betoogt is zeer interessant, maar het strekt toch niet ten gunste van de verdachte?

DE RAADSMAN: Ik dacht juist van wel.

DE PRESIDENT: Wilt U me dat dan even zeggen?

DE RAADSMAN: Hij *wilde*, maar *kon* niet.

DE PRESIDENT: Wat?

DE RAADSMAN: Hij *wilde*, maar *kon* niet. (rumoer in de zaal)

DE PRESIDENT: O, — nu, — goed. Ik had verwacht, dat die mensen in leven zouden zijn gebleven. Dat U dat bewerkt had, dat die mensen in leven waren gebleven.

DE RAADSMAN: Ja, maar dat is niet gebeurd door die domme brief .....

DE PRESIDENT: Eén van de heren nog een vraag?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Wat had de heer Groeninx gedacht, dat de Oranjezender dan wèl zou zeggen van een dergelijke voorgenomen executie?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Wat zegt U?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Wat had U gedacht, dat de Oranjezender dan wèl zou zeggen?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Ik had gedacht, dat die zijn mond zou houden.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dat heeft hij gelukkig niet gedaan. 't Is jammer voor deze jongens; maar het is een geluk, dat hij dat niet gedaan heeft.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, U hebt geen vragen meer?

DE RAADSMAN: Nee; maar wilt U misschien zeggen, wat U nog gedaan heeft daarna?

DE PRESIDENT: Nu, gaat U dan maar zitten.

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Mag ik nog .....

DE PRESIDENT: Ja?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: Er is nog een geval geweest van Freule Schimmelpenninck van der Oye, de zuster van mijnheer Schimmelpenninck van der Oye, die gedood is. Die was ook in de gevangenis in Scheveningen. En toen heb ik weer aan mevrouw Lührs gevraagd, of zij zich daarvoor nog moeite kon geven. En de generaal heeft toen een onderzoek laten instellen en die heeft haar onmiddellijk vrij gelaten.

DE RAADSMAN: En waarvoor zat zij?

GETUIGE GROENINX VAN ZOELEN: In Scheveningen.

DE RAADSMAN: Waarvoor?

(Geen antwoord)

DE PRESIDENT: Gaat U dan maar zitten. Mijnheer, wacht U even. Verdachte Christiansen, wilt U wat vragen aan deze getuige?

CHRISTIANSEN: Nein, ich habe nichts zu fragen.

DE PRESIDENT: Geen vragen. Gaat U maar zitten, als U een stoel kunt vinden. Is daar een stoel? Dan krijgen we nog de getuige Overwijn. Bent U de ingenieur J. F. Overwijn?

GETUIGE OVERWIJN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: En hoe is J. F. voluit?

GETUIGE OVERWIJN: Jacobus Frederik Overwijn.

DE PRESIDENT: Hoe oud bent U?

GETUIGE OVERWIJN: 58.

DE PRESIDENT: Hebt U een speciaal beroep?

GETUIGE OVERWIJN: Ingenieur.

DE PRESIDENT: Alleen ingenieur, geen bepaalde betrekking?

GETUIGE OVERWIJN: Op het ogenblik leraar.

DE PRESIDENT: En waar woont U?

GETUIGE OVERWIJN: Visstraat 1, Dordrecht.

DE PRESIDENT: Dordrecht. Bent U leraar, waaraan, aan een HBS of aan .....?

GETUIGE OVERWIJN: Neen, gymnasium.

DE PRESIDENT: Gymnasium Dordrecht. Bent U familie van de verdachte Christiansen?

GETUIGE OVERWIJN: Neen, in genen dele.

(De president neemt getuige de eed af).

DE PRESIDENT: Bent U al gehoord in deze zaak?

GETUIGE OVERWIJN: Nog niet, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Waarop wordt deze getuige gehoord, Verdediger?

DE RAADSMAN: Deze getuige heeft behoord tot de groep „Wim", Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Wat heeft hij gehoord?

DE RAADSMAN: Deze verdachte heeft behoord tot de groep „Wim", een verzetsgroep. En is met vele anderen ter dood veroordeeld. Ik zou graag hebben, dat hij zijn ervaringen op dat gebied vertelde.

DE PRESIDENT: Nu dan, wilt U ons vertellen over de ervaringen, die U in dat verband hebt opgedaan met verdachte?

GETUIGE OVERWIJN: Ja, Mijnheer de President. Ik was werkzaam in de groep „Wim", dat was een gemengde groep, Belgisch en Nederlands. Die werkte zowel in België, Nederland, als in Frankrijk. Die groep was sterk 1870 personen .....

DE PRESIDENT: Hoeveel?

GETUIGE OVERWIJN: 1870.

DE PRESIDENT: En die werkte in Nederland, Frankrijk en België?

GETUIGE OVERWIJN: Nederland, Frankrijk en België. We werkten door elkaar: Nederlanders en Fransen hier en er werkten Nederlanders en Belgen in Frankrijk. Het is de SD gelukt, mijnheer Schreieder dan in hoofdzaak, om er daarvan 149 te pakken te krijgen.

DE RAADSMAN: Wat deden die? Hadden die een speciale taak of zo in 't algemeen sabotage?

GETUIGE OVERWIJN: Die waren ten scherpste ingesteld vooral op militair nieuws en politiek nieuws.

DE RAADSMAN: En doorgeven?

GETUIGE OVERWIJN: En doorgeven aan Engeland. Regelmatig, dagelijks doorgeven. Er is dus een klein gedeelte van gearresteerd, de rest is blijven doorwerken; is weliswaar van naam veranderd, maar is door blijven werken. Wij zijn samengebracht in Haaren in Noord-Brabant.

DE PRESIDENT: O, dus U behoorde tot die 49 die gearresteerd waren?

GETUIGE OVERWIJN: Die 149, die gearresteerd zijn, Mijnheer, ja, daar behoorde ik bij. En ik ben toen naar Haaren gebracht, dat heette Polizeigefängnis. Daar heb ik ongeveer een jaar gezeten. Ben in dat jaar 23 keer verhoord en werd ter dood veroordeeld, met alle anderen tezamen.

DE RAADSMAN: Door welk gerecht?

GETUIGE OVERWIJN: Door het Luftgaugericht, dat direct stond onder Christiansen.

DE RAADSMAN: Militair gerecht?

GETUIGE OVERWIJN: Militair gerecht, met een Luftgau-generaal als voorzitter.

DE PRESIDENT: En 23 keer verhoord?

GETUIGE OVERWIJN: En 23 keer verhoord. Het kortste verhoor duurde een kwartier en het langste zestien uur. En we zijn alle 149 prompt ter dood veroordeeld op twee na, van wie letterlijk niets te bewijzen viel. Alle andere mensen van de groep „Wim" zijn blijven lopen, zodat die mijnheer Schreieder er zich nooit op beroemen kan, dat hij die organisatie „Wim" heeft opgerold. Zoiets bestaat niet.

De generaal die ons ter dood veroordeelde, zei, dat hij ons achtte. Dat hij grote achting voor ons had en dat het hem vreselijk speet, dat hij het moest doen, maar hij *moest* het doen. Toen het geding afgelopen was — het had drie dagen geduurd — toen mochten we zo'n beetje vrij door elkaar lopen, wat zeer ongewoon was. Trouwens U kent de Duitse toestanden; bij de Duitse strengheid was dit buitengewoon ongewoon. En toen was er een klerk van dat gerecht, die aan degenen van ons, die dat wilden horen, vertelde, dat we een gratieverzoek konden indienen, begrijpt U? Dat gratieverzoek zou dan eigenlijk alleen pro forma zijn, maar de generaal Christiansen wilde dat graag hebben, want dan kreeg hij gelegenheid om de zaak van zich af te schuiven, m.a.w. om de zaak ongedaan te maken. We hebben dat gedaan en we hebben dat werkelijk helemaal in de trant gehouden van een pro forma gratieverzoek. Er werd niet in gesmeekt en gepleit, er werd eenvoudig pro forma verzocht om gratie, omdat ons dat toegestaan was, meer niet. We hebben toen na dat gratieverzoek vier weken in de dodencellen vertoefd en we zouden in de vijfde week worden doodgeschoten.

DE RAADSMAN: Wanneer was dat?

GETUIGE OVERWIJN: Dat was ..... het vonnis is geweest op 23 Juni 1944.

DE RAADSMAN: 1944?

GETUIGE OVERWIJN: 1944. Want in 1943 was ik opgepakt, dus in '44 was het vonnis. En na vier weken ..... in de vijfde week zouden we worden doodgeschoten — er werd ons meegedeeld wanneer het vonnis zou worden uitgevoerd. Nu had de speciale vertegenwoordiger van Berlijn, die ook toezicht op Christiansen moest houden, Bourwieg, absoluut geweigerd om een gratie toe te staan. En in de vijfde week, in plaats van dat we werden doodgeschoten, werden we met buitengewone spoed, in een half uur tijds, uit Haaren ontruimd en overgebracht naar Duitsland. We kwamen eerst in een tuchthuis, waar het buitengewoon slecht was. Toen kwamen we spoedig daarop in een ander tuchthuis, waar grote vrijheid kon worden genoten en waar ik ook bij de directeur werd geroepen, die me opdroeg de andere gevangenen te vertellen,

dat wanneer ze zich zo ongeveer aan de regels van de gevangenis hielden en nooit over het eten spraken, dan zou alles goed gaan; want hij had geen beter eten. Dat heb ik gedaan. Gedurende het luchten werd er eenvoudig het woord rondgegeven, nietwaar? Ook was er Eduard Veterman, die inmiddels overleden is en die buitengewoon goed van alles op de hoogte was en die zei: „Kijk eens, dat dit gebeurt, is de hand van Christiansen." Dat kon hij natuurlijk toen niet bewijzen. Maar Veterman zei, dat hij dat bewijzen kon. En hij heeft me gedurende het luchten niet éénmaal, maar meer dan eens verteld, dat dat zo was.

Totdat de SS een inval deed in dat tuchthuis van Lüttringhausen en er 40 uitzocht van die 149, waaronder ik ook was, om onmiddellijk tegen de muur te zetten. Intussen was het mijn groep, die overgebleven was en niet gevangen genomen was, gelukt, alle dossiers in dit geval te laten verdwijnen. Het Luftgaugericht was in 's-Hertogenbosch en daar hebben ze alle dossiers uit laten verdwijnen, die zijn eenvoudig spoorloos verdwenen. Toen heb ik eenvoudig de directeur van de gevangenis in Lüttringhausen tegen de SS-commandant laten zeggen: U kunt ze natuurlijk doodschieten, maar U weet niet wie ze zijn. Want er is nog niet een stukje papier zó groot van hen overgebleven. Er was ook een kolonel van de weermacht in de gevangenis, die met een pistool in zijn hand naar beneden kwam en die de executie belette, zeggende, dat de SS zich had vrij te houden, de handen had af te houden van militairen, dus van weermacht-gevangenen. De volgende dag werden we toen met grote spoed op transport gezet naar Hameln, — die veertig waar het hier om ging, dus die veertig, die geëxecuteerd zouden moeten worden.

Toen kwamen we in een ander tuchthuis. De directeur daarvan was een SS-er. En die is toen van plan geweest ons allemaal te vergiftigen. Dat bericht kwam ons ter ore . . . . .[1])

(We zaten er in met zijn veertigen, die veertig van ons, die geëxecuteerd moesten worden; en verder waren er ook nog tweeëndertig Belgen en Fransen. En die directeur was van plan ons allemaal neer te schieten. Dat bericht kwam ons ter ore, door nl. de bevelvoerende generaal van Hameln — dus wederom een legergeneraal — dat die directeur dat van plan was. Hij had nl. verzocht om een vuurpeleton, om ons veertigtal plus een deel van die Fransen en Belgen neer te schieten. Deze soldaten hadden echter van die „Wehrmachtsgeneral" het bevel gekregen zulks te *beletten* en zij hebben het aan de bewakers verteld, waardoor het bij ons doorlekte. En later heeft die directeur ons willen laten vergiftigen. We waren zes weken voor het einde, de aangeduide ongeveer zestig man, verspreid over verschillende slaapzalen. Dat waren zolders, waar we onder de echte misdadigers werden verspreid. Ik kwam op zo'n zolder met nog acht andere Nederlanders, niet allen tot mijn groep behorend en zo kreeg ik verdere in-

[1]) Een klein gedeelte van de tekst is hier verloren gegaan; het hiaat is echter door welwillende medewerking van de getuige Overwijn aangevuld. De aanvulling staat tussen ( ).

formaties. Toen weken daarna de directeur 75 Liter soep liet vergiftigen, om deze genoemde ongeveer zestig man te doden, drong dat op dezelfde manier tot ons door, via de bewakers. Die hadden het gemerkt en die vertelden de officier van de soldaten van die „Wehrmachtsgeneral" ervan en deze liet zijn mensen de soeppot omkiepen en met sodawater uitwassen. Vandaar, dat we zijn blijven leven).

DE PROCUREUR-FISCAAL: Weet U nog alle namen van degenen, die er bij betrokken zijn?

GETUIGE OVERWIJN: We waren met z'n negenen. We zaten erin met z'n veertigen, maar ook nog twee en dertig Belgen en Fransen. Toen de bevelvoerende generaal van het plaatsje Hameln — dus wederom een legergeneraal — vernam, dat de directeur dat van plan was, zond hij veertig soldaten naar de gevangenis, die dat beletten. Vandaar dat we zijn blijven leven. Want de weermacht bleef aldoor volhouden: Wij hebben die mensen veroordeeld, wij zullen bepalen, wanneer ze „hingerichtet", zoals dat heet, wanneer ze ter dood gebracht, ze geëxecuteerd moeten worden.

Toen ik uit de gevangenis kwam, — de Amerikanen kwamen op een gegeven moment, terwijl dat stadje een week of zo gebombardeerd was, — die kwamen ons dan bevrijden en toen moest ik verschijnen voor een geallieerde commissie en die moest onderzoeken of wij werkelijk politieke gevangenen waren, Mijnheer de President. En daar heb ik dit papiertje van de voorzittende generaal van de geallieerde commissie gekregen. Daar waren aanwezig vijf en veertig hoge militairen, waaronder drie Britse generaals, één Amerikaanse generaal en verder kolonels en oversten. En toen werd mij gevraagd, hoe het kwam dat ik nog leefde. En toen heb ik die generaal gezegd, dat het mijn vermoeden was, dat het de hand was van Christiansen. En toen zei hij: „We have some information to that effect", waaruit ik moest concluderen, dat deze Britse generaal althans in brede lijn op de hoogte moest zijn van wat er achter de schermen is gebeurd.

Naderhand, toen ik in Nederland terugkeerde, vernam ik, dat voordat we ter dood veroordeeld waren, al onze namen naar Engeland zijn geseind. Over een geheime zender in Bodegraven, die onder leiding stond van de heer Koetsier, die op dit ogenblik nog in leven is en waarschijnlijk in Bodegraven nog altijd aanwezig is. Ze hebben al onze namen stuk voor stuk naar Engeland overgeseind. Eén van de toenmalige ministers, de heer J. Burger, die in Dordrecht woont, die daar advocaat en procureur is, heeft die namen alle gezien, die weet daar alles van. En toen is gevraagd, of wij niet konden worden uitgeleverd voor even zovele Duitse agenten. Ik weet niet wat er tussen is gekomen, maar er is in ieder geval weinig of geen antwoord op gekomen.

Vandaar dat, toen er eigenlijk geen antwoord op kwam, (heb ik naderhand kunnen nagaan) dat wij toen plotseling uit Haaren naar Duitsland zijn gevoerd, om te zorgen dat we niet afgemaakt werden. Want de SS was van plan ons binnen drie dagen dood te schieten. En het is mijn persoonlijke opvatting, — ik meen die ook tastbaar te hebben kunnen voelen gedurende de gehele gevangenschap en daarna heb ik het

kunnen nagaan —, dat het wel degelijk de hand van Christiansen is geweest, die ons van al die narigheid heeft gered, d.w.z. van de dood heeft gered.

DE PRESIDENT: En zou hij dan die hele groep van U gratie hebben verleend?

GETUIGE OVERWIJN: Dat heeft hij inderdaad gedaan, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Kreeg U daar dan geen bericht van?

GETUIGE OVERWIJN: Dat heeft Bourwieg, die toen heel veel te zeggen had, belet.

DE RAADSMAN: Dat het doorgevoerd zou worden?

GETUIGE OVERWIJN: Juist, Mijnheer de Verdediger.

DE RAADSMAN: Waarom?

GETUIGE OVERWIJN: Die was ons zeer vijandig gezind en die vond, dat we onmiddellijk gefusilleerd moesten worden.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Hij heeft, tegen de jurist van zijn staf eigenlijk, die gratie dus gegeven?

GETUIGE OVERWIJN: Ja.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Nu heb ik het zo begrepen van U, dat U al wist, dat er gratie zou worden gegeven, voordat U dat gratieverzoek ingediend had?

GETUIGE OVERWIJN: Ja, die klerk, die daar was .... Mijnheer de Raadsheer, daar was een klerk .....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dat is toch een vreemde procedure — die generaal bedriegt het volk, die van tevoren al zegt: Die mensen krijgen gratie. Een zeer onwaarschijnlijk verhaal natuurlijk.

GETUIGE OVERWIJN: Nu, de toestand kennende zoals die was, vond ik het zo onwaarschijnlijk niet. Men wenste ons niet dood te schieten.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Leven al die 149 mensen nog?

GETUIGE OVERWIJN: Er zijn er een paar gestorven.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, maar in het algemeen?

GETUIGE OVERWIJN: Ja, bijna allemaal leven ze nog.

DE PRESIDENT: Hier blijven nog allerlei vragen onontdekt, nietwaar, maar het is natuurlijk ook mogelijk, dat U gratie verleend is om U te gebruiken als een soort ruilobject.

GETUIGE OVERWIJN: Zeer zeker, Mijnheer de President, dat schijnt ook de bedoeling geweest te zijn.

DE PRESIDENT: Maar ik bedoel nu dit, we staan hier voor tal van vragen; wat er nu precies gebeurd is, weten we niet. Dat is allemaal vaag. U vermoedt, dat U misschien gratie hebt gekregen door Christiansen en dat Christiansen daarover ruzie met zijn staf heeft gehad en dat die dat bericht toen doorgezonden hebben, maar enfin, dat weten we niet. U gelooft ook ..... U weet ook niet de redenen, waarom .....

GETUIGE OVERWIJN: Jawel, Mijnheer de President, er is nog een schrijven van ir Wigersma, die in contact is geweest met Dr Putznach en Dr Möller [1]), die van nabij de procedure hebben kunnen volgen. Wij hebben behalve dit, wat ik U nu allemaal

---

[1]) Beide verbonden aan de Rechtsabteilung van de Wehrmachtbefehlshaber.

gezegd heb, ... zijn er nog andere mensen, die van deze zaak kennis hebben genomen en die veel meer van de finesses weten. En die weten, dat inderdaad die gratieverzoeken zijn getekend, maar dat Christiansen zich in een stadium bevond, waarin zijn prerogatieven hem stuk voor stuk werden afgenomen.

DE PRESIDENT: Ja, maar je hebt toch de mogelijkheid, nietwaar, ... Stel eens, dat vaststaat, dat die graties door Christiansen zijn verleend, dan is het ook nog mogelijk, dat hij die verleend heeft, niet uit menslievendheid, maar omdat hij een of andere andere reden daarvoor had. Dat hij misschien zelf een wenk had gekregen, dat hij die gratie moest verlenen om U en die collega's van U als ruilobject te gebruiken. Het is allemaal zo vaag.

GETUIGE OVERWIJN: Ja zeker, Mijnheer de President, dat is heel best mogelijk, want er is inderdaad naar Engeland geseind om ons te ruilen. Dat staat vast.

DE PRESIDENT: En hoe weet U, dat Bourwieg dat heeft belet, waar ontleent U dat aan?

GETUIGE OVERWIJN: Ir Wigersma en Starp [1]) hebben mij verteld, dat Bourwieg de man is geweest, die een spaak in het wiel stak. Omdat die er ontzettend veel meer van weten dan ik. Die hebben die geheime zender, dat overseinen, helemaal onder zich gehad en ze hebben met de staf van Christiansen gesproken ten tijde, dat wij ter dood veroordeeld waren.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Hebt U enig idee wat Christiansen bewogen heeft tot die gratie of niet?

GETUIGE OVERWIJN: Ja, ik heb enig idee: hij voelde er verduveld weinig voor om Nederlanders af te maken.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ja, maar dit was toch wat anders, ik bedoel: dit waren toch mensen, die van Duits standpunt uit de „Feind begünstigt hatten" en die door een normaal gerechtelijk vonnis ter dood waren veroordeeld. En ik bedoel, wanneer hij deze vonnissen bekrachtigd zou hebben, dan zou hij in ieder geval niets gedaan hebben, wat tegen het volkenrecht was.

GETUIGE OVERWIJN: Neen, neen, Mijnheer, dat ben ik met U eens, dat is ook zo, maar ik vermoed dat hij de een of andere reden heeft gehad.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Hij heeft genoeg vonnissen bekrachtigd van Hollanders, die door een vonnis, door een gerechtelijk vonnis, waren veroordeeld.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dat kon ook bezwaarlijk anders bij zulk een Gerichtsherr.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Maar is het de getuige misschien ook niet bekend, Mijnheer de President, dat er zelfs zaken zijn geweest, waarin de verdachte eerst tot vijf jaar werd veroordeeld, dat het vonnis dan niet bevestigd maar teruggezonden werd en dat de verdachte dan tot twaalf jaar werd veroordeeld, dat het vonnis wederom niet werd bevestigd en dat het weer teruggewezen werd naar een andere rechtbank en dat dan de verdachte eindelijk tot de doodstraf werd veroordeeld, wat dan wèl bevestigd werd! En dat men het gratieverzoek dan ook afwees? Daar zijn vele voorbeelden van in de stukken.

---

[1]) Getuige bedoelt mr J. E. van der Starp.

GETUIGE OVERWIJN: Dat is allemaal mogelijk; ik heb twee jaar gezeten, ik kon dat van dichtbij niet bekijken.

DE PRESIDENT: Nu, we zullen dit eens vragen aan de verdachte. Verdachte Christiansen, wilt U nog even hier komen? Hebt U er iets van verstaan, wat deze getuige gezegd heeft?

CHRISTIANSEN: Jawohl, ich habe einen grossen Teil davon verstanden.

DE PRESIDENT: Ja en wat zegt U ervan, herinnert U zich dit geval nog?

CHRISTIANSEN: Ich erinnere mich mehrerer Fälle, ich erinnere mich ungefähr drei solcher Fälle. Von solchen Leuten, nicht wahr, die nach Deutschland überführt worden sind und zwar nach diesem berüchtigten Nacht und Nebel Gesetz. Sie wurden hier zum Tode verurteilt von den Kriegsgerichten und dann wurde das Todesurteil nicht hier in Holland vollstreckt, sondern die wurden abtransportiert nach Deutschland und verschwanden. Das war ein sogenannter Nacht und Nebel.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Waren die Kriegsurteile dann von Ihnen bestätigt? Of niet?

CHRISTIANSEN: Jawohl, bis zum Anfang Juni 1944.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En die handelwijze was U bekend?

CHRISTIANSEN: Bitte?

TOLK: Diese Handlungsweise war Ihnen bekannt?

CHRISTIANSEN: Vom Nacht und Nebel Gesetz, das war uns bekannt, jawohl.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Dus die behoefde U niet meer te bestätigen?

TOLK: Also den brauchten Sie nicht mehr zu bestätigen?

CHRISTIANSEN: Jawohl. Das Todesurteil wurde bestätigt, nicht wahr, aber es wurde nicht ausgeführt, hier. Und da wurden dann die Leute vom Todesurteil nach Deutschland überführt, nicht wahr, und dann hörten wir nichts mehr davon. Wir haben sofort bei den ersten Urteilen, Herr Präsident, ... da ist mein Chefrichter sofort nach Berlin gefahren und hat versucht in tagenlangen Besprechungen, diese Verordnung wieder aufzuheben. Ich weiss es so gut als wenn es gestern gewesen wäre. Es ist ihm nicht gelungen, aber 1944 Anfang Juni ist die Gerichtsbarkeit von mir weggenommen worden. Ist dann abgeleitet worden an den Höheren SS- und Polizeiführer. Ich erinnere aber ein Paar Fälle, nicht wahr, nur so im grossen Rahmen, dass Leute, die auch unter dem Nacht und Nebel Gesetz nach Deutschland geschickt wurden, als solche, dass die durch meinen Dr Möller ..... — der hatte bei mir die Gnadenabteilung —, dass der zu mir gekommen ist, nicht wahr, und mir gesagt hat: „Wir können ja nichts daran machen, an diesem Nacht und Nebel Gesetz; wollen wir nicht versuchen, diese Leute so weit wie es geht unter unsere Fittiche zu nehmen, dass wir zum mindesten wissen, wo sie bleiben, für ihre Angehörigen". Dem habe ich natürlich zugestimmt.

Und wenn der Herr hier jetzt erzählt, nicht wahr, dass ich meine Hände über dieser Gruppe gehalten habe, als solcher, so sagt er formal richtig. Denn dieser Einfluss lief von mir, vom Dr Möller, über den Luftgaubefehlshaber in Amsterdam, General Siburg, der wieder Verbindung hatte in Deutschland mit den Bezirkskommandeuren,

als solchen. Die haben diese Leute betreut. Mehr kann ich nicht dazu aussagen. Einzelheiten weiss ich nicht.

DE PRESIDENT: Nu begrijp ik nog altijd dit niet: deze getuige heeft verklaard, dat hij ter dood veroordeeld was .....

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: En toen had hij al vier weken in een dodencel gezeten en hij zou de vijfde week doodgeschoten worden. Hij is die vijfde week niet doodgeschoten, maar naar Duitsland vervoerd, nadat hij op raad van een of andere klerk een gratieverzoek had gedaan. Nu schrijft hij dat natuurlijk toe — dat hij naar Duitsland is vervoerd en dat hij is blijven leven — dat schrijft hij daaraan toe, dat hij wellicht van U gratie heeft gekregen. Maar dat behoeft toch in verband met dat Nacht und Nebel Gesetz helemaal niet het geval te zijn. Het blijkt uit niets, ook niet uit de verklaring van deze getuige, dat het een soort grote welwillendheid van Uw kant is geweest, dat U deze man en al zijn lotgenoten gratie hebt verleend. Dat volgt daar niet uit.

CHRISTIANSEN: Das habe ich dem Herrn gar nicht .....

DE PRESIDENT: Neen, dat weet ik wel.

CHRISTIANSEN: Ich kann mich nur erinnern, dass solche Fälle da gewesen sind, dass diese Leute am Leben erhalten worden sind, in Deutschland, anstatt dass es sie jetzt überkommen hatte und sie irgendwo verschwanden. Das weiss ich.

DE PRESIDENT: En had U veel invloed op zulke gevallen?

CHRISTIANSEN: Ich habe nur den Einfluss darauf gehabt, nicht wahr, als mein Dr Möller, der die Gnadenabteilung bei mir hatte, dass er da einwirkt und sonst habe ich keine .....

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: En hoe kon hij einwirken, hoe kon hij dat?

CHRISTIANSEN: Herr Rat, wie die einzelne Sache gewesen ist, weiss ich nicht.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Mijnheer de President, mag ik de verdachte een paar vragen stellen?

DE PRESIDENT: Ja.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Generaal Christiansen weet, dat er in de stukken verklaringen liggen van Joden, die zijn opgepakt en die zich beroepen hebben op hun krijgsgevangenschap [1]).

TOLK: Sie wissen, dass in den Akten von Juden gesprochen wird, die aufgepackt worden sind und sich berufen haben auf ihre Kriegsgefangenschaft.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En toen generaal Christiansen hierover gevraagd werd, toen heeft die met een groot gebaar gezegd: Ja, wat er in Duitsland gebeurt in die kampen, waarop de Joden zich daar beroepen, dat valt nu eenmaal buiten mijn zeggingschap. Zodra het buiten Nederland is, kan ik er niets meer aan doen, dat kunt U niet op mijn rug schuiven.

TOLK: Sie haben darin gesagt .....

---

[1]) De officieren Frenkel en Teixeira de Mattos.

CHRISTIANSEN: Ich habe es verstanden. Das stimmt aber gar nicht. Nein, das stimmt ja gar nicht, nein! Ich habe immer wieder behauptet, nicht wahr, die Offiziere sind Soldaten, nicht wahr, ein Rassenunterschied als solcher kommt für uns gar nicht in Frage. Ich habe auch keinen Einfluss im Gefangenenlager.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Er zijn een stuk of wat Joodse reserveofficieren o.a. naar Theresienstadt gebracht, van daar uit weer verder en toen zijn ze later verdwenen, dat weet U.

TOLK: Einige Juden sind nach Theresienstadt gebracht worden und sind da verschwunden, das wissen Sie.

CHRISTIANSEN: Nein, das weiss ich nicht.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dat is U gezegd bij het vooronderzoek.

TOLK: Bei der Voruntersuchung ist es Ihnen gesagt worden.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Toen hebt U gezegd: „Dat is wel mogelijk, maar wat in Duitsland gebeurd is, viel allemaal buiten mijn rayon, dat viel buiten mijn jurisdictie; daar kon ik verder niets meer aan doen. Dat is buiten mijn schuld, omdat het in Duitsland is gebeurd."

CHRISTIANSEN: Das habe ich auch gesagt, das konnte ich auch nicht wissen, ich hatte in Deutschland keinen Einfluss, aber meine Einstellung, die ich eben zum Ausdruck gebracht habe, die ist richtig, absolut!

DE PRESIDENT: Maar er zijn ook Joden hier uit Nederland weggevoerd. Joodse officieren, die zich beriepen op hun officierschap, zijn weggevoerd naar Joodse kampen. Toen zijn daar energieke stappen gedaan door de commandant, die belast was met de afwikkeling van de Nederlandse weermachtbelangen, bij Uw staf en die heeft gezegd: „Maar dat gaat niet!" Toen heeft Uw staf gezegd: „Joden moeten als Joden behandeld worden." Niet U, maar Uw staf!

DE PROCUREUR-FISCAAL: Mijnheer de President, wat ik eigenlijk naar voren wilde brengen is dit: Als generaal Christiansen de Joodse krijgsgevangenen niet kan helpen en niet in staat is, hen in hun status van krijgsgevangenen terug te brengen, omdat ze reeds buiten zijn jurisdictie zitten in Duitsland, dan kan hij natuurlijk ook geen invloed uitoefenen op de laatste getuige, die daar reeds ter dood veroordeeld in Duitsland zit. Want waar die getuige zich toen bevond, valt buiten zijn rechtsgebied.

CHRISTIANSEN: Das ist richtig, aber das ist ein ganz anderer Weg, das ist ein Weg über Bekannte unter einander gewesen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: En als U er invloed op had kunnen uitoefenen, dat de SS deze mensen niet doodschoot, zoals de SS van plan was, als U daarop invloed hebt kunnen uitoefenen, zoals deze getuige beweert, dan is Uw schuld in de zaak van Putten mateloos. Want dan had U tot elke prijs moeten verhinderen, dat deze mensen helemaal naar Ladelund toe gebracht werden en daar eenvoudig crepeerden.

TOLK: Haben Sie es verstanden?

CHRISTIANSEN: Ja, ich kann den Gedanken ganz verstehen, nicht wahr, den Zusammenhang verstehe ich.

TOLK: Wenn Sie imstande gewesen sind, den Einfluss auszuüben auf das Los dieser Männer, sowie der Herr das hier angegeben hat, ...

CHRISTIANSEN: Jawohl.

TOLK: ... Dann ist Ihre Schuld in der Sache Putten masslos, weil Sie dann sicher hätten eingreifen sollen so wie Sie das bei ihm [1]) angeblich gemacht haben.

CHRISTIANSEN: Das liegt aber ganz anders. Ich bin ja gar nicht im Bilde gewesen, dass diese Leute nach Deutschland in ein Lager geschickt worden sind. Ich wusste gar nicht, dass ein Lager Neuengamme überhaupt bestand; das habe ich hier schon auch gesagt. Das habe ich in Deutschland erfahren, von Neuengamme, und zwar, weil mein Bruder anderthalb Jahre darin gesessen hat und weil das in der Zeitung stand, dieses Drama der Putten-Leute in Neuengamme. Da habe ich zum ersten Mal von Neuengamme gehört. Ich kenne das gar nicht, das Lager.

DE PRESIDENT: Nu eerst eens even deze getuige. Heeft één van de heren nog een vraag te doen aan de getuige Overwijn? Mijnheer de Verdediger, U hebt geen vraag aan de getuige Overwijn en de verdachte heeft ook geen vraag aan de getuige? U wenst deze getuige niets meer te vragen? Gaat U dan maar zitten. Ja, hebt U zelf nog iets te zeggen? Heeft één van de heren nog een vraag aan de verdachte over een of ander punt? Gaat U dan maar weer zitten.

RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ik wilde vragen, of hij deze instructie kent, dat is de instructie van Christiansen, die .....

CHRISTIANSEN: Jawohl, das ist die Dienstanweisung, die erste Anweisung, von meiner Tätigkeit hier als Befehlshaber [2]).

DE PRESIDENT: Mijnheer de Griffier, de „Erlass des Führers über Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden", van 18 Mei 1940, die is ook voorgelezen [3]).

DE PROCUREUR-FISCAAL: En misschien kan de raadsman van verdachte ook goedvinden, dat hier ook als voorgelezen zal worden beschouwd de verklaring van de kampcommandant Berg [4]), dat hem is medegedeeld, dat er Puttenaren op komst waren, die slechts enkele dagen in Amersfoort zouden worden ingesloten. Vindt U dat goed?

DE RAADSMAN: Jawel.

DE PRESIDENT: Waar kunnen we die vinden, Mijnheer de Griffier, weet U dat?

DE GRIFFIER: Die komt voor in productie 120, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Gaat U dan maar weer zitten. Ja, Mijnheer de Raadsman? Ik moet U nog iets vragen over die kwestie van de getuigen, die niet verschenen zijn. Ziet U van deze af?

DE RAADSMAN: Mijnheer de President, ik heb gisteravond al een telefoongesprek gehad met dr Vogler en die vertelde mij, dat hij zou komen. Hij had echter moeilijkheden, omdat het verlof uit Hannover moet komen. Het kan zijn, dat hij hier morgen

---

[1]) Bij ir Overwijn en de zijnen.
[2]) Hierachter afgedrukt als nr 2 van de bijlagen.
[3]) Hierachter afgedrukt als bijlage 1.
[4]) Hierachter afgedrukt als bijlage 6.

aanwezig is en ik zou het wel zeer op prijs stellen hem te horen, want hij was op de hoogte van de zaak Putten.

DE PRESIDENT: Ik was trouwens toch van plan deze zaak voor requisitoir en pleidooi tot morgenochtend uit te stellen. Er is geen bezwaar tegen hem, wanneer hij er eventueel is, dan te horen. Dan kunnen we deze zaak, deze bespreking, ook uitstellen tot morgenochtend. Waar we alleen nog over moeten spreken is, of de getuigen, die hier aanwezig zijn, moeten terugkomen of dat ze weg kunnen blijven. Mijnheer de Procureur-Fiscaal?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ik stel er helemaal geen prijs op deze getuigen verder nog te horen.

DE PRESIDENT: O. Vinden de heren het ook goed, dat de getuigen dan verder niet verschijnen? Mijnheer de Procureur-Fiscaal, we moeten rekening houden met de mogelijkheid, dat er nog iemand van die andere getuigen komt, misschien mijnheer Vogler en dan zou misschien ook de wenselijkheid bestaan, dat van deze getuigen ....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Mijnheer de President, laten we het zo doen: de getuigen zullen vannacht hier blijven en mochten ze naar aanleiding van de verklaring van nieuwe getuigen nodig zijn, dan laat ik ze uit de gevangenis hier komen; met uitzondering van Otten, over wie ik niet kan beschikken, maar wiens verklaring wel zo duidelijk is, dat hij wel weg kan blijven.

DE PRESIDENT: Maar de getuigen, die niet gedetineerd zijn, behoeven toch niet terug te komen, dunkt mij. Dus wie zijn dat? Natuurlijk de getuigen à décharge, de heren Groeninx van Zoelen en Overwijn, die behoeven morgen niet terug te komen en ook Otten niet. Maar wat zullen we dan doen, heren, vindt U goed, dat we de zaak uitstellen tot morgenochtend half tien? Dat lijkt me een mooi uur, half tien. Mijnheer de Verdediger, wilt U daarmee rekening houden?

DE RAADSMAN: Ja, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Verdachte Christiansen, de behandeling van de zaak wordt nu geschorst tot morgenochtend, voor het houden van het requisitoir van Mijnheer de Procureur-Fiscaal en tot het houden van het pleidooi van Uw raadsman. Mocht er eventueel nog een getuige komen, dan kan die morgenochtend ook gehoord worden. Dan wordt de zaak nu uitgesteld tot morgenochtend 9.30. — Mijnheer Roorda, ook Uw komst zal ik op prijs stellen. — Dus de getuigen die niet gedetineerd zijn, de getuigen Groeninx van Zoelen en Overwijn en Otten, behoeven niet terug te komen.

Dan wordt de zitting gesloten.

(Hamerslag).

VOORTZETTING VAN HET ONDERZOEK

DE PRESIDENT (Hamerslag): De zitting wordt heropend.

Mijnheer de Verdediger, verschillende getuigen, meestal Duitse, die gedagvaard zijn, zijn niet verschenen. Wordt daar van afgezien?

DE RAADSMAN: Ik heb overleg gepleegd met generaal Christiansen en die vindt goed, dat er van afgezien wordt.

DE PRESIDENT: Dus de heren vinden ook goed, dat er van afgezien wordt? Mijnheer de Procureur-Fiscaal, U vindt ook goed, dat wordt afgezien van het verhoor van die gedagvaarde getuigen, die niet verschenen zijn?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja zeker.

DE PRESIDENT: Daar wordt van afgezien. Laat de verdachte Christiansen nog even hier komen. Mijnheer de Tolk, als U ook even hierbij wilt zijn.

Hebt U nog het een of ander te zeggen naar aanleiding van één van de punten van de telastelegging?

TOLK: Haben Sie noch irgend etwas zu sagen in Bezug auf irgendwelchem Punkt?

CHRISTIANSEN: Ich habe verstanden. Ich habe nur zu sagen, dass mir aus den Aussagen der Zeugen ein Ding über Putten ..... ein Bild nicht klar geworden ist. Und ich bedauere, dass meine engsten Mitarbeiter, die den Befehl durchgearbeitet haben, dass ich die nicht an meiner Seite habe und zur Verfügung habe, um zu dem Befehl, zu dem klaren Befehl, Stellung nehmen zu können. Weiter habe ich nichts zu sagen.

DE PRESIDENT: Over welk Befehl gaat dat? Waar gaat dat over?

CHRISTIANSEN: Den Befehl über Putten.

DE PRESIDENT: Heeft één van de heren op het ogenblik nog wat te vragen aan de verdachte?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Misschien zoudt U Christiansen willen vragen hoe hij verklaart, dat in de avondmelding van de Wehrmachtbefehlshaber aan het OKW van 2 October 1944 van 's avonds half negen staat, dat de Puttense mannen „zur Zwangsarbeit nach Deutschland geführt sind" als „Sühnemassnahme".

TOLK: Wie erklären Sie es, dass in dem Bericht des Wehrmachtbefehlshabers in den Niederlanden vom 2.Oktober halb neun Uhr abends gestanden hat: „Bevölkerung Putten abgeführt nach Deutschland .....".

DE PROCUREUR-FISCAAL en DE PRESIDENT: „Zur Zwangsarbeit".

CHRISTIANSEN: Da habe ich schon — wenn ich nicht irre — meine Aussage gemacht vor dem Untersuchungsrichter und zwar in der Weise, dass diese Abendmeldungen zusammengestellt werden aus den ganzen Geschehnissen eines Tages, was in dem gesamten Raum geschieht. Da hinein kommt auch von Meldungen, die voraussichtlich oder gehört geschehen sollen [1]). Also, eine Vorausberichtigung was

---

[1]) Christiansen bedoelt: ook datgene wat zal geschieden, of waarvan verluidt, dat het zal geschieden.

eventuell kommen kann. Diese Abendmeldungen als solche, die werden mir als Befehlshaber nicht vorgelegt, sondern erst in der Woche in eine Sammelmappe geschlossen, so dass man eine Wochenübersicht hat. Aber die einzelnen Meldungen als solche, die werden einem direkt nicht vorgelegt. Ich glaube, die Herren Militärs können mir vielleicht so etwas bestätigen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar volgt daar niet uit, uit die avondmeldingen, dat in ieder geval de staf bekend was met het plan ze naar Duitsland te voeren?

CHRISTIANSEN: Ich habe es verstanden, Herr Rat.

Das ist ja so: dem Stab ist diese Meldung als solche nicht bekannt, sondern sie geht heraus aus einer Abteilung, aus der sogenannten Nachrichtenabteilung, Ic, — so dass sie nicht in dem gesamten Stab kursierte — direkt. Alle diese Meldungen, diese Nachrichten, laufen zusammen in der Nachrichtenabteilung.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Wat betreft die Abteilung, zijn die berichten .....

CHRISTIANSEN: Er bekommt sie von allen seinen verschiedenen Stellen im Lande; deshalb ist er gleichzeitig Abwehr.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar dit bericht moet hij toch van de staf hebben gekregen.....

CHRISTIANSEN: Muss er von dem Stab bekommen haben, oder von einer Aussenstelle, von der Polizei. Die kommen auch da hinein. Es sind ja bei diesen Meldungen sehr viele Meldungen, die direkt von der Polizei oder von der SD und von all diesen Stellen im Lande gekommen sind. Brauchen nicht nur militärische Stellen zu sein.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Tolk, wilt U even vragen: die avondmelding, dat was een melding van de staf, nietwaar? Wilt U dat dan....?

CHRISTIANSEN: Jawohl. Ich habe es verstanden.

DE PRESIDENT: Die was van de staf. Nu kan ik mij niet begrijpen dat, waar het om zo'n belangrijke maatregel gaat, wat er met die mensen gebeuren moet: of ze vrij in Duitsland te werk worden gesteld; of dat ze naar een kamp gaan — dat is toch zeer belangrijk, dat gaat toch niet van een ondergeschikte uit, daartoe moet toch op zijn minst iemand als Von Wühlisch het bevel hebben gegeven.

CHRISTIANSEN: Es ist ein grundsätzlicher Befehl, dass diese Abendmeldungen jeden Abend an die vorgesetzten Dienststellen herausgehen müssen. Es ist aber nicht gesagt, dass der Inhalt dieser Abendmeldungen, die auch ohne Unterschrift, nur mit dem Empfang der Unteroffiziere oder Feldwebel herausgehen, schon zur Tatsache geworden ist, sondern der kann und wird einen weiteren Verlauf in den nächsten Tagen finden. Es braucht nicht gleich eine Tatsache zu sein.

TOLK: Aber der Herr Präsident versteht nicht, dass diese so wichtige Nachricht irgendwie, von Von Wühlisch wenigstens, nicht gekannt gewesen ist.

CHRISTIANSEN: Nein, mir ist es nicht bekannt gewesen. Aber im Kriege ist jede Meldung ja sehr wichtig.

DE PRESIDENT: Wie was het hoofd van de Nachrichtenabteilung?

CHRISTIANSEN: Der Chef der Nachrichtenabteilung war Dr Vogler, Major Dr Vogler.

DE PRESIDENT: Hebben de heren nog meer vragen?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Het bevel van Putten was een militair bevel. De aangelegenheid van Putten was een militaire aangelegenheid.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Fullriede had de aangelegenheid uitgevoerd. Fullriede had juist tegen half negen telefonisch gemeld: „Befehl ausgeführt". En onmiddellijk daarop komt de Abendmeldung, dat de „Männer zur Zwangsarbeit nach Deutschland geführt sind". Ik trek daar geen andere conclusie uit dan dat het bevel was, zoals het uitgevoerd zou worden volgens die Abendmeldung.

CHRISTIANSEN: Ich kann da nichts sagen, da ich von dieser Sache nichts weiss und auch von einer Abführung nach Deutschland gar nichts gehört habe. Mehr kann ich nicht sagen. Ich kann meine Aussage, nach bestem Wissen.....

DE PROCUREUR-FISCAAL: En in ieder geval had Christiansen de taak gehad om, wanneer hij die Abendmeldung eenmaal in de week in zijn map had gevonden en hij had gezien, dat de mannen in strijd met zijn eigen bedoeling — zoals hij dan hier wil voorgeven — „zur Zwangsarbeit weggeführt" waren,..... dan had hij moeten ingrijpen.

TOLK: Sie hätten eingreifen.....

CHRISTIANSEN: Ich habe es verstanden. Ich kann gleich darauf antworten. Diese Meldungen als solche waren ja im Laufe der nächsten Tage überholt. Sie waren überholt, Herr Staatsanwalt, diese Abendmeldungen waren schon überholt und die tatsächlichen Begebenheiten waren schon weitergerollt. Mehr habe ich nicht zu sagen.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Maar U hebt zelfs geen bezwaar gemaakt, U hebt zelfs niet naar het lot van die mensen geïnformeerd.

CHRISTIANSEN: Nein.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Het liet U ijskoud of ze doodgingen of niet.

CHRISTIANSEN: Eiskalt, nein, aber ich habe nichts dagegen unternommen. Persönlich.....

TOLK: Sie haben sich auch nicht danach erkundigt, so sagt der Staatsanwalt.

CHRISTIANSEN: Nein, ich habe mich nicht danach erkundigt.

DE PRESIDENT: Het kon U niets schelen.

CHRISTIANSEN: Es war nicht möglich.....

DE PRESIDENT: Nu, gaat U maar weer zitten. Getuige Fullriede. (tot de tolk) Vraagt U eens aan deze getuige of hij nog wat wilde opmerken naar aanleiding van deze.....

TOLK: Haben Sie noch etwas zu bemerken?

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, ich habe noch etwas zu bemerken, was mir im Laufe dieser Untersuchung und Voruntersuchung aufgefallen ist. Es handelt sich doch bei der Voruntersuchung und bei der Untersuchung hier darum: wer ist der geistige Urheber des Befehls von Putten und was hat der Mann damit bezweckt? Das sollte doch festgestellt werden, oder.....? Ist das so?

DE PRESIDENT: Ja.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, die geistige Urheber dieses Befehls sind, meiner Ansicht nach, der General Von Wühlisch und der General Schöngarth. Die beiden Herren werden das besprochen haben, während General Christiansen sich nur als Unterschriftgeber betätigt hat. Und der Urheber ist letzten Endes, meiner Ansicht nach, der General Von Wühlisch. Das, was der General Schöngarth gedacht oder gesagt hat, das hat ja Rauter bloss in seiner Erinnerung[1]). Das, was der General Von Wühlisch gedacht und gesagt hat, das ist in der Voruntersuchung festgelegt, das steht in den Akten, das habe ich gehört. Und das ist, meiner Ansicht nach, hier noch nicht erwähnt worden.

Der General Von Wühlisch sagt folgendes — immer nach der Voruntersuchung — : Gewiss, der Befehl ist so richtig, wie er gegeben worden ist, so wie ich ihn angegeben habe, so bestätigt er ihn. Er sagt: Ja, die Leute, die Schuldigen sollten erschossen werden. Er sagt aber dazu, dass er gemeint hat, es solle vorher ein Standgericht stattfinden. Und dass keine Schuldigen da waren, weil ich keine haben wollte, obwohl ich sie massenartig hatte, — das ist eine Privatangelegenheit von mir. Er hat jedenfalls gedacht, es waren Schuldigen da. Dass sie nicht vorgefunden wurden, ist meine Sache, das hat mit der Sache an sich nichts zu tun. Dann sagte General Von Wühlisch weiter: Ja, er hat die Versendung dieser Leute nicht als Repressalie zuerst angesehen, sondern er hat es getan im Zuge einer Sicherung — den Ausdruck weiss ich nicht mehr genau, ich habe es vergessen; es steht in den Akten — im Zuge der Sicherheit oder der Aufrechterhaltung von Ruhe und Ordnung, da die Amerikaner und Engländer weiter aufrückten. Und da war dann, (nach Auffassung oder Aussage des Generals Von Wühlisch) die Gefahr, dass im Lande hinter der Front neue Aufstände aufkamen und zwar dass sich Aufstandsherde bildeten.

So sagt General Von Wühlisch. — Ob es so ist, weiss ich nicht, denn ich war nur kurze Zeit hier. — Und deswegen hätte er die Massnahme der Abführung der Männer befohlen. Das entspricht insofern den Tatsachen als tatsächlich nur die wehrfähigen Männer gefangengenommen wurden und nicht irgendwelche Leute, sondern nur die wehrfähigen Leute wurden gefangengenommen und abgeführt. Das ist nach dem Völkerrecht, nach meiner Auffassung und nach den Urteilen in Nürnberg denn auch zulässig. Wird denn auch überall geschehen, in der ganzen Welt, ob das nun in Afrika oder bei uns war, jetzt im Kriege, ob das Deutschland war oder, und so weiter. Denn die wehrfähigen Männer südöstlich Venlo — ja, Venlo war es — die sind von den Engländern nach Vught gebracht worden aus denselben Gründen. 16 % davon sind umgekommen. Also da lagen dieselben Gründe vor. Die sind ja auch allgemein anerkannt. Wenn es eben so ist, was Von Wühlisch sagt, hat er die wehrfähigen Leute abgeführt. Das konnte er. Ob nun die Tatsache so ist, kann ich nicht entscheiden. Das sagt er aus. Aber das sind, meiner Ansicht nach, dann doch die Absichten gewesen.

---

[1]) Van Schöngarth is er alleen het zeer korte verslag van zijn verhoor, afgenomen in Duitsland door de Netherlands War Crimes Commission op 6 Maart '46, terwijl hij tijdens zijn korte gevangenschap hier te lande, voordat hij opnieuw aan de Engelsen werd uitgeleverd ter terechtstelling, op het punt Putten niet nader is ingegaan. Die verklaring is afgedrukt als bijlage 5.

Auf der andern Seite waren die Leute von Putten nicht die harmlosen Bä-Lämmer, wie sie der Herr Staatsanwalt immer hinstellt, sondern das waren sehr sture Bauern. Und das hat auch meine Sympathie erregt, dass sie sture Bauern waren. Und die waren nicht von vorgestern.....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ze hebben in Duitsland geen moeite gehad om die stoere boeren kapot te krijgen.

GETUIGE FULLRIEDE: Bitte?

DE PROCUREUR-FISCAAL, DE PRESIDENT en RAADSHEER PROF. MR VAN ECK: Ze hebben in Duitsland niet veel moeite gehad om die boeren kapot te krijgen.

TOLK: Es hat in Deutschland nicht viel Mühe gekostet diese sturen Bauern zu vernichten, zu töten.

GETUIGE FULLRIEDE: O, in Deutschland nicht, ja. Das stand damals aber nicht fest, dass man das tun wollte, nicht? Sondern, diese Leute waren einmal da und die hatten vorher..... (geïnterrumpeerd) Insofern hat Von Wühlisch, nach meiner Auffassung, seine Auffassung auch zu vertreten, denn es war erst eine Kompanie bei Putten angeschossen worden, es waren vorher abends, bevor dieser Anschlag auf diese beiden Offiziere geschah, etwa 340 bis 400 Einwohner von Putten in einer Versammling, *illegalen* Versammlung, gewesen — das war bekannt. Ausserdem wurden am nächsten Morgen die beiden Offiziere erschossen. Es gehörten diese.....

DE PRESIDENT: Ja, nu weten wij er wel genoeg van. Zegt U maar, dat wij er nu wel genoeg van weten.

TOLK: Wir wissen jetzt genug davon.

GETUIGE FULLRIEDE: Danke.

DE PRESIDENT: Eén ding, getuige Fullriede.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja.

DE PRESIDENT: U haalt nu de Aussage, de verklaring van Von Wühlisch aan. Maar U weet ook, dat Von Wühlisch ook verklaard heeft, dat U aan het bevel niets verzacht hebt, maar dat U het bevel precies zo hebt uitgevoerd, als het U gegeven was?

GETUIGE FULLRIEDE: Davon weiss ich nichts.

DE PRESIDENT: Dat heeft Von Wühlisch ook bij het vooronderzoek verklaard. Zo betrouwbaar kan hij dus niet zijn.

GETUIGE FULLRIEDE: Wie meinen Sie?

DE PRESIDENT: Von Wühlisch heeft verklaard, dat U het bevel van Putten precies zo hebt uitgevoerd, als U het gekregen hebt.

GETUIGE FULLRIEDE: Das hat er aber nachher nicht mehr gesagt. Zuerst hat er das gesagt.

DE PRESIDENT: Dat heeft hij steeds bij de Untersuchungsrichter volgehouden. Hij weet niets van een „Ablösung" van U af. Dus zo betrouwbaar is hij dan toch niet.

GETUIGE FULLRIEDE: Ja, ich spreche hier nicht über meine Sache. Ich spreche nur, wie die Tatsachen damals lagen.

DE PRESIDENT: Ja, ik begrijp het. Nou goed. Dan weet ik het.

REQUISITOIR VAN DE PROCUREUR-FISCAAL

DE PRESIDENT: Het woord is aan de Procureur-Fiscaal.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren,

De bezettingstijd ligt nog vers in het Nederlandse geheugen. Er zijn in die periode veel wonden geslagen, die niet zo snel zullen helen.

Toen in de vroege morgen van de tiende Mei 1940 de Duitse troepen — ondanks de nog kort te voren gegeven verzekering van hun staatshoofd, dat onze Nederlandse neutraliteit zou worden geëerbiedigd — onze landsgrenzen hadden overschreden en toen vijf dagen later de in Nederland zelf opererende legeronderdelen de strijd tegen de overmachtige indringers moesten opgeven, toen begreep iedere rechtgeaarde Nederlander, dat er een donkere tijd was aangebroken, waarin men de onvrijheid en de druk zou voelen, die nu eenmaal het gevolg zijn van iedere bezetting.

Nauwelijks had men toen echter reeds het besef, dat de ons land binnengerukte bezetter een *meedogenloze* bezetter was, die zich met zijn handlangers ten doel had gesteld om — met verguizing van ons recht en onze rechtsinstellingen, ja, met verguizing van de meest fundamentele en elementaire rechten van de mens — de ziel uit ons volk te knijpen, teneinde het als een willoze materie dienstbaar te maken aan de belangen van het grote Derde Rijk.

Dat de bezetter ondanks het toepassen van de meest rigoureuze maatregelen dit doel niet heeft bereikt, is te danken aan de onvernietigbare geestkracht van ons volk, die ons gedurende de lange en bange vijf bezettingsjaren in staat heeft gesteld te blijven geloven aan en te werken voor een rechtvaardige overwinning op het Kwade, waaraan — zoals dat ook gedurende de oorlog door de Geallieerden al bij herhaling is bekend gemaakt — een rechtvaardige maar gestrenge berechting van de feitelijke bedrijvers van het Kwaad inhaerent is.

Zo staat dan thans voor U, Mijnheer de President, de General der Flieger, Friedrich Christiansen, als één der drie exponenten van de bezetting, immers als bevelhebber in Nederland van de Duitse weermacht, op de punt van welker bajonet het Nederlandse volk in bedwang is gehouden, teneinde datgene te dulden, wat men het in feite heeft aangedaan gedurende de bezetting.

Het is mij bekend, dat de boog bij vele Nederlanders zo strak gespannen is, dat zij zich hebben laten overmeesteren door de redenering: Welnu, wanneer dan vaststaat, dat deze man als bevelhebber van de weermacht en in zijn machtspositie als zodanig het mede mogelijk heeft gemaakt, dat op ongeoorloofde manier zo veel ellende over ons en ons volk is gebracht, waarom dan nog langer gepraat, waarom nog langer geprocedeerd en waarom niet terstond het recht aan deze medeschuldige voltrokken?

Mijnheer de President, het is misschien goed er nog eens op te wijzen, dat een dergelijke redenering — die vooral ingang pleegt te vinden bij hen, die als gevolg van het ondervonden leed tè subjectief zijn geworden — meer is ingegeven door hartstocht, waarvan wij ons hier ver hebben te houden, dan door de geest en de tradities van onze

rechtspleging, waarop wij terecht trots zijn en waarvan wij ons juist in die bezettingstijd zo verstoken voelden en die nu eenmaal eisen, dat van iedere verdachte nauwkeurig diens aandeel met betrekking tot het plegen van strafbare feiten worde afgemeten, zij het dan, dat — ook naar mijn gevoel — bij het bepalen van die strafmaat de omstandigheid, dat verdachte in de zo gewichtige functie van bevelhebber van de bezettingsmacht heeft meegewerkt aan het in stand houden van een bezetting, waarin — zoals hij móet hebben geweten — voortdurend het volkenrecht met voeten werd getreden, als belangrijke factor in aanmerking zal moeten worden genomen. Niet ten onrechte, Mijnheer de President, luidt het spreekwoord: Hoge bomen vangen veel wind.

Het onderzoek naar de feiten, aan het plegen waarvan verdachte rechtstreeks deel heeft gehad, is zeer bemoeilijkt door een tweetal omstandigheden. De eerste daarvan is, dat ik niet tot mijn beschikking heb gehad correspondentie van verdachte zelf of het archief van zijn staf. Kon in de zaak tegen Rauter het bewijs voor een belangrijk deel opgebouwd worden aan de hand van documenten, die van hem zelf waren uitgegaan, in de zaak tegen Christiansen was ik in hoofdzaak aangewezen op verklaringen van getuigen. En waar Christiansen zich als bevelhebber van de bezettingsmacht op een zo hoog voetstuk placht te plaatsen, dat hij vrijwel voor geen enkele Nederlander bereikbaar was, was het onderzoek dus in hoofdzaak aangewezen op Duitse getuigen. En daarin, Mijnheer de President, was de tweede moeilijkheid gelegen. Want het merendeel van de Duitse getuigen bevindt zich in Duitsland, van waaruit de uitlevering van getuigen naar Nederland uitermate stroef is gelopen. Ondanks herhaalde pogingen hebben wij slechts de hand kunnen leggen op generaal Von Wühlisch, die zich na enige tijd, onder de druk van de vragen, langzamerhand van de plaats van getuige naar de plaats van verdachte van oorlogsmisdaden — in het bijzonder met betrekking tot de razzia en de havenvernielingen in Rotterdam — teruggedrongen voelde en die tenslotte in wroeging en ter ontkoming aan de schande om als oorlogsmisdadiger terecht te moeten staan, de hand aan zich zelf heeft geslagen.

Aan deze omstandigheden is te wijten, dat aan Christiansen slechts een drietal feiten is ten laste gelegd, waaraan hij — naar mijn gevoelen — dan rechtstreeks debet is.

Feiten, Mijnheer de President, die overigens op zich zelf reeds ernstig genoeg zijn. Er zitten in de stukken nog wel enkele aanwijzingen, dat Christiansen ook nog andere feiten zou hebben gepleegd, bewijs daarvan is echter niet naar voren gekomen.

En overigens dient hierbij niet uit het oog verloren te worden, Mijnheer de President, dat niet alle door deze verdachte gedurende de bezetting getroffen maatregelen, waardoor voor het Nederlandse volk de druk van de bezetting voelbaar werd, strafbare feiten opleveren. Ik zei reeds: iedere bezetting zal wel een druk op het bezette volk uitoefenen. De vraag, die ons hier op het ogenblik slechts bezighoudt is deze: of er een *ontoelaatbare* druk is uitgeoefend, of de maatregelen in strijd waren met de wetten en gebruiken van de oorlog of de menselijkheid.

Zo zijn er bijvoorbeeld verschillende door Duitse krijgsraden uitgesproken en door Christiansen bekrachtigde en bekendgemaakte doodvonnissen, die — althans

formeel — binnen de grenzen van de toelaatbaarheid vallen. Slechts ten aanzien van één niet ten laste gelegde en door deze verdachte uitgevoerde maatregel heb ik getwijfeld, of die wel door de volkenrechtelijke beugel kon en dat is, Mijnheer de President, de terugvoering van onze beroepsofficieren in krijgsgevangenschap op 15 Mei 1942. Immers werden deze officieren — na oproeping ter voldoening aan hun meldingsplicht, waarbij toen op bedriegelijke wijze het tijdstip van de terugkerende treinen bekend werd gemaakt — wederom krijgsgevangen gemaakt, *omdat* — zoals het enkele dagen later door Christiansen is gepubliceerd — *omdat* een aantal officieren had deelgenomen aan vijandige handelingen tegenover Duitsland en zich de „grosszügige Handlungsweise" van de Führer, namelijk het loslaten van onze militairen uit de feitelijke krijgsgevangenschap in Mei 1940, niet waardig had getoond.

Uit deze motivering zou men immers kunnen lezen, Mijnheer de President, dat het terugvoeren in krijgsgevangenschap is geschied bij wege van represaille, terwijl het treffen van represailles tegen krijgsgevangenen bij art. 2 van het Geneefse Krijgsgevangenenverdrag van 1929 uitdrukkelijk is verboden. Maar, omdat het aan de ene kant twijfelachtig is te noemen, of de in Mei 1940 uit feitelijke gevangenschap losgelaten militairen nog wel krijgsgevangenen wáren in de zin van het Krijgsgevangenenverdrag (een vraag, die ondertussen bevestigend wordt beantwoord, bij ons o.a. door Prof. Verzijl en ook door een Franse schrijver, die ik in mijn notities hier heb genoteerd [1])) en omdat anderzijds de bekendgemaakte motivering niet noodgedwongen behoeft te leiden tot de lezing, dat aan de beroepsofficieren een leed wordt toegebracht ter zake van daden van enkelen hunner, maar die argumentatie ook kan worden begrepen als een redengevende overweging voor de beslissing, waarom Duitsland ter wille van eigen beveiliging het nodig heeft geoordeeld de beroepsofficieren terug te voeren in krijgsgevangenschap, heb ik er tenslotte van afgezien dit punt aan verdachte ten laste te leggen, ook al vind ik het bedrog om de officieren, onder het voorwendsel van voldoening aan hun periodieke meldingsplicht, op te roepen en daarbij de teruglopende treinen bekend te maken — hoewel als zodanig niet met het oorlogsrecht strijdig — uitermate onbehoorlijk.

Alvorens dan tot een bespreking van de *wel* ten laste gelegde feiten te kunnen overgaan, zal ik in het kort moeten uitweiden over de positie van Christiansen tegenover de andere bezettingsorganen.

Anders dan b.v. in België en Frankrijk, waar het gehele bezettingsapparaat ressorteerde onder de militaire bevelhebber, is er in Nederland een tweehoofdig — eigenlijk, gezien de macht, die Rauter zich verworven heeft, een driehoofdig — bezettingsbestuur ingesteld. Tengevolge van het „Erlass des Führers über Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden" van 18 Mei 1940, was de rijkscommissaris „Wahrer der Reichsinteressen" en oefende de rijkscommissaris „im zivilen Bereich

---

[1]) *Charrière et Duguet:* Prisonniers de Guerre, déportés et travailleurs en Allemagne, 1946, p. 22 (noot van de procureur-fiscaal).

die oberste Regierungsgewalt" uit [1]). De Wehrmachtbefehlshaber oefende „die militärischen Hoheitsrechte" uit, terwijl verder daarbij is bepaald:

„seine Forderungen werden im zivilen Bereich vom Reichskommissar durchgesetzt. Er hat das Recht, die Massnahmen anzuordnen, die zur Durchführung seines militärischen Auftrages und zur militärischen Sicherung notwendig sind[2]). Die deutschen Polizeiorgane stehen dem deutschen Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden zur Verfügung, soweit es die militärischen Bedürfnisse erfordern und die Aufgaben des Reichskommissars es zulassen" [3]).

Bij bevel van de Führer van 20 Mei 1940 [4]), waarbij nadrukkelijk wordt bepaald, dat de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden rechtstreeks onder Hitler staat en van Hitler bevelen krijgt „durch das Oberkommando der Wehrmacht", wordt dan de taak van de Wehrmachtbefehlshaber enigszins nauwkeuriger omschreven. Deze taak is in het kort — zoals Christiansen dat zelf heeft uitgedrukt — die van een garnizoenscommandant in het groot. Hij is territoriaal bevelhebber. Hij zorgt voor de veiligheid in het land en keert verrassende, van buiten komende aanvallen; wanneer het regelmatige gevechtsterrein over Nederland rolt, is dat gebied aan zijn jurisdictie onttrokken en staat dan onder de bevelen van de opererende commandanten. Ook in dit bevel wordt weer gesproken van deze „Forderungen der Wehrmacht, die im zivilen Bereich durchzusetzen sind" door de rijkscommissaris en die dan ook tot de rijkscommissaris moeten worden gericht [5]).

De kennis van deze verhoudingen, Mijnheer de President, is m.i. onontbeerlijk voor de juiste beoordeling van het in de eerste plaats ten laste gelegde punt: het doen doodschieten van vijf gijzelaars in Goirle.

Het is niet mijn bedoeling het Hof te vermoeien met langdurige uiteenzettingen omtrent de vraag, of en in hoeverre het nemen van gijzelaars al dan niet toelaatbaar is te achten en zo ja, welke maatregelen men zo al tegen deze eenmaal genomen gijzelaars mag toepassen.

Ik moge wat het eerste punt betreft — de vraag van de geoorloofdheid van het nemen van de gijzelaars — volstaan met op te merken, dat het merendeel van de volkenrechtelijke auteurs het nemen van gijzelaars niet strijdig acht met de wetten en gebruiken van de oorlog. Zo is in een ontwerp-regeling van het Rode Kruis in zijn zitting te Tokio van 1934 omtrent de rechtstoestand van de civiele geïnterneerden uitgesproken, dat het enkele nemen van gijzelaars onder bepaalde exceptionele omstandigheden niet volstrekt onrechtmatig is te achten. Nochtans is het de vraag, of het nemen van gijzelaars op een zó grote schaal als in 1941 en 1942 hier te lande is gebeurd en met een zó vage doelstelling — ik verwijs U naar de bekendmaking van Christiansen van April 1942, die zich bij de stukken bevindt — of dat nog kan worden

---

[1]) Zie verordening 1 in het Verordeningenblad van 1940, vgl. bijlage 1.
[2]) Art. 2.
[3]) Art. 3.
[4]) Zie hierachter als nr 2 van de bijlagen.
[5]) Art. 5.

geaccepteerd. Prof. Verzijl in zijn bijdrage in het boekje „Bouwstoffen tot de oplossing van na-oorlogse vraagstukken" beantwoordt deze vraag ontkennend en meent, dat de zoëven vermelde omstandigheden wel duidelijk de gewetenloosheid van de Duitse leiders en de onrechtvaardigheid van hun zaak bewijzen.

Hoe dit ook zij, Mijnheer de President, als men aanneemt, dat een oorlogvoerende gijzelaars mag nemen, is daarmee nog geenszins beslist over de vraag of hij nu deze gijzelaars ook mag dóden. Het is, dunkt mij, meer de overweging van de protserige Duitser, die bang is een figuur te slaan, dan het bezonken oordeel van de geleerde, wanneer Kohler in zijn „Grundlagen des Völkerrechts" (1918) schrijft:

> „Die Drohung (namelijk met het doden van gijzelaars) ist in solchem Falle berechtigt, sie muss aber auch nötigenfalls vollzogen werden; würde man sie nicht zur Ausführung bringen, so bliebe sie ein leerer Schein und eine unwirksame, ja lächerliche Komödie!"

Het schijnt in de grijze oudheid niet ongebruikelijk te zijn geweest, dat gijzelaars, welke werden gegeven — gegèven, Mijnheer de President, ter waarborging van de nakoming van verdragsverplichtingen — werden gedood. Maar ook in de oudheid waren er al schrijvers, die zich tegen deze wreedheden verzetten. Een overtuigd tegenstander hiervan is onder meer ook Hugo de Groot. Nadat het instituut van de gijzeling sedert 1748 geheel was verdwenen, duikt het weer op in de Napoleontische oorlogen, toen men de gijzelaars echter hoogstens deporteerde naar Frankrijk. In 1870—'71 maken de Duitsers voor het eerst gebruik van gijzelaars om deze te plaatsen op treinen of bruggen, waarop zij aanslagen van franc-tireurs verwachten. In de Boerenoorlog hebben de Britten — zij het ook slechts gedurende korte tijd — een soortgelijk gebruik van gijzelaars gemaakt. Deze handelwijze wordt vrijwel algemeen verworpen, omdat het nimmer bij voorbaat is te zeggen, vooral niet in de moderne oorlogvoering met zijn commando-raids en parachutisten, dat een aanslag niet door regelmatige legertroepen wordt uitgevoerd. Het systeem echter van het rechtstreeks ter dood doen brengen van speciaal daartoe van te voren opgepakte personen wegens aanslagen van niet-militairen tegen leger-onderdelen van de bezetter is — voorzover ik het heb kunnen nagaan — „made in Germany" en ook alleen maar door Duitsland toegepast. Het is wel een van de voornaamste factoren,waardoor Duitsland zich in de eerste wereldoorlog — waarin het voor het eerst naar deze praktijken greep — zo gehaat gemaakt heeft. Vele schrijvers hebben daarna dit Duitse optreden veroordeeld. Ik noem U van deze schrijvers slechts Garner, Hall en Rolin, waarvan ik een uittreksel aan het Hof zal overleggen. In de reeds eerder ter sprake gebrachte ontwerpregeling van het Rode Kruis in de zitting te Tokio van 1934 is met zoveel woorden bepaald:

> „Au cas où, à titre exceptionnel, il parait indispensable à l'Etat occupant de prendre des otages, ceux-ci devront toujours être traités avec humanité; ils ne devront sous aucun prétexte être mis à mort ou soumis à des châtiments corporels".

Vrijwel alleen Duitse schrijvers zijn het, waarin wij onvoorwaardelijke verdedigers vinden van deze wreedheden, zij het, dat bij een objectieve beschouwing zelfs Kunz [1]) in 1935 moet toegeven:

„Bestritten ist, ob es ein Recht der Tötung des Geisels gebe. . . . ."

Ik vermeld U dit alles, Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, om U aan te tonen, dat er bij het uitbreken van de laatste oorlog geenszins een gevestigd gebruik bestond, dat een bezetter zonder meer het recht verleende om over te gaan tot het doden van gijzelaars. Uit de diverse gezaghebbende stemmen, die zich tegen de alleen maar door Duitsland gebezigde maatregel hebben verheven, zou men — onder een verdere verwijzing naar de artikelen 46 en 50 van het Landoorlogreglement en de in de considerans van dat Reglement aangehaalde „beginselen van volkenrecht, zoals die voortvloeien uit de tussen beschaafde volken gevestigde gebruiken, de wetten der menselijkheid en de eisen van het openbare rechtsbewustzijn" — reeds veilig tot het tegendeel kunnen concluderen. En — last not least — is dan ook in het Handvest, behorende bij de Overeenkomst van Londen van 8 Augustus 1945, dat ook op ons recht van toepassing is — voorzover betreft het hier van belang zijnde artikel 6*b* — bepaaldelijk het doden van gijzelaars tot een oorlogsmisdrijf gestempeld.

Hoe klemmend deze argumenten *mij* ook willen voorkomen, de verdediging zal zich misschien niet zo gemakkelijk gewonnen geven, Mijnheer de President. Ik vermoed zo, dat de verdediging zich zal beroepen op het vonnis van het Amerikaanse Militaire Tribunaal in Neurenberg in de zaak tegen List c.s., dat op gronden, die ik nu niet allemaal voor mijn rekening zou willen nemen, heeft beslist, dat gijzelaars onder een aantal voorwaarden en „as a last resort" neergeschoten mogen worden.

Ik zal derhalve nader hebben aan te tonen, waarom naar mijn oordeel het ter dood brengen van de vijf gijzelaars in Goirle bepaaldelijk in strijd was met de wetten en gebruiken van de oorlog.

Wanneer men dan al het neerschieten van gijzelaars als zodanig niet reeds als strijdig met de oorlogsgebruiken wil achten, dan zal men dit — zoals Spaight al schreef in 1911 [2]), zoals dat vonnis ook doet en zoals bij ons Van Nispen tot Sevenaer het nog eens heeft betoogd — dan zal men deze daad moeten zien als een daad van represaille. Namelijk als een antwoord op de schending van de wetten en gebruiken van de oorlog met een daad, die als zodanig een dergelijke schending aan eigen zijde zou opleveren. Nu is het een overeenkomstige mening van vele auteurs en ook gevestigde jurisprudentie — wat het laatste betreft mag ik het Hof verwijzen naar 's Hofs eigen beslissing in de zaak tegen Fullriede, verder naar de beslissing van het Bijzondere Hof in Den Haag in de zaak tegen Rauter en naar de beslissingen van het Neurenbergse Tribunaal in de zaak tegen List [3]) en inzake Ohlendorf [4]) — dat het een vaste regel

---

[1]) J. L. Kunz: Kriegsrecht und Neutralitätsrecht. 1935. (noot van de procureur-fiscaal).
[2]) Spaight: War Rights on Land. 1911. (noot van de procureur-fiscaal).
[3]) Dit is „Case 7" voor het Amerikaanse Tribunaal te Neurenberg, zie blz. 145 noot 1.
[4]) Dit is „Case 9" voor het Amerikaanse Tribunaal te Neurenberg.

van internationaal gewoonterecht is, dat represaille-maatregelen alleen dàn straffeloos kunnen worden genomen, wanneer ze onder meer gebezigd zijn als uiterste middel ter bescherming van de veiligheid van de bezetter en derhalve slechts toepassing kunnen vinden, wanneer de daders van feiten, die tot represaille aanleiding kunnen geven, niet kunnen worden opgespoord en gestraft[1]). Aan deze eis is in het onderhavige geval naar mijn mening bepaaldelijk niet voldaan. De feiten zijn hier ter terechtzitting al voldoende komen vast te staan:

Op 7 Augustus 1942 is er door een toenmaals onbekende of door onbekenden een explosieve lading aangebracht boven het viaduct van de spoorweg te Rotterdam. Enkele minuten voordat een Duitse troepentrein, die per ongeluk iets te laat was, passeert, komt die lading bij controle van de rails door een spoorwegarbeider tot ontploffing. Dit wordt doorgegeven naar Duitsland, onder meer door Christiansen aan het OKW, terwijl Christiansen van te voren op last van het OKW de gijzelaars had doen vastzetten. Het OKW (het Oberkommando der Wehrmacht) beveelt Christiansen terstond telegrafisch om thans gijzelaars aan te pakken. Ingevolge zijn instructie moet Christiansen daartoe een vordering richten tot de rijkscommissaris. Immers de gijzelaars werden niet door de weermacht vastgehouden en dus lag de uitvoering van het aan Christiansen gegeven bevel ten dele „im zivilen Bereich" en moest deze dus op zijn vordering door de rijkscommissaris worden „durchgesetzt". Op 8 Augustus al, dus de dag volgende op de aanslag, is er de beruchte vergadering in Den Haag, waar Christiansen zijn vordering tot de rijkscommissaris richt, zonder dat er toen — toen men toch eigenlijk tot het nemen van beslissingen overging — reeds enig behoorlijk onderzoek naar de daders was gedaan. Christiansen verschijnt daar geenszins als een boodschapper of een „Briefträger", zoals hij zichzelf heeft genoemd, als iemand die een boodschap van het Oberkommando der Wehrmacht aan de rijkscommissaris overbrengt, géénszins, Mijnheer de President!

Het Oberkommando der Wehrmacht toch heeft geen enkele bevoegdheid tot het geven van bevelen aan de rijkscommissaris. Christiansen daarentegen bezit wèl het recht om vorderingen tot de rijkscommissaris te richten. Het is daarom ook onjuist om — zoals Rauter dat bij het vooronderzoek een moment heeft willen voorstellen — te veronderstellen, dat het Oberkommando der Wehrmacht (dat al verschillende malen bevelen tot het executeren van gijzelaars aan de daartoe wel rechtstreeks competente militaire gouverneurs in België en Frankrijk had gegeven) ditmaal min of meer uit de macht der gewoonte en abusievelijk in dit geval het bevel zou hebben gegeven aan de daartoe niet bevoegde Wehrmachtbefehlshaber in Nederland.

Neen, Mijnheer de President, eenmaal vooropgesteld, dat hier uit hoofde van „militärische Bedürfnisse" werd gehandeld, was de Wehrmachtbefehlshaber een on-

---

[1]) Grote gedeelten van het vonnis van het Amerikaanse Militaire Tribunaal te Neurenberg tegen de generaals List c.s. over hun beleid in de Balkanlanden, met name het standpunt t.a.v. de rechtmatigheid van het nemen en doden van gijzelaars en/of „reprisal prisoners" zijn deels geciteerd, deels samengevat op blz. 60—66 van deel VIII van de „Law Reports of Trials of War Criminals, selected and prepared by the United Nations War Crimes Commission". Zie ook blz. 184 noot 1.

misbaar orgaan om tot uitvoering te komen; wat natuurlijk het OKW zeer wel bekend is geweest en wat dan ook juist de *reden* is geweest, dat de last tot het aanpakken van gijzelaars aan Christiansen werd gegeven en niet aan de rijkscommissaris.

In wezen is dus de door Christiansen tot de rijkscommissaris gerichte vordering m.i. niet anders dan een bevel om tot executie te doen overgaan. En evenmin als vrijuit gaat de commandant van een executie-peloton — die overeenkomstig zijn opdracht het uiteindelijke bevel geeft tot schieten bij een executie, die naar hij weet onwettig is —, evenmin als een zodanige commandant boodschapper of „Briefträger" van het bevel kan worden genoemd, evenmin gaat Christiansen vrijuit voor zijn „Forderung" of kan hij boodschapper of „Briefträger" in het onderhavige geval worden genoemd.

Christiansen verschijnt derhalve in de Haagse vergadering als een der hoogste bezettingsautoriteiten, die met het aan zijn functie verbonden gezag een van het OKW afkomstig bevel in een zuiver militaire aangelegenheid — immers een troepentrein was in gevaar gebracht — doet effectueren. Hij vordert, dringt er op aan en staat er op — zoals hij het zelf uitdrukt —, dat het bevel wordt nageleefd. Rauter is in de vergadering aanwezig; zoals Christiansen denkt: uitsluitend als vertegenwoordiger van de Duitse politieorganen, die de Wehrmachtbefehlshaber in militaire behoeften ter beschikking staan en die straks ook het bevel zullen moeten uitvoeren.

Op dezelfde dag — dus nog op 8 Augustus, dus één dag nadat de aanslag is gepleegd — wordt dan tot het executeren van gijzelaars besloten. Na enig debat, waarbij volgens Rauter Christiansen oorspronkelijk de executie van twintig gijzelaars zou hebben gevorderd, 20 à 30, wordt dan het aantal op vijf bepaald. Ondertussen is Schreieder door middel van de bekende Van der Waals naar de daders aan het neuzen gegaan. Zij krijgen contact met daderskringen en dat wordt ter kennis gebracht van Rauter. Rauter gaat op 12 Augustus — de gijzelaars zouden worden doodgeschoten, wanneer niet op 14 Augustus middernacht de daders zich zouden hebben gemeld — op bezoek naar Christiansen naar aanleiding van een meningsverschil over zijn zeggenschap in gijzelaarszaken, welk meningsverschil gerezen was op die vergadering van 8 Augustus. Bij dat bezoek deelt Rauter aan Christiansen mee, dat men het spoor van de daders in handen heeft. Dit is voor Christiansen geenszins aanleiding om nu van de rijkscommissaris te vorderen, dat niet tot de executie zal worden overgegaan, zelfs niet, om zich daarover met het OKW in verbinding te stellen.

Het was ondertussen Vrijdag 14 Augustus. De volgende dag zullen de executies plaats vinden. Dit wordt Schreieder te machtig, die volmaakt onprotocollair — hij staat in rang zeer ver beneden Rauter — Rauter opbelt met de mededeling, dat de daders binnen afzienbare tijd wel zouden kunnen worden gepakt. Rauter antwoordt hem: „Als gij geen namen kunt zeggen, gaat de executie door. En bovendien, als gij al de daders zoudt pakken, dan nóg zouden die niet gepakt zijn met medewerking van het Nederlandse volk, zoals dat nu eenmaal in de bekendmaking is geëist en dus gaat de executie door."

Nochtans belt Rauter Christiansen die avond op. Ik vermoed niet omdat Rauter's

geweten zich bezwaard voelde! Maar Rauter wist wel, dat hij in deze zaak een min of meer ondergeschikte taak uitvoerde en dat Christiansen de beslissende stem in deze weermachtsaangelegenheid had en, zoals Rauter dit bij het vooronderzoek heeft uitgedrukt, „die treibende Komponente" was. Op de mededeling van Rauter omtrent de mogelijkheid van de aanstaande arrestatie van de daders, antwoordt Christiansen, dat de daders vóór middernacht gevonden moesten zijn; dat men zich reeds door de gedane bekendmakingen te veel blootgegeven had en dat, als vóór middernacht de daders niet gevonden waren, de executies zouden doorgaan overeenkomstig de beslissing der vergadering van 8 Augustus, waaraan hij vastzat.

Dus, Mijnheer de President, wederom geen opschorting van die executies, wederom geen contact opgenomen met het OKW. Liever vijf onschuldige mensenlevens opgeofferd dan terugkomen op een beslissing, genomen voordat er nog enig onderzoek was gedaan. Of omgezet in andere woorden: Liever moorden dan tegenover het Nederlandse volk ook maar één moment de indruk te wekken, dat men wel eens lankmoedig zou kunnen zijn geweest.

Korte tijd later werden de daders van de aanslag opgespoord en natuurlijk eveneens geëxecuteerd.

Ondertussen was te Goirle al het bloed gevloeid van enkelen van de besten van ons volk:

mr ROBERT BAELDE, CHRISTOFFEL BENNEKERS, mr OTTO ERNST GELDER graaf VAN LIMBURG STIRUM, WILLEM RUYS, ALEXANDER baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE.

Zij stierven als helden. Vier hunner zijn het executie-peloton ongeblinddoekt tegemoetgetreden. Hun laatste woorden waren, zoals door ooggetuigen is gerapporteerd: „Leve de Koningin, leve Oranje!" Hun enige misdaad was, dat zij onschuldig waren, dat zij prominent waren of dat zij in betrekking stonden, of tenminste geacht werden te staan, tot H.M. de Koningin, die persoonlijk getroffen moest worden, omdat zij kort te voren „een Hetzrede voor Radio Oranje had gehouden", zoals de Duitsers een ons door de Koningin via de radio toegesproken bemoediging beliefden te noemen. Schimmelpenninck van der Oye werd speciaal om laatst vermelde reden — nota bene nog abusievelijk — een dag te voren gearresteerd.

En wat is hierop de verdediging van de verdachte, Mijnheer de President? Voor zover ik dat bij het vooronderzoek heb kunnen beluisteren, zegt de verdachte: „Ik voerde een mij gegeven bevel uit en als ik het niet had uitgevoerd, dan was ik misschien zelf doodgeschoten."

Ik behoef daarbij niet lang stil te staan. Wat betreft de „plea of superior order": verdachte had de uitvoering van het bevel kunnen voorkomen door het OKW op de hoogte te stellen van de stand van het onderzoek naar de daders. En als het bevel al mocht hebben betekend, dat gijzelaars zonder enig onderzoek naar de daders moesten worden doodgeschoten, dan antwoord ik hem, dat het hem onder geen enkele omstandigheid geoorloofd is, een misdadig bevel uit te voeren. Niet alleen is hem dat in zijn eigen recht — hij weet dat zeer goed, Mijnheer de President: art. 47 van het

Duitse Wetboek van Militair Strafrecht — verboden, maar bovendien legt het volkenrecht hem, als hoogste militaire bezettingsautoriteit, de speciale rechtsplicht op om te waken voor de vrijheid, de gezinsrechten en het leven van de inwoners van het bezette gebied. Op laatstgemelde grond stond het hem niet vrij zijn eigen leven hoger aan te slaan dan de levens van onschuldige burgers, die hier op het spel stonden en met welker bescherming juist *hij* belast was. De laatstvermelde overweging staat derhalve tevens het beroep op overmacht in de weg. Het is trouwens ook de vraag, Mijnheer de President, òf verdachte wel is gedrongen tot het plegen van zijn daad. Want, hoezeer verdachte nu ook beweerde, dat hij bij de ontvangst van dat bevel tegen zijn adjudant heeft gezegd, dat „jetzt die Mordsschweinerei da war" en hoezeer hij nu ook tegen de uitvoering van dat bevel zou hebben geprotesteerd bij Keitel en Goering en nog anderen en hoezeer de verdachte bij het vooronderzoek ook heeft toegegeven, dat een bevel als het onderwerpelijke onmenselijk is en naar zijn eigen gevoelen ook strijdig met de oorlogsgebruiken en het recht in het algemeen — al welke dingen intussen wel duidelijk blijk geven van zijn opzet tot het plegen van een oorlogsmisdrijf — ondanks dit alles heeft verdachte zich met de uitvoering van de maatregel verzoend. Dat blijkt al uit de omstandigheid, dat hij het OKW nimmer van de stand van het onderzoek tegen de daders op de hoogte heeft gesteld.

Doch er is meer, Mijnheer de President. Op een desbetreffende vraag van de raadsheer-commissaris antwoordde de verdachte — ik haal het nu letterlijk aan —: „Maar toch, wanneer ik in dezelfde positie kwam als waarin ik toen stond, ik zou gehandeld hebben als toen, oorlog is oorlog en in de oorlog kan men in zulke gevallen niet neen zeggen."

Overigens meen ik het door de verdachte gedane beroep op overmacht niet als serieus gemeend te moeten beschouwen. Hij zat hier als beschermeling en gunsteling van de grote Goering en voordat hij wegens dienstweigering zou zijn gefusilleerd, was er nog wel enig water door de Rijn gestroomd!

Als inleiding van het in de tweede plaats ten laste gelegde feit moge ik U voor een kort ogenblik terugvoeren naar de zoëven vermelde, op 8 Augustus in Den Haag gehouden vergadering, waar verdachte en Rauter met elkander een meningsverschil kregen omtrent Rauters zeggingschap in zaken van gijzelaars. Rauter meende, dat zijn instemming met het executeren van gijzelaars, die, naar zijn mening, onder hem ressorteerden, nodig was. Christiansen meende, dat Rauter in dezen niets te beweren had en slechts de uitvoerende taak van de rijkscommissaris had. De heren hebben het toen niet bij dat meningsverschil laten zitten. Rauter heeft zich gewend tot Himmler, Christiansen heeft zich gewend tot Keitel. Himmler heeft zich met Keitel verstaan. Er is bericht naar beneden gezonden en enige dagen later kreeg Rauter van Himmler bericht, dat hij zich maar eens bij Christiansen moest vervoegen. Rauter zocht Christiansen op in Craailo, waar hij op de thee werd ontvangen. Blijkbaar had Christiansen het pleit verloren, want hij ontving daar Rauter nogal soumis en de gijzelaarstwist werd met een weinigzeggende phrase terzijde gesteld.

Christiansen had toen ervaren, dat Rauter niet slechts als Generalkommissar für das Sicherheitswesen een verlengstuk en de executieve arm van de rijkscommissaris was, maar dat hij tevens als Höherer SS- und Polizeiführer zich deed gelden als de vertegenwoordiger van de schier oppermachtige Himmler en diens trawant Heydrich, als hoedanig hij zaken betreffende de „politische Führung" aan zich had getrokken.

Zo komt het, dat, toen in de nacht van 30 op 31 Januari 1943 in Haarlem een Duitse onderofficier door een onbekende dader werd neergeschoten en toen Christiansen deswege represaille-maatregelen wilde doen nemen, verdachte zich daarover telefonisch met Rauter in verbinding stelde. Dat was weliswaar niet geheel overeenkomstig de letter van de aan Christiansen verstrekte instructies, die hem voorschreven zijn vorderingen tot de rijkscommissaris te richten, maar op deze manier werden er twee vliegen in één klap geslagen: als Generalkommissar für das Sicherheitswesen was Rauter in deze zaken het competente orgaan van de uit vele bureaux bestaande dienst van de rijkscommissaris. En bovendien werd aldus terstond, door een persoonlijk woord, de op zich zelf in deze zaak bevoegde Höhere SS- und Polizeiführer ingeschakeld en de in Augustus 1942 gemaakte faux pas ongedaan gemaakt en thans vermeden. Rauter wil op de zaak wel ingaan, maar meent het toch niet zonder zijn meester, de rijkscommissaris, te kunnen stellen. Er komt dus weer een vergadering in Den Haag bij Seyss-Inquart, waar ditmaal Christiansen ontbrak. De rijkscommissaris houdt zich aan de bestaande voorschriften en wil kennelijk — waar het hier weer om een weermachtsaangelegenheid gaat — de vordering van Christiansen uit diens eigen mond horen. Dus wordt er, staande de vergadering, in het bijzijn van Rauter, door Seyss-Inquart opgebeld naar Christiansen. En van dit telefoongesprek verhaalt Rauter, dat hij daaruit opmaakte — zoals dit hem trouwens later, kort daarop, door de rijkscommissaris ook is meegedeeld —, dat Christiansen op grond van een Führer-bevel op represailles aandrong en dat er aldus toen door hen drieën, te weten Seyss-Inquart, Christiansen en Rauter, tot het treffen van represailles is besloten, met welker uitvoering dan wederom Rauter werd belast.

Verdachte Christiansen — die het, evenals in andere zaken, maar veiliger vindt zich zo weinig mogelijk te herinneren — geeft ondertussen toe, dat hij Rauter in deze zaak heeft opgebeld en dat hij heeft gezegd, dat er opgetreden moest worden en dat er ernstige maatregelen moesten worden genomen. Hij weet ook, dat er een vergadering in Den Haag is geweest, waar hij zijn Chefrichter naar toe gezonden heeft. Ofschoon hij zegt zich niet te herinneren, dat de rijkscommissaris hem vanuit die vergadering heeft opgebeld, weet hij weer wèl, dat er is gesproken over het neerschieten bij wijze van represaille van communisten ter zake van de gebeurtenis in Haarlem.

Uit niets blijkt, Mijnheer de President, dat Christiansen bij het telefoongesprek met de rijkscommissaris heeft gevraagd naar de eventuele resultaten van een ingesteld politieonderzoek. Uit niets blijkt trouwens, dat verdachte het instellen van een politieonderzoek naar de dader heeft gevorderd. Integendeel, uit de omstandigheid, dat hij strenge maatregelen tegenover Rauter reeds op 31 Januari vorderde op grond van

het Führer-bevel, volgt mijns inziens, dat hij bepaaldelijk *niet* van zo'n onderzoek heeft gerept, zij het ook, dat hij er misschien content mee zou zijn geweest, als de daders in plaats van onschuldigen zouden zijn ter dood gebracht.

Zo stemmen dus, naar mijn gevoelen, de verklaringen van Rauter en verdachte voldoende overeen, om op grond daarvan, — mede in verband met de door Rauter gepubliceerde bekendmaking van 2 Februari 1943, waarin staat vermeld, dat de represaille-maatregel, waarvan tien mensen het slachtoffer zijn geworden, „in overeenstemming met de WBN" is getroffen — wel het bewijs geleverd te achten van het in de tweede plaats ten laste gelegde feit, n.l. dat door Christiansen een vordering aan de rijkscommissaris is gericht. En dit bewijs wordt overigens verstevigd door de verklaring van Lages, dat hun in verschillende besprekingen, die hij speciaal met Deppner [1]) over deze aangelegenheid heeft gehad, is meegedeeld, dat de vergeldingsmaatregelen zijn genomen op aandrang van Christiansen.

Ondertussen was er een Kommando, Mijnheer de President, een Kommando van de Sicherheitspolizei uit Amsterdam naar Haarlem getrokken en eveneens een macht Ordnungspolizei, die — naast het onderzoek naar de dader — inderdaad zich overigens wel in hoofdzaak heeft beziggehouden met de arrestatie van 105 mensen. Het onderzoek naar de dader duurde geen twee dagen. Immers, reeds op 2 Februari werden tien van de gearresteerden in de Bloemendaalse duinen neergeschoten. Lages zelf geeft bij het vooronderzoek toe, dat deze tien mensen zijn geëxecuteerd voordat het onderzoek in de zaak was gesloten. Maar ook al verklaarde Lages anders, Mijnheer de President: een termijn van twee dagen is uiteraard te kort voor een grondig onderzoek naar een aanslag, waarvan de dader ten enenmale onbekend is. Zelfs in normale tijden bereikt in een periode van twee dagen de politie in dit soort zaken niet veel. En bovendien: de vordering tot het nemen van de represailles was eigenlijk al eerder gedaan, n.l. toen Christiansen op 31 Januari 1943 Rauter opbelde. Er was in geen enkel opzicht, Mijnheer de President, een dwingende noodzaak gebleken om zonder het resultaat van een behoorlijk onderzoek af te wachten, direct tot het nemen van maatregelen tegenover onschuldigen over te gaan, behalve dan, dat het in die tijd voor Duitsland begon te knijpen, omdat toen de nederlaag van Stalingrad pas kort achter de rug was.

Zo kom ik dan tot de conclusie, dat ook deze represailles laboreren aan het euvel, dat zij niet zijn toegepast als uiterste middel, bovendien de verhouding van tien onschuldigen tegen één slachtoffer naar mijn gevoelen excessief is te noemen. De door Rauter gedane verwijzing naar toenmalige practijken op de Balkan, waar tegenover iedere gedode Duitse soldaat honderd mensen en tegen iedere gewonde soldaat vijftig mensen werden neergeschoten, treft uiteraard geen doel. De schuldigen voor deze praktijken zijn al gestraft en bovendien lagen de toestanden op de Balkan wel enigszins anders dan hier te lande.

---

[1]) Erich Deppner, SS-Sturmbannführer, chef van afdeling IV van de Sicherheitspolizei in Den Haag.

Zo hebben dan ook
CHAPON, DRILSMA, FRANK, LEBBE, REUMAN, DE LA RIE, STRENGHOLT, WARMENHOVEN, WEY en ZWANENBEEK als onschuldigen het leven voor het vuurpeloton gelaten. Hun dood betekende een nieuwe aanranding van het volkenrecht door schennende Duitse hand.

Zo kom ik dan, Mijnheer de President, tot het in de derde plaats ten laste gelegde punt: het drama van Putten.

Uw Hof kent deze zaak tot in details uit de pas behandelde zaak tegen Fullriede. In verband daarmee mag ik mij misschien tot het allernoodzakelijkste beperken.

Het is U bekend, hoe door de illegaliteit in de nacht van 30 September 1944 op 1 October 1944 onder Putten een Duitse auto wordt aangeschoten met een automatisch wapen. Dat het resultaat daarvan was, dat één inzittende officier werd gedood en een andere officier werd gewond, evenals twee inzittende manschappen, welke laatsten toen beiden wisten te ontkomen. Dat de gewonde officier toen door de illegale groep is meegenomen en dat dit bericht in de vroege morgen van 1 October Fullriede, die de commandant van de aangeschoten militairen was, heeft bereikt. Fullriede heeft daarop de eerste maatregelen getroffen en is met de hem ter beschikking staande troepen naar Putten gegaan en heeft zich vervolgens in verbinding gesteld met de staf van de Wehrmachtbefehlshaber hier te lande. De chef van deze staf, de generaal Von Wühlisch, geeft hem daarop voorlopige bevelen. Vervolgens heeft Von Wühlisch „Vortrag gehalten" aan Christiansen, die, zoals Von Wühlisch ons dat heeft meegedeeld, zeer opgewonden was en „erregt" de kamer op en neer liep, onder meer zeggende: „Das ganze Nest muss angesteckt werden und die ganze Bande an die Wand gestellt".

Overeenkomstig zijn taak stelde de staf vervolgens een bevel voor Fullriede op. En dat bevel wordt dan verder, allemaal zoals Von Wühlisch dat indertijd heeft gezegd, door de inmiddels weder tot rust gekomen Christiansen getekend. Christiansen, hierover ondervraagd, zowel op het vooronderzoek als hier op de terechtzitting, zegt zich niet te kunnen herinneren of hij dit bevel heeft getekend, maar hij voegt daar onmiddellijk aan toe, dat dat zeer wel mogelijk is en dat het zelfs in de rede ligt, dat dat door hem is getekend, omdat nu eenmaal alle „grundsätzliche Befehle" door hem werden getekend en dat dus dit bevel wel door hem en niet door de chef van zijn staf, die ook bevoegdheid tot tekenen had, is getekend.

Ik meen, Mijnheer de President, dat in deze beide verklaringen, dus in de verklaring van Von Wühlisch en deze van Christiansen zelf, het wettig bewijs is gelegen, dat verdachte het bevel heeft getekend en de inhoud van dat bevel derhalve heeft doen uitvoeren, voor zover dat nadien is gebeurd. De overtuiging, dat Christiansen zelf dit bevel heeft getekend, heb ik ook gekregen, zij het, dat ik daar enige tijd over heb gewikt en gewogen. Want, Mijnheer de President, lag het niet voor de hand, dat Von Wühlisch, die wegens zijn tegenstand tegen de toepassing van het neerschieten van gijzelaars en dit soort dingen, in het algemeen wegens tegen-

stand tegen represaille-moorden, door Rauter bij Himmler was aangeklaagd als „ein Salonmensch ohne innere Härte und Widerstandskraft", die te pas en te onpas met het Landoorlogreglement kwam aanzetten, die „weich und schwach ist und einer derer, die eine weisse Weste behalten wollen," — lag het niet voor de hand, dat deze Von Wühlisch eindelijk eens de gelegenheid te baat zou nemen om tegenover de leiders in Duitsland de sterke man te spelen? En inderdaad, Mijnheer de President, zullen soortgelijke overwegingen Von Wühlisch hebben beheerst, toen hij als chef van de staf dit bevel in detail kon doen concipiëren. Maar om aan te nemen, dat Von Wühlisch het Puttense bevel zèlf zou hebben getekend, zonder dat Christiansen van de inhoud op de hoogte was, of om aan te nemen, dat Von Wühlisch zich misschien op een of andere slinkse manier van de handtekening van Christiansen onder het bevel zou hebben verzekerd, alvorens dàt aan te nemen, Mijnheer de President, zou dan toch moeten vaststaan, dat Christiansen een zeer gematigd man was, die zich niet zou lenen om zèlf of bewust een dergelijk bevel te tekenen. En ik heb niet de indruk, dat Christiansen nu een zó gematigd man is geweest.

Was het niet Christiansen, die — volgens Rauter — in 1942 oorspronkelijk liefst twintig in plaats van vijf gijzelaars wilde doen executeren? Heeft niet Christiansen volgens de zoëven vermelde brief van Rauter aan Himmler, na een bezoek van rijksmaarschalk Goering aan Holland, heeft niet Christiansen toen eens gezegd, dat hij „ganz Holland zerstören" wilde en — zoals Rauter dan schrijft — „dat is wel te verwachten van een man als Christiansen, die altijd „kolossal stark" pleegt te doen".

En had niet Christiansen, kort voor de gebeurtenissen in Putten, n.l. op 21 September 1944 een telegram naar het OKW gezonden, waarin hij verlof vroeg om de stakende spoorwegmensen zonder enige vorm van proces door zijn troepen te mogen doen neerschieten?

Neen, Mijnheer de President, toen de staf het bevel eenmaal had opgesteld, was iedere heimelijkheid of slinksheid overbodig. Trouwens, wanneer Von Wühlisch heimelijk of slinks had willen handelen ten opzichte van Putten, zou hij niet — zoals zowel uit de verklaringen van Von Wühlisch als uit die van Fullriede vaststaat — bij het tussen beide genoemden in de morgen van 1 October gevoerde telefoongesprek slechts een zeer beperkte en op zich zelf geenszins ongeoorloofde voorlopige opdracht aan Fullriede hebben gegeven, want dan zou hij direct reeds verder gegrepen hebben.

Aldus, Mijnheer de President, meen ik, dat wettig en overtuigend is bewezen, dat verdachte het Puttense bevel zelf en bewust heeft getekend, op grond waarvan de dader voor de uitgevoerde daad aansprakelijk is. De inhoud van dat bevel kennen we nauwkeurig uit de verklaring van Fullriede. Dat was dus:

1. het neerschieten van de schuldigen aan de aanslag;
2. het „abtransportieren" van de mannelijke bevolking tussen 18 en 50 jaar;
3. het afbranden van Putten, behalve het huis van de boer, waarin de later over-

leden Duitse officier was opgenomen en met de beperking, dat er uitzonderingen gemaakt konden worden ten opzichte van „deutschfreundliche Einwohner";

4. de evacuatie van vrouwen en kinderen.

Welnu, Zondagavond 1 October reeds geeft Von Wühlisch dit bevel telefonisch door naar Fullriede in Putten. Het schriftelijke stuk wordt daarna per koerier, hetzij Zondagnacht of Maandagmorgen naar Fullriede gebracht. Bij het telefonische bevel, op Zondagavond dus, geeft Von Wühlisch nadere orders omtrent het „Abtransport" der mannen: Fullriede moest deze overgeven aan de SS-politie, die voor de afvoer per trein, die 's Maandagsmorgens om tien uur in Putten gereed zou staan, zou zorgdragen.

Ziedaar de inhoud van het onmenselijke bevel, dat Fullriede om hem moverende redenen niet naar de letter en niet naar volle hardheid ten uitvoer heeft gebracht. Er zijn tenslotte toch nog 599 mannen weggevoerd en 98 percelen, waaronder 85 woningen verbrand, terwijl de evacuatie van de vrouwen en kinderen slechts één nacht heeft geduurd. Als Fullriede het hem door verdachte gegeven bevel letterlijk had uitgevoerd, stond op het ogenblik, Mijnheer de President, in Putten nauwelijks meer één steen op de andere.

In zoverre is derhalve het in de derde plaats primair ten laste gelegde feit wel bewezen.

Ik heb daarin verder nog ten laste gelegd, dat verdachte de mannen *ter wegvoering naar Duitsland* heeft doen overgeven aan de SS, tengevolge waarvan die mannen op enkele uitzonderingen na zijn gedeporteerd naar Duitsland en het merendeel aldaar onder afschuwelijke omstandigheden om het leven is gekomen.

Als bewijs van dit deel van de telastelegging, Mijnheer de President, zou ik willen gebruiken:

1. de brief van Fischer, de oppasser van Fullriede, één van de weinigen, die het bewuste bevel hebben gezien en gelezen. Deze Fischer thans schrijft aan het Hof hier, dat Fullriede bevel kreeg onder meer de mannen „zur Arbeit nach Deutschland abzustellen"[1]).
2. de Abendmeldung van de WBN aan het OKW van Maandag 2 October 1944 's avonds half negen of half tien[2]), inhoudende, dat als „Sühnemassnahmen" wegens de aanslag bij Putten onder meer de „arbeitsfähige Männer" van 17 tot 50 jaar „zur Zwangsarbeit nach Deutschland" zijn gezonden.

Tot mijn spijt, Mijnheer de President, heb ik slechts een copie van deze Abendmeldung in de stukken. Ik ben echter een foto-copie met een „certificate of origin" uit Neurenberg wachtende en ik mag aannemen, dat ik die binnen zeer korte tijd ont-

---

[1]) Reeds geciteerd hierboven op blz. 100.
[2]) Reeds geciteerd hierboven op blz. 101.

vang. Als het Hof dat nog nodig mocht oordelen, dan ben ik in staat, die in korte tijd aan het Hof over te leggen[1]).

Als derde middel om het hier bedoelde deel van de telastelegging te bewijzen zou ik verder willen bezigen:

3. de verklaring van Fullriede, dat hij meent, dat Von Wühlisch hem bij het telefonische bevel nog zoiets gezegd heeft, dat de mannen weggevoerd zouden worden voor de Arbeidseinsatz in Duitschland[2]).
4. de verklaring van de kampcommandant uit Amersfoort, Berg, die zegt, dat hem op 2 October 1944 is medegedeeld, dat de op komst zijnde Puttense gevangenen slechts enkele dagen in het kamp zouden blijven[3]).
5. het dagboek van Fullriede voorzover dat inhoudt, dat hij op 2 October 1944 alle mannen van 17 tot 50 jaar „zum Arbeitseinsatz nach Deutschland" heeft „abtransportiert" [4]).
6. de verklaring van Rauter, dat generaal Schöngarth hem heeft medegedeeld, dat Von Wühlisch overbrenging der Puttense mannen naar een Duits strafkamp heeft geëist [5]).

Men zal mij misschien tegenwerpen, Mijnheer de President, dat uit deze bewijzen, behalve het eerste, dat op zich zelf natuurlijk slechts een zwakke aanwijzing blijft — niet volgt, dat Christiansen persoonlijk de hand in de deportatie heeft gehad. Ik wil daartegen opmerken, dat Christiansen wist, dat er een „actie-Putten" werd ondernomen en dat hij ook die actie heeft goed gevonden. Hij wist ook, dat zijn stafchef Von Wühlisch met generaal Schöngarth van de SD over deze aangelegenheid gesproken had. Christiansen was lang genoeg in Nederland, vijf jaar nu, Mijnheer de President, vier jaar toentertijd, om te weten, dat, wanneer de SD of de SS werd gemengd in ernstige represaille-zaken, dat het er dan voor de slachtoffers zeer kwaad voorstond. En als men dan verder nog in aanmerking neemt, dat Christiansen — zoals Von Wühlisch ons verklaard heeft — zaken, waar een politiek tintje aan zat of die de bevolking betroffen, steeds in eigen hand hield, dan is het wel onaannemelijk, dat Christiansen niet zou zijn gekend in de deportatie der Puttense mannen.

En wanneer hij al niet gekend zou zijn in het treffen van die maatregel, dan wil dat nog niet zeggen, dat hij deswege zijn handen in onschuld kan wassen. Zoals gezegd: Christiansen wist, dat er een ernstige actie tegen Putten zou worden ondernomen. Hij had het bevel getekend, waarin onder meer stond, dat de mannen „abtransportiert" moesten worden. Hij wist, dat zijn stafchef met Schöngarth contact had opgenomen. Wanneer hij — kennis dragende van deze feiten — verder de zaken een-

---

[1]) Inderdaad geschiedde dit op 5 Augustus 1948; de tekst hier beneden afgedrukt op blz. 200.
[2]) Hierboven, blz. 72.
[3]) Hierachter afgedrukt onder de bijlagen nr 6.
[4]) Hiervoren afgedrukt op blz. 81.
[5]) Geciteerd hierboven blz. 91, 92.

voudig op hun beloop laat en zijn ondergeschikten van de staf de vrije hand laat in de uitwerking van dat „Abtransport" in een tijd, Mijnheer de President, dat er duizenden Nederlandse mannen in slavernij naar Duitsland werden gevoerd, dan beweer *ik*, dat er niet slechts culpa, maar dat er voorwaardelijk opzet bij hem ten aanzien van het doen wegvoeren van die mannen heeft bestaan. Ware het anders, dan zou hij na deze tegen Putten getroffen, toch niet alledaagse maatregelen er later nog wel eens naar geïnformeerd hebben, wat wel zijn weermachtsonderdelen met die Puttense mannen zouden hebben gedaan, omdat hij dan toch in de veronderstelling zou moeten hebben verkeerd, dat de weermacht die mannen nog steeds ergens vasthield. Maar neen, Mijnheer de President, verdachte erkent nimmer naar het lot van die mannen te hebben geïnformeerd.

Ik meen op grond van deze feiten en omstandigheden als bewezen te mogen aannemen, dat Christiansen opzettelijk de mannen ter wegvoering naar Duitsland aan de SS heeft doen overgeven. En dat hij er verantwoordelijk voor is, dat men deze aldaar ellendig — ik mag wel zeggen, Mijnheer de President, ellendig — heeft laten creperen, door onder de uitermate ernstige omstandigheden opzettelijk niet in te grijpen dáár en op het moment, waarop hij uit hoofde van zijn functie had moeten ingrijpen en waakzaam had moeten blijven. Ook al niet alleen uit hoofde van zijn functie, maar zeker uit hoofde van de plichten, die in verband daarmee op hem rustten. Terecht, Mijnheer de President, zegt het Neurenbergse Tribunaal in zijn vonnis in de zaak tegen Brandt c.s. de volgende overweging:

> „the Law of War imposes on a military officer in a position of command an affirmative duty to take such steps as are within his power and appropriate to the circumstances to control those under his command for the prevention of acts which are violations of the Law of War" [1]).

Datzelfde geldt hier volmaakt.

En dan is er in verband met de Puttense zaak een omstandigheid, waarop ik U zou willen wijzen. Uit hetgeen hier ter rechtzitting is behandeld, is wel gebleken, hoe goed de Duitse berichtendienst functionneerde: De aanslag in Rotterdam, de aanslag in Haarlem en de aanslag in Putten waren enkele uren na het plaats vinden daarvan reeds ter kennis van Christiansen gekomen en bij wijze van spreken waren er reeds enkele uren later de represaille-beslissingen gevallen. Zodra er dus harde maatregelen moeten worden getroffen, zijn de Duitsers terstond op de hoogte van de daartoe aanleiding gevende omstandigheden. En het doet daarom wel vreemd aan, Mijnheer de President, dat de Duitsers beweren geen kennis te hebben gekregen van het teruggeven van de door de illegaliteit meegenomen gewonde officier, die bij Putten was

---

[1]) In de zaak tegen de SS-artsen en wie verder betrokken waren bij experimenten in de concentratiekampen. Het citaat is te vinden in Law Report of Trials of War Criminals dl IV waar op blz. 93 naar dit proces tegen Brandt wordt verwezen, in verband met de zaak van generaal Yamashita.

aangeschoten. U weet het, toen de illegale groep namelijk hoorde welk vreeslijk lot Putten bedreigde, hebben zij overwogen zich zelf als daders van de aanslag te melden. En toen zij vernamen, dat Fullriede van plan was de bedreigde represaille-maatregel ook achterwege te laten, als de toen nog vermiste officier werd gevonden, hebben zij deze gewonde man in de nacht van 1 op 2 October, dus in de nacht na de Zondag, gebracht op het erf van een boer te Stroe, voorzien van een briefje met de nodige inlichtingen. Deze boer is als getuige gehoord en hij verklaart: dat deze officier door hem 's morgens tegen een uur of vijf is gevonden; dat hij de in de onmiddellijke nabijheid gelegerde Duitsers heeft gewaarschuwd en dat deze gewonde officier toen om half zes 's morgens reeds per auto is weggehaald en is gebracht naar het ziekenhuis in Apeldoorn, natuurlijk met dat briefje, Mijnheer de President, waarop die inlichtingen stonden. En nu wil het er bij mij niet in, dat omtrent dit geval *geen* bericht bij de Wehrmachtbefehlshaber zou zijn ingekomen! Het kan haast niet anders of dat moet gebeurd zijn. Ondertussen is de actie tegen Putten doorgegaan.

Na het door Uw Hof tegen Fullriede gewezen vonnis kan ik ook omtrent het juridische gedeelte kort zijn. Overeenkomstig mijn toentertijd in die zaak gehouden requisitoir heeft het Hof beslist, dat de door Fullriede uitgevoerde represaille-maatregelen excessief waren en niét waren: uiterste middel. Het zij mij veroorloofd te dier zake naar de sententie in de zaak Fullriede te verwijzen. A fortiori gelden deze overwegingen ten aanzien van het door verdachte aan Fullriede uitgegeven bevel. De daarin voorkomende maatregelen waren veel gruwzamer en van veel verder strekkende aard dan die, welke Fullriede tenslotte heeft uitgevoerd. Trouwens, reeds de omstandigheid, dat naast het doodschieten der schuldigen nog afbranding van Putten en wegvoering der mannen werd bevolen, toont wel aan, dat het in dezen ging om een volkenrechtelijk ontoelaatbare represaille en illustreert wel het terreurkarakter van het bevel.

Waren er voor Fullriede vele strafverzachtende omstandigheden aanwezig, in het onderhavig geval, Mijnheer de President, ontbreken deze ten enen male m.i. Verdachte heeft in deze aangelegenheid niet op enig bevel, doch volmaakt op eigen initiatief in overleg met zijn staf gehandeld. Hij kan er thans hoogstens de vruchten van plukken, dat Fullriede heeft gepoogd, de meest gruwzame kant van het bevel te verzachten. Maar dat is niet *zijn* verdienste.

Dat verdachte wist, dat de door hem bevolen en naar aanleiding van zijn bevel uitgevoerde maatregelen strijdig waren met het oorlogsrecht en de wetten der menselijkheid, wil hij niet toegeven. Maar het is een feit van algemene bekendheid, dat zodanige practijken als in Putten zijn voorgevallen, uit de aard der feiten zelve indruisen tegen alle regels der menselijkheid, alsook dat ieder — zoals het Hof bij de zaak van Fullriede overwoog — van de ontwikkeling en met een functie als van Fullriede — en dat geldt natuurlijk ook voor Christiansen —, die tot vermelde daden last geeft, zich van de strijdigheid van deze last met de meest elementaire eisen van het recht in het algemeen en van de menselijkheid noodzakelijk bewust moet zijn.

Wanneer dan eenmaal vaststaat, dat verdachte rechtstreeks schuldig is aan de drie ten laste gelegde feiten en daarmee wel een zeer zware schuld op zich heeft geladen, dient nader te worden bezien, in welk verband deze feiten staan tot het ganse door de vijand gevolgde bezettingssysteem.

Maar al te zeer heeft men hier in Nederland ondervonden, dat het algemene beeld van de Duitse bezetting bestond uit vergelding en terreur en vreesaanjaging, waarbij angst en onzekerheid onder de bevolking werd gezaaid, in het kort een regime, dat een getrouwe afspiegeling was van de geest van het nationaal-socialisme.

Het zij nu overbodig Uw Hof een afschildering te geven van de middelen, welke de vijand gedurende vijf jaren daartoe heeft gebezigd. Een berechting van gedurende de bezetting voorgevallen feiten over een periode van twee en een half jaar heeft Uw Hof dagelijks met een en ander in aanraking gebracht.

Ongetwijfeld hebben de Duitse politie-organen verreweg het werkzaamste aandeel gehad in de uitoefening van die terreur. En ik neem dan ook zonder meer aan, dat de rol van verdachte in dit gehele beeld als tweederangs rol moet worden beschouwd.

Maar, Mijnheer de President, men houde in het oog, dat de bezetting — hoezeer er dan ook wel eens wrijving zal zijn geweest en geweest is tussen de verschillende organen — dat die bezetting nochtans alleen mogelijk is geweest door een onderlinge samenwerking in grote lijnen en dat de voorgevallen wrijvingen nu worden aangegrepen om zichzelf van schuld te ontlasten en de verantwoordelijkheid op een ander te werpen.

Zo heeft ook de weermacht meegespeeld in dit cacophonische Duitse bezettingsorkest van vergelding, vreesaanjaging en terreur, zij het ook, dat de weermacht daar niet de eerste viool in heeft gespeeld. Maar, Mijnheer de President, de onderdrukking met Duitse methoden — in 1941 reeds — van de Februaristaking in Amsterdam, die tenslotte onder auspiciën van de weermacht heeft plaats gehad, vervolgens reeds de gijzelaarsactie in 1941 en 1942 en het neerschieten van de gijzelaars in 1942, ofschoon men eigenlijk de daders al op het spoor was; het neerschieten van de gijzelaars in Bloemendaal in 1943 zonder dat er enig onderzoek naar de dader is gedaan; het systeem van brandstichting, dat mogelijk is gemaakt door Christiansen's bevel van September 1944 als vorm van represaille tegen aanslagen op spoorwegen en personeel van de weermacht en tenslotte het Puttense drama; — dit alles past wel uitermate goed in hetgeen van andere zijde op nog veel groter schaal werd gepresteerd.

De feiten liggen — naar het mij wil voorkomen — ook tot op zekere hoogte in de lijn van de persoon en het karakter van de verdachte. De thans reeds 68-jarige Christiansen, die geboortig is van het eiland Föhr, is zijn loopbaan als eenvoudig zeeman begonnen, om later naar het vliegwezen over te gaan. We kennen hem uit die tijd reeds als bestuurder van de Do. X. Van den beginne aan is hij lid van de NSDAP tot aan de wedergeboorte van het Duitse leger, wanneer hij Oberst wordt en Kommandeur der Militärischen Fliegerschule. Als zodanig heeft hij toen een belangrijk aandeel gehad in de opbouw van de Luftwaffe. Als Korpsführer van het

Nationalsozialistische Fliegerkorps ressorteert hij onder Goering, wiens gunsteling en beschermeling hij is. Door bemiddeling van zijn promotor Goering wordt hij, die sinds 1936 al generaal-majoor is, in 1939 General der Flieger en in 1940 hier naar Nederland gezonden als Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden. Von Wühlisch beschrijft deze Christiansen als een man, die was gefascineerd door de Beweging, speciaal door Hitler, voor wie hij een bijna goddelijke verering koesterde. Voorts als een man, die zeker geen nul was in politieke zaken; die — als het op de Beweging en de Führer aankwam, waarop hij geen critiek kon verdragen — zeer scherp kon worden; die overal zijn spionnen had zitten, die hem van alles op de hoogte hielden; en als een man, die vrij slim, zelfs boerensluw was, zij het ook, dat hij niet was opgewassen tegen Seyss-Inquart. In zijn oordeel over verdachte's slimheid is Von Wühlisch er stellig niet zo ver naast geweest. Voor zover ik verdachte in het vooronderzoek en uit de stukken heb leren kennen, is hij geheel anders dan de rondborstige zeeman, waarvoor hij zo graag wil doorgaan en geheel anders dan van een verantwoordelijk hooggeplaatst officier mag worden verwacht. Een grootmeester in het ontwijken van rechtstreekse antwoorden, in het zich niet herinneren van bepaalde feiten en in het verwijzen naar hetzij adviezen van zijn staf, hetzij de door hem van hogerhand ontvangen orders.

Het moge dan zijn, Mijnheer de President, dat — zoals Rauter zegt, die een zeer waarderend oordeel over Christiansen heeft — verdachte voor zijn ondergeschikten en voor zijn kameraden een zeer goed mens is geweest, uit het geheel van de gegevens, die ik U opnoemde, komt een beeld naar voren van een Wehrmachtbefehlshaber, die, voortgekomen uit de nationaalsocialistische gelederen en ogendienaar van Goering en Hitler, meer als partijvriendje en generaal-honoris-causa dan als een bekwaam militair deskundige in een machtige, door praal en vertoon omgeven positie is geplaatst, van waaruit hij, in stede van op grond van eigen kennis en inzicht een menswaardig bezettingsregime te onderhouden en zich tegen excessen (ook van degenen, die niet rechtstreeks onder zijn bevelen staan) te verzetten, niets, in het geheel niets in het belang van het Nederlandse volk heeft ondernomen. Integendeel, de methoden van het nationaalsocialistische regime „einsatzfreudig" accepterend, aan een systeem van vergelding en terreur heeft medegewerkt en zich — als zijn eigen kennis te kort schoot — heeft gedekt naar onderen op de adviezen van zijn staf en overigens eenvoudig heeft gevaren op het kompas van de orders, die hem van boven af werden verstrekt.

Nu zal er ten behoeve van verdachte stellig worden aangevoerd, dat hij zowel wat betreft zijn persoon als zijn karakter, niet thuis hoorde op de post, waarop hij vijf jaren heeft gezeten en dat hem in velerlei opzicht en stellig op het gebied van het volkenrecht de daartoe nodige kennis heeft ontbroken.

Mijnheer de President, ik kan dat tot op zekere hoogte niet anders dan beamen. Maar ik wijs het met stelligheid van de hand, als men op die grond zou willen concluderen tot een strafverzachtende omstandigheid.

Evengoed als Nederland gedurende de bezetting in zijn doden de vreselijke ge-

volgen heeft moeten verduren van de omstandigheid, dat de bezettende mogendheid Duitsland op de hoogste bezettingsposten een ongeschikte en onbekwame functionaris plaatste — misschien wel opzettelijk naast de uitermate geslepen Seyss-Inquart, die de Wehrmachtbefehlshaber helemaal naar zijn hand kon zetten —, evengoed, Mijnheer de President, zal Duitsland thans de gevolgen daarvan hebben te nemen in de vorm van de bestraffing van die functionaris wegens zijn handelingen.

Per slot van rekening staat generaal Christiansen hier niet alleen als de Duitse onderdaan Christiansen, die zich heeft misdragen, maar tevens als symbool van het Duitse systeem, dat wij in hem willen veroordelen.

Ik kan mij begrijpen, dat Uw Hof — zoals dat bij een tweetal recente beslissingen is gebeurd — bij berechting van zeer ondergeschikte officieren laat meewegen, dat deze niet waren opgewassen tegen een gecompliceerde situatie, waarin zij waren geraakt en waarin zij — mede onder de druk van hogergeplaatsten — met het oorlogsrecht strijdige beslissingen namen. Maar bij topfunctionarissen als verdachte gaan dergelijke overwegingen m.i. niet meer op.

Iedere generaal heeft er voor te zorgen, dat hij ook persoonlijk een dosis kennis van het oorlogsrecht heeft. Hij weet, dat hij in zijn vak nu eenmaal in posities pleegt te komen, waarin hij niet zonder die kennis kan. Natuurlijk kan en behoeft hij niet alles te weten en heeft hij zijn specialisten om hem voor te lichten, maar in hoofdzaken zal hij toch zo veel dienen te weten, dat hij — voorzover zijn geweten hem al niet de juiste weg voorschrijft — de adviezen van zijn ondergeschikten aan zijn eigen gevormd oordeel kan toetsen. Ware dit anders, Mijnheer de President, wellicht zouden ook de superieuren van verdachte, Keitel c.s. en Hitler, zich op een soortgelijke strafverlichtende omstandigheid kunnen beroepen.

Neen, de zaak ligt in mijn gevoelen zo, dat het in de eerste plaats een onverschilligheid voor de eisen van het oorlogsrecht is geweest, die verdachte heeft doen handelen, zoals hij heeft gedaan. Ik geloof ook niet, Mijnheer de President, dat hij van misdadige inborst is in de gewone zin van het woord. Hij is slechts uitgegaan van de redenering: „Het doel — n.l. het grote Derde Rijk — heiligt alle middelen".

Hoe dit alles nu overigens ook zij: ik meen in ieder geval, dat wij zowel aan onze onschuldige doden als aan de toekomst van een nog in de kinderschoenen staande rechtspraak omtrent oorlogsmisdrijven verplicht zijn, het vergeldingselement in de op te leggen straf niet te verwaarlozen.

Wat dit laatste betreft mag ik het Hof verwijzen naar een redactioneel artikel in de American Journal of International Law van 1942 [1]), getiteld „The execution of hostages", waarin onder meer geschreven wordt, dat men zich moet houden

> „aan het principe van individuele verantwoordelijkheid, gepaard aan een drastische bestraffing van dezulken, van welke rang ook, die executies van onschuldige gijzelaars hebben bevolen of uitgevoerd".

---

[1]) Deel XXXVI blz. 272 (noot van de procureur-fiscaal).

„Het zal het bestaan en de succesvolle doorvoering van een dergelijk systeem gedurende een behoorlijke periode vorderen vóór het afschrikwekkende effect op troepen, welke dienen onder een niets ontziende militaire discipline, kan worden verwacht. Tenzij bij het einde van deze oorlog positief ingevolge deze beginselen zal worden gehandeld, zal het voorwerpelijke begrip, n.l. dat non-combattanten in bezet gebied volmaakt aan de nietsontziende wil van de bezetter zijn overgeleverd. weer een stap verder op de weg van zijn verwezenlijking hebben gedaan".

Als ik dan tenslotte voor het bewijs, dat de oorlog van Mei 1940 een aanvalsoorlog was, Uw Hof moge verwijzen naar het vonnis van het Neurenbergse Tribunaal in de zaak tegen de leiders van het Derde Rijk[1]), kom ik tot mijn conclusie, welke luidt:

dat de aan verdachte in de aanhef onder 1, 2 en 3 primair ten laste gelegde feiten wettig en overtuigend bewezen zijn;

dat deze feiten opleveren het gedurende de tijd van de huidige oorlog voor 15 Mei 1945 in krijgsdienst bij de vijand zich schuldig maken aan oorlogsmisdrijf, als bedoeld in artikel 6 onder b van het Handvest behorende bij de overeenkomst van Londen van 8 Augustus 1945, meermalen gepleegd, en aan misdrijf tegen de menselijkheid, behorende onder art. 6 onder c van genoemd Handvest, voorzien in en strafbaar gesteld bij de artikelen 27a en 28 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht, alsmede 57 van het Wetboek voor Strafrecht, welke misdrijven tevens bevatten de bestanddelen van, dan wel de meeste overeenkomst vertonen met de navolgende strafbare feiten volgens de Nederlandse wet:

1. het door misbruik van gezag opzettelijk uitlokken van moord, meermalen gepleegd;

2. het door misbruik van gezag opzettelijk uitlokken van opzettelijke brandstichting, waardoor gemeen gevaar voor goederen is te duchten, meermalen gepleegd;

3. het door misbruik van gezag opzettelijk uitlokken van het opzettelijk en wederrechtelijk vernielen van geheel aan een ander toebehorend goed, meermalen gepleegd;

4. het door misbruik van gezag opzettelijk uitlokken van mensenroof, meermalen gepleegd;

5. het gedurende de tijd van de huidige oorlog opzettelijk een ander blootstellen aan vrijheidsberoving door de vijand, meermalen gepleegd; hebbende dit feit in vele gevallen vrijheidsberoving van meer dan een maand en in vele gevallen de dood tengevolge gehad;

6. het door misbruik van gezag opzettelijk uitlokken van het een ander door geweld wederrechtelijk dwingen iets te doen, meermalen gepleegd;

---

[1]) Het proces voor het Internationale Militaire Tribunaal in Neurenberg tegen Goering c.s.

in welke misdrijven de Nederlandse wet heeft voorzien en welke zijn strafbaar gesteld bij de artikelen 47, 57, 289, 157, 350, 278, 284 van het Wetboek van Strafrecht en de artikelen 26, 1, 11 en 28 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht, opgenomen in het Requisitoir, dat ik U in schrift zal overleggen.

Rekening houdende met hetgeen hiervoor is uiteengezet en met de daarin vermelde omstandigheden, heb ik de eer te vorderen, dat Uw Hof verdachte deswege zal veroordelen tot een gevangenisstraf voor de tijd van twintig jaren, met aftrek van de tijd, die verdachte sinds 15 Januari 1946 in bewaring heeft doorgebracht.

DE PRESIDENT: Dan wordt de zitting nu voor vijf minuten geschorst. (Hamerslag).

PLEIDOOI VAN DE RAADSMAN

DE PRESIDENT (Hamerslag): De zitting wordt heropend.

Mijnheer de Verdediger, ik heb gehoord, dat U wel een moment kunt vinden na ongeveer drie kwartier of een uur, om het pleidooi te staken, niet waar?

DE RAADSMAN: Maar dan ook niet eerder, Mijnheer de President.

DE PRESIDENT: Neen, dat is ook geen bezwaar; het wordt anders een beetje laat, begrijpt U, want er werd mij gezegd, dat U ongeveer twee uur nodig zoudt hebben.

DE RAADSMAN: Ik denk het wel.

DE PRESIDENT: Nu ja, ziet U, als we dan doorgaan, dan is het toch beter, dat we op een geschikt moment pauzeren. Het woord is aan Mijnheer de Verdediger.

DE RAADSMAN: Edelgrootachtbare Heren President en Raden en Mijnheer de Procureur-Fiscaal!

Ik heb de taak van verdediger in deze zaak op mij genomen. Dat betekent, dat ik zal trachten mijn plicht te doen. Ik zal mij beperken, Mijnheer de President, tot de punten, die in de dagvaarding zijn opgenomen, — en niet spreken over dingen, waarover Mijnheer de Procureur-Fiscaal hedenmorgen heeft uitgeweid. Wanneer ik bij Uw Hof edele gevoelens mocht kwetsen, dan vraag ik bij voorbaat om verontschuldiging. Ik vraag ook verontschuldiging, omdat ik mij uit noodzaak in verband met de materie veel van 's vijands taal zal moeten bedienen. Mijn plicht is het, Mijnheer de President, naar voren te brengen wat noodzakelijk is ter verdediging van iemand, die in ons vaderland in de zwaarste jaren in een hoge functie was geplaatst door onze vijand! — Dus hij ook: onze vijand! — Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, U zult recht moeten spreken over een vijand. U zullen daarbij weer voor de geest komen — en er zijn daarbij Mijnheer de Procureur-Fiscaal in heel hevige mate voor de geest gekomen — de jaren van verschrikking, die we hebben doorgemaakt.

Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, het is een uitzonderlijk zware taak, die op Uw schouders is gelegd, „recht te spreken over een vijand" in een geding, waarbij wij, nationaal gesproken, allen partij zijn. Ik ben aanwezig geweest bij de installatie van Uw hof; toen heeft de ambtsvoorganger van Mijnheer de Procureur-Fiscaal, mr Reumer, gezegd, dat in deze zaal zal worden rechtgesproken sine ira et sine studio, zonder haat en zonder hartstocht. Hij heeft het bij herhaling betoogd. Mijnheer de President, ik ben er mij van bewust, dat deze zaak bij Uw Hof veilig is. Er zal rekening mede moeten worden gehouden, dat de instelling van deze verdachte, de belangen welke hij te dienen had, zijn ook op leven en dood strijdend vaderland dienden. En dat die belangen juist rechtstreeks tegenovergesteld waren aan de onze.

Mijnheer de Procureur-Fiscaal heeft de moeilijkheden opgesomd, die aan deze berechting verbonden zijn geweest. Voor een groot deel onbegrijpelijke en onnodige moeilijkheden, zowel voor Mijnheer de Raadsheer-Commissaris als voor het Openbaar Ministerie en — ik mag daar wel een cri de coeur aan toevoegen, Mijnheer de President, — tenminste op het laatste ogenblik zeer zeker niet in de minste mate voor de verdediging. De getuigen, die in deze zaak zijn opgeroepen door het Openbaar

Ministerie zijn: Lages, Schreieder, Fullriede en Rauter. Ik zal er zo dadelijk iets over zeggen, Mijnheer de President. Maar wat ik ook zou willen zeggen aan Uw Hof is, dat er hier in deze zaak, waarover het vanmiddag en vanmorgen gaat, diverse mensen zijn, die als getuigen hadden kunnen worden gehoord, indien ze nog leefden. Ik noem Schöngarth, die te onzaliger tijd is opgehangen en die zeer veel had kunnen verklaren, wat te weten voor Uw Hof van belang is [1]); ik noem Von Wühlisch; ik noem in verband met de gijzelaarszaak Gaykow [2]).

Niet hebben kunnen verschijnen, Mijnheer de President, — en dat is jammer voor de verdachte, omdat hij op deze mensen heeft gebouwd, toen hij zijn werkzaamheden en zijn functie vervulde hier in Nederland —: Drum, Von Müller, Möller, Ulrich Schlutius, Deppner en ook niet dr Vogler, van wie ik verwacht had, dat hij nog hier zou zijn gekomen, maar dat is ook mislukt.

Mijnheer de President, de zaak Putten is in deze zaak ook nog ten laste gelegd aan de verdachte. Putten, waartoe hij het rampzalige bevel heeft gegeven. Ik zou me kunnen voorstellen, dat de zaak Putten, indien we daartoe in de gelegenheid waren geweest, wellicht een ander beeld zou hebben gekregen dan welk op het ogenblik Uw Hof ervan heeft. Maar ik zal daar verder niet over praten, dat behoort op het ogenblik tot de onmogelijkheden.

Ik kan constateren, dat verdachte dan op het ogenblik hier voor Uw Hof staat en wel alleen. Een verdachte, Mijnheer de President, — ik weet het uit ervaring — met een zeer slecht herinneringsvermogen. Een verdachte, die bij het stellen van de daden en het nemen van de beslissingen — om redenen in zijn persoon gelegen — moest afgaan op anderen.

Mijnheer de President, het mag ook niet kwalijk genomen worden, dat ik wellicht in de loop van mijn betoog — en ik kan haast zeggen, dat het zeker gebeuren zal — onaangename dingen over getuigen zal zeggen. Dat zal in het bijzonder zijn over de getuige Rauter. Rauter, Mijnheer de President, die bij de behandeling van zijn eigen zaak in eerste instantie, waarbij ik aanwezig ben geweest, heeft gezegd niet te vechten voor zijn leven, maar voor zijn eer. Voor de eer en voor hen, die vroeger zijn ondergeschikten waren. Mijnheer de President, ik waardeer dat standpunt, dat stel ik uitdrukkelijk voorop. Maar dat betekent naar mijn mening aan de andere kant een waarschuwing, dat hier grote voorzichtigheid geboden is. Want wanneer tout est perdu, Mijnheer de President, en alleen de eer blijft over, dan is het gevaarlijk en het zou nog kunnen gebeuren, dat er iets anders dan de eer alleen in het spel was. Ik heb de verhoren meegemaakt voor de raadsheer-commissaris en ik heb bewondering voor het genie, als ik het zo noemen mag, maar aan de andere kant huiver ik voor de geestelijke superioriteit van Rauter in het afleggen van verklaringen, de veelvuldige logische motiveringen ervan, doorkneed als hij is in zaken van gerechtelijk onderzoek.

---

[1]) De reden, waarom de getuigenverklaring van Schöngarth, hoewel op een zeer summier verhoor berustend, hier in de bijlagen is afgedrukt (nr 5) is, dat aldus zijn stem niet geheel zou ontbreken.
[2]) In 1942 was hij hoofd van de Rechtsabteilung van de WBN.

Het gaat in deze zaak, Mijnheer de President, niet om de details. Het gaat om de verantwoordelijkheden — dáár ligt in deze zaak en ook wat deze getuige betreft naar mijn mening het zwaartepunt. Wie is verantwoordelijk: de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, de rijkscommissaris of de Höhere SS- und Polizeiführer?

Wat de WBN betreft, Mijnheer de President, moet ik opmerken, dat de aanduiding „Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden" misleidend is. Mijnheer de Procureur-Fiscaal heeft het al met een enkel woord aangehaald en het is inderdaad juist, dat hij niet te vergelijken is met de Militärbefehlshaber in België of in Frankrijk. Zijn functie is veel beperkter, maar dat is niet het belangrijkste. Hij had niet, zoals de Militärbefehlshaber in België en Frankrijk, de z.g. zivile Gewalt, het burgerlijke bestuur. En daarom, Mijnheer de President, is de functie, die hier de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden heeft uitgeoefend, van veel geringere aard. Hij was beperkt en naast hem stond Seyss-Inquart, die de positie bekleedde van rijkscommissaris, het hoofd van het burgerlijk bestuur. Er was geen terrein — dat weten we allen heel goed uit ervaring — waarop dat civiele bestuur niet kwam of waarmee het zich niet bemoeide. Bij geschillen was het zo: de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden kon zich tot het Oberkommando der Wehrmacht en de rijkscommissaris kon zich tot Hitler wenden. En dàt moet hier bovendien nog opgemerkt worden, dat de rijkscommissaris — de verdachte heeft het reeds met een enkel woord gezegd — het bijzondere, persoonlijke recht had om, wanneer hij moeilijkheden of wensen had, die te allen tijde, zowel dag als nacht, hetzij per telefoon, hetzij door een persoonlijk bezoek, aan de Führer voor te dragen. Dit kan in verband met de gijzelaarskwestie van belang zijn.

De Höhere SS- und Polizeiführer Rauter stond onder, maar men kan beter zeggen: naast de rijkscommissaris. Hij zelf is regelrecht ondergeschikt aan het Reichssicherheitshauptamt, Himmler of Kaltenbrunner.

Hier in Nederland speelde ook de NSDAP een rol mede. Deze partij richtte zich, wanneer dat nodig was, tot haar overeenkomende instanties in Duitsland en oefende van daaruit invloed uit.

Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, U zult de vroegere General der Flieger, generaal Christiansen berechten. En ik kan niet nalaten, ik moet — Mijnheer de Procureur-Fiscaal heeft het ook gedaan — de mens Christiansen aan een beoordeling door Uw Hof onderwerpen. En wel vooral om daardoor deze persoon en de dingen, die hij gedaan en ook de dingen, die hij nagelaten heeft, beter te kunnen beoordelen.

Zeeman is hij van beroep, vliegenier uit enthousiasme. Hij stamt uit een geslacht van zeelieden en walvisvaarders, volgens oude familietraditie. Als veertienjarige maat is hij naar zee gegaan, is matroos geworden, stuurman; hij heeft nog het laatste tijdperk meegemaakt van de zeilschepen. De wereldoorlog komt over Europa, d.w.z. de eerste wereldoorlog, en Christiansen is marinevlieger te Zeebrugge. Hij wordt op grond van dapperheid tot officier bevorderd. — Ik zeg dat niet, Mijnheer de President,

om hier mooie dingen te vertellen. — Zeeman is hij in de eerste plaats en in de tweede plaats is hij, zonder studie, officier geworden. Daarvoor heeft hij het ‚Pour le mérite' gekregen.

Na de eerste wereldoorlog is de verdachte weer kapitein geworden, op vrachtschepen en op passagierschepen. Is ook ouder geworden. Later weer gaat hij terug in het vliegwezen, — Mijnheer de Procureur-Fiscaal heeft de Do X aangehaald, ik behoef daar verder niet over te praten — en daarna wordt hij sportvliegleider van groot formaat. Maar zoals Mijnheer de Procureur-Fiscaal hem geschilderd heeft als een nationaalsocialist van het zuiverste water, Mijnheer de President, dat is onjuist. Wèl kan toegevoegd worden, dat hij een grote verering voor Hitler had. Het Nationalsozialistische Fliegerkorps, waarvan hij één der mensen is, één van de mensen, die dat opgericht heeft en groot gemaakt, was absoluut niet nationaalsocialistisch. Iemand, die daar lid van was, de jeugd, mòcht niet eens lid van de nationaalsocialistische partij zijn, Mijnheer de President.

Mijnheer de President, wanneer ik zeg zeeman en officier ter zake van dapperheid, dan betekent dat *zonder opleiding*. Zo kwam het, dat Christiansen de mindere was van de hogere leden van zijn staf, die veelal uit beroepsofficieren en officieren met academische opleiding bestond. Hij was bovendien verre, zeer verre — Mijnheer de Procureur-Fiscaal heeft het ook aangeduid — de mindere, wat intellect betreft, van de rijkscommissaris en ook verre de mindere van Rauter. Dat voelde Christiansen. En het resultaat daarvan is een opbruisen, ruwe opwellingen, zoals die des zeemans zijn. Die ruwe opwellingen komen, wanneer hij te doen heeft met mensen, van wie hij zich geestelijk de mindere voelt. Dan komt het complex zo hoog en dan is hij als een verlegen kind, dat brutaal wordt, of ook een groot mens, die meent in dikdoen — het behoeft nu niet lawaaierig te zijn, maar in ieder geval in grote woorden — zijn kracht te moeten zoeken. En zo moet U, Mijnheer de President, die krachttermen verklaren, die bij herhaling in de stukken voorkomen, zoals „da haben wir die Mordsschweinerei", dat is een zeemansuitdrukking, ik wil het niet vertalen in het Nederlands, dat is een krachtterm. En vandaar ook die termen, waar de brieven van Himmler en Rauter over spreken. Daarvandaan zijn uitdrukking, toen hij zeer terecht erg boos geworden is om wat er in Putten gebeurd was, toen hij heftig uitviel en zijn gemoed luchtte in krachtige termen.

Mijnheer de President, alvorens dit beeld te beëindigen, verzoek ik nog Uw speciale aandacht hiervoor: de functie van Wehrmachtbefehlshaber in Nederland is door Christiansen niet geambieerd. Hij is er voor aangezocht en heeft ernstige bezwaren geopperd, omdat hij voelde, dat hij geen beroepsofficier was en daarnaast, omdat hij niet met de hoge legerleiding op de hoogte was. Geheel onkundig, practisch gesproken. Men heeft hem gerustgesteld: „Dat is niet erg. In Holland is een knappe rijkscommissaris, daar komt of is een knappe Polizeiführer. Jij krijgt een knappe staf, van generaals en juristen. Een heel knappe staf en dat is klaar." En zodoende is het gekomen, dat deze verdachte wel ingegaan is op het voorstel om Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden te worden.

Even moet ik nog iets aanstippen, Mijnheer de President, dat erg pijnlijk is voor de verdachte en wat nog dubbel pijnlijk is, omdat Mijnheer de Procureur-Fiscaal deze — in zijn ogen — onjuiste dingen heeft aangehaald. Dat is het proces-verbaal, waaraan Mijnheer de Procureur-Fiscaal de beoordeling van de verdachte ontleent [1]). Hij laat daar Von Wühlisch spreken. Ik heb dat verhoor meegemaakt. Naderhand heb ik met Christiansen daarover gesproken. Hij zei: „Wat moet ik doen? Daar sta ik boven". En hij heeft het gelaten zoals het was. Maar tegen één ding, Mijnheer de President, heeft hij mij verzocht bij Uw Hof uitdrukkelijk te protesteren en dat is dit: dat Von Wühlisch van hem gezegd heeft, dat hij overal in zijn staf spionnen had zitten. Dat kan hij niet nemen zonder ertegen te protesteren. Helaas is, zoals ik heb gehoord, het omgekeerde waar — dit heb ik niet van Christiansen —: ik heb gehoord, dat Von Wühlisch een afluisterapparaat op het toestel van de generaal had. Dus dat is precies het omgekeerde, Mijnheer de President, maar ik zou daar verder op het ogenblik liever het zwijgen toe willen doen. Ik moet aan de andere kant datgene, wat Von Wühlisch over de verdachte heeft gezegd, toch nog aan Uw Hof in overweging geven ten aanzien van de persoon en nog wel dit, dat Von Wühlisch uitdrukkelijk zegt, dat zodra Christiansen — en dat was vrij spoedig — weer tot bedaren was gekomen na zo'n uitval, er heel best met hem te praten viel en dat er dan een gemoedelijke beslissing genomen kon worden.

Mijnheer de President, zouden we op het ogenblik kunnen pauzeren, want anders zal ik nog minstens een uur moeten doorgaan?

DE PRESIDENT: Dan wordt nu de zitting en de behandeling van deze zaak geschorst tot half twee. (Hamerslag).

DE PRESIDENT: De zitting wordt heropend. (Hamerslag).
Mijnheer de Raadsman, het woord is aan U.

DE RAADSMAN: Edelgrootachtbare Heren, Mijnheer de President en Raden en Mijnheer de Procureur-Fiscaal.

Ik zal min of meer in herhaling moeten vervallen van wat Mijnheer de Procureur-Fiscaal vanmorgen heeft voorgedragen.

Ik zou willen beginnen, Mijnheer de President, met eerst de feitelijkheden aan een bespreking te onderwerpen en wel in het bijzonder de vordering tot het executeren van gijzelaars. Dat betreft in de eerste plaats de bevoegdheden in Nederland. In het decreet — reeds door de procureur-fiscaal aangehaald — van de Führer over de uitoefening van de regeringsbevoegdheden in Nederland van 18 Mei 1940 — ik heb hier het Verordeningenblad no. 1 van 5 Juni, daar staat zowel de Nederlandse als de Duitse tekst in — is de bevoegdheid van de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden omschreven:

---

[1]) Verhoor van Von Wühlisch, door de procureur-fiscaal ten dele weergegeven op blz. 158.

§ 2.

„Der deutsche Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden übt die militärischen Hoheitsrechte aus; seine Forderungen werden im zivilen Bereich vom Reichskommissar durchgesetzt."

enz. En

§ 3.

„Zur Durchführung seiner Anordnungen kann sich der Reichskommissar deutscher Polizeiorgane bedienen. Die deutschen Polizeiorgane stehen dem deutschen Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden zur Verfügung, soweit es die militärischen Bedürfnisse erfordern und die Aufgaben des Reichskommissars es zulassen."

Dat betekent dus: voor militaire behoeften en in zover als de taak van de rijkscommissaris het toelaat.

De bevoegdheden in Nederland zijn nader uitgewerkt bij een instructie van de Führer und Oberste Befehlshaber der Wehrmacht van 20 Mei 1940, die ik in de stukken heb aangetroffen, ik meen in het tweede dossier, het gele dossier [1]). Daar staat in onder 2: — ik zal een pleitnota overhandigen aan het Hof, Mijnheer de President —

2) „Der Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden übt territoriale Befehlsgewalt aus. Ihm obliegt die militärische Sicherung des Landes im Innern und gegen überraschende Bedrohung von aussen. Er vertritt die Belange der Wehrmacht einheitlich gegenüber dem Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete."

5) „Forderungen der Wehrmacht, die im zivilen Bereich durchzusetzen sind, richtet der Wehrmachtbefehlshaber an den Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete. Soweit die Oberbefehlshaber der Wehrmachtteile Forderungen im zivilen Bereich zu stellen haben, leiten sie diese über den Wehrmachtbefehlshaber. Treten sie in dringenden Angelegenheiten unmittelbar mit dem Reichskommissar in Verbindung, so ist der Wehrmachtbefehlshaber zu beteiligen."

Ik zou ten opzichte hiervan willen opmerken, dat 1) „einheitlich" door mij begrepen wordt als: hij alleen en voor de gehele weermacht treedt hij op tegenover de rijkscommissaris. 2) In deze zinsnede is van belang, dat wanneer de Befehlshaber in den Niederlanden op het civiele gebied komt, hij zich móet wenden tot de rijkscommissaris. 3) En daarnaast het derde punt — en hier ben ik van een andere mening dan Mijnheer de Procureur-Fiscaal, indien er wordt gesproken van een Oberbefehlshaber—: als het OKW een vordering te doen heeft op civiel gebied moet dit geschie-

---

[1]) Hier beneden afgedrukt als bijlage 2.

den bij monde van de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden; in dringende gevallen gaan zij buiten hem om, maar dan moet hij er toch in gekend worden.

In 1942, Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, hebben in Frankrijk, België en Nederland de spoorwegaanslagen een belangrijke omvang aangenomen, hetgeen begrijpelijk is. Het vervoer per trein was bijna niet meer mogelijk. Aanslagen hadden hier in Nederland o.a. plaats op de lijn Utrecht en de lijn van en naar Amersfoort. Dientengevolge is er in December1941 een OKW-Erlass gekomen met het bevel een groot aantal, dat zijn duizend, gijzelaars te nemen. De rijkscommissaris heeft van dit bevel een afschrift gekregen van de Reichskanzlei, de Wehrmachtbefehlshaber natuurlijk rechtstreeks van het OKW.

Toen zijn er twee besprekingen geweest. In de eerste bespreking is geen beslissing gevallen en generaal Christiansen was daarbij niet aanwezig. In de tweede is wel een beslissing gevallen. Er is besloten, dat een groot aantal gijzelaars zou genomen worden. Ook op die vergadering was generaal Christiansen niet aanwezig. De lijsten voor de gijzelaars zijn samengesteld door de Beauftragten van de rijkscommissaris in samenwerking met de SD, de NSDAP en, voor een gedeelte van de gijzelaars — er zijn drie groepen genomen — van de NSB. De personen, die als gijzelaars dus door de rijkscommissaris c.s., de SD, de NSDAP en de NSB genomen werden, werden op landelijke lijsten gezet. Van stonde af aan waren deze mensen in de macht van en onder de rijkscommissaris en Rauter, die ook de verblijfplaats bepaalden van de gijzelaars. En ik zie het zo, dat alleen de Höhere SS- und Polizeiführer Rauter over hen ging.

Het is naar mijn mening onjuist wat Rauter zegt, Mijnheer de President, in een proces-verbaal, één van de eerste processen-verbaal die opgemaakt zijn van één van zijn eerste verhoren in deze aangelegenheid, dat is opgemaakt door inspecteur Melles, een inspecteur van politie, als ik mij niet bedrieg, in Rotterdam. Dat is het grote proces-verbaal, dat U vindt in het tweede dossier, een proces-verbaal van vijftig pagina's van 18 Mei 1946. Daarin zegt Rauter, dat die lijsten zijn samengesteld door de WBN, dus door de *Wehrmacht*, de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, dus hier natuurlijk bedoeld de staf van de WBN. Dat heeft hij niet kunnen volhouden en daar is hij op teruggekomen.

Mijnheer de President, zonder onnodig onaangenaam te willen zijn, kan ik hier al wijzen op datgene, wat ik in mijn inleiding gezegd heb, n.l. dat het hier een kwestie is van verantwoordelijkheden en dat er — bewust of onbewust mogelijkerwijze — pogingen gedaan worden om die af te schuiven. Hier in ieder geval is het niet volgehouden kunnen worden om de eenvoudige reden, Mijnheer de President, dat de eigen ondergeschikten, de eigen mensen, zoals dr Harster en Knolle e.d., het anders hebben verteld. Daarom, Mijnheer de President, maande ik tot voorzichtigheid.

Het standpunt van Christiansen, Mijnheer de President, is in deze zaak eigenlijk een beetje moeilijk en het is ook voor mij moeilijk geweest om dat te beoordelen. Hij zegt: het was een „politische Angelegenheit" en die zaak gaat mij niet aan. Als hij dat zegt, dan vindt hij steun in de feitelijkheden, dat hij niets met de keuzebepaling of

met de arrestaties te maken heeft gehad, dat hij geen zeggingschap had over de verblijfplaats, geen macht had over de gijzelaars. Het bevel is inderdaad door Christiansen ontvangen van het OKW. Dit bevel móest over *hem* komen, zoals dit voorgeschreven is in het Führer-decreet en de instructie, die daar het gevolg van is, en verder geleid aan de rijkscommissaris, omdat Christiansen, de General der Flieger, de Duitsche weermacht „einheitlich" tegenover de rijkscommissaris vertegenwoordigde. Dus hij alleen en niemand anders en niet anders dan over hem. De uitvoerende macht van het OKW in dit geval, zoals Christiansen — en ik meen terecht — de zaak ziet, was de rijkscommissaris en/of Rauter. Mijnheer de President, ware het anders geweest en had hij het bevel gekregen van het OKW om gijzelaars te fusilleren, dan had hij dit zelf gedaan, had dit ook kunnen doen. Hij had dan één of ander wachtbataljon laten komen en had de gijzelaars geëxecuteerd. Dit gebeurde niet, omdat naar zijn mening — en naar ik meen terecht — dit het „zivile Bereich" van de rijkscommissaris regardeerde.

Nu moet ik dit zeggen, Mijnheer de President: natuurlijk heeft Christiansen gedaan, wat het OKW van hem verlangde. Er is een bevel gekomen en Christiansen heeft dit bevel in ontvangst genomen. Hij heeft moeite gedaan om dat bevel uitgevoerd te krijgen.

Dit brengt mij op het eerste droevige drama: *de gijzelaars in Goirle.* Mijnheer de President, de spoorwegaanslag in Rotterdam wordt natuurlijk door de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, door de staf, aan het OKW gemeld, vanzelfsprekend. Ik meen gisteren beluisterd te hebben dat, omdat er nu eenmaal gijzelaars genomen waren, hij dit beter had kunnen nalaten, maar dat is voor iemand als Christiansen en ik geloof ook in het algemeen onjuist; een sabotagedaad van omvang, in ieder geval één, die grote gevolgen had kunnen hebben, moet gemeld worden aan de militaire overheid. Dan komt een bevel van het OKW om op gijzelaars terug te grijpen. Dit bevel móest automatisch lopen over de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden. De Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden geeft dit bevel op grond van zijn instructie door aan de rijkscommissaris.

Men kan er aan toevoegen, dat generaal Christiansen van nature zeer gekant was tegen het nemen van gijzelaars. Dit heb ik niet uit zijn eigen mond alleen, Mijnheer de President, maar uit objectieve bron. Daarenboven waren zeer gekeerd tegen het teruggrijpen op gijzelaars de personen van zijn staf, die daarvoor in aanmerking komen. Eerst is dit Schwabedissen geweest, maar toen was er nog geen sprake van gijzelaars; dan Drum en daarna Von Wühlisch. Von Wühlisch zeg ik, Mijnheer de President, want ik heb gisteren uit de opmerkingen van generaal Rauter beluisterd, dat generaal Christiansen zich in de loop van de tijd aangesloten had bij de opvattingen, die generaal Von Wühlisch op dit gebied had. En dat hij daardoor eigenlijk tegen het nemen van gijzelaars geworden is. Mijnheer de President, die opmerking is in zijn algemeenheid al onjuist, maar bovendien ook in dit speciale geval, omdat tòen ter sprake is gekomen de kwestie van die z.g. graaf Spee, waar generaal Christiansen

over gesproken heeft. Hij heeft opgebeld naar het OKW en heeft gevraagd een officier te sturen om de aangelegenheid van die gijzelaars te onderzoeken, die zo veel beroering wekte hier in Nederland. Om dit te bespreken is die graaf Spee in het voorjaar van 1942 reeds in Nederland geweest. En generaal Von Wühlisch is een half jaar later pas de chef van de staf van generaal Christiansen geworden!

Mijnheer de President, toen generaal Christiansen het bevel kreeg „die Geisel sind in Anspruch zu nehmen", toen had hij geen zuiver beeld hoe het eigenlijk met de verhoudingen hier gesteld was. En dat had hij ook niet, toen het bevel van het OKW is gekomen, van het Oberkommando der Wehrmacht, om in het algemeen gijzelaars in te sluiten. Toen heeft hij ook niet geweten, hoe het eigenlijk precies in elkaar zat. En dat is de bekende vraag — het is gisteren reeds aangesneden, maar het is voor mij een belangrijke vraag — van de competentie, waarop ik vanmiddag de aandacht van Uw Hof meer zal vestigen. Hij wist niet precies hoe het zat, hij wist wel, dat hij een bevel kreeg en dat hij dat bevel moest uitvoeren.

Ik zal straks aan Uw Hof een karakterschets overleggen en dan speciaal naar aanleiding van de opmerkingen, die door generaal..... wijlen generaal Von Wühlisch gemaakt zijn; een beoordeling van generaal Christiansen door Generaloberst Student [1]), die hem kent, die jarenlang de ondergeschikte van Christiansen is geweest en die zijn superieur is geworden. Mijnheer de President, ik zal die verklaring niet voorlezen (het is een van de allereerste verhoren geweest), maar daaruit zal een héél ander beeld komen dan op een gegeven, ik zou haast zeggen, ongelukkig moment door Von Wühlisch van generaal Christiansen gegeven is. Ik weet het, ik heb het zelf meegemaakt, dat hij er spijt over heeft gehad, dat hij op een dergelijke manier zijn vroegere chef een trap achterna gegeven had.

Op het moment dat dat bevel van het OKW bij generaal Christiansen kwam, toen was — zoals ik zei — de vraag van de competentie nog niet opgelost. En het is juist, Mijnheer de President, wanneer gezegd wordt, dat generaal Christiansen energiek voldoening aan het bevel van het OKW heeft geëist, zoals dat heet en zoals dat ook gesteld is door Mijnheer de Procureur-Fiscaal. Maar ik zeg U, daar moet ik ogenblikkelijk aan toevoegen, dat hij toen nog geen zuiver beeld had van hoe in werkelijkheid de verhoudingen lagen en wie eigenlijk in het geval van de gijzelaars de competente personen waren. Christiansen heeft zich zelfs beijverd om dat bevel uitgevoerd te krijgen, om aan dat bevel te laten voldoen. Zo'n bevel was voor hem wet; gisteren hebt U het ook gemerkt, Mijnheer de President, — dat ging maar gewoon over de volgorde hier op de zitting — toen zei U via de tolk: Wilt U straks het woord voeren of nu? en dan antwoordt generaal Christiansen: „So wie es befohlen wird". De gehele zaal heeft even gegrinnikt, maar zo is zijn natuur. Ik zou het stadium, waarin ik op het ogenblik ben, dus dat is in de eerste plaats het stadium, dat het algemene bevel kwam om gijzelaars te nemen en alles wat ik nu voorlopig bespreken zal, willen noemen: *het stadium van de zwevende competentie.*

---

[1]) Hier afgedrukt als bijlage 4.

In dat stadium ligt de bekendmaking van 13 Juli 1942. En daar spreekt inderdaad — hoewel men van militaire zijde zegt, dat het een zeer zonderlinge formulering is — Christiansen erover, dat hij ..... „ik", staat er in die aankondiging, „ik heb een vrij groot aantal inwoners in den lande gevangen doen zetten." Hij ondertekent dat ook zelf. Daarna komt de proclamatie, dan wordt het al iets anders, Mijnheer de President, de proclamatie naar aanleiding van de spoorwegaanslag op 7 Augustus 1942 te Rotterdam. Ik geloof, dat dat de proclamatie van 10 Augustus is, maar dat kon ik niet precies nakijken. Daarna komt naar aanleiding van de spoorwegaanslag op 7 Augustus — ik zal U straks de data allemaal na elkaar opnoemen — dan komt de aanslag, die op 7 Augustus 1942 plaats had en dan komt er al een andere figuur. Het is de Höhere SS- und Polizeiführer. Die kondigde aan en die ondertekende ook volledig met al zijn namen en zijn kwaliteiten en zijn functies. Dat zegt wel iets, Mijnheer de President. Is er al iets veranderd, of is er al iets aan het veranderen? In ieder geval, toen al werd de zaak van de gijzelaars langzaam naar Rauter toe getrokken. Wel heet het nog in een aankondiging, die door Rauter ondertekend is — en waarvan ik ook moet aannemen, dat ze ook van Rauter's staf of van Rauter zelf is uitgegaan — het heet daar nog weliswaar in: „op bevel van de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden". Daarna komt dan, nadat het onzalige, droevige drama zich voltrokken heeft, op 15 Augustus de bekendmaking en daar staat, tout court et tout sec, „Rauter" ondertekend. Ook de aankondiging van de tweede soort gijzelaars, waarover ik straks zal spreken, de reprisal prisoners uit Haarlem, die op 2 Februari 1943 gefusilleerd zijn, wordt door Rauter getekend.

In een verhoor op 25 Maart 1946 wordt door Christiansen gezegd: „Als Rauter bij zijn verhoor gezegd heeft, dat hij met mij persoonlijk daarover gesproken heeft, omdat hij anders mijn naam niet zou hebben genoemd, dan zal dit wel juist zijn."

Maar, Mijnheer de President, ik heb zoveel van die verhoren meegemaakt en hij zegt zo gemakkelijk „Ja, das wird wohl stimmen, das wird wohl richtig sein", maar bovendien moet ik Uw Hof erop attent maken, dat dit op zichzelf in ieder geval geen bekentenis is, maar dit is iets, dat besloten wordt uit een redenering; uit een redenering, nota bene, niet van hem zelf, maar één, die Rauter heeft opgesteld en die op zichzelf volslagen onjuist kan zijn!

Dan komt de belangrijke vergadering bij de rijkscommissaris in Den Haag. Er ontstaan botsingen. Men is het niet met elkaar eens. Dat wordt in de stukken gezegd. Het wordt zo duidelijk ook gezegd in dat proces-verbaal van Melles. Men was het over de competentie niet eens. Wat gebeurde toen? Wat hier *moest* gebeuren: dat Christiansen zich wendt tot het OKW en Rauter tot Himmler. Zo was het in de hiërarchische volgorde — als ik het zo mag zeggen — bepaald, geregeld. Rauter krijgt daarna, nadat hij zich dus met Himmler in verbinding heeft gesteld, van Himmler de opdracht: Ga naar Hilversum, ga naar Christiansen. Want Rauter had bij Himmler niet geklaagd, maar had in ieder geval zijn hulp ingeroepen, om te weten hoe die competentie-vraag lag. En Himmler heeft zich in verbinding gesteld met het OKW en het resultaat is geweest, dat ten gunste van Rauter is beslist. De machtige Himmler heeft het

toen gewonnen. Christiansen werd, zoals ik het aanvoel, Mijnheer de President, zelfs meer of minder vernederd, want hij werd gedwongen de boodschap aan Rauter officieel mede te delen. Want Rauter kreeg de mededeling van Himmler: „Ga maar naar Christiansen. Die zal het je wel vertellen" of „die moet het je vertellen". Wat er verder besproken is, kan ik natuurlijk niet beoordelen. Dat betekent, dat Christiansen, de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, ook volgens de lezing van Rauter, zich dan ten onrechte met die gijzelaars had bemoeid. Daarin heeft hij gedwaald.

Mijnheer de President, ik vraag Uw aandacht nog eenmaal voor dat proces-verbaal van 18 Mei 1946 [1]). En ik zeg, dat proces-verbaal is zo belangrijk, Mijnheer de President, omdat men — laten wij zeggen degene die dit verhoor onderging — in dat proces-verbaal nog niet kon beoordelen, waar het eigenlijk naar toe zou gaan. In dat verbaal staat nu toch maar, met even zoveel duidelijke woorden, dat de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, dat *hij* de gijzelaarslijst heeft samengesteld! Dat is naderhand anders gebleken. Daarin wordt ook gezegd, dat twee leden, die in nauwe relatie tot het Koninklijk Huis staan, op last van Berlijn mede moeten worden gefusilleerd. Later wordt dat, dat Schmidt, die in de bezettingstijd nog overleden is, daartoe eigenlijk de eis gesteld heeft, of liever, dat hij dat doorgedreven heeft.

Mijnheer de President, ik zie de zaak zo, dat het voor generaal Christiansen een groot geluk is geweest, dat door het OKW, samen met Himmler, op verzoek van Rauter en op verzoek van hem zelf, het competentievraagstuk is opgelost. Want daardoor is hij uit de dwaling waarin hij verkeerde, gered!

Christiansen had in Nederland een dubbele functie: hij was als Wehrmachtbefehlshaber de territoriale bevelhebber; maar daarnaast was hij de instantie, waarover het Oberkommando der Wehrmacht zich tot de rijkscommissaris moest wenden. Ik zou dit — omnis comparatio claudicat, Mijnheer de President, ik weet het — maar ik zou dit willen vergelijken met een burgemeester, die hoofd is van een gemeente en tevens ambtenaar in dienst van het Rijk, met een rijkstaak. Zo kan men dat ongeveer vergelijken.

Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, toen Christiansen de Bekanntmachung van 13 Juli 1942 uitgaf, waarin hij over „ik" spreekt — „ik heb dat en dat gedaan" — toen was hij — dat is mijn zeer uitdrukkelijke stelling — er niet van op de hoogte, wie in de aangelegenheid van de gijzelaars competent was. Iets, wat hem voorgehouden is, half bij wijze van verwijt; want aan de andere kant heeft men er natuurlijk inwendig grote achting voor, dat Christiansen 100 000 gulden uitgeloofd heeft, zoals ook wel door Rauter werd ondertekend, zeker! Maar hij zegt erbij, dat de Wehrmachtbefehlshaber 100 000 gulden uitlooft voor degenen, die de daders kunnen aanbrengen of die de daders kunnen aanwijzen. Mijnheer de President, dat heeft hij inderdaad gedaan, maar dat heeft hij gedaan op het ogenblik, dat de competentie nog zwevende was voor hem. Daarnaast heeft hij het gedaan uit motieven van, ik zou het willen noemen, zuivere menselijkheid, om te voorkomen dat hier in Nederland

---

[1]) Het Rotterdamse verhoor door Melles.

op dat gebied groot onheil zou gebeuren. Toen eenmaal, dat blijkt uit diverse processen-verbaal zeer duidelijk, het antwoord gekomen was en generaal Rauter het antwoord is gaan halen — in Craailo, in Hilversum, dat weet ik niet, bij Christiansen in elk geval, het antwoord van het OKW en van Himmler tezamen — toen heeft Christiansen ogenblikkelijk tegen Rauter gezegd en dat laat aan duidelijkheid niets te wensen over: „Ik wil met die gijzelaars niets meer te maken hebben." Hij was er blij om, want hij zat ermee; hij wist niet hoe het precies zat en van deze grote zorg was hij dan af.

Ik heb hier in mijn pleitnota de data in chronologische volgorde opgesteld. Die is als volgt, Mijnheer de President:

De tijd van de zwevende competentie:

Vrijdag 7 Augustus: de spoorweg-aanslag.

Zaterdag 8 Augustus: de conferentie bij de rijkscommissaris.

Zondag 9 Augustus: een rustdag.

Maandag 10 Augustus: de Bekanntmachung, ondertekend door Rauter, maar waar bovendien vermeld wordt: Op bevel van Christiansen; en waar bovendien de 100 000 gulden bij uitgeloofd worden.

Dinsdag 11 Augustus: wederom niets te doen.

Woensdag 12 Augustus: de grote dag, de grote dag juridisch gezien, dat de gijzelaars blijken van Rauter te zijn.

Donderdag 13 Augustus: wederom niets.

Vrijdag 14 Augustus: de bekende dag voorafgaande aan de ongelukkige dag, waarop Rauter beweert het telefoongesprek gehad te hebben met Christiansen, hetgeen Christiansen zeer positief ontkent.

14 en 15 Augustus, Mijnheer de President, dat is de tijd geweest, waarin zich het lot voltrok. Toen zijn de dramatis personae bepaald.
Dat wil zeggen, Christiansen, die dacht op hoog bevel een rol te spelen, verdween van het toneel en de hoofdrol ging in de handen van Rauter over.

In dit verband wil ik nog op twee punten wijzen.Wimmer zegt in het stuk[1]), waarin hij de competentie van de leidende figuren in de bezettingstijd uiteenzet:

„. . . und erfolgte die Exekution durch die deutsche Polizei, die gemäss dem erwähnten Führererlass dem WBN ebenso wie dem Reichskommissar zur Verfügung stand".

Hierbij moet ik een paar vragen stellen. In de eerste plaats: heeft Christiansen in het positieve stadium aan Rauter bevolen de gijzelaars te executeren? Dat kòn hij niet eens. De tweede opmerking, die ik hier zou willen maken, is deze: de Duitse

---

[1]) Verklaring van Wimmer, afgelegd in Neurenberg, in het proces tegen Goering, Seyss-Inquart enz.

Polizei stond niet de rijkscommissaris en de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden „ebenso zur Verfügung", maar stond de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden alleen dàn „zur Verfügung" voor „militärische Bedürfnisse — b.v. voor contraspionnage of iets dergelijks, om maar een greep te doen — en in zoverre de taak van de rijkscommissaris dit toeliet. Zo staat het uitdrukkelijk in het decreet. Dus dat betekent niet, dat zij hier gelijkelijk over de Duitse Polizei kunnen beschikken, maar het betekent in ieder geval, dat de rijkscommissaris prevaleert. Bovendien is generaal Christiansen positief van opvatting, dat wij hier niet te doen hebben met een militaire behoefte.

2. Als ik ook mag teruggrijpen, Mijnheer de President, op de vorige avond, van de 14e Augustus, dus de vooravond van de executie van mensen, die ons dierbaar waren, dan zegt Rauter dat hij Christiansen heeft opgebeld naar aanleiding van de Schlussmeldung van Knolle. Schreieder zegt die avond Rauter opgebeld te hebben en hij heeft het gisteren hier nog een keer uitdrukkelijk verklaard. Dat hij opgebeld heeft, had hij al verklaard voor de raadsheer-commissaris, maar gisteren heeft hij die verklaring aangevuld op mijn vraag: Ja, dat was tussen acht en negen uur. Maar Rauter zegt tegenover de raadsheer-commissaris zich dit telefoongesprek met Schreieder eerlijk niet te kunnen herinneren. Dat betrof, dat is U bekend, de bekende melding van Van der Waals, dat deze de daders op het spoor zou zijn. Schreieder zegt:

> „Ik had Rauter via Harster en Knolle voortdurend over deze zaak op de hoogte gehouden..... Het was voor mij eigenlijk wel een wat vrije zet om Rauter op te bellen, maar ik meende, dat dit noodzakelijk was..... Ik voerde met hem een gesprek: „Ik speel een spelletje. Wij zijn de daders op het spoor" enz..... Maar Rauter bleek niet te willen afzien van represaille maatregelen. Hij zei, dat dat was, omdat ik, wanneer ik inderdaad de dader op het spoor was, dit succes had gehad zonder medewerking van de Nederlandse bevolking. Het laatste wat Rauter zei: „Im übrigen fehlt die Mitwirkung der holländischen Bevölkerung. Die Geiselerschiessung kann *daher* nicht verhindert werden".

Ik heb nog enige opmerkingen naar aanleiding van deze mededelingen.

1. In de eerste plaats, Mijnheer de President, het woord „daher". Dat hindert mij heel erg. Het moest toch volkomen hetzelfde zijn, of men de dader met of zonder de medewerking van de Nederlandse bevolking op het spoor kwam. De zaak was, *als* de dader maar achterhaald werd.

2. In de tweede plaats valt het op, dat Rauter zich dit telefoongesprek niet herinnert. Hij zegt zelfs: „éérlijk niet herinnert". Het blijkt, dat Mijnheer de Raadsheer-Commissaris hier ook aan een punt was, dat hem zelf onzeker of onwaarschijnlijk voorkwam. Ik heb twee motiveringen, waarom het zo vreemd is, dat Rauter zich dat gesprek niet herinnert. Dat is wel in de eerste plaats, omdat het hem stellig moet opgevallen zijn — zoals hij straks, ik meen gisteren, nog gezegd heeft en hij zegt het bij

herhaling —, dat een mindere zich verstoutte om rechtstreeks de Höhere SS- und Polizeiführer op te bellen. Dat is iets! Hij vond het nogal sterk, zoëven werd gepraat over „een sterk stukje", „nogal brutaal", „een vrije zet". Maar in ieder geval, dat *is* iets, dat valt op. Maar in de tweede plaats, Mijnheer de President, en dat vind ik veel en veel belangrijker: het ging hier om de allereerste gijzelaars, die hier in Nederland zouden worden geëxecuteerd. De vijf gijzelaars, waar ook in Duitse kringen zo veel over te doen is geweest, Mijnheer de President.

3. Het meeste valt op, naar mijn mening, dat Rauter, toen Schreieder hem opbelde, zelf zonder meer de beslissing nam. Hij zei: „daher..... wird erschossen". Hij nam de beslissing — aan de telefoon —, Rauter. En dat was tussen acht en negen uur. Straks kom ik op dat telefoontje met Knolle; Rauter heeft zelf gisteren verklaard, dat het geweest is 's avonds om tien uur. Maar hier ziet U de persoon, die inderdaad de beslissingen neemt. En nu vraag ik dit:

4. Er is gisteren wel..... ik heb het gehoord, ik heb het gisteren inderdaad gehoord voor de allereerste keer, Mijnheer de President, zeer merkwaardig! Voor de éérste keer hoor ik gisteren, dat Rauter zegt: „ik heb de rijkscommissaris nog opgebeld". Ik had mijn pleitnota deugdelijk voorbereid en daar stond natuurlijk de vraag in: waarom heeft Rauter de rijkscommissaris niet opgebeld? Maar ja! Mijnheer de President, ik hoop dat U mij begrijpt; want het was zo zonderling, dat hij de rijkscommissaris nièt opbelde. Hij zegt toch zelf bij herhaling in de stukken, dat het bevel tot het fusilleren gegeven is in overeenstemming met Christiansen en de rijkscommissaris. Dat moeten voor hem dus de twee personen geweest zijn, die in deze zaak beslissend waren en hij zelf dan ook nog daarbij, niet waar, daar onttrekt hij zich niet aan. Dat heeft hij ook nooit gedaan, voorzover ik het meegemaakt heb. Hij komt er niet mee, Mijnheer de President, met te zeggen: de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, generaal Christiansen, die was in dezen de „treibende Komponente". Werkelijk, Mijnheer de President, dat geloof ik niet, dat dat kan aanvaard worden. Ook hierom, omdat zowel de rijkscommissaris als Rauter mensen waren, die intellectueel — en Rauter zeker, wat zijn doorzettingsvermogen, zijn impulsiviteit en zijn optreden betreft — tien maal tegen generaal Christiansen opgewassen waren. En bovendien had Rauter — dat is zeer belangrijk — van Himmler en het OKW de zeggingschap gekregen over de gijzelaars. Mijnheer de President, ik moet zeggen (ik zeg er bij: ik móet zeggen), dat naar mijn mening de verantwoording bij Rauter ligt.

Er bestaan twee mogelijkheden — steeds over hetzelfde punt, Mijnheer de President —: òf Rauter heeft Christiansen gebeld naar aanleiding van de Schlussmeldung van Knolle, die hij dan zegt 's avonds om een uur of tien gekregen te hebben — vóór het telefoongesprek met Schreieder, dat is niet zeer waarschijnlijk; het blijkt ook achteraf onjuist te zijn, want dan had hij tegen Schreieder natuurlijk moeten zeggen: „Christiansen wil hebben, dat hier die executie doorgaat" — of — en dat is de tweede mogelijkheid — hij heeft met Christiansen getelefoneerd ná het telefoongesprek met Schreieder. Er zijn hier maar twee mogelijkheden; tertium non datur.

En dan moet ik zeggen, als hij op dàt moment nog met Christiansen zou moeten telefoneren, dat dat een volslagen overbodig telefoongesprek was, aangezien hij reeds besloten had en van zijn besluit reeds aan Schreieder mededeling had gedaan!

Mijnheer de President, U hebt gisteren vier of vijf maal — vier maal meen ik mij zeker te herinneren — aan generaal Christiansen gevraagd, of hij zich dat gesprek herinnert. En hij heeft zelfs geantwoord, dat het positief ònwaar is, dat dat gesprek die avond gevoerd is.

Mijnheer de President, ik moet hier een opmerking maken, die ik niet graag doe, maar het komt toch hier op neer: één van de weinige keren, misschien wel de enige maal, dat wij Rauter in deze zaken tastbaar kunnen controleren, klopt het niet.

Dan, buiten dit alles is natuurlijk van evident belang — ik wil mij helemaal niet namens generaal Christiansen beroepen op het „Befehl ist Befehl", maar het feit blijft keihard bestaan —:

1. dat het Oberkommando van de Wehrmacht *de* aansprakelijke instantie is voor deze gijzelaarsexecutie. Het Oberkommando der Wehrmacht, dat ook het bevel gegeven heeft om de Nederlanders, onze burgers, in de kampen te interneren.

2. blijft het feit bestaan, dat volgens de instructie — die dan weliswaar niet ondertekend is, maar die gisteren door generaal Christiansen als juist erkend is en die zich in de stukken van Mijnheer de Procureur-Fiscaal bevindt — in art. 5 staat, dat het Oberkommando der Wehrmacht zijn vordering tot het executeren bij monde — ik heb het maar een beetje gemakkelijk vertaald — van de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden aan de rijkscommissaris moet richten.

En nu vraag ik U, Mijnheer de President, in dit verband, in algemeen verband: kan men een ordonnans, in dit geval Christiansen, kwalijk nemen, als hij het bevel heeft overgebracht? Al heeft hij dan de inhoud van het bevel gekend?

Mijnheer de President, ik kom straks stuk voor stuk op de zaken terug bij het volkenrechtelijk gedeelte. Ik ben op het ogenblik bezig met het behandelen van de feitelijkheden.

Dan ben ik nu toe aan de gijzelaars, de reprisal prisoners, in Haarlem. De feitelijkheden liggen hier anders. Wij hebben ze gisteren uit de mond van Christiansen gehoord: er is hier in directe reactie gehandeld. Er is een aanslag gepleegd op een Sanitäter, die blijkens het proces-verbaal ruggelings is neergeschoten. Het is gebeurd door een verzetsman, zoals naderhand vastgesteld is en de opmerking, die gisteren hier geplaatst is, dat die verzetsman waarschijnlijk geen Sanitäter zal neerschieten, onderschrijf ik in het algemeen wel, Mijnheer de President, ofschoon ik mij afvraag, of men hier in Nederland eigenlijk wel wist hoe zo'n Duitse Sanitäter er uitzag. Die liepen niet met een rood kruisje, zoals onze Nederlandse Rode-Kruissoldaten. Maar dat vind ik nog niet het belangrijkste, Mijnheer de President. Die man is ruggelings neergeschoten. Dus ik zou daaruit willen concluderen, dat de dader alleen maar gezien heeft, dat het

een Duitse soldaat was, die hij daar zag en neerschoot. Er is een onderzoek naar geweest en de vraag is hier ter sprake gekomen, of het een liefdesaffaire is geweest. Lages zegt, dat hij onderzoekingen deed. „Ermittlungen" noemt hij dat. En hij heeft later door de feiten — dr Hulst heeft de kogels onderzocht en wat daarbij nodig was — gelijk gekregen.

Wat gebeurt er? De troepen eisen vergeldings-maatregelen, ook de Ortskommandant in Haarlem en ook van de zijde van de Beauftragte van de rijkscommissaris. In ieder geval moet er iets gebeuren. En in Haarlem moet zéker wat gebeuren: Haarlem, een bijzonder onrustige plaats. Ik zou haast durven zeggen, Mijnheer de President: de ondergrondse staat toe te kijken, hoe de bezetter zal reageren. Straks zal ik de maatregelen op zich zelf dan aan een oordeel onderwerpen.

Het standpunt van generaal Christiansen: hij erkent represailles te hebben gevorderd. Maar daar komen wij niet verder mee, Mijnheer de President. Rauter zelf zegt het ook: de kwestie is besproken door de rijkscommissaris en de Chefrichter. Die hebben het uitgemaakt. (Christiansen alweer op de achtergrond; niet één van de mensen, die hier een wezenlijk aandeel in hadden.) Die hebben uitgemaakt, dat er represailles zouden worden genomen; er is gezamenlijk toe besloten. De juridische afdeling van de staf is er bij te pas gekomen; met name Chefrichter Bourwieg of Gaykow en de chef-staf Von Wühlisch (Rauter zegt waarschijnlijk bij ongeluk in het proces-verbaal, dat hij meent dat het toen nog Drum was) zijn in deze zaak gekend.

Er moest iets gebeuren, zei ik. En, Mijnheer de President, hier, waar al die machten: de rijkscommissaris en Rauter en de Wehrmachtbefehlshaber, waar die hier als het ware eigenlijk samengespeeld hebben, zou ik U willen vragen — om een beeld te krijgen, hoe het in zo'n geval ging — kennis te nemen van de brief, die gevonden is in het archief van Himmler. Een brief afkomstig van Rauter, gedateerd 13 Januari 1944 [1]). Ik weet het, Mijnheer de President, het is natuurlijk elf maanden vroeger dat deze aanslag plaats had, maar het geeft een heel aardig beeld. Het gaat over Hengelo of Almelo. In het ene geval is het een Wehrmachtangehörige, een soldaat, een Duitse soldaat, die is neergeschoten, in het andere geval gaat het over een SSer. Maar ik wil het, omdat het precies identiek is aan het geval Haarlem, hier voor U vergelijken.

Rauter eist het fusilleren van de daders uit de kringen van het verzet. Hij wil vijftig onruststokers arresteren (het staat allemaal in die brief) en er tien fusilleren. En dan komt het: over de chef-staf — dezelfde chef-staf, die in de tijd van Haarlem de chef was van de staf van generaal Christiansen —, Von Wühlisch, beklaagt hij zich dan, „er will nicht mitziehen", die maakt allerlei bezwaren. Hij gebruikt uitvluchten. Ik wil U de hele Duitse tekst besparen, Mijnheer de President, maar het was in ieder geval dezelfde Von Wühlisch, die chef-staf was ten tijde van de aanslag in Haarlem.

Mijnheer de President, nu vraag ik Uw bijzondere aandacht voor het feit, dat

---

[1]) Afkomstig uit het archief van Himmler. Voor een ander gedeelte reeds geciteerd op blz. 95 en 98.

Rauter in die brief zo'n aanslag op een Duitse soldaat tegenover Himmler „eine rein politische Angelegenheit" noemt. Het staat er duidelijk. En dan krijgt Christiansen er van langs. Hij, Christiansen, — de man, die zo onder de indruk was van een bezoek van Goering en die „ganz Holland zerstören wollte"! — die schiet in zulke gevallen tekort en laat zich door de adviseurs van zijn staf terzijde schuiven. Rauter drijft door en zegt aan Von Wühlisch: „Ik zal mijn genoegdoening zelf wel halen!" En dan gaat hij naar zijn chef, de Reichsführer-SS Himmler. Die zal hij de zaak voorleggen; dat dreigement gebruikt hij ook. Dan gaat het verder in die brief, Mijnheer de President: een beeld van generaal Christiansen — ik hoop niet, dat hij mij kwalijk neemt, dat ik dat allemaal hier aanhaal, maar het geeft verder uit die tijd een beoordeling van Rauter over generaal Christiansen, erg mooi en ik wou het toch wel even voordragen. — Daar heet het: „Der Wehrmachtbefehlshaber wird sich ja doch nicht aufraffen", die doet immers toch niets, die brengt het niet zo ver, dat hij iets zal doen.

Kunt U mooier bewijs hebben, Mijnheer de President, hoe in werkelijkheid de stand van zaken was en welke dan *de* persoon was, die in een geval als dit de doortastende kracht was, van wie eigenlijk werkelijk alles uitgaat? Ik geloof, dat uit deze brief ook zonneklaar blijkt, hoe Von Wühlisch zich tegen het fusilleren van mensen verzette. Het is duidelijk, dat Rauter deze zaak heeft doorgedreven.

Mijnheer de President, er komt een antwoord van Himmler — ik vind het niet erg mooi —, dat luidt [1]): „U hebt zich om de chef-staf niet te bekommeren", heel troostend! „Ik geef U bevel om op de scherpste wijze vergeldingsmaatregelen en antiterreur-maatregelen te nemen. Dit na te laten zou de enige fout kunnen zijn, die U in Uw dienst zou kunnen maken. Bezwaren eren U slechts". Met andere woorden: Bezwaren van anderen kunnen U slechts eren.

Zo lagen de verhoudingen, Mijnheer de President!

Niet de verdachte, maar Rauter was de doordrijvende kracht. Von Wühlisch had — wij hebben het uit zijn eigen mond gehoord, maar het is niet zo ver gekomen, hij is overleden — het plan om over deze aangelegenheid nog een hartig woordje met Rauter te spreken. Het ging altijd zo bij die verhoren: dan werd er afgesproken voor de volgende keer en dan maakte mijnheer Von Wühlisch weer zulke exposé's. Ook over deze aangelegenheid — ik weet, dat Rauter en Von Wühlisch geen vrienden waren, maar dat doet er helemaal niet toe — zou nog een hartig woord gesproken worden. Maar dat betekent toch in ieder geval, dat hij nog iets...., dat hij nog bezwaren had over datgene, wat in Haarlem is gebeurd. 't Is helaas niet zo ver gekomen.

Gisteren is mij opgevallen, Mijnheer de President — ik hoop, dat ik daarmee niets miszeg, maar het is mij opgevallen —, dat Rauter tegenover U het antwoord schuldig is gebleven op de vraag, of zonder het initiatief van de weermacht daar in Haarlem niets zou zijn gebeurd. Dat antwoord heb ik niet vernomen.

En in de tweede plaats is er evenmin antwoord gekomen op Uw vraag, of, als hij

---

[1]) Eveneens afkomstig uit het archief van Himmler, telegram van 25 Januari 1944.

het niet met de weermacht eens was in dit geval, of hij zich dan zou gewend hebben tot Berlijn, casu quo tot Himmler. Daarop heb ik ook geen antwoord vernomen. Het zou kunnen zijn — ik hoop niet, dat ik kwetsen zal — dat hier andere redenen zijn, waarom dat antwoord niet gekomen is, maar ik heb dat antwoord niet gehoord.

Straks zal ik tegenover Uw Hof de juridische aspecten van het doodschieten van deze gijzelaars, „reprisal"-gijzelaars bespreken.

Mijnheer de President, nu ben ik aan Putten gekomen. Ik geloof, dat ik Uw Hof wel kan besparen die materie, die reeds enige malen voor Uw Hof de revue is gepasseerd en die U voortreffelijk beheerst, hier nu nog eens in den brede uit te meten. Ik zou daarom liever niet in herhalingen willen treden over dingen, die op dit stuk toch vaststaan. Ik zou zeggen, er is hier van de Nederlandse zijde, door de Nederlandse justitie in optima forma gedaan wat menselijkerwijs mogelijk is om ervan te maken. Maar ja, ik persoonlijk ben van mening, dat tot het onmogelijke natuurlijk niemand gehouden is, maar dat nog andere mensen hier hadden kunnen worden gehoord, dat er nog andere mensen zijn, van wie het wellicht zeer wenselijk ware, dat ze zouden zijn gehoord, maar dat is onmogelijk gebleken.

In deze zaak is Fullriede, die zelf sub judice is, de hoofdgetuige. Ik ben hem overigens, in de tijd, dat ik hem hier heb meegemaakt, gaan achten. De procureur-fiscaal is in cassatie gegaan om hem moverende redenen, aannemende dat de straf enz. — maar dat doet er hier niet toe — en ook Fullriede is in cassatie gegaan. Ik geloof zelfs, dat beiden op dezelfde dag in cassatie zijn gegaan.

Het dominerende en allerverschrikkelijkste . . . wat is eigenlijk het belangrijkste van de zaak van Putten, Mijnheer de President? *Niet*, dat daar die huizen verbrand zijn, hoewel dat ook heel erg is, maar het dominerende is hier eigenlijk het gevolg. Het verschrikkelijke gevolg! En de vraag is — een zeer moeilijke vraag —, wie is daar in wezen aansprakelijk voor? Uw Hof heeft in de sententie-Fullriede naar mijn mening zeer terecht beslist, dat Fullriede niet aansprakelijk kan worden gesteld voor de gevolgen van het afvoeren van de mannen. Ik geloof, dat ik hetzelfde kan zeggen, voor geval U tot een veroordeling komt, in de zaak van Christiansen.

Ik wilde wat de zaak-Putten betreft slechts enige grepen doen, Mijnheer de President, speciaal naar aanleiding van datgene, wat gisteren op de terechtzitting is gebleken. En dat is wel in de eerste plaats dit, wat betreft het bevel om de Puttenaren „zur Zwangsarbeit nach Deutschland" te voeren. Er is een novum gekomen op de zitting, voor mij tenminste en ik veronderstel voor Uw Hof ook, dit novum: Amersfoort betekent sinds gisteren: naar Duitsland! Ik kan het niet beoordelen en eventueel zou Uw Hof daarnaar nog een nader onderzoek kunnen instellen, naar de vraag, of de Puttenaren naar Duitsland gestuurd zouden worden.

1. In tegenstelling met de procureur-fiscaal ben ik van mening, dat Fullriede „Neen!" zegt op die vraag. In ieder geval niet bewijsrechtelijk. „Ja!" zegt hij zeer zekerlijk niet; maar „Neen" meen ik van wel. Daar is geen positief bewijs aan te ontlenen.

2. Dan krijgen we de kwestie van de Abendmeldung. Die Abendmeldung, Mijnheer de President, is naar mijn mening — daar kom ik straks aan, geheel apart zal ik die bespreken — geen weergave van de werkelijkheid.

3. En het dagboek van Fullriede, Mijnheer de President,..... ik heb hem zelf horen zeggen en hij weet dat natuurlijk het beste, dat hij het naderhand, ik meen in een ziekenhuis liggend, opgemaakt heeft. Wat heeft hij daar opgeschreven? Iets, wat hij op dat moment al wist, of andere dingen? Ik vind dat een uiterst geringe aanwijzing, indien U dat zoudt willen gebruiken.

4. Hetzelfde geldt eigenlijk ook voor die brief van Fischer, Mijnheer de President. Die Fischer heeft die brief geschreven in April 1946. Zijn die mededelingen, die vervat zijn in de brief van Fischer, . . . is dat werkelijk nuchtere eigen wetenschap, of geeft hij daarin iets weer, wat hij naderhand in de krant of in de radio — want in de radio is nogal wat over Putten te doen geweest — of misschien van Fullriede of van één van de vrienden van Fullriede, die hem daarover heeft geschreven, gehoord heeft? We weten het niet. Als Fischer hier zou kunnen zijn, dan zou hij kunnen zeggen: ik weet dàt van mezelf, ik weet dát uit eigen wetenschap. Maar zo lang die brief zo ligt, zoals hij daar in het dossier is, Mijnheer de President, geloof ik niet, dat we daar een belangrijk bewijs aan kunnen ontlenen.

Dus resumerend, in de eerste plaats is er de kwestie van Fullriede, die zegt: Neen. De Abendmeldung, waarop ik dan straks nog terugkom, is niet de weergave van de werkelijkheid. Aan het dagboek-Fullriede en aan de brief van Fischer is naar mijn mening niet heel veel bewijskracht te ontlenen.

5. Maar, Mijnheer de President, er is gisteren een bewering van Rauter ter sprake gekomen. En die zegt, dat Von Wühlisch — en dat heeft hij vroeger ook al eens gezegd — niet tevreden was met de maatregelen, die ten aanzien van de Puttenaren genomen werden. Tegen deze bewering van Rauter, dat Von Wühlisch gezegd heeft, dat „Arbeitseinsatz nach Deutschland" een te geringe maatregel was, pleit, dat Schöngarth daarover met geen woord rept. Hij rept er zelfs *met geen woord* over, Mijnheer de President. Het is een proces-verbaal, dat ik zelf heb meegebracht uit Duitsland, toen ik anderhalf jaar geleden daar een keer mocht heengaan. Met geen woord rept hij over Von Wühlisch. En hij rept ook geen woord over het afvoeren naar Duitsland [1]). Dus uit de woorden van Von Wühlisch, zoals Rauter die hier weergeeft, dat „afvoeren naar Duitsland een te slappe maatregel was", is niet af te leiden, dat het wegvoeren naar Duitsland in het bevel heeft gestaan.

6. En dan, Mijnheer de President, en daarvoor vraag ik ook nog zeer in het bijzonder de aandacht van Uw Hof, de „eidesstattliche Erklärung" van Von Müller. Dat is die Fragebogen met de vele tientallen vragen, die Von Wühlisch opgesteld heeft en die hij heeft gezonden naar Von Müller en waar een prompt en correct antwoord op gekomen is.

---

[1]) Hierachter, bijlage 5.

Een andere vraag is: wie nam het besluit om de Puttenaren te sturen, of te voeren, naar Neuengamme? Schöngarth in zijn verbaal zegt: Rauter. En Rauter zegt: Schöngarth. Von Wühlisch verklaart van Schöngarth niet te weten. En Schöngarth noemt hèm niet. En toch zegt Rauter: ze hebben samen wel dagenlang onderhandeld. Christiansen zegt: die zeshonderd Puttenaren zouden wel hier gebleven kunnen zijn; bij die 45 000, die hier voor de weermacht werkten, konden er nog wel 600 bij. Dit is natuurlijk ook geen eigen wetenschap van Christiansen, doch slechts een conclusie.

Nog een punt van Putten, dat ik tegenover Uw Hof zou willen bespreken, nl. de kwestie van de Abendmeldung van de 2e October 1944.

M.i. is die Abendmeldung, Mijnheer de President, onjuist! En indien dr Vogler hier ware, zou hij U precies kunnen uitleggen, hoe eigenlijk de gang van zaken, de toedracht, is bij zo'n Abendmeldung. Die Abendmeldung geeft naar mijn mening in géén geval weer de „Sühnemassnahmen", die genomen zijn.

Ten eerste: Putten is *niet* platgebrand. De Abendmeldung kòn dit niet melden, omdat ze is verzonden om half negen, toen het platbranden van het gedeelte van het dorp nog in volle gang was.

Ten tweede: ze is onjuist, omdat slechts een gedeelte van het dorp Putten is platgebrand.

Ten aanzien van deze twee opmerkingen nog een nadere opmerking: dat het zeer onwaarschijnlijk is, dat de Abendmeldung gebaseerd was op de mededeling van Fullriede: „Befehl ausgeführt", of dat nu een telefonische — daarover is vanmorgen nog even gesproken — of een mondelinge mededeling is geweest. Omdat volgens Von Müller (het antwoord van vraag 15 van Fragebogen III) een dergelijke mededeling niet mondeling door een adjudant mocht geschieden, wat Fullriede zegt gedaan te hebben, maar schriftelijk behoorde te gebeuren, zoals hij ook het bevel schriftelijk heeft gekregen, ja zelfs geëist heeft, dat hij het schriftelijk kreeg. Dan zegt Von Müller verder — ik ben geen militaire deskundige — „wat hij ook zeker moet geweten hebben".

Ten derde: ook is deze Abendmeldung onjuist, omdat Schöngarth Rauter opbelt — nota bene — 24 uur ná het afvoeren van de mannelijke bevolking van Putten en meedeelt, dat Von Wühlisch de getroffen maatregel voor burgerlijke — let wel, Mijnheer de President: burgerlijke — Arbeitseinsatz, hetzij in Nederland, hetzij in Duitsland — Rauter zei dat gisteren ter terechtzitting, dat burgerlijke Arbeitseinsatz betekent: in Nederland òf in Duitsland — geen voldoende straf vindt. Maar 24 uur ná het afvoeren van de mannelijke bevolking zou Von Wühlisch zijn komen zeggen: dat is een onvoldoende Sühnemassnahme. Dat kan niet kloppen!

En toch staat in de Abendmeldung: *Zwangsarbeit* nach Deutschland! Ik heb de stukken erbij vermeld, Mijnheer de President; dit is stuk 96 van het dossier.

Ik zie het zo: — het spijt me dat generaal Christiansen dat niet zegt, maar dat komt ook, omdat ik over deze aangelegenheid met anderen heb gesproken — de Abendmeldung is vermoedelijk zwaarder voorgesteld aan het OKW dan de werkelijk-

heid geweest is. En daar heb ik een zeer sterke aanwijzing voor, Mijnheer de President. Die is, hoewel niet zo bedoeld, te halen uit het dagboek van Fullriede. Want Fullriede merkt schamper op, op een gegeven moment, „of de heren ook bang waren voor Berlijn!" OKW of Berlijn zelf!

En dan is de suppositie nog geopperd — ik moet erbij zeggen, dat Von Müller dat niet waarschijnlijk acht, maar dat heeft Von Wühlisch zelf gezegd (heb ik zelf meegemaakt, dat die daarvan sprak) — of men misschien bang was voor de beruchte generaal Model, die in het Zuiden van het land, in Gelderland op dat moment, een commando voerde. Model, die berucht was, die veel aan het Oostfront was geweest. Wanneer die een Abendmeldung onder ogen zou krijgen, waaruit zou blijken dat eigenlijk maar slap opgetreden was, dan was men beducht, dat hier zeer krachtdadig ten detrimente van het Nederlandse volk zou worden opgetreden. En misschien ook bang om eigen positie. Bang voor Berlijn.

Nog een enkel punt, Mijnheer de President. — Ik behandel dit maar zo bij wijze van fragmenten, omdat ik niet nog eens de zaak in zijn geheel aan U zou willen voorleggen. — Ik heb gisteren bij herhaling gevraagd over dat bevel, dat luidde: „die Schuldigen sind zu erschiessen". Nu heb ik het zo opgevat, dat dat het éérste punt was, maar het kan best zijn, dat het één van de punten was. Maar dan toch in ieder geval een zeer belangrijk punt. Dat impliceert, Mijnheer de President, — „die Schuldigen sind zu erschiessen" — dat er een onderzoek moet plaats hebben naar de schuldigen.

Fullriede zegt: „Daar had ik niets mee te maken. Dat was zaak van de SD." Ik begrijp dat niet. Het kan zijn, dat ik de verhoudingen niet ken, verhoudingen weermacht en SD, hoe dat op een gegeven moment in elkaar grijpt, langs elkaar werkt. Maar ik zie hier alleen het bevel, waarin staat: „die Schuldigen sind zu erschiessen". En dat bevel was gericht aan Oberst Fullriede. En nog minder begrijp ik, Mijnheer de President, dat ten aanzien van hen (dat staat ergens in de stukken; ik heb toevallig niet aangehaald, welk nummer dat is), die met wapens werden aangetroffen of die illegalen waren of die in groten getale aan een verboden vergadering hadden medegewerkt..... dat ten aanzien van die mensen, — wat toch zeer voor de hand lag ('t kan zijn dat ik dom ben, dat ik eigenlijk niet begrijp, wat zich hier heeft afgespeeld) — geen onderzoek is ingesteld. Ik zou zeggen: het lag toch eigenlijk op een schoteltje opgediend. Men behoefde maar toe te tasten.

Maar ik vind het vreemd, Mijnheer de President, en ik durf te zeggen, deze dingen in aanmerking nemende, — misschien een zeer harde opmerking — dat er toch wel een zeer grote mate van waarschijnlijkheid zou geweest zijn, dat, indien hier wél het onderzoek, zoals het voor het grijpen lag, had plaats gehad, de droevige ramp in Putten misschien niét zou hebben plaats gehad.

Er was daar een wrijving, een rivaliteit tussen de SD en Fullriede. Fullriede heeft ook gezegd: hij wou met die kerels niets te maken hebben. Dat begrijp ik. Maar er is één van de SD-mensen of van de Polizei-mensen, die Fullriede daarover nogal heeft aangesproken en die zegt, dat Fullriede hem toen afgesnauwd heeft: „Sind die beiden Offiziere mir oder der SD geklaut?" Dat staat in de stukken, Mijnheer de President.

Nu, waarop wijst dat? Dat wijst hierop, dat het volkomen mis was! Het zal ook wel waar geweest zijn. Maar dan vraag ik mij af: waarom? En nu praat Rauter, als we dit complex bekijken, er telkens weer overheen, zoals vaak gebeurt: de daders zouden nog gevonden kunnen worden. Het wil mij voorkomen, dat die daders....., en ik zou het werkelijk niet erg gevonden hebben, Mijnheer de President, wanneer de daders van dit verzet gegrepen waren!

Mijnheer de President, als laatste punt wilde ik nog even de kwestie van het telegram bespreken. Neen, dat heeft eigenlijk niets met Putten te maken, dat stamt alleen uit die tijd ongeveer. Het telegram — en dat is toch ook ter sprake gekomen gisteren — dat door generaal Christiansen verzonden is aan het OKW. Het telegram, dat ondertekend is door generaal Christiansen, General der Flieger, van 21 September 1944[1]).

Von Wühlisch is daarover gehoord. En Von Wühlisch zegt (dat komt hier op neer): dit telegram is door mij samen met Von Müller opgesteld. Hij zegt niet: buiten Christiansen om, maar die zin begrijp ik zo: dat is òns werk geweest. En dat heeft Von Wühlisch, toen hij nog leefde, ook direct gezegd: „dat is ònze zaak geweest". Daarenboven, Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, had Christiansen op dat moment geen „Gerichtsbarkeit" meer. Von Wühlisch motiveert dat, hij zegt: de weermacht wilde niet alle bevoegdheid van de „Gerichtsbarkeit" in handen van de SD laten. Dit ligt geheel in de lijn van Von Wühlisch, die veel ruzie had met de SD.

Rauter gaf gisteren de verklaring, Mijnheer de President, dat dit telegram alleen slaat op de twintig kilometerzône. Hij heeft ook nog over de eilanden gepraat, als ik me niet bedrieg. Ja, dat kan wel juist zijn, Mijnheer de President, maar ik zou de aandacht willen vragen voor de datum van 21 September 1944. 21 September, toen waren wij Arnhemmers — 1944! — en nog vele anderen, maar in ieder geval in Arnhem heel zeker, er ontzettend aan toe. Dat is dus geweest in het brandpunt van de slag om Arnhem. En daar wilde ik U dit van vertellen: die slag om Arnhem staat — of staat is misschien te veel gezegd — is geleverd, zoals dat heet, onder de Wehrmachtbefehlshaber Christiansen, onder Christiansen dus. Maar Von Wühlisch heeft het gedaan, zegt Christiansen zelf. „Von Wühlisch hatte die Führung". En in de ogen van Christiansen deed hij het uitstekend. Dus, Mijnheer de President, dat wijst er toch ook op, dat men hier te doen had met „Kampfgebiet" en dat dan gezegd wordt in een telegram: „de spoorwegen staken", dat kan een motief zijn om het OKW ertoe te krijgen. Maar bovendien was er een militair belang om te vragen, dat men op dat moment, gezien de gewijzigde toestand en gezien het feit, dat het hier Kampfgebiet geworden was, zoals ze dat noemden, militair-rechtelijk kon ingrijpen.

Mijnheer de President, dit waren de feitelijkheden.

Thans kom ik aan een naar mijn mening moeilijk vraagstuk en dat is dit, een vraag, die ik in alle eenvoud aan Uw Hof zal moeten voorleggen: is het nemen en is het executeren van gijzelaars geoorloofd? Ik heb Mijnheer de Procureur-Fiscaal

---

[1]) Hiervoor volledig afgedrukt op blz. 113—114.

vanmorgen deze kwestie horen uiteenzetten en zijn argumenten naar voren horen brengen en ik geloof, dat wij, helaas, die vraag volledig bevestigend moeten beantwoorden. Want wat is het doel daarvan? Het doel van het nemen en executeren van gijzelaars? Dat is: een onrechtmatige daad van de wederpartij keren. Dat is ook het standpunt van het Amerikaanse Tribunaal tegen Wilhelm List c.s. Ik zal dat Tribunaal, dat ik vaak tegenover Uw Hof zal citeren, voortaan noemen: Neurenberg II, als U het goed vindt, want zo heb ik het in mijn herinnering [1]). En in dat arrest, in die sententie, dat vonnis staat: „Personen uit de bevolking moeten met hun leven instaan voor het toekomstig gedrag — dat is de omschrijving van gijzelaars — voor het toekomstig goed gedrag van de gemeenschap, waaruit ze zijn genomen." Mijnheer de President, hierbij sluit ogenblikkelijk aan de vraag van de rechtmatigheid van het verzet.

Het verzet, ik zou dat in tweeën willen splitsen. Daar is naar mijn mening te onderscheiden:

a. verzet tegen onrechtmatige daden, daden in strijd met het volkenrecht, begaan door de bezetter. Voorbeelden: Jodenvervolging, gedwongen tewerkstelling aan verdedigingswerken, de OT, razzia's;

b. het verzet, waarbij het volkenrecht zelf in het gedrang komt van de zijde van het bezette volk en hierdoor overtreden wordt.

Verzet *a*: onrechtmatige daden in strijd met het volkenrecht door de bezetter. Dat is natuurlijk geoorloofd verzet. Verzet tégen onrechtmatige daden van de bezetter, die handelt in strijd met het volkenrecht, is natuurlijk geoorloofd! B.v., Mijnheer de President, een voorbeeld, dat ik ook uit de literatuur heb: een Duitser komt een Jood arresteren en die Jood, verwachtende wat hem boven het hoofd hangt, heeft het recht die Duitser neer te slaan. Dat is een onrechtmatige daad van de bezetter in strijd met het volkenrecht. Daar mag men, naar mijn mening, alle verzet tegen plegen. En op dat verzet, Mijnheer de President, is naar mijn mening ook van toepassing de sententie van het Hof, Uw Hof, maar dan de Zwolse Kamer, van 10 December 1946 in de zaak tegen Ludwig Heinemann.

Het tweede verzet, Mijnheer de President, het verzet, waarbij het volkenrecht zelf in het gedrang komt van de zijde van het bezette volk en daardoor wordt overtreden, dat is naar mijn mening niet geoorloofd. Bijvoorbeeld: in Haarlem loopt een soldaat en deze wordt door iemand uit de bevolking neergeschoten; de weermachtsauto in Putten; de Urlauberzug in Rotterdam. Ik geloof, dat dit verzet ook moreel niet geoorloofd is.

Het volkenrecht abstraheert van de rechtmatigheid en de onrechtmatigheid van een oorlog en daarmede van de al dan niet rechtmatigheid van een bezetting. Dit is

---

[1]) In feite dus het vonnis in zaak 7 voor het Amerikaanse Militaire Tribunaal te Neurenberg. Zie hiervan de uitvoerige samenvatting in Law Reports of Trials of War Criminals VIII, in de volgende bladzijden door de verdediger steeds geciteerd. Het standunt van dit Amerikaanse Hof is echter niet algemeen aanvaard. Vgl. Law Reports VIII, voorwoord blz. VII—XI, en Law Reports XV, Digest, blz. 179—180.

een algemeen aanvaard standpunt, zo ook Neurenberg II [1]) en de sententie van het Bijzondere Hof in Den Haag in de zaak-Rauter. Dus de conclusie hieruit is, dat de aanwezigheid van die Duitse soldaat te Haarlem, de auto met officieren, de Urlauberzug te Rotterdam geen onrechtmatige daad was van de zijde van de bezetter. Ik vind daarvoor steun in Neurenberg II, dat zegt [2]) : „Een bevolking mag geen verzet plegen, tenzij voldaan wordt. . . . ." (bij Putten is dat zeer duidelijk het geval; ook de andere twee, maar Putten is hier het markantste) „Een bevolking mag geen verzet plegen, tenzij voldaan wordt aan de voorwaarden opgesomd in de Haagse Conventie van 1907", het Landoorlogreglement; in art. 1 van het Landoorlogreglement worden die voorwaarden opgesomd:

a. dat er is een verantwoordelijk leider;

b. dat er een duidelijk waarneembaar distinctief is;

c. dat zij zich houden aan de wetten en gebruiken van de oorlog.

Dus zeker niet geoorloofd is, dat iemand uit de burgerij een individueel lid van de weermacht neerschiet. Evenmin is geoorloofd het uit een hinderlaag beschieten van een weermachtauto. Evenmin is geoorloofd een dynamietaanslag op een militaire trein.

Het is algemeen erkend als gewoonterecht, dat de burgerbevolking zich te onthouden heeft van aanslagen op het bezettende leger. Wederom Neurenberg II, Mijnheer de President: „Gewoonten en gebruiken, door alle beschaafde volkeren in het algemeen erkend, gelden als internationaal gewoonterecht." En daaraan zou ik willen toevoegen: „Gij zult niet doden". Dat geldt in dit geval naar mijn mening ook, al moet men er nog aan wennen, dat ook die regel hier geldt.

Er is nog iets anders, Mijnheer de President, wanneer ik het verzet beoordeel en dat is dit: wij waren krachtens overeenkomst gebonden ons te onthouden van dergelijke daden. Onze Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht was van het vertrek van onze regering naar Londen af niet slechts het hoogste Nederlandse militaire gezag, doch ook, zoals hij op 15 Mei 1940 in een door de dagbladen opgenomen bekendmaking aan ons mededeelt, tevens de hoogste vertegenwoordiger van het Nederlandse regeringsgezag. In deze functies — zowel het militaire als het regeringsgezag — heeft hij een capitulatie-verdrag gesloten, waaraan mitsdien de regering en ook de bevolking gebonden zijn. In het gele dossier zijn opgenomen de „Bedingungen für die Uebergabe der niederländischen Wehrmacht" waarin onder meer bepaald is [3]):

---

[1]) Law Reports VIII blz. 59, 60: The irrelevance to the present discussion (about legal status of partisans) of the illegality of Agressive War.

[2]) Law Reports VIII blz. 55—59: The status of Yugoslavia etc and of the Partisan Groups operating therein.

[3]) In art 5 aldaar. Afgedrukt als bijlage VI in Beknopt Overzicht van de krijgsverrichtingen der Koninklijke landmacht (1947).

„An die Verwaltungen der Städte und Gemeinden und an die Bevökerung ist ein Befehl zu erlassen, dass jede feindselige Handlung gegen das Deutsche Heer, seine Angehörigen und Einrichtungen zu unterbleiben hat und dass unbedingt Ruhe zu bewahren ist. Dabei ist zu betonen, dass Zuwiderhandlungen nach deutschen Gesetzen streng geahndet werden".

Men heeft zich daarnaar te gedragen, Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren.

Het is een rechtsregel, reeds stammende uit de grijze oudheid, dat gedurende de oorlog de met de vijand aangegane overeenkomsten op de meest nauwkeurige wijze moeten worden nageleefd. Het heette vroeger — en ik geloof dat dat nog geldt —: Fides etiam hosti servanda. Een militair, die een schending pleegt van een dergelijke overeenkomst, die hij zelf gesloten heeft, *kan* krijgen krachtens art. 93 van het Wetboek van Militair Strafrecht: de doodstraf. Opzettelijke schending van zodanige, met een vijand gesloten overeenkomst wordt door het oorlogsrecht gewraakt als een daad van verregaande laagheid en oneerlijkheid (aldus Van Dijck ad art. 93 van het Wetboek van Militair Strafrecht, blz. 101.)

Dus, Mijnheer de President, de conclusie is deze: orde en rust zijn onvoorwaardelijk, móeten onvoorwaardelijk bewaard blijven en als dit niet geschiedt, hebben we te doen met een onrechtmatige vorm van verzet. Dat vindt ook Neurenberg II, dat zegt [1]): De bevolking heeft de plicht om met de gewone, vreedzame bezigheden door te gaan en zich te onthouden van onrechtmatige daden tegen de troepen. Om de redenen, die ik hier opgesomd heb, was derhalve naar mijn mening het verzet, zoals het in Haarlem het geval geweest is, het verzet in Putten en het verzet in Rotterdam, onrechtmatig.

Hierop sluit aan, Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, de reactie op het onrechtmatig verzet. Het is duidelijk, dat een bezetter niet lijdelijk kan blijven. Nu zou ik drie dingen in aansluiting daarop willen zeggen, vragen en opmerken. Die reactie uit zich als volgt, om het heel eenvoudig en simpel uit te drukken:

a. wat moet een bezetter doen?

b. wat heeft hij gedaan?

c. mocht hij doen, wat hij gedaan heeft?

a. Hij moet iets doen; ja, dat is heel duidelijk. Hij is gedwongen iets te doen om redenen van zelfbehoud, om redenen van preventie. Hij is gedwongen iets te doen op grond van prestige-redenen, niet alleen prestige tegenover het bezette volk, maar ook het prestige tegenover de eigen troep. Een derde reden is: omdat een rechtsnorm geschonden is, die om vergelding vraagt, moet er iets gebeuren. En ten vierde, om de handhaving van de orde en rust.

---

[2]) Law Reports VIII blz. 61.

b. De vraag: wat heeft hij gedaan? De bezetter heeft represailles genomen en die represailles zijn te verdelen in: gijzelaars, de hostages en de reprisal prisoners; daarnaast wat ik zou willen noemen: de andere represailles.

c. Dan krijgen we de vraag: mocht het? Mocht de vijand dat doen? Mijnheer de President, zowel ten aanzien van de gijzelaars als ten aanzien van de andere represailles moet ik hier met „Ja" antwoorden.

Voor de gijzelaars ten eerste. Dit is uitdrukkelijk nog uitgemaakt bij het arrest Neurenberg II. Het Tribunaal zegt [1]) — en dat is een verwijt aan de internationale rechtsgeleerde wereld, een zeer rechtmatig verwijt —:

> „In twee grote oorlogen gedurende de afgelopen dertig jaar heeft Duitsland uitgebreid gebruik gemaakt van de gewoonte om onschuldige leden van de bevolking te doden als afschrikking tegen aanvallen op zijn troepen en sabotagedaden tegen installaties, die wezenlijk waren voor de militaire operaties. Het recht om dit te doen is erkend door vele volkeren, waaronder de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk en de Sovjet-Unie".

En dan komt het:

> „De wereldvolkeren hebben volledig gefaald om de gewoonte door regelingen bij conventies te beperken en te verzachten. Dit noodzaakt ons om *gewoonterecht* toe te passen".

En het is al weer lang geleden, Mijnheer de President, maar bij het opstellen en aanvaarden door de landen van het Landoorlogreglement heeft men bewust nagelaten het gijzelaarsvraagstuk te regelen. Er is derhalve een grote tekortkoming in het verleden.

Het Tribunaal Neurenberg wijst er dan verder nog op, dat de Franse en Amerikaanse legerinstructies het nemen van represailles als uiterste middel schijnen toe te staan. — Ik heb nu gehoord, dat dat sinds 1944 is, ik wist niet, dat het weer veranderd is. — Zo schrijft de Amerikaanse legerinstructie:

> „De troepen of bevolkingen, die in overtreding zijn, mogen in het algemeen wettelijk onderworpen worden aan geschikte represailles. Gijzelaars, genomen en vastgehouden voor het bepaalde doel om veilig te staan tegen onrechtmatige handelingen van de vijandelijke troepen of bevolking, mogen gestraft worden of ter dood gebracht, indien onwettige daden desondanks gepleegd worden" [1]).

De Britse legerinstructie zegt:

> „Hoewel collectief straffen van de bevolking verboden is voor handelingen van individuen, waarvoor zij niet collectief aansprakelijk kunnen worden geacht, kan het noodzakelijk zijn, represailles te nemen tegen een gemeenschap of leden daarvan, die niet geïdentificeerd kunnen worden" [1]).

---

[1]) Law Reports VIII blz. 63.

Het principe van geoorloofdheid van de represailles in de vorm van het doden van gijzelaars, zowel „hostages" als „reprisal prisoners" staat dus vast. Doch anderzijds heeft het internationale gewoonterecht een aantal beperkingen, waaraan voldaan moet zijn, aleer tot represaille mag worden overgegaan, opgelegd[1]). Er zijn een heel stel voorwaarden, Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren.

a. Een van de eerste voorwaarden: dat gijzelaars niet mogen worden genomen voor militaire doelmatigheid; b.v. om de bevolking rustig te houden als er te weinig troepen zijn. Dat is één van de gevallen, die de Duitse generaals op de Balkan verweten worden.

b. De bezetter moet al het mogelijke doen om orde en veiligheid te bewaren en hiertoe moet hij alle voorschriften geven die mogelijk zijn, tot het nemen van maatregelen als:..... dan krijgen we een hele stoet van maatregelen, maar het merkwaardige is, dat die bijna allemaal in de bezettingstijd hier in Nederland zijn toegepast:

1. registratie van inwoners (nu, dat hebben wij zelf: de burgerlijke stand);
2. het voorschrijven van het hebben van persoonsbewijzen;
3. het vaststellen van verboden zônes; b.v. het verbod zich in een bepaalde provincie op te houden;
4. beperkingen van de bewegingsvrijheid;
5. avondklok, sperr-uren;
6. verbod van vergaderingen;
7. vastzetten van verdachte personen;
8. beperking van communicatie-middelen;
9. beperkingen in het verschaffen van levensmiddelen; — dat is uiterst zelden voorgekomen, maar ik meen mij te herinneren, Mijnheer de President, dat wij een paar weken lang voor straf geen boter hebben gehad, maar dat is natuurlijk onbelangrijk —;
10. de evacuatie van gebieden, waar moeilijkheden zijn;
11. het opleggen van geldboeten;
12. dwangarbeid om schade, veroorzaakt door sabotage, te herstellen;
13. het verwoesten van eigendom in de omgeving van de plaats van het misdrijf;
14. voorts iedere maatregel — dus dat is enumeratief, zoals dit hier staat — iedere maatregel, die niet verboden is door het internationale recht en die naar alle waarschijnlijkheid zal bijdragen tot het gewenste resultaat.

Dat is de voorwaarde sub *b* en daarvan mogen wij Nederlanders wel zeggen, dat wij daar niet onkundig van zijn.

c. Nu krijgen wij de derde voorwaarde, waaraan voldaan moet worden: dat de daders niet achterhaald kunnen worden. Dit speelt geen rol.

---

[1]) Al deze punten werden als voorwaarde gesteld door het Amerikaanse Militaire Tribunaal te Neurenberg in de zaak tegen List c.s., Law Reports VIII blz. 61, 62, 78.

d. De bevolking moet het met de verzetsdaad eens zijn, actief of passief. Dat is, dat mag men hier in Nederland ook wel aannemen, dat was heel zeker het geval.

e. Er moet instemming bestaan met de verzetsdaad bij de bevolking, waaruit de gijzelaars genomen moeten worden. Ook dat is van toepassing.

f. Er moeten proclamaties worden gedaan, dat met name genoemde gijzelaars, bij herhaling van bepaalde daden, geëxecuteerd zullen worden. Ik denk hier aan de duizend gijzelaars. En als ik mij niet bedrieg, Mijnheer de President, hebben daar inderdaad publicaties van plaats gehad. Niet alle duizend in één courant, maar ik meen voor alle provincies afzonderlijk in enkele provinciale bladen. Ik meen, dat het zo is, maar ik zou het niet voor honderd procent zeker durven zeggen[1]).

g. Het aantal van de gijzelaars, dat terechtgesteld wordt, moet evenredig zijn aan de ernst van de verzetshandeling.

h. — En dit slaat op al die vragen — Of aan de van *a* tot en met *g* genoemde voorschriften is voldaan, moet uitgemaakt worden door een krijgsraad, een soort rechtscollege, een court martial. In geen geval mag in een opwelling gehandeld worden.

Mijns inziens is deze laatste eis niet geheel juist en kan daarvoor in de plaats treden een beoordeling en een besluit van de landelijke bevelhebber en zijn juridische staf, waarbij men toch mag veronderstellen, dat men tenminste met deskundige mensen te doen heeft. Zo was ook het Russische standpunt op de Conferentie van Brussel van 1874, hetwelk algemeen als juist werd aangemerkt. Zo ook Rollin. Als we al deze voorwaarden toepassen op de gevallen, die ik op het ogenblik aan een bespreking onderwerp, Mijnheer de President, dan krijgen we in de eerste plaats de vraag: is aan alle voorwaarden *a* tot en met *h* voldaan? Mocht het en was het verantwoord ten aanzien van de gijzelaars-Goirle en ten aanzien van de gijzelaars-Haarlem?

Dus eerst ten aanzien van de gijzelaars-Goirle. Dit zeg ik uitdrukkelijk, Mijnheer de President: natuurlijk is het uitgangspunt bij deze bespreking de veronderstelling, dat U onverhoopt mocht menen, dat Christiansen, in tegenstelling tot wat ik straks tegenover Uw Hof heb betoogd, in dezen wèl aansprakelijk is. Natuurlijk, ik mag de zaak niet eenzijdig bekijken. En dan moet op de vraag, of aan die voorwaarden *a* tot en met *h* ten aanzien van Goirle voldaan is, ten aanzien van de eerste voorwaarde, geantwoord worden: ja. De voorwaarde *sub b*: Heeft de bezetter al het mogelijke gedaan om orde en veiligheid te bewaren, moet ook met „ja" worden beantwoord. *c.* in het geval Goirle: De dader niet achterhaalbaar. Dit moet ik meteen op de verdachte toepassen en daarbij opmerken, dat generaal Christiansen wist, dat er een

---

[1]) Terwijl volgens de „Telexnoten van het ANP voor de redacties" van 22 Juli 1942 een provinciegewijze bekendmaking van de namen der gijzelaars werd toegestaan, is dit op bevel van de perschef van Seyss-Inquart op 23 Juli „tot nader order" weer ingetrokken. In enkele provinciale bladen had de publicatie toen al plaats gehad. Een nader bevel verscheen niet meer.

uitgebreid onderzoek plaats vond door de Sicherheitspolizei. Ten tweede heeft generaal Christiansen bij proclamatie de daders zes dagen tijd gegeven om zich te melden en de bevolking aangespoord tot ontmaskering van de daders, onder mededeling van de dreigende executie van gijzelaars. Ten derde heeft hij onverplicht een grote som gelds uitgeloofd. Ik zie het zo, Mijnheer de President, dat hij na een week — zeker na een week, dat lijkt mij een lange termijn — mocht aannemen, dat het onderzoek geen resultaat had. Ik heb gisteren deze opvatting door de getuige Schreieder horen bevestigen ter terechtzitting. Integendeel, men kwam hoe langer hoe verder van huis. Het onderzoek liep vast. Op een gerucht behoefde generaal Christiansen natuurlijk niet af te gaan. Dan krijgen we de vraag *sub d:* De bevolking moet het met de verzetsdaad eens zijn. Ja, Mijnheer de President, ik geloof dat ik Uw Hof zou beledigen, wanneer ik hierover nog in uitweidingen zou treden. Dan hebben we *e*: Er moet instemming met de verzetsdaad zijn bij de bevolking, waaruit de gijzelaars genomen worden. Dat mag men ook wel aannemen. Overigens moet ik in dit verband opmerken, dat de keuzebepaling van de gijzelaars niet lag bij generaal Christiansen, maar bij de rijkscommissaris, Rauter en alle andere instanties, die ik vanmorgen heb opgesomd. In ieder geval nièt bij de Wehrmachtbefehlshaber. Voorwaarde *sub f*: Proclamatie doen, dat bij herhaling van verzetsdaden met name genoemde gijzelaars gefusilleerd zullen worden. Hieraan is voldaan. *g*: Het aantal gijzelaars, dat terechtgesteld wordt, moet in evenredigheid zijn met de verzetshandeling. Ja, Mijnheer de President, dat is natuurlijk iets, dat beoordeeld moet worden door een gerechtelijke instantie. Maar ik zou er op willen wijzen, dat een dynamiet-aanslag op een trein, waarin vierhonderd personen — in dit geval Duitse soldaten — zitten, dat dit toch wel iets zeer ernstigs is. Gelukkig zijn er geen gevolgen ingetreden, maar die hàdden geweldig kunnen zijn. Vierhonderd Duitse soldaten!..... Dan is de vraag, die Uw Hof zal moeten beantwoorden, Mijnheer de President, of vijf gijzelaars in zo'n geval excessief is. Ik geloof het niet, Mijnheer de President. Ik vind het niet prettig om deze dingen te moeten zeggen. Ik heb het ook in het begin gezegd, ik zal trachten mijn plicht te doen, maar ik moet in alle nuchterheid en objectiviteit dit naar beste weten oordelende zeggen, dat naar mijn mening vijf gijzelaars nièt excessief is. Eén gijzelaar, hoe stelt men zich dat voor? Dan zou men al een zeer vooraanstaand persoon moeten nemen. En hoe was dat in die tijd? Wie kon men in die tijd.....? Het is zo moeilijk dit te beoordelen. Maar dan is het minste getal, dat komt, toch zeer zeker vijf.

Dan krijgen we die kwestie van de court martial. Maar ik heb al gezegd, Mijnheer de President, dat dit een eis is, gesteld door het Tribunaal te Neurenberg, die naar mijn mening te ver gaat en welke eis ook erg moeilijk voor verwezenlijking vatbaar is. Ik geloof, dat ik daar verder niet meer over behoef te praten. In ieder geval moet zo'n zaak tot in hoogste instantie worden beslist. Dat is ook gebeurd, wat de gijzelaars van Goirle betreft, Mijnheer de President.

Dan komen de gijzelaars, de „reprisal prisoners", uit Haarlem. Het geval ligt naar mijn gevoelen moeilijker. Maar toch in ieder geval, op de eerste vragen, — ik heb

ze straks allemaal opgesomd[1]) — *a* en *b* moet ik bevestigend antwoorden. Op de vraag *c*, of de daders niet achterhaald kunnen worden: Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, er is een onderzoek ingesteld door een Kommando van de Sicherheitspolizei. Dat was gewoonte, dat gebeurde direct. Maar wat veel en veel belangrijker was in dit geval, was, dat een direct ingrijpen dringend nodig was. Het ging hier niet alleen om prestige, maar men had ermee rekening te houden, dat het ook om zelfbehoud kon gaan. U weet het, Mijnheer de President, — ik geloof, dat straks een andere datum werd genoemd, maar ik heb 4 Februari in herinnering en ik meen, dat ik daarin niet onjuist ben — dat dat de datum is, dat Stalingrad gevallen is en Paulus gecapituleerd heeft! Ik had gedacht, dat door getuige Lages een groter aantal aanslagen genoemd was in die tijd. Ik meende het getal vijftig te hebben gehoord, maar ik zal mij dan wel vergissen, Mijnheer de President. Maar in ieder geval heeft hij verklaard, dat er in uiterst kort tijdsbestek een zeer groot aantal aanslagen in Haarlem en omgeving hebben plaats gehad. Maar bovendien heeft hij verklaard, dat de waarschijnlijkheid bestond, dat er verdere aanslagen zouden volgen. Ik geloof, dat de noodtoestand hier het niet geheel aan *c* voldoen rechtvaardigde. Daar kan ik niet onder uit komen, aan het vereiste, dat *sub c* gesteld wordt, het „de daders kunnen niet achterhaald worden".

d: De bevolking moet het er mede eens zijn. Voor passief beantwoord ik dit met ja; *e* en *f* ook. En dan krijgen we nog *g*: het aantal gijzelaars, dat terechtgesteld wordt, moet evenredig zijn met de ernst van de verzetshandeling. Er was, Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, een OKW-bevel, een Führer-bevel. De afschrikking is er, een OKW-bevel was er en daarmee had natuurlijk in de eerste plaats generaal Christiansen, maar ook de anderen, die met deze zaak te maken hadden, rekening te houden. En dat lag er nu eenmaal, dat OKW-bevel. Maar verder heeft Rauter bij de raadsheer-commissaris en ook hier verklaard, dat de afschrikking afdoende is geweest voor lange tijd. Want in 1943 heeft er geen aanslag meer plaats gehad op leden van de Duitse weermacht.

En toen werd er gevraagd — ik weet niet of het Rauter geweest is of Lages gisteren, daar wil ik even buiten blijven — toen werd er gevraagd: ja, maar wat zouden er dan nog voor andere aanslagen plaats gehad kunnen hebben? Ja, Mijnheer de President, daarop is men, geloof ik, het antwoord min of meer schuldig gebleven. Maar het ligt toch voor de hand, dat er nog heel wat andere aanslagen hadden kunnen gebeuren dan alleen die op leden van de weermacht. Van Duits standpunt gezien zou men bijvoorbeeld hebben kunnen denken aan NSBers e.d. Ik bedoel, ik moet dit theoretisch behandelen op het ogenblik. In het geval Haarlem zie ik het zo, dat indien daar met minder doden geantwoord zou zijn dan op het ogenblik geschied is..... — dat generaal Christiansen zegt, dat hij dat OKW-bevel niet kent, hoewel het natuurlijk bij hem in de staf is aangekomen, is weer een bewijs hoe hij eigenlijk alles aan zijn juristen en aan de andere leden van zijn staf overliet — indien zou geantwoord zijn

---

[1]) Hiervoor blz. 188 en 189.

met minder doden, dan zouden wellicht meer aanslagen op Duitse militairen zijn gepleegd en zou in bezet Nederland het Führer-bevel later rigoureuzer zijn toegepast. Ik weet het, het zijn veronderstellingen, maar die toch een zeer grote grond van waarheid hebben. Want hoe is het in Frankrijk, Mijnheer de President, met het Führer-bevel gegaan en hoe op de Balkan, waar „Balkanse toestanden" hebben geheerst? Daar zijn de verhoudingen veel, véél erger geweest dan hier in ons dierbaar vaderland. Bovendien — het is misschien een onsympathieke motivering —, maar bij gijzelaars moet er om prestige-redenen een zekere progressiviteit bestaan.

Als derde punt, Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, moge ik bespreken de represailles te Putten. Hier bij Putten is het niet alleen een vraag — volgens de dagvaarding — of er gehandeld is in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog, maar ook het in strijd zijn met de menselijkheid is hier van belang.

Het platbranden van een geheel dorp!

1) Dit is zelfs, volgens het Tribunaal van Neurenberg één van de voorwaarden, gesteld voor het nemen van andere represailles[1]). 2) Art. 50 van het Landoorlogreglement verbiedt algemene sancties niet[2]). 3) Ik beroep me op enkele schrijvers: Oppenheim zegt, dat hele steden als represaille mogen worden verwoest en Hall neemt zo ongeveer eenzelfde standpunt in.

Wat te Putten, Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, méér verwoest is dan de eigendom in de omgeving van de plaats van het misdrijf, is represaille op zichzelf. Ook het wegvoeren van de bevolking is represaille op zichzelf. Waar voor de aanslag-Putten zelfs gijzelaars mochten worden gefusilleerd en geëxecuteerd — gijzelaars, dus in dit geval „reprisal prisoners", want de anderen bestonden op dat moment niet meer, gelukkig..... — mochten zeker de mindere maatregelen worden toegepast, bestaande in het méér verwoesten dan als voorwaarde voorgeschreven is en daarnaast het afvoeren van de bevolking. Het gaat hier nog steeds over een gewone represaille. Dat betoog ik. Ik zou zeggen, dat het zeker buiten twijfel is, dat represailles hier genomen konden worden.

Een andere kwestie is natuurlijk, of men zich aan de voorwaarden heeft gehouden. In de sententie-Fullriede heeft Uw hof ten aanzien van de represailles overwogen: 1) dat het hier zou zijn uiterste middel, d.w.z. de daders kunnen niet worden opgespoord en gestraft. 2) evenredigheid moet bestaan tussen de verzetsdaad en de represaillemaatregel. Uw Hof heeft aangenomen, dat aan deze voorwaarden *niet* is voldaan.

Mijnheer de President, in dit verband verstout ik me Uw aandacht te vragen voor het navolgende: „een uiterste middel". Het eerste punt van het bevel aan Fullriede luidt: „Die Schuldigen sind zu erschiessen." Daar vraag ik Uw aandacht voor. Dat betekent voor ieder redelijk denkend mens, dat er, indien de schuldigen nog niet bekend zijn, een onderzoek moet worden ingesteld om de schuldigen te achterhalen

---

[1]) Het zou nl. zijn punt 13 van de maatregelen, opgesomd hierboven op blz. 188, die aan het doden van gijzelaars als uiterste noodzaak moesten voorafgaan.

[2]) Law Reports VIII blz. 3—4: „Notes on the case" (of General von Mackensen en General Maelzer) geeft een uiteenzetting over de geschiedenis van art. 50 en de verhouding t.o.v. represailles.

en daarna te straffen, in casu luidde dus het bevel dan: te fusilleren. Dit bevel legt dus naar mijn mening — ik heb het straks ook reeds aangehaald — aan Fullriede in de allereerste plaats de plicht op, het onderzoek in te stellen en het resultaat daarvan af te wachten.

Nog een vraag, Mijnheer de President, die ik Uw Hof zou willen stellen, is deze: waren de omstandigheden ter plaatse niet van dien aard, dat niet *lang* op het resultaat van het onderzoek kon worden gewacht? 1) de ondergrondse in Putten — dat weten we toch: de dag tevoren had er een verboden vergadering plaats gehad; er had een instuif plaats gehad van 200 mensen, ik meen dat Fullriede vanmorgen zelfs praatte over 400 mensen — gaf wapenen. 2) in Putten was een centrum van vaderlands verzet; er waren zelfs twee ondergrondsen. 3) in Putten was het al meer gebeurd, — ik heb de vraag aan Fullriede gesteld — dat op de Duitse troepen geschoten was. Ik zou dan ook nog een bevestiging kunnen vinden in een bepaald procesverbaal, dat afgenomen is door Mijnheer de Raadsheer-Commissaris van een zekere Klinkenberg, die gehoord is; die is vroeger daar in de ongelukkige tijd een verkeerde burgemeester geweest. Hij heeft verklaard, dat hij ontslagen is naar aanleiding van zijn optreden in verband met een beschieting van de weermacht.

De andere kwestie is de vraag van de evenredigheid. Mijnheer de President, ik kan hier slechts heel kort motiveren en zou dit willen zeggen: voor deze verzetsdaad zou op gijzelaars mogen worden teruggegrepen. En dat is niet gebeurd. Dus mag dan niet een mindere maatregel, zoals hier genomen is, genomen worden? Ik moet Uw Hof vragen, of hier in deze zaak de evenredigheid geweld is aangedaan.

Aan de overige door het volkenrecht gestelde eisen om tot represailles over te gaan, zoals het doen van proclamatie, instemming bij de bevolking, de plaatselijkheid, en de voorwaarden, zoals die van *a* tot en met *h* opgesomd zijn, is voldaan.

Hierop aansluitend en op het hier ten laste gelegde moet ik Uw Hof de vraag voorleggen, of hier gehandeld is in strijd met de menselijkheid. Immers, op grond van de aanslag zou krachtens het volkenrecht op gijzelaars kunnen zijn teruggegrepen, zijnde dit een erger middel dan in werkelijkheid is toegepast. Hier moet natuurlijk alleen rekening worden gehouden met de maatregel zelve en niet met de niet te voorziene gevolgen daarvan. Is het onmenselijker een aantal burgers weg te voeren — het is simpel gesteld, Mijnheer de President — dan gijzelaars te executeren?

Mijnheer de President, ik zou thans een ogenblik Uw aandacht willen vragen voor de strafbaarheid. In het bijzonder het opzet. „..... heeft doen doodschieten door een vordering te richten.....", staat in de dagvaarding. Bij de gijzelaars is het, volgens de dagvaarding, het opzettelijk in strijd zijn met de wetten en gebruiken van de oorlog. Bij Putten is bovendien ten laste gelegd het in strijd zijn met de menselijkheid. De vraag is dus, of Christiansen zich bewust was, dat de gedragingen in strijd waren met de wetten en gebruiken van de oorlog, casu quo met de menselijkheid. Ik mag prof. Langemeyer hier citeren uit het Nederlandse Juristenblad [1]):

---

[1]) Nederlands Juristenblad 1947 aflevering 24, blz. 374. (Noot van de raadsman.)

„Bewustzijn een misdrijf te begaan zal in oorlogstijd bijna altijd moeten betekenen: bewustzijn de grenzen te buiten te gaan, waarin het oorlogsrecht toelaat wat anders misdrijf zou zijn".

Of gijzelaars doodschieten mag *niet* en dan had hij moeten weten, dat het niet mocht, òf gijzelaars doodschieten mag *onder bepaalde voorwaarden* en dan moet hij het bewustzijn hebben gehad, dat die voorwaarden overtreden werden.

Hetzelfde geldt voor Putten en ook ten aanzien van het in strijd zijn met de menselijkheid. Maar, Mijnheer de President, bij Putten alleen ten aanzien van het sub 3 primair ten laste gelegde, aangezien het in strijd zijn met de menselijkheid in het subsidiair ten laste gelegde niet is gesteld. Ook moest het opzet gericht zijn op het omkomen van de Puttenaren in Duitsland. Doch, Mijnheer de President, ik kan hier heel kort zijn. Uw Hof heeft in de zaak-Fullriede reeds beslist, dat het niet bewezen is, dat de dood van de afgevoerde bevolking het gevolg van het deporteren is en ik meen, dat ik, wat dit betreft, niet op de vraag van het opzet behoef in te gaan.

Ten aanzien van het subsidiair ten laste gelegde in punt 3: daar wordt gesteld, dat hij opzettelijk zijn staf de vrije hand heeft gelaten. Mijnheer de Procureur-Fiscaal heeft het vanmorgen reeds even aangeduid. Ik geloof, dat hij het maar even heeft aangeduid, omdat het inderdaad juist anders ligt dan hij meende te moeten voordragen: dat, gezien de feitelijke omstandigheden en de rol — dat is vooral belangrijk — van verdachte in deze zaak, hier van geen opzet sprake is, maar hoogstens van culpa. Daarom Mijnheer de President, op deze aangevoerde gronden zal ik moeten vragen om deze verdachte te ontslaan van rechtsvervolging.

Subsidiair moet ik een beroep doen op *noodtoestand.* Er was in dezen voor de bezetter een conflict van twee rechtsbelangen. Hier stonden tegenover elkaar het rechtsbelang van de veiligheid van de Duitse weermacht en het rechtsbelang van de Nederlandse bevolking, dat een aantal onschuldigen niet zou worden gedood, casu quo een aantal onschuldigen niet zou worden weggevoerd en hun huizen zouden worden verbrand. Ik zou mij in dit geval willen beroepen op Van Hamel, die zegt: om straffeloos te zijn moet het opgeofferde belang geringer zijn dan het geschonden belang.

Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, tot Uw taak ook zal behoren, dit te beoordelen.

Een tweede strafuitsluitingsgrond is het *naleven van een bevel.* Ik zou weer prof. Langemeyer willen citeren. Volgens prof. Langemeyer is straffeloos hij,

„die een voorschrift of een bevel heeft nageleefd, terwijl algemene beginselen van recht en redelijkheid, toegepast op de omstandigheden, waarin hij zich bevond en het positieve recht, dat op hem in de eerste plaats van toepassing was, niet toelaten hem daarvoor verantwoordelijk te stellen" [1]).

Ook dit, Mijnheer de President, zal Uw Hof zo vriendelijk willen zijn te beoordelen.

Ik heb nog een zeer pijnlijk beroep, ik heb er niet over gesproken, maar eventueel

---

[1]) Nederlands Juristenblad 1947 aflevering 24, blz. 377. (noot van de raadsman).

zou ik Uw Hof willen vragen, art. 37 van het Wetboek van Strafrecht ook eens door te lezen.

Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, nog een kleinigheid over de strafmaat. Indien Uw Hof onverhoopt mocht aannemen, dat strafbare feiten door de verdachte zijn begaan en dat de strafbaarheid van verdachte vaststaat, dan rest nog de vraag, welke straf of maatregel moet worden opgelegd. En dan meen ik, dat de maximum straf, die aan verdachte kan worden opgelegd, een gevangenisstraf van drie jaren is. Onze eigen militairen, die het oorlogsrecht schenden, kunnen immers ex art. 91 van het Wetboek van Militair Strafrecht gestraft worden met een gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren.

Art. 27*a* 1e lid Besluit Buitengewoon Strafrecht verwijst, als een oorlogsmisdrijf of misdrijf tegen de menselijkheid de bestanddelen bevat van een strafbaar feit volgens de Nederlandse wet, naar de straf daarop gesteld. Mede in verband met art. 1 sub 1 en artikel 2 Besluit Buitengewoon Strafrecht kan derhalve een Duits militair als Christiansen ook ten hoogste de straf, genoemd in art. 91 van het Wetboek van Militair Strafrecht, worden opgelegd. Immers, de bijzondere strafbepaling moet prevaleren boven de algemene strafbepalingen.

Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, gisteren is o.a. als getuige à décharge gehoord jhr Groeninx van Zoelen. En ik heb het gevoel, dat men — zeker bij het publiek — niet geheel begrepen heeft, wat de bedoeling van dat getuigenis is geweest. Ik zal U het lange verhaal besparen wat er aan vooraf gaat, maar het resultaat, het wezenlijke, is in het kort dit, dat op een goede dag mijnheer Groeninx van Zoelen op verzoek van de burgemeesters van Ridderkerk en Mijnsheerenland is kunnen doordringen bij generaal Christiansen dank zij de relatie van een kennis, een zekere mevrouw Lührs. Dat er toen, zoals een zeeman is, een vrij kortaangebonden — bruut is misschien een te groot woord —, maar in ieder geval toch nog een vrij hevig onderhoud heeft plaats gehad, waarbij de generaal zich geheel volgens zijn wezen gedragen heeft. Dat hij, toen hij bemerkte, dat mijnheer Groeninx van Zoelen eigenlijk kwam om een goed woordje te doen voor de mensen, die daarnet ter dood veroordeeld waren en van wie het vonnis „bestätigt" was, ook gezegd heeft: Ja, dat moet niet gebeuren, dat is fout. Maar het heel belangrijke in deze affaire is, dat hij mevrouw Lührs uitlaat en luid zegt: „Das Urteil ist gefällt" — ik geloof tenminste, dat dat Duits is — „und bestätigt" en toen opende hij de deur „kann daher auch nicht verhindert werden, dass es ausgeführt wird". Maar hij drukt de deur dicht en geeft mijnheer Groeninx een knipoogje en zegt: „Aber sie leben noch".

Dat is hem, Mijnheer de President, dat is deze verdachte!

De burgemeester is onverstandig geweest en heeft een brief geschreven, waarin hij de naam van jhr Groeninx van Zoelen heeft genoemd en ook de naam van mevrouw Lührs. Die brief komt door de hele staf aanwandelen en komt tenslotte bij generaal Christiansen terecht; de hele staf weet er van. Daardoor was o.a. datgene, wat verdachte van plan was te doen, onmogelijk gemaakt. Toen was hij weer gebonden aan

zijn staf, zoals hij er anders altijd afhankelijk van was. Maar hij *wilde* graag helpen en kon niet. Het ongelukkige toeval wil ook nog, dat er op dezelfde dag, dat mijnheer Groeninx van Zoelen daar een bezoek heeft gebracht, een kwaadaardige mededeling gekomen is van Radio Oranje. Deze twee dingen zijn volgens de oprechte opvatting van mijnheer Groeninx van Zoelen en ook nog van andere personen de ongelukkige omstandigheden geweest, waardoor het generaal Christiansen onmogelijk is geworden, datgene te doen, wat hij hier eigenlijk stiekum had willen doen, maar voor zijn staf niet naar buiten toe wilde weten.

Mijnheer Groeninx van Zoelen heeft naar aanleiding daarvan een brief gezonden, op eigen risico, naar zijn vriend jhr de Marees van Swinderen, die vroeger gezant was in Londen; hij woonde naderhand in Washington en woont er nog. Een afschrift van die brief, die hij destijds heeft verzonden, heeft hij mij verzocht aan Uw Hof over te leggen, opdat Uw Hof begrijpt wat hij gisteren bedoeld heeft te zeggen.

Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, ik zal ook nog een brief van ir Wigersma overleggen, die aan mij gericht is en die mij op het spoor bracht van ir Overwijn, waarin precies medegedeeld wordt, wat ten aanzien van de „verzetsgroep-Wim" gebeurd is. Ik kan niet beoordelen of mijnheer Overwijn een onjuiste indruk heeft van de werkelijke personen, die hem in wezen gered hebben. Hij heeft hier aan het Hof verklaard — en die brief van hem leg ik ook over — zoals naar hij meent de werkelijkheid is geweest.

Daarnaast zal ik U nog een brief overleggen, Mijnheer de President, die een vriendelijke achterbuur, hier in de zaal aanwezig, zo welwillend is geweest mij te overhandigen. Die brief is van de lt.kol. der artillerie mr H. H. A. de Graaff, waarin de kwestie van de Gerichtsherr en het bestätigen van een Kriegsgerichtsurteil en dergelijke dingen worden besproken. U zult deze brief wel willen aanvaarden.

Eén ding heb ik nog te zeggen, Mijnheer de President, naar aanleiding van de opmerking van Mijnheer de Procureur-Fiscaal in het begin, dat deze verdachte eigenlijk behoorde tot de nationaalsocialistische kliek in Duitsland; dat hij daardoor zijn grote protector Goering had. Ten eerste, Mijnheer de President, was een protectie van Goering na de mislukte aanslag door de lucht op Engeland geen protectie van betekenis meer en ten tweede hebben deze elkaar leren kennen en waarderen in de eerste wereldoorlog, toen ze gezamenlijk vluchten naar de vijand maakten; zo zijn het oude vrienden.

Nog een opmerking naar aanleiding van datgene, wat Mijnheer de Procureur-Fiscaal heeft gezegd: dat deze verdachte, als zijnde de exponent van het verkeerde systeem — hoe ik het ook noemen moet, ik zal de woorden niet meer letterlijk aanhalen —, dat hij daarom ook als zodanig zal moeten worden gestraft. Ik heb, meen ik, terecht in het hele betoog van Mijnheer de Procureur-Ficaal beluisterd, dat hij zich erg kant tegen het systeem van het nemen van gijzelaars, het aanpakken van gijzelaars, Mijnheer de President; *dit* zou betekenen, dat men er eigenlijk mensen in gaat betrekken, die met de zaak niets te maken hebben. Nu vraag ik U: hoe zoudt U nu generaal Christiansen aansprakelijk kunnen stellen voor datgene, wat een verkeer-

de kliek — ook al zou hij tot die kliek behoord hebben — elders gedaan heeft! Ik vind, Mijnheer de Procureur-Fiscaal neme me dat niet kwalijk, een onjuistheid in deze redenering.

Ik zal aan Uw Hof nog overleggen, Mijnheer de President, zoals ik daar straks na de middag in het begin van mijn betoog gezegd heb, een brief van de Generaloberst Student, die hij mij, toen hij een hele tijd hier in Arnhem had vertoefd, ongevraagd heeft gegeven. Hij zegt: omdat ik ondergeschikte maar naderhand ook superieur geweest ben van Christiansen, stel ik er prijs op om U mijn oordeel over hem te geven[1]). Ik zou dat graag willen leggen tegenover de beoordeling, in het procesverbaal door generaal Von Wühlisch geuit.

Mijnheer de President, Edelgrootachtbare Heren, ik moge teruggrijpen op datgene wat ik in het begin van mijn betoog heb gezegd en dat is dit: dat een moeilijke taak op Uw schouders is gelegd. Ik zou U en Uw Hof willen vragen: recht te spreken zódanig, dat bewaarheid zullen worden de woorden: „Laat ons groot zijn in die dingen, waarin een klein land groot kan zijn".

---

[1]) Afgedrukt als bijlage nr 4.

REPLIEK VAN DE PROCUREUR-FISCAAL

DE PRESIDENT: Wenst Mijnheer de Procureur-Fiscaal nog het woord?

DE PROCUREUR-FISCAAL: Ja, ofschoon ik eigenlijk van plan was niet te repliceren, zie ik me genoodzaakt op enkele punten heel in het kort in te gaan. Wanneer ik dan van U het woord krijg, Mijnheer de President, dan is dat in hoofdzaak en in de eerste plaats om te protesteren tegen wat ik hier uit de mond van de raadsman meen gehoord te hebben, dat het Nederlandse verzet moreel niet geoorloofd zou zijn geweest.

Mijnheer de President, men kan er over vechten misschien, of dit juridisch al dan niet geoorloofd is geweest, — ik meen dat een veroordeling van dit verzet als moréél niet geoorloofd, op geen enkele manier houdbaar is!

DE PRESIDENT: Natuurlijk.

DE PROCUREUR-FISCAAL: Dat is wel de hoofdzaak, Mijnheer de President, waarom ik nu voor de tweede maal nog even het woord neem. En nu ik dan toch het woord heb, mag ik op enkele punten in het kort ingaan. Ik kan het Neurenbergse vonnis tegen List c.s. niet in den brede bespreken, de zaak heeft ons reeds te veel tijd gekost. Ik wil daarover slechts dit zeggen, dat ik alle voorwaarden, die in dat vonnis zijn genoemd voor eventuele gijzelaars-doodschieterijen en ook het treffen van eventuele represailles, wil laten voor wat zij zijn. Zij zijn voor een deel nieuw en ik ben met opzet niet ingegaan op al die voorwaarden, omdat ik me kan voorstellen, dat verdachte zegt: Ja, die voorwaarden zijn betrekkelijk nieuw, die heb ik niet gekend. Maar alle represaille-maatregelen — en dat was uit de vooroorlogse literatuur lang en breed bekend, dat stond ook in alle fieldmanuals en in alle militaire zakboekjes —, behoren te voldoen aan twee voorwaarden: de non-excessiviteit en het zijn van uiterste middel. Dat is — zoals ik dat in eerste instantie al heb gezegd — langzamerhand ook vaste en Westerse jurisprudentie geworden en ik heb ten aanzien van het eerste ten laste gelegde punt erop gewezen, dat deze daad, wil men die als represaille-maatregel zien, niet voldoen aan de eisen van uiterste middel. En dat de beide andere ten laste gelegde feiten aan geen van beide voorwaarden voldoen. Voor de rest wil ik de door het Neurenbergse vonnis gestelde voorwaarden laten voor wat ze zijn.

Mijnheer de President, er is hier een beroep gedaan op de noodtoestand. Natuurlijk, in ieder geval, waarin men een represaille-maatregel toepast, is er een noodtoestand. Wanneer men een represaille-maatregel zou toepassen zonder dat er aan de andere kant het belang zou staan, dat de bezettende macht er op de een of andere manier mee gebaat is, dan zou het nog erger zijn dan moord. Maar men zal nu eenmaal in dergelijke toestanden beoordelen, of de belangen naar behoren zijn afgewogen en of men de door het gewoonterecht gestelde eisen heeft vervuld. Ik meen, dat ik dit hiervoor al besproken heb.

Wat de kwestie van het beroep op een eventueel bevel aan Christiansen betreft, Mijnheer de President, dat kan dus alleen betrekking hebben, tenminste in hoofdzaak, op het onder 1 ten laste gelegde feit. En dan wil ik wel direct vaststellen, Mijnheer de President, dat een beroep op ambtelijk bevel, zoals onze wet dat mogelijk maakt, hier

daarom niet zal opgaan, omdat we hier geen ambtelijke verhouding hadden, welke door onze wet wordt gevraagd. Daarom wil ik niet zeggen, Mijnheer de President, dat een beroep op bevel ten enen male is uitgesloten. Men zal er naar redelijkheid toch een zekere waarde aan hebben toe te kennen. Maar daaromtrent moge ik U verwijzen naar wat ik in eerste instantie al gezegd heb.

En dan tenslotte, Mijnheer de President, het door de verdediging naar voren gebrachte punt, als zou Christiansen met niet meer gestraft kunnen worden dan met drie jaar gevangenisstraf, omdat onze eigen militairen niet meer dan drie jaar gevangenisstraf zouden kunnen krijgen. Ik geloof, dat dat onjuist is. Ook onze eigen militairen, die in dienst van de vijand zijn getreden en die in die dienst oorlogsmisdrijven hebben verricht, kunnen ingevolge art. 27*a* tot dezelfde straf worden veroordeeld als Duitsers. Dit artikel vraagt niet naar nationaliteit en ik heb onlangs zelf in dubio gestaan of ik een Nederlander niet zou voorbrengen wegens het plegen van een oorlogsmisdrijf. Het is per slot van rekening niet doorgegaan, omdat de telastelegging naar het gewone Nederlandse recht gemakkelijker was, het is gemakzucht van mijzelf geweest, maar het had natuurlijk heel goed gekund.

En dan als allerlaatste opmerking, Mijnheer de President, wat betreft de laatste getuige à décharge van gisteren, de getuige Overwijn, die meende de beschermende hand van Christiansen tot in Duitsland te hebben gevoeld. Ik ben ingelicht, Mijnheer de President, dat het wel in hoofdzaak een zwager van Von Wühlisch [1]) is geweest, die op het ogenblik nog hier in het land is. Die was gedurende de oorlog officier in het Duitse leger en heeft hier op het ogenblik een verblijfsvergunning gekregen op grond van het feit, dat hij, toegang hebbende tot Von Wühlisch en zijn staf, daar gijzelaarslijsten heeft vernietigd en ook in de zaak van de „verzetsgroep-Wim" een zeker resultaat heeft bereikt. Ik weet niet, Mijnheer de President, ik heb het niet zelf kunnen controleren in hoeverre dat alles juist is, maar het zou hier niet de eerste keer zijn, dat twee verdachten profiteren van een daad, die door één man is gesteld.

Voor het overige heb ik de eer te persisteren bij mijn eenmaal genomen requisitoir.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, U blijft zeker bij Uw.....

DE RAADSMAN: Ja, Mijnheer de President, maar ik wilde toch dit zeggen, dat aan de goede trouw van mijnheer Overwijn toch niemand zal mogen twijfelen. Ik leg die brieven toch graag over.

DE PRESIDENT: Verdachte Christiansen, wilt U nog eens hier komen? Heeft U zelf nog iets te zeggen?

CHRISTIANSEN: Nein, Herr Präsident.

DE PRESIDENT: Dan wordt nu het onderzoek gesloten en de uitspraak wordt bepaald op 5 Augustus, dat is vandaag over veertien dagen, 's morgens om tien uur.

TOLK: Die Urteilsverkündigung heute in vierzehn Tagen am 5. August, vormittags um zehn Uhr.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Dan wordt nu de zitting gesloten. (Hamerslag)

---

[1]) Nl. Rittmeister von Bandemer te Bilthoven.

HEROPENING VAN HET ONDERZOEK OP 5 AUGUSTUS 1948

DE PRESIDENT: De zitting wordt geopend. (Hamerslag)
Wilt U vragen of de verdachte eens hier komt?
Verdachte, het Hof heeft de navolgende interlocutoire sententie gewezen:

„Overwegende, dat onder de beraadslagingen is gebleken, dat het onderzoek niet volledig is geweest en het Hof alsnog de overlegging van een certificaat van echtheid betreffende de zgn. Abendmeldung, productie 150/V van het dossier, d.d. 2 October 1944, nodig acht, beveelt, dat het onderzoek zal worden hervat ter terechtzitting van 5 Augustus 1948 des voormiddags te 10.15 uur, ter overlegging door de procureur-fiscaal van voormeld bescheid".

Mijnheer de Tolk, als U zo goed zoudt willen zijn om aan de verdachte mede te delen, dat de zitting geschorst wordt, nu aanstonds, dat hij dan heropend zal worden om de procureur-fiscaal nu gelegenheid te geven over te leggen een certificaat van echtheid van de Abendmeldung, die in de vorige zitting is voorgelezen.

CHRISTIANSEN: Habe es verstanden.

DE PRESIDENT: Hebt U het verstaan?

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Dan wordt nu het onderzoek hervat en verzoek ik Mijnheer de Procureur-Fiscaal of hij in de gelegenheid is om.....

DE PROCUREUR-FISCAAL: Mijnheer de President, een copy of the certificate of the original document heb ik ondertussen uit Neurenberg gekregen en ik zal dit aan het Hof overleggen.

DE PRESIDENT: Wij zullen het doorgeven.
Dan wordt Mijnheer de Griffier verzocht dat certificaat van echtheid en eerst maar de Abendmeldung voor te lezen.

DE GRIFFIER:

Abendmeldung WBN 2.Oktober 1944. 20,30 Uhr Ic.

1)..... ein Ueberfall auf Wehrmacht-Pkw, ein Offizier verwundet, verschleppt, ein Offizier gefallen, ein Soldat schwer verwundet, südlich Putten (25 KM W Apeldoorn). *Sühnemassnahmen:* Arbeitsfähige Männer von 17—50 Jahren zur Zwangsarbeit nach Deutschland, Restbevölkerung evakuiert, Putten niedergebrannt. Ausgenommen Häuser von NSB'ern und deutschfreundlichen Niederländern.

en

Office of Chief of Counsel for War Crimes.
Certification of reproduction of copy of original document.

I, Fred. E. Herz, do hereby certify that I have compared the attached reproduction with the certified copy of the original document described as:

Ic Abend- und Morgenmeldungen, etc.

that the said reproduction is a true and correct copy of the said certified copy, and that the said certified copy is one of the documents located in the Pentagon Building, Washington D.C.

was getekend: Fred. E. Herz. 10th July 1948.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Tolk, wilt U de verdachte vragen of hij naar aanleiding van dat voorgelezen certificaat van echtheid van dit stuk nog iets heeft op te merken?

CHRISTIANSEN: Nein, Herr Präsident.

DE PRESIDENT: Mijnheer de Verdediger, U hebt naar aanleiding hiervan ook niets op te merken?

Dan wordt nu de zitting gesloten en wordt de einduitspraak bepaald op Donderdag 12 Augustus 's morgens om tien uur.

TOLK: Haben Sie es verstanden? Am 12. August morgens um zehn Uhr ist die Urteilsverkündigung.

CHRISTIANSEN: Jawohl.

DE PRESIDENT: Dan wordt nu de zitting gesloten. (Hamerslag)

SENTENTIE VAN HET BIJZONDER GERECHTSHOF

Arnhem, de 12e Augustus 1948.

IN NAAM DER KONINGIN

Het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem heeft de navolgende sententie gewezen in de zaak van:

de Procureur-Fiscaal

tegen:

FRIEDRICH CHRISTIAN CHRISTIANSEN, geboren te Wijk (eiland Föhr) 12 December 1879, van beroep ex-General der Flieger, wonende in Duitsland, thans gedetineerd in de Strafgevangenis te Arnhem, verdachte;

Het Bijzonder Gerechtshof
Gelet op het ter terechtzitting gehouden onderzoek;
Gehoord de vordering van de procureur-fiscaal;
Gehoord verdachte, bijgestaan door mr J. H. Arnold, advocaat te Arnhem;

Overwegende, *dat aan verdachte is ten laste gelegd:*
dat hij in Nederland, gedurende de tijd van en in verband met de op 10 Mei 1940 aangevangen aanvalsoorlog van Duitsland tegen het Koninkrijk der Nederlanden en voor 15 Mei 1945, als Duitse militaire bevelhebber hier te lande, immers als Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, althans in krijgsdienst bij of van de Duitse vijand, misbruik makende van zijn macht en gezag als zodanig:

1. opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog, nadat te Rotterdam op of omstreeks 7 Augustus 1942 door een of meer toen onbekende personen een poging tot aanslag op een spoortrein, waarmede Duitse militairen werden vervoerd, was gedaan, als vergeldingsmaatregel deswege Nederlandse gijzelaars heeft doen doodschieten door een vordering daartoe te richten tot de Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete en/of de Höhere SS- und Polizeiführer, tevens Generalkommissar für das Sicherheitswesen en bij deze functionarissen of een hunner op het ten uitvoerleggen van zodanige maatregel aan te dringen en met hen of een hunner een bespreking, strekkende tot het doen treffen van zodanige maatregel, te houden, tengevolge waarvan vijf aan de gepoogde aanslag onschuldige Nederlanders, te weten: mr R. Baelde, Chr. Bennekers, mr O. E. G. graaf van Limburg Stirum, W. Ruys en A. baron Schimmelpenninck van der Oye, op of omstreeks 15 Augustus 1942 onder de gemeente Goirle door een executiepeloton zijn neergeschoten en gedood;

2. opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog, nadat te Haarlem op of omstreeks 30 Januari 1943 een Duitse militair door een of meer onbekende personen was doodgeschoten, van de Höhere SS- und Polizeiführer, tevens Generalkommissar für das Sicherheitswesen en/of de Reichskommissar, althans van een hunner gevorderd heeft en/of bij hen of een hunner er op aangedrongen heeft, dat als vergeldingsmaatregel deswege een aantal Nederlandse burgers zouden worden doodgeschoten, tengevolge waarvan tien personen, te weten: B. Chapon, H. O. Drilsma, P. Frank, J. Th. Lebbe, K. F. Reuman, W. de la Rie, R. Strengholt, S. Warmenhoven, P. Wey en I. Zwanenbeek, van wie geenszins was vastgesteld of gebleken, dat zij bij het plegen van die aanslag betrokken waren geweest, op of omstreeks 2 Februari 1943 onder de gemeente Bloemendaal door een executie-peloton zijn neergeschoten en gedood;

3. opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog en/of de menselijkheid: nadat te of nabij Putten in de nacht van 30 September 1944 op 1 October 1944 een aanslag was gepleegd op enige in een auto gezeten Duitse militairen, als vergeldingsmaatregel deswege op zijn bevel, althans in zijn opdracht, door onder zijn bevel staande Duitse troepen een groot deel der weerbare mannelijke bevolking van Putten gevangen heeft doen nemen en ter wegvoering naar Duitsland heeft doen overgeven aan de SS, tengevolge waarvan deze mannen, op enkele uitzonderingen na, naar Duitsland zijn gedeporteerd en het merendeel hunner aldaar onder afschuwelijke omstandigheden om het leven is gekomen; vrouwen en kinderen en ouden van dagen, althans een groot aantal hunner, uit hun woningen in Putten heeft doen verdrijven en een groot aantal huizen in Putten in brand heeft doen steken en verwoesten;

althans voor het geval het onder 3. (in verband met de aanhef) ten laste gelegde niet tot een veroordeling mocht leiden:

nadat te of nabij Putten in de nacht van 30 September 1944 op 1 October 1944 een aanslag was gepleegd op enige in een auto gezeten Duitse militairen, als meerdere van de tot zijn staf behorende Duitse militairen en van de met de uitvoering der vergeldingsmaatregelen belaste Duitse troepen, opzettelijk heeft toegelaten, dat de aan hem, verdachte, ondergeschikte tot zijn staf behorende militairen, door onder zijn bevel staande Duitse troepen een groot deel der weerbare mannelijke bevolking van Putten gevangen hebben doen nemen, ter wegvoering naar Duitsland hebben doen overgeven aan de SS, tengevolge waarvan deze mannen, op enkele uitzonderingen na, naar Duitsland zijn gedeporteerd en het merendeel hunner aldaar onder afschuwelijke omstandigheden om het leven is gekomen; vrouwen en kinderen uit hun woningen in Putten hebben doen verdrijven en een groot aantal huizen in Putten in brand hebben doen steken en doen verwoesten;

hebbende hij, verdachte, immers — ofschoon hij wist, althans begreep, dat er tegen Putten en/of de Puttense bevolking met de wetten en gebruiken van de oorlog strijdige vergeldingsmaatregelen wegens gemelde aanslag zouden worden getroffen, althans ofschoon hij begreep, dat er een grote mate van waarschijnlijkheid bestond,

dat zodanige vergeldingsmaatregelen zouden worden getroffen — de tot zijn staf behorende militairen de vrije hand gelaten in de bevelvoering aangaande de te treffen vergeldingsmaatregelen en de uitvoering daarvan en daarop geen enkele contrôle uitgeoefend;

Overwegende *ten aanzien van alle ten laste gelegde feiten,*
dat de VERDACHTE ter 's Hofs terechtzitting heeft verklaard:

Op 29 Mei 1940 heb ik, na door de Führer, Adolf Hitler, benoemd te zijn tot „Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden" (verder te noemen WBN), het commando over de Duitse troepen in Nederland van generaal von Falkenhausen overgenomen en deze functie vervolgens tot de capitulatie van het Duitse leger in Nederland, in 1945, uitgeoefend.

Mijn bevoegdheden als „Wehrmachtbefehlshaber" waren onder meer vastgelegd en omschreven in een „*Erlass des Führers*" d.d. 18 Mei 1940, waarvan de par. 2 en 3 luidden:

§ 2

„Der deutsche Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden übt die militärischen Hoheitsrechte aus, seine Forderungen werden im zivilen Bereich vom Reichskommissar durchgesetzt. Er hat das Recht, die Massnahmen anzuordnen, die zur Durchführung seines militärischen Auftrages und zur militärischen Sicherung notwendig sind. Das gleiche Recht steht den Oberbefehlshabern der Wehrmachtteile zu.

§ 3

Zur Durchführung seiner Anordnungen kann sich der Reichskommissar deutscher Polizeiorgane bedienen. Die deutschen Polizeiorgane stehen dem deutschen Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden zur Verfügung, soweit es die militärischen Bedürfnisse erfordern und die Aufgaben des Reichskommissars es zulassen".

alsmede in een „*Erlass des Führers*" d.d. 20 Mei 1940 waarvan par. 5 luidde:

§ 5

„Forderungen der Wehrmacht, die im zivilen Bereich durchzusetzen sind, richtet der Wehrmachtbefehlshaber an den Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete. Soweit die Oberbefehlshaber der Wehrmachtteile Forderungen im zivilen Bereich zu stellen haben, leiten sie diese über den Wehrmachtbefehlshaber. Treten sie in dringenden Angelegenheiten unmittelbar mit dem Reichskommissar in Verbindung, so ist der Wehrmachtbefehlshaber zu beteiligen.

Bei militärischer Bedrohung der niederländischen Gebiete ist der Wehrmachtbefehlshaber berechtigt, alle zur Abwehr erforderlichen Massnahmen auch für den zivilen Bereich anzuordnen. Soweit möglich hat er auch hierbei seine Anordnungen über den Reichskommissar zu leiten".

Het was mij in de jaren 1940—1945 bekend, dat de op 10 Mei 1940 aangevangen aanvalsoorlog van Duitsland tegen het Koninkrijk der Nederlanden nog voortduurde.

Overwegende *ten aanzien van het in de aanhef en sub 1 ten laste gelegde:*
dat ter 's Hofs terechtzitting hebben verklaard,

HANNS ALBIN RAUTER, als getuige:

Nadat op 7 Augustus 1942 te Rotterdam een aanslag had plaatsgevonden op een Duitse militaire trein, waarin een groot aantal verlofgangers was gezeten, eiste de WBN, verdachte Christiansen, daarvoor genoegdoening. Naar aanleiding van deze aanslag vond op 8 Augustus 1942 een bespreking plaats bij de rijkscommissaris in Den Haag, waarbij behalve de rijkscommissaris, verdachte en ikzelf, ook nog meerdere andere personen tegenwoordig waren. In die vergadering vorderde verdachte, naar hij zeide in opdracht van het Oberkommando der Wehrmacht (verder te noemen het OKW), van de rijkscommissaris, dat als vergeldingsmaatregel voor die aanslag twintig gijzelaars zouden worden gefusilleerd. Voordat daartoe werd overgegaan, wilde hij echter de dader(s) gelegenheid geven zich aan te melden en wel vóór 14 Augustus 1942 middernacht. Het betrof hier een weermachtsaangelegenheid, maar ook ik moest, als „Höherer SS- und Polizeiführer" daarin gekend worden. Verdachte was in militaire aangelegenheden mijn chef. Ik persoonlijk was tegen het executeren van gijzelaars, in dit geval voornamelijk, omdat deze aanslag m.i. gepleegd was door communistische elementen, omdat m.i. vooraf getracht moest worden de dader(s) op te sporen en tenslotte, omdat de aanslag mislukt was en geen enkele Duitse militair daarbij het leven had verloren. Ik deelde een en ander in die vergadering mede, doch verdachte bleef op zijn vordering staan en drong er op aan, dat twintig gijzelaars zouden worden gefusilleerd. De vergadering duurde van 's morgens 9 tot 12 uur. Tenslotte werd bij wijze van compromis besloten vijf gijzelaars te fusilleren. Verdachte heeft vervolgens op of omstreeks 8 Augustus 1942 in dagbladen de „Bekanntmachung" doen publiceren, waarvan ik de tekst hier heb horen voorlezen.

Nadat vervolgens door de plaatsvervanger van dr Harster, te weten door de SS-Standartenführer Knolle, tezamen met de leider van de Aussenstelle der SD te Rotterdam, een lijst was samengesteld, bevattende de namen van twintig gijzelaars, die voor fusillering in aanmerking kwamen, heb ik tezamen met genoemde Knolle en genoemde leider uit die lijst *vijf* personen uitgezocht, die politiek het zwaarst belast waren. Ik herinner mij, dat bij die vijf waren: Ruys, Baelde en Bennekers en nog twee anderen. Daarop heb ik de stukken aan de rijkscommissaris toegezonden, waarop door deze werd verzocht, dat bij de vijf te fusilleren personen twee zouden worden genomen, die de Koningin na stonden. Hierop zijn twee der reeds uitgezochte personen en wel die, wier namen ik mij niet meer herinner, van de lijst geschrapt en in hun plaats zijn toen gekomen van Limburg Stirum en Schimmelpenninck van

der Oye. Op Woensdag 12 Augustus 1942 heb ik nog te Craailo met verdachte over deze zaak gesproken. Mij was toen reeds bekend, dat de SD te Rotterdam de dader(s) van de aanslag op het spoor was, hetgeen ik toen aan verdachte heb medegedeeld. Deze antwoordde mij echter, dat hij eraan vasthield, dat vóór Zaterdag de dader(s) gevonden moest(en) zijn, want dat anders de executies onherroepelijk doorgingen. Ik kan mij niet herinneren, dat getuige Schreieder mij in de avond van 14 Augustus 1942 over deze zaak opgebeld heeft, maar als hij zegt, dat dit het geval is geweest, dan betwist ik dit niet. Wel weet ik, dat Knolle mij die avond getelefoneerd heeft en mij toen iets dergelijks heeft medegedeeld als Schreieder verklaart te mijner kennis te hebben gebracht. Die mededeling van Knolle heb ik diezelfde avond nog aan verdachte doorgegeven. Diens antwoord kwam hierop neer, dat, nu niets concreets nog gevonden was, de executies moesten doorgaan.

Ik was de executieve macht in dezen en heb last tot de executies moeten geven. Knolle heeft toen van mij daartoe opdracht gekregen, terwijl ik aan de Befehlshaber van de Ordnungspolizei, generaal Schumann, opdracht heb gegeven de vijf gijzelaars van Knolle over te nemen en ze te executeren. Het is mij bekend, dat de vijf gijzelaars, wier namen meer volledig vermeld staan in de „Bekanntmachung" d.d. 15 Augustus, die ik hier heb horen voorlezen, op 15 Augustus 1942 onder Goirle door een executiepeloton zijn neergeschoten en gedood.

JOSEPH SCHREIEDER, als getuige:

Nadat in de avond van 7 Augustus 1942 te Rotterdam een aanslag was gepleegd op een Duitse militaire trein, heb ik een onderzoek te dezer zake ingesteld en met behulp van Anton van der Waals, die mijn vertrouwensman was, getracht de dader of daders op te sporen.

Van der Waals meldde mij reeds op 10 Augustus, dat hij in een café te Rotterdam contact had gekregen met een man, die naar zijn mening een communist was en die, naar zijn verhalen te oordelen, voormelde aanslag òf alleen òf met enige helpers had gepleegd.

Vervolgens heb ik, in verband met de bekendmaking van de WBN, dat er gijzelaars zouden worden gefusilleerd, wanneer de dader zich niet vóór 14 Augustus middernacht bij de politie had gemeld of door de bevolking zou zijn aangewezen, in de avond van de 14e Augustus te omstreeks 8 à 9 uur, teneinde te trachten het fusilleren van gijzelaars te voorkomen, getuige Rauter telefonisch opgebeld en hem medegedeeld, dat ik een spelletje speelde en reeds contact had met de dader van de aanslag, die tot de communistische kringen behoorde. Ik heb daaraan toegevoegd, dat ik deze mededeling deed, opdat hij, Rauter, zou trachten het fusilleren der gijzelaars te verhinderen. Rauter vroeg mij toen naar de naam van de dader, waarop ik heb geantwoord, dat ik die niet wist, maar dat ik met beslistheid kon zeggen, dat de door mij bedoelde persoon de dader, althans een der daders was en dat die persoon communist was.

VERDACHTE CHRISTIANSEN:

Nadat op 7 Augustus 1942 te Rotterdam een aanslag was gepleegd op een Duitse militaire trein, heb ik het OKW onmiddellijk daarvan in kennis gesteld. Daarop kreeg ik van het OKW het bevel, dat een aantal gijzelaars „in Anspruch genommen" moest worden en dat ik dit bevel moest doorgeven aan de rijkscommissaris. Ik heb toen nog tegen de heren van mijn staf gezegd: „Jetzt haben wir die Mordsschweinerei da".

Op 8 Augustus 1942 is vervolgens in verband met deze aanslag een vergadering gehouden bij de rijkscommissaris in Den Haag, waarbij behalve laatstgenoemde ook getuige Rauter en ik, alsmede nog meerdere andere personen aanwezig waren. Ik heb toen de vordering van het OKW doorgegeven aan de rijkscommissaris en heb bij deze erop aangedrongen, dat als vergeldingsmaatregel voor voormelde aanslag een aantal gijzelaars zou worden neergeschoten. In die vergadering is tenslotte besloten vijf gijzelaars te doen fusilleren. De op deze zaak betrekking hebbende publicaties in de dagbladen, die ik hier heb horen voorlezen, zijn mij bekend. Wij waren aan het neerschieten van gijzelaars gebonden door het bevel van het OKW en konden daar niet van af komen door aanwijzingen, dat men wellicht sommige daders, wier namen niet eens bekend waren, op het spoor was. Het is mij bekend, dat de in voormelde dagbladpublicatie d.d. 15 Augustus genoemde vijf gijzelaars, die aan voormelde aanslag onschuldig waren, ingevolge mijn voormelde vordering op 15 Augustus 1942 onder de gemeente Goirle door een executie-peloton zijn neergeschoten en gedood. In militaire aangelegenheden was ik de chef van getuige Rauter.

Overwegende, dat een *ambtsedig proces-verbaal* d.d. 1 Mei 1947 opgemaakt door JAN GEWALD, rijksrechercheur 1e klasse ter standplaats Groningen, inhoudt, dat ALBERT KONRAD GEMMEKER, geboren te Düsseldorf 27 September 1907, aan de verbalisant heeft verklaard, zakelijk:

Van 27 Juni 1942 tot en met 12 October 1942 ben ik commandant geweest van het kamp voor gijzelaars te St. Michielsgestel in Noord-Brabant. Op een dag in Augustus 1942 ben ik erbij tegenwoordig geweest, dat vijf gijzelaars, genaamd respectievelijk: Schimmelpenninck van der Oye, graaf van Limburg Stirum, Baelde, Bennekers en Ruys en afkomstig uit de kampen St. Michielsgestel en Haaren, op een plaats in de heide, in de provincie Noord-Brabant, door een vuurpeloton bestaande uit ongeveer 40 man zijn gefusilleerd. De Obersturmbannführer Knolle had hierbij de leiding.

Overwegende, dat een *Bekanntmachung*, gedateerd: Den Haag 8 Augustus, luidt als volgt:

„In Verfolg seiner Bekanntmachung an die gesamte niederländische Bevölkerun gvon 13. Juli 1942, die in allen niederländischen Zeitungen erschienen ist, wird auf Anordnung des Wehrmachtbefehlshabers in den Niederlanden, General der Flieger, Fr. Christiansen, folgendes amtlich mitgeteilt:

Am 7. August haben unverantwortliche Elemente in Rotterdam einen Anschlag auf einen Eisenbahnzug der deutschen Wehrmacht unternommen. Ein holländischer Eisenbahner ist in Erfüllung seiner Pflicht dem Attentat zum Opfer gefallen.

Falls nicht bis zum Freitag, dem 14. August, Mitternacht, die Täter sich der Polizei stellen oder insbesondere durch Mitwirkung der Landeseinwohner ermittelt werden, wird auf Grund der Bekanntmachung des Wehrmachtbefehlshabers in den Niederlanden auf eine Anzahl Geiseln zurückgegriffen, die mit ihrem Leben für derartige Sabotagehandlungen haften.

Die Erfassung der Täter liegt jetzt im eigensten Interesse der Gesamtbevölkerung um diesen Rückgriff auf die Geiseln zu vermeiden. Auf rechtzeitige Mitteilungen an eine Dienststelle der deutschen Wehrmacht oder der Polizei, die zur Ergreifung der Täter führen, setzt der Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden eine Belohnung von fl. 100.000,— aus.

Mitteilungen werden vertraulich behandelt".

Der Höhere SS- und Polizeiführer
und Generalkommissar für das
Sicherheitswesen,
RAUTER
SS- Gruppenführer u.
Generalleutnant der Polizei.

Overwegende, dat een *Bekanntmachung*, gedateerd: Den Haag 15 Augustus, luidt als volgt:

„Da trotz eindringlichster Aufforderung des Wehrmachtbefelhshabers, General der Flieger Christiansen, die Täter des Sprengstoffanschlages in Rotterdam zu feige waren, sich zu stellen, sind nachstehende Geiseln in Anspruch genommen und heute Morgen erschossen worden:

1. Ruys, Willem, Generaldirektor, Rotterdam;
2. Graf O. E. G. van Limburg Stirum, Arnheim;
3. Mr Baelde, Robert, dr jur., Rotterdam;
4. Bennekers, Christoffel, ehemaliger Polizeihauptinspektor, Rotterdam;
5. Baron Alexander Schimmelpenninck van der Oye, Noordgouwe/Zeeland".

Der Höhere SS- und Polizeiführer Nordwest,
gez. RAUTER
SS-Gruppenführer und Generalleutnant
der Polizei.

Overwegende, dat een *proces-verbaal van verhoor van verdachte* door de raadsheer-commissaris d.d. 5 November 1947 (prod. 152/V) inhoudt de verklaring van verdachte:

„Ik persoonlijk vond de executie van gijzelaars op 15 Augustus 1942 onmenselijk en zover ik het zie was het ook in strijd met oorlogsgebruiken en recht".

Overwegende *ten aanzien van het in de aanhef en sub* 2 *ten laste gelegde:*
dat ter 's Hofs terechtzitting hebben verklaard,

HANNS ALBIN RAUTER, als getuige:

Nadat mij gemeld was, dat op 30 Januari 1943 te Haarlem een onderofficier van de Duitse weermacht door een of meer onbekend gebleven daders was neergeschoten en gedood, werd ik hierover telefonisch opgebeld door verdachte, die mij zeide, dat ingevolge de „Führerbefehle" en de bevelen van het OKW, in dit geval represailles moesten worden genomen. Het betrof hier een „Wehrmachtsangelegenheit" en in dergelijke militaire zaken was verdachte mijn chef. Er is toen zeer spoedig daarop over deze aangelegenheid een vergadering gehouden bij de rijkscommissaris te 's-Gravenhage. Bij die vergadering ben ik tegenwoordig geweest. Verdachte werd daar vertegenwoordigd door Gaykow of Bourwieg. Tijdens die vergadering heeft de rijkscommissaris in onze tegenwoordigheid getelefoneerd, naar hij zeide met generaal Christiansen en uit dat gesprek maakte ik op, dat Christiansen, op grond van de „Führerbefehle" op represailles aandrong. Dat dit zo was, werd ons ook door de rijkscommissaris medegedeeld. Daarop is door de rijkscommissaris, Christiansen en mij tot het nemen van represailles besloten. Er zouden 10 personen uit Joods-communistische kringen afkomstig, worden gefusilleerd.

Dit besluit is ten uitvoer gebracht. Er is toen te Haarlem en omgeving eerst een groot aantal uit communistische kringen afkomstige personen gearresteerd en 10 van hen, wier namen vermeld zijn in de *bekendmaking* d.d. 2 Februari 1943, die ik in dagbladen heb doen publiceren en die ik hier hoor voorlezen, zijn op gemelde datum onder de gemeente Bloemendaal gefusilleerd. Er was niet vastgesteld of gebleken, dat deze personen bij voormelde aanslag betrokken waren geweest.

WILLY LAGES, als getuige:

Mij werd op 30 Januari 1943 gemeld, dat op die dag te Haarlem een Duits onderofficier (een zgn. Sanitäter) door een of meer onbekende daders was neergeschoten en gedood. Als leider van de Aussenstelle van de Sicherheitsdienst te Amsterdam heb ik dit bericht terstond doorgegeven aan mijn chef, dr Harster, Befehlshaber van de Sipo te 's-Gravenhage. Een afdelingschef van dr Harster, Deppner genaamd, heeft deze zaak verder behandeld. Van laatstgenoemde kreeg ik het bevel, dat 80 à 100 Duits-vijandige elementen te Haarlem en omgeving moesten worden gearresteerd, bij voorkeur communisten en dat 10 van hen moesten worden gefusilleerd, als vergeldingsmaatregel in verband met voormelde aanslag. Ik heb toen aan twee mijner beambten opgedragen deze arrestaties te verrichten, hetgeen is geschied. In Den Haag is daarop uitgezocht, vermoedelijk door Deppner, wie van hen gefusilleerd zouden worden. Het is mij bekend, dat vervolgens de 10 personen, wier namen staan vermeld in de *bekendmaking* d.d. 2 Februari 1943, die ik hier hoor voorlezen, op laatstgenoemde datum, als vergeldingsmaatregel voor genoemde aanslag, onder de gemeente Bloemendaal zijn gefusilleerd. Te Haarlem hadden tevoren meerdere derge-

lijke aanslagen plaats gevonden, doch het stond voor mij niet vast, dat het in dit geval geen „Liebesaffäre" betrof. Voormelde tien personen zijn geëxecuteerd voordat het onderzoek van mijn Aussendienststelle in deze zaak was gesloten. Er was niet vastgesteld of gebleken, dat zij bij het plegen van de aanslag betrokken waren geweest. Deppner heeft mij medegedeeld, dat deze vergeldingsmaatregel genomen is op aandrang van de WBN, generaal Christiansen.

Deze aanslag was een weermachtsaangelegenheid.

VERDACHTE CHRISTIANSEN:

Ik herinner mij, dat op een dag omstreeks einde Januari 1943 te Haarlem een Duits onderofficier door een of meer onbekende daders is doodgeschoten. Dergelijke belangrijke aangelegenheden werden mij bij de bespreking, die ik iedere morgen met mijn staf hield, steeds onmiddellijk medegedeeld. Deze aanslag was een weermachtsaangelegenheid. Het is zeer goed mogelijk dat ik, terstond nadat ik dit bericht had vernomen, getuige Rauter persoonlijk telefonisch heb opgebeld en met hem over deze zaak heb gesproken. Ik geloof wel, dat ik toen gezegd heb, dat hiertegen met gestrengheid opgetreden moest worden. Bij de „Vortrag", waarbij mij deze aanslag werd gemeld, was mij ook medegedeeld, dat het in casu geen „Liebesaffäre" betrof, zodat, mede in verband met de bevelen van de Führer, ernstige maatregelen noodzakelijk waren.

Het is mij ook bekend, dat naar aanleiding van deze aanslag een vergadering in Den Haag gehouden is onder voorzitterschap van de rijkscommissaris, ter bespreking van de te nemen maatregelen. Daar ik zelf verhinderd was deze vergadering bij te wonen, heb ik mijn Chefrichter Bourwieg, doch mogelijk was het Gaykow, naar Den Haag gestuurd, met volmacht om te handelen zoals het naar zijn mening gebeuren moest.

Ik kan mij niet herinneren, dat de rijkscommissaris mij tijdens deze vergadering persoonlijk heeft opgebeld, hoewel het mogelijk is, dat dit gebeurd is, doch ik herinner mij wel vernomen te hebben, dat in die vergadering gesproken is over het neerschieten, bij wijze van represailles, van communisten.

Getuige Rauter zou de executieve maatregelen nemen. Ik geef toe, dat ik strenge maatregelen in verband met deze Haarlemse aanslag gevorderd heb. Onder „strenge maatregelen" versta ik in de eerste plaats het neerschieten van de schuldigen en indien deze niet gevonden werden, het neerschieten van communisten, waaronder ik versta: terroristen, saboteurs en dergelijke personen.

Het is mij bekend, dat de 10 Nederlandse burgers, wier namen staan vermeld in de door getuige Rauter ondertekende *bekendmaking* d.d. 2 Februari 1943, welk stuk ik hier heb horen voorlezen, op of omstreeks die datum onder de gemeente Bloemendaal door een executie-peloton zijn neergeschoten en gedood en ook is mij bekend, dat geenszins was vastgesteld of gebleken, dat deze personen bij meergemelde aanslag betrokken waren geweest.

In militaire aangelegenheden was ik de chef van getuige Rauter.

Overwegende, dat een *ambtsedig proces-verbaal* d.d. 12 Maart 1946 opgemaakt door de onbezoldigde rijksveldwachters ter standplaats Haarlem, JAN PIETER MEULENBERG en LEENDERT BOTH, inhoudt, dat LUCAS ALDERS, geboren 13 Juli 1883, begrafenisondernemer, wonende te Haarlem, aan de relatanten heeft verklaard, zakelijk:

Op 1 Februari 1943 ongeveer middernacht, kreeg ik van een Duitse instantie opdracht, zorg te dragen op 2 Februari 1943 des morgens te 8.30 uur aanwezig te zijn bij Hotel Duin en Daal te Bloemendaal met 5 andere personen, een vrachtauto en 10 doodkisten, aan welke opdracht door mij is voldaan. Van de aangewezen plaats werden wij naar de zgn. „Karmeltrap" bij het Bloemendaalse Kopje gebracht, waar wij moesten wachten. Na enige ogenblikken hoorde ik in de naaste omgeving enige vuursalvo's afgeven, waarvan het geluid uit de duinen kwam. Enige tijd daarna kwam vanuit het duin, achter het Kopje, een detachement Ordnungspolizei. Van een hunner kregen wij toen opdracht, de 10 doodkisten het duin in te brengen. Ik zag vervolgens op een plaats in het duin 5 palen in de grond staan, aan elk waarvan een mens was vastgebonden en even voorbij deze plaats wederom 5 palen, aan ieder waarvan ook een mens was vastgebonden. Deze mensen waren dood en hadden schotwonden door het hoofd. Ik heb van deze doden pertinent herkend de mij bekende mr Drilsma en de rabbijn Frank, beiden uit Haarlem afkomstig.

Overwegende, dat een *bekendmaking* d.d. Den Haag 2 Februari 1943, luidt als volgt:

„Zaterdag, 30 Januari ll. des avonds is te Haarlem een onderofficier der Duitsche weermacht ruggelings neergeschoten. Het terstond door de Deutsche Sicherheitspolizei ingestelde onderzoek heeft niet kunnen leiden tot opsporing van den dader, die echter — waar het resultaat van het onderzoek op wijst — in Joodsch-communistische kringen gezocht moet worden. In overeenstemming met den Wehrmachtbefehlshaber Niederlande, General der Flieger F. Christiansen, zijn heden voor den eenen verraderlijk vermoorden Duitschen soldaat als vergeldingsmaatregel de onderstaande 10, uit Joodsch-communistische kringen afkomstige gijzelaars uit Haarlem en omgeving terechtgesteld. Bovendien is een vrij groot aantal communistische agitatoren uit deze streek naar een concentratiekamp gezonden. De namen der terechtgestelden luiden als volgt:

1. Drilsma, Herbert O., geb. 2-8-'06 te Amsterdam, woonachtig te Haarlem;
2. Frank, Philipp, geb. 9-8-'10 te Hilversum, woonachtig te Haarlem;
3. Chapon, Barend, geb. 4-8-'84 te Amsterdam, woonachtig te Haarlem;
4. Zwanenbeek, Iwan, geb. 18-11-'02 te Delft, woonachtig te Haarlem;
5. Reuman, Karel F., geb. 1-3-'16 te Schoten, woonachtig te Haarlem;
6. de la Rie, Wijnand, geb. 30-9-'99 te Leiden, woonachtig te Haarlem;
7. Lebbe, Johannes Th., geb. 16-12-'78 in Den Helder, woonachtig te Haarlem;
8. Warmenhoven, Simon, geb. 21-9-'04 te Velsen, woonachtig te Velsen;

9. Weij, Pieter, geb. 22-11-'03 te Velsen, woonachtig te Velsen;
10. Strengholt, Roelof, geb. 5-11-'06 te Amsterdam, woonachtig te Velsen.

Den Haag, 2 Februari 1943".

Der Höhere SS- und Polizeiführer Nordwest und Generalkommissar für das Sicherheitswesen,
gez. RAUTER
SS- Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei.

Overwegende *ten aanzien van het in de aanhef en sub* 3 *ten laste gelegde,* dat ter 's Hofs terechtzitting hebben verklaard:

FRITZ WILHELM HERMANN FULLRIEDE, als getuige:

In de nacht van Zaterdag 30 September op Zondag 1 October 1944 werd te Putten een aanslag gepleegd op een auto, waarin twee Duitse officieren en twee Duitse soldaten, allen van de Hermann Goering divisie, waren gezeten. De officieren werden gewond. De ene kon zich nog voortslepen naar een boerenwoning en is de volgende dag overleden, de andere werd ontvoerd. Ik was toen Oberst van een Panzer Grenadier Regiment, waarvan een compagnie te Putten gelegerd was. Deze troepen waren ondergeschikt aan de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden. Van voormelde aanslag heb ik in de morgen van Zondag 1 October 1944 telefonisch mededeling gedaan aan generaal Von Wühlisch, chef-staf van de WBN. Deze gaf mij toen bevel Putten te omsingelen en de gehele bevolking te doen arresteren. Aan dit bevel heb ik door de onder mijn bevelen staande Duitse troepen gevolg doen geven. De mannen werden ondergebracht in de school, de vrouwen in de kerk. Daarna kreeg ik diezelfde Zondag telefonisch van Von Wühlisch bevel om, als vergeldingsmaatregelen terzake van voormelde aanslag:

1. de schuldigen te doen doodschieten;
2. Putten plat te branden, behalve het huis van de boer, die de gewonde officier had opgenomen, terwijl ik ook de huizen van de Duitsgezinde bewoners kon sparen;
3. de vrouwen en kinderen te evacueren;
4. de mannelijke inwoners van Putten van 18—50 jaren „abzutransportieren".

Von Wühlisch zeide mij nog op een desbetreffende vraag mijnerzijds, dat de volgende morgen een trein op het station te Putten zou staan, die de mannen zou wegvoeren en dat ik hen daartoe moest overgeven aan de SS. Ik vroeg om een schriftelijke bevestiging van dit bevel en deze is mij in de nacht van Zondag 1- op Maandag 2 October overhandigd.

Mijn oppasser Fischer is een van de mensen, die dat schriftelijke bevel hebben gezien en gelezen. Dat bevel was geschreven op papier met het hoofd: „Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden".

De volgende morgen, Maandag 2 October 1944, zijn de mannen van 18—50 jaren

op de Markt verzameld, vervolgens heb ik in de kerk, waar de vrouwen en kinderen waren, voormeld schriftelijk bevel voorgelezen, dat door de politieluitenant, getuige Otten, toen is vertaald geworden. Die dag heb ik te Putten tegen de bevolking verder de navolgende als vergeldingsmaatregelen bevolen maatregelen doen nemen:

Ik heb ongeveer 400 à 500 Puttenaren, die ik daags tevoren had doen arresteren, door de troepen, die onder mij stonden, ter wegvoering doen overleveren aan de SS-bataljons en ik heb tegen de avond van 2 October 1944 door voormelde troepen een aantal huizen te Putten in brand doen steken. Voorts heb ik de vrouwen en kinderen uit het gedeelte van het dorp, dat verbrand zou worden, doen evacueren.

Ik heb dit alles gedaan op bevel van de WBN.

Ik meen, dat Von Wühlisch mij bij voormeld tweede telefoongesprek nog zoiets gezegd heeft, dat de mannen voor de Arbeitseinsatz naar Duitsland zouden worden weggevoerd. Ik begreep, dat voormelde — mij bevolen — vergeldingsmaatregelen tegen Putten en de Puttenaren in strijd waren met de menselijkheid.

Het geschreven dagboek, dat mij hier door de President wordt getoond en waarvan ik na te melden passage hier heb horen voorlezen (prod. E van het dossier contra Fullriede) is van mij afkomstig. Het is door mij later uit notities samengesteld.

MARINUS GERARDUS OTTEN, als getuige:

In de eerste dagen van October 1944, toen de actie te Putten plaats vond, was ik opperluitenant bij de motorpolitie aldaar. De Oberst, die toen het bevel voerde over de Duitse troepen aldaar, was getuige Fullriede. De gehele bevolking werd, nadat in de nacht van 30 September op 1 October 1944 in de nabijheid van Putten een aanslag op een auto, waarin Duitse officieren waren gezeten, was gepleegd, op Zondag 1 October 1944 op de Markt bijeengebracht. De mannen werden in de school, de vrouwen in de kerk opgesloten. De vrouwen en kinderen zijn 's avonds vrijgelaten, doch moesten de volgende dag terugkomen.

's Maandagsmorgens 2 October 1944 werden de mannen op de Markt opgesteld, de vrouwen, die hun eten gebracht hadden, moesten in de kerk blijven. Fullriede gelastte mij daarop ook in de kerk te gaan en heeft toen aldaar een in het Duits gesteld bevel van de WBN voorgelezen, welk bevel ik, op zijn last, toen in het Nederlands heb vertaald. Dat bevel hield in de vergeldingsmaatregelen, die tegen Putten zouden worden genomen in verband met voormelde aanslag.

In dat bevel stond o.a., dat de mannelijke bevolking tussen 18 en 50 jaar moest worden afgevoerd en dat Putten moest worden platgebrand. Fullriede gaf daarna opdracht de mannelijke bevolking weg te voeren en een aantal huizen in brand te steken. De mannen, die op de Markt verzameld waren, zijn vervolgens door Duitse troepen naar het station gebracht en per trein afgevoerd. De vrouwen en kinderen moesten uit de huizen, die zouden worden afgebrand, evacueren, hetgeen is geschied. Het in brand steken der huizen is des namiddags omstreeks 5 uur begonnen. Ik heb zelf gezien, dat 5 huizen in brand zijn gestoken. Tegen 7 uur heb ik getuige Fullriede Putten zien verlaten. Daarna zijn nog verschillende huizen en ook een bioscoopzaal

en een café in brand gestoken. Er zijn ongeveer 100 huizen afgebrand. Van die afgevoerde mannen zijn velen niet teruggekeerd en allen zijn langer dan een maand van hun vrijheid beroofd geweest.

HANNS ALBIN RAUTER, als getuige:

Van de aanslag, die in de nacht van 30 September op 1 October 1944 in de nabijheid van Putten plaats vond op een auto, waarin Duitse officieren van het Hermann Goering regiment waren gezeten, heb ik, naar ik meen, het eerst vernomen door generaal Schöngarth, Befehlshaber van de Sicherheitspolizei. Het was in ieder geval Schöngarth, die mij mededeelde, dat de weermacht, in verband met deze aanslag strenge vergeldingsmaatregelen eiste en die mij zeide, dat generaal Von Wühlisch, chef-staf van de WBN, Christiansen, als een dier maatregelen de mannelijke bevolking van Putten voor de arbeidsinzet naar Duitsland wilde doen transporteren. Het betrof hier een weermachtsaangelegenheid. Ik heb toen aan Schöngarth voorgesteld om de daarvoor geschikte mannelijke bewoners onder de 50 jaar voor burgerlijke arbeid in te zetten aan de Nederlands—Duitse grens, alsmede om enige zgn. „Todeskandidaten" uit de omgeving van Putten neer te schieten. Het bleek echter, dat geen dergelijke „Todeskandidaten" voorhanden waren en noch Von Wühlisch, noch ik wensten in verband met deze zaak gijzelaars te doen executeren. Spoedig daarop belde Schöngarth mij op en deelde mij mede, dat in de kringen van de WBN bezwaar bestond tegen het wegvoeren der mannen naar Duitsland voor de zgn. „vrije" arbeidsinzet, doch dat men in die kringen radicalere maatregelen verlangde. De mannelijke bevolking van Putten, tussen 18 en 50 jaar oud, is vervolgens via Amersfoort naar het kamp „Neuengamme" in Duitsland weggevoerd. Dit is geschied, omdat de weermacht de maatregel, om die mannen in vrije arbeid in Duitsland te werk te stellen, niet streng genoeg vond. Het kamp „Amersfoort" was een zgn. „Durchgangslager" voor Duitsland (een Arbeitseinsatzlager). Op Zondag 1 October 1944 heb ik reeds vernomen, dat de weermacht het voornemen had de Puttenaren naar Duitsland te sturen.

Overwegende, dat een *proces-verbaal van verhoor* van de raadsheer-commissaris bij het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem, mr de Zaaijer, d.d. 29 November 1946 (prod. 65) inhoudt als zakelijke getuigenverklaring van:

HEINZ HELMUTH VON WUEHLISCH:

Op een morgen ben ik gewaarschuwd, dat er de vorige avond of in de voorafgaande nacht een aanslag op twee van onze officieren gepleegd was, op de weg tussen Amersfoort en Zwolle. Het was in de tijd toen de geallieerden bij het Albertkanaal oprukten. Voor ik naar generaal Christiansen ging om hem hierover verslag uit te brengen, heb ik terstond de nodige maatregelen getroffen. Deze zaak was een weermachtsaangelegenheid en de repressie diende van de weermacht uit te gaan. Toen ik generaal Christiansen hierover „Vortrag" hield, was deze „sehr erregt", hij liep de kamer opgewonden op en neer en zei zoiets

als: „das ganze Nest muss angesteckt werden und die ganze Bande an die Wand gestellt". Daarna beval generaal Christiansen, zonder in bijzonderheden te treden, dat scherp moest worden opgetreden. Ik besprak vervolgens met Oberst Von Müller het bevel, dat wij generaal Christiansen zouden voorleggen. Dat ontwerpbevel, dat wij toen die middag bespraken, is door generaal Christiansen, toen deze weer geheel tot rust was gekomen, getekend.

Als ik mij goed herinner hield dat bevel o.m. het volgende in:

Het dorp Putten, in de nabijheid waarvan de aanslag gepleegd was, moest voor het grootste gedeelte platgebrand worden, met uitzondering van de openbare gebouwen en de gebouwen van „deutschfreundliche" burgers. Het is niet onmogelijk, dat in dit bevel ook stond, dat de burgers weggevoerd moesten worden, maar dat was dan voor de Arbeitseinsatz. Dit bevel is zeker schriftelijk naar Oberst Fullriede gegaan, doch na de ondertekening ervan heb ik hem eerst nog telefonisch op de hoogte gebracht. Later, in Duitsland vertoevende heb ik vernomen, dat van de weggevoerde burgers een groot aantal in Duitsland de dood gevonden had.

Overwegende, dat de VERDACHTE CHRISTIANSEN ter 's Hofs terechtzitting heeft verklaard:

Ik heb op 29 November 1946 het verhoor van generaal Von Wühlisch door de raadsheer-commissaris, mr de Zaaijer, meegemaakt en sluit mij geheel aan bij wat de chef van mijn staf toen heeft verklaard, welke verklaring ik thans hier hoor voorlezen. Onjuistheden in zijn betoog heb ik niet opgemerkt. Zo ligt het ook in de rede, dat ik het schriftelijke bevel betreffende Putten aan Oberst Fullriede persoonlijk getekend heb, al kan ik mij dit niet meer herinneren. Ik tekende echter dergelijke bevelen altijd persoonlijk. Het is ook juist dat ik, na ontvangst van het bericht betreffende de aanslag te Putten, zeer opgewonden ben geweest. Daargelaten wie het bewuste bevel getekend heeft, moet ik toegeven, dat ik van bevelen inzake een actie „Putten" afwist en dat die actie mijn instemming had. Het is mij voorts bekend, dat generaal Schöngarth in deze zaak gemoeid is geweest. De maatregelen tegen Putten waren „vergeldingsmaatregelen". Deze worden altijd snel genomen.

Overwegende, dat *een dagboek* aan getuige FULLRIEDE vertoond, o.m. inhoudt:

„2 October. Auf Befehl von Berlin über WBN werden alle Männer von 18—50 Jahren zum Arbeitseinsatz nach Deutschland abtransportiert. Alle Frauen evakuiert und Putten niedergebrannt. Die Männer der SS zum Abtransport und Verladen übergeben", enz.

terwijl daarin verder nog staat:

„sprengte und verbrannte statt etwa 600 nur 87 Häuser".

Overwegende, dat *een brief* gedateerd 20 April 1946 en ondertekend: „RUDOLF FISCHER", gericht aan: „An den militär. Gerichtshof, Den Haag, Holland", o.m. inhoudt:

„Ich bin seit 1939 Ordonnanz des Obersten Fullriede und genau über die Angelegenheit (Putten) informiert. Der Oberst Fullriede erhielt den Befehl, die Stadt niederzubrennen, die männlichen Einwohner, soweit schuldig, zu erschiessen und die anderen männlichen Einwohner zwischen 18 und 50 Jahren, *zur Arbeit nach Deutschland abzustellen*, die Frauen und Kinder zu evakuieren", enz.

Overwegende, dat *een ambtsedig proces-verbaal* d.d. 17 *Maart* 1947 opgemaakt door ALBERT KUILMAN, inspecteur-rijksrechercheur 2e klasse (prod. 120/V) inhoudt, dat aan de relatant is verklaard door KARL PETER BERG, zakelijk:

Ik was ten tijde van de actie te Putten commandant van het Polizeiliches Durchgangslager te Amersfoort. Op 2 October 1944 kwamen Oberst Pausinger van de Streifendienst en een Oberstleutnant van de Luftwaffe bij mij, die mij vroegen of ik plaats had voor ongeveer 600 gevangenen uit Putten, die door de weermacht waren aangehouden. Zij deelden mij mede, dat dit slechts voor enkele dagen zou zijn. Die gevangenen zijn diezelfde dag om ongeveer 16 uur in het kamp Amersfoort aangekomen. Ze stonden onder bewaking van een SS-bataljon. Later heb ik bevel gekregen een transport samen te stellen naar Neuengamme van ongeveer 1400 personen, waaronder de gevangenen uit Putten moesten behoren. Dit transport is op 11 of 12 October 1944 naar Duitsland vertrokken. Ik heb enkele gevangenen uit Putten vrijgelaten.

Overwegende, dat *een schriftelijk stuk* met aan het hoofd W.B. 2707-(1) 2-10-'44 20.30 Uhr I C ABENDMELDUNG WB Ndl. I C (Uffz. Schlegel)
onder meer inhoudt:

„1) Etwa 3 Versorgungszüge Raum Friesland; ein Ueberfall auf Wehrmacht-Pkw., ein Offizier verwundet, verschleppt, ein Offz. gefallen, ein Soldat schwer verwundet, südl. Putten (25 KM W Apeldoorn). *Sühnemassnahmen:* Arbeitsfähige Männer von 17—50 Jahren *zur Zwangsarbeit nach Deutschland*, Restbevölkerung evakuiert, Putten niedergebrannt. Ausgenommen Häuser von NSB'ern und deutschfreundlichen Niederländern", enz.

„Aufgen. O. Gefr. Deichelbohrer".

Overwegende *nog ten aanzien van alle ten laste gelegde feiten:*

dat het een feit van algemene bekendheid is, dat het Volkenrecht, met name Landoorlogreglement in artikel 46, de bezetter de plicht oplegt, de eer en de rechten van het gezin, het leven der personen en de bijzondere eigendom van het bezette gebied te eerbiedigen en dat het Volkenrecht tevens, met name in artikel 52 van genoemd reglement, de bezetter requisitiën van persoonlijke diensten van de bewoners van het bezette gebied, anders dan ter voorziening in de behoeften van het bezettingsleger, verbiedt, hetgeen inhoudt een verbod om de inwoners uit het bezette gebied naar het land van de bezetter weg te voeren, terwijl het mede een feit van algemene bekendheid is, dat behoudens speciale omstandigheden, waarvan in casu ter terechtzitting niets is gebleken, een ieder van de ontwikkeling en de positie van verdachte, met deze regeling van het internationale recht zakelijk bekend is;

Overwegende *nog in het bijzonder ten aanzien van de in de aanhef en sub* 3 *ten laste gelegde feiten:*

dat het bovendien een feit van algemene bekendheid is, dat het doen platbranden van een deel van een dorp, het doen evacueren van vrouwen en kinderen en het doen wegvoeren van een groot aantal mannen naar het land van de bezetter, uit de aard der feiten zelve, indruist tegen alle regels der menselijkheid, alsmede dat, behoudens zeer speciale omstandigheden, waarvan in casu ter terechtzitting niets is gebleken, een ieder van de ontwikkeling en de positie van verdachte, die tot voormelde daden bevel geeft, zich van de strijdigheid van dit bevel met de elementaire eisen der menselijkheid noodzakelijk bewust moet zijn;

Overwegende, dat het eveneens een feit is van algemene bekendheid, dat gedragingen als de bewezen verklaarde, welke represailles inhielden, waarbij voormelde rechten werden aangetast en waarbij in geen der gevallen een redelijke termijn werd afgewacht om tot opsporing van de daders der verzetsdaden te geraken en waarbij geen enkele evenredigheid aanwezig is tussen de ernst der verzetsdaad en de omvang der genomen represailles, met voormelde regelen van het volkenrecht, alsmede met de elementaire regelen der menselijkheid in strijd waren, terwijl het mede een feit is van algemene bekendheid, dat behoudens speciale omstandigheden, waarvan in casu ter terechtzitting niets is gebleken, een ieder van de ontwikkeling en de positie van verdachte, die zulke gedragingen stelt, zich van de strijdigheid met voormelde regelen bewust is, hetgeen ten aanzien van het sub 1 ten laste gelegde bovendien nog uit de reeds vermelde uitlatingen van verdachte zelve blijkt;

Overwegende, dat de in vorenstaande bewijsmiddelen voorkomende feiten en omstandigheden en de hierboven genoemde feiten en omstandigheden van algemene bekendheid voor elk der ten laste gelegde feiten, tot bewijs waarvan zij zijn gebezigd, opleveren evenzovele redengevende feiten en omstandigheden, op grond waarvan het Bijzonder Gerechtshof bewezen acht en de overtuiging heeft verkregen, dat verdachte het hem ten laste gelegde heeft begaan, met dien verstande, dat *als bewezen* wordt aangenomen:

dat hij in Nederland, gedurende de tijd van en in verband met de op 10 Mei 1940 aangevangen aanvalsoorlog van Duitsland tegen het Koninkrijk der Nederlanden en voor 15 Mei 1945, als Duitse militaire bevelhebber hier te lande, immers als Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, misbruik makende van zijn macht en gezag als zodanig:

1. opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog, nadat te Rotterdam op 7 Augustus 1942 door een of meer toen onbekende personen, een poging tot een aanslag op een spoortrein, waarmede Duitse militairen werden vervoerd, was gedaan, als vergeldingsmaatregel deswege Nederlandse gijzelaars heeft doen doodschieten door een vordering daartoe te richten tot de Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete en bij deze functionaris op het ten uitvoerleggen van zodanige maatregel aan te dringen en met hem een bespreking, strekkende

tot het doen treffen van zodanige maatregel, te houden, tengevolge waarvan vijf aan de gepoogde aanslag onschuldige Nederlanders, te weten:

mr R. Baelde, Chr. Bennekers, mr O. E. G. graaf van Limburg Stirum, W. Ruys en A. baron Schimmelpenninck van der Oye, op of omstreeks 15 Augustus 1942 onder de gemeente Goirle door een executie-peloton zijn neergeschoten en gedood;

2. opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog, nadat te Haarlem op of omstreeks 30 Januari 1943 een Duits militair door een of meer onbekende personen was doodgeschoten, van de Höhere SS- und Polizeifrüher, tevens Generalkommissar für das Sicherheitswesen, gevorderd heeft en bij hem er op aangedrongen heeft, dat als vergeldingsmaatregel deswege een aantal Nederlandse burgers zou worden doodgeschoten, tengevolge waarvan tien personen, te weten:

B. Chapon, H. O. Drilsma, P. Frank, J. Th. Lebbe, K. F. Reuman, W. de la Rie, R. Strengholt, S. Warmenhoven, P. Wey en I. Zwanenbeek, van wie geenszins was vastgesteld of gebleken, dat zij bij het plegen van die aanslag betrokken waren geweest, op of omstreeks 2 Februari 1943 onder de gemeente Bloemendaal door een executie-peloton zijn neergeschoten en gedood;

3. opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog en de menselijkheid, nadat te of nabij Putten in de nacht van 30 September 1944 op 1 October 1944 een aanslag was gepleegd op enige in een auto gezeten Duitse militairen, als vergeldingsmaatregel deswege op zijn bevel, althans in zijn opdracht, door onder zijn bevel staande Duitse troepen een groot deel der weerbare mannelijke bevolking van Putten gevangen heeft doen nemen en ter wegvoering naar Duitsland heeft doen overgeven aan de SS, tengevolge waarvan deze mannen op enkele uitzonderingen na naar Duitsland zijn gedeporteerd, vrouwen en kinderen uit hun woningen in Putten heeft doen verdrijven en een groot aantal huizen in Putten in brand heeft doen steken en verwoesten;

Overwegende, dat, waar de onrechtmatigheid alsmede het opzet op de onrechtmatigheid elementen vormen van de bewezenverklaring zelf, het Hof in dit verband *de weren* wil bespreken, die zich tegen de bewezenverklaring van deze elementen der telastelegging richten, als zijnde weren tegen een deel der bewezenverklaring zelve;

Overwegende, dat in dit verband vooreerst is aangevoerd, dat de bewezen verklaarde feitelijke handelingen niet in strijd zijn met de wetten en gebruiken van de oorlog en met de menselijkheid, omdat deze handelingen gerechtvaardigd zouden zijn als een verdediging van de zijde van de bezetter tegen een door de bevolking van het bezet gebied onrechtmatig gepleegd verzet;

Overwegende, dat in dit verband door de raadsman van verdachte is betoogd, dat de verzetsdaden, waarop de bewezen verklaarde handelingen een reactie van de zijde van de bezetter vormden, ongeoorloofd zouden zijn geweest, vooreerst omdat het een algemeen erkende regel van het volkenrechtelijk gewoonterecht zou zijn, dat de burgerbevolking van het bezette gebied zich van aanslagen op het bezettende leger

heeft te onthouden en vervolgens, omdat deze daden in strijd zouden zijn geweest met de verplichtingen, die aan de bevolking van het bezette gebied zouden zijn opgelegd bij het op 15 Mei 1940 door de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht gesloten capitulatieverdrag;

Overwegende, dat het Hof dit verweer verwerpt en wel op de navolgende gronden:

Overwegende toch, dat evenals het internationale recht, voorzover het de wijze van oorlogvoering en de bezetting regelt, geen onderscheid maakt tussen een rechtmatig en onrechtmatig aangevangen oorlog en tussen een rechtmatige en onrechtmatige bezetting, ditzelfde recht, voorzover het de bezetter straffeloosheid verzekert voor repressies tegen verzetsdaden door de burgers van het bezette gebied gepleegd, evenmin afhankelijk is van de vraag of dit verzet rechtmatig of onrechtmatig is, wordende immers de beantwoording van deze vraag in wezen mede bepaald door de vraag naar de rechtmatigheid of onrechtmatigheid van de oorlog zelve;

Overwegende, dat op die grond derhalve de strafuitsluitingsgronden, die het internationale recht voor de oorlogvoerende partij en voor de bezetter kent, onverkort blijven gelden, ook indien komt vast te staan, dat de oorlog van de kant van hem, die zich op deze strafuitsluitingsgronden beroept, op onrechtmatige wijze is begonnen en dat dus ook de vraag van de rechtmatigheid of onrechtmatigheid van het gepleegde verzet van geen invloed kan zijn voor de vraag of verdachte, die de bewezen verklaarde handelingen verrichtte als repressie op gepleegde verzetsdaden, zich op een strafuitsluiting krachtens het volkenrecht kan beroepen, welke vraag derhalve geheel onafhankelijk van het gevoerde verweer moet worden beantwoord;

Overwegende, dat het Hof er zich van bewust is, dat bij deze opvatting een tegenstrijdigheid ontstaat door het feit, dat hetzelfde internationale recht, dat de aanvalsoorlog verbiedt, niettemin bij het voeren van zulk een oorlog straffeloosheid verzekert aan hem, die dit internationale recht door het beginnen van de oorlog schond, doch het Hof anderzijds van oordeel is, dat het internationale recht, voorzover het de wijze van oorlogvoering en de bezetting regelt, gedurende de tweede wereldoorlog nog onverkort van kracht was en nog volledige gelding had en dat de daaruit voortvloeiende tegenstrijdigheid een gevolg is van de onvolkomenheid, waarin de internationale gemeenschap zich tijdens het plegen der bewezen verklaarde feiten bevond, welke onvolkomenheid de rechter als bestaand recht heeft te aanvaarden;

Overwegende, dat de regel, dat de rechtmatigheid of onrechtmatigheid van het verzet door burgers van geen invloed is voor de beantwoording der vraag, of de bezetter zich op een strafuitsluitingsgrond van het volkenrecht kan beroepen, bij de huidige stand van het internationale recht alleen uitzondering toelaat, indien het betreft daden van de inwoners van het bezet gebied, die een directe verdediging vormen tegen een schending van het volkenrecht door de bezetter, welke daden alsdan een gerechtvaardigde verdediging zijn, welke de bezetter niet mag straffen of met represailles mag achterhalen, van welke verzetsdaden echter in casu geen sprake is;

Overwegende, dat het Hof ten deze nog als zijn oordeel te kennen wil geven, dat het de argumenten, op grond waarvan de raadsman het in casu gepleegde verzet onrechtmatig acht, niet onderschrijft;

Overwegende toch, dat de raadsman van verdachte wel heeft aangevoerd, dat het een regel is van internationaal gewoonterecht, dat de burgerbevolking zich van aanslagen op het bezettende leger heeft te onthouden, doch het Hof ontkent, dat er zulk een regel zou bestaan in die zin, dat de burgerbevolking door verzetsdaden als hier zijn geschied een rechtsplicht tegenover de bezetter zou schenden;

Overwegende, dat zolang het internationale recht met betrekking tot de regeling van de wijze van de oorlogvoering en de bezetting geen onderscheid kent tussen een rechtmatige en een onrechtmatige bezetting, zulk een regel ook ondenkbaar zou zijn;

Overwegende, dat, voorzover zulk een regel bestaat, deze alleen die betekenis heeft, dat de burgerbevolking, indien zij zich gerechtigd acht verzetsdaden te plegen, moet weten, dat in het algemeen door de bezetter tegen zulke verzetsdaden binnen de door het volkenrecht gestelde grenzen straffeloos tegenmaatregelen kunnen worden genomen en dat derhalve de vraag, of de burgerbevolking in bezet gebied tot verzetsdaden gerechtigd is, naar geheel andere maatstaven en los van de vraag, of de verzetsdaden straffeloos door represaille-maatregelen kunnen worden achterhaald, moet worden beantwoord;

Overwegende, dat de hierboven gegeven uitleg van deze beweerde regel ook geheel in overeenstemming is met de regeling door het volkenrecht gegeven betreffende de spionnage, volgens welke een oorlogvoerende partij geen recht schendt van de wederpartij door zich te bedienen van spionnen, doch spionnage anderzijds door de wederpartij straffeloos met de zwaarste sancties tegen de spionnen zelf kan worden tegengegaan;

Overwegende, dat de raadsman ten betoge, dat de bevolking van Nederland tegenover de bezetter een rechtsplicht had om zich van verzetsdaden te onthouden, nog een beroep heeft gedaan op de inhoud van het op 15 Mei 1940 gesloten capitulatieverdrag;

Overwegende, dat dit beroep faalt, omdat — daargelaten dat genoemd verdrag zelfs niet zulk een plicht voor de burgerbevolking inhoudt, doch alleen een plicht van hem, die het capitulatieverdrag namens de Nederlandse krijgsmacht sloot, om tot de bevolking zulk een bevel te richten, aan welke verplichting bovendien is voldaan — dit verdrag een capitulatieverdrag is, hetwelk zonder ratificatie door de wettige Nederlandse regering, welke niet heeft plaats gehad, geen verplichtingen op kan leggen aan de burgers van het bezette gebied;

Overwegende, dat verdachtes raadsman voorts heeft aangevoerd, dat de aan verdachte ten laste gelegde handelingen niet in strijd zijn met de wetten en gebruiken

van de oorlog en met de menselijkheid, omdat zij als represaille-maatregelen door het volkenrecht gerechtvaardigd zouden zijn;

Overwegende, dat het Hof van oordeel is, zoals reeds werd overwogen, dat het hier niet betreft de rechtmatigheid, doch alleen de straffeloosheid der genomen represailles en het Hof het verweer ook aldus wil opvatten;

Overwegende, dat het Hof dit verweer ongegrond acht ten aanzien van alle punten der telastelegging en bewezenverklaring;

Overwegende toch, dat het een vaste regel is van internationaal gewoonterecht, dat, willen represaille-maatregelen als de bewezen verklaarde, waardoor onschuldigen worden getroffen voor daden, niet van hun eigen staat, doch van enkele individuele medeburgers, straffeloos kunnen worden genomen, zeker aan de navolgende voorwaarden moet zijn voldaan:

1. Vooreerst, dat de represaille-maatregelen een uiterste middel moeten zijn om de veiligheid van de bezetter te beschermen en derhalve slechts toepassing kunnen vinden, als de daders van de feiten, die tot represailles aanleiding gaven, niet kunnen worden opgespoord en gestraft.
2. Vervolgens, dat er een evenredigheid moet zijn tussen de daad, die tot represaille-maatregelen aanleiding geeft en die represaille-maatregelen zelve;

Overwegende nu, dat het Hof van oordeel is, dat in de onderwerpelijke gevallen geen van deze beide voorwaarden is vervuld;

Overwegende toch, *wat het eerste ten laste gelegde feit betreft* (Goirle):

dat aan voormelde eerste voorwaarde niet is voldaan, nu ten processe is komen vast te staan, dat de Duitse autoriteiten reeds enige dagen voor de executie der vijf gijzelaars de dader of daders van de aanslag te Rotterdam op het spoor waren en dat verdachte daarvan kennis droeg, terwijl in geen enkel opzicht is gebleken van een dwingende noodzaak om, zonder het resultaat van een behoorlijk onderzoek af te wachten, terstond tot het nemen van maatregelen tegen onschuldigen over te gaan, te meer niet, nu de aanslag in kwestie mislukt was en geen enkele Duitse militair daardoor gedood of gewond was;

dat ook voormelde tweede voorwaarde niet was vervuld, immers naar 's Hofs oordeel geen evenredigheid bestond tussen de mislukte aanslag enerzijds en het neerschieten van vijf onschuldige gijzelaars, van wie er een nog wel eerst na de aanslag is gearresteerd anderzijds;

Overwegende, *voor wat betreft het tweede ten laste gelegde feit* (Bloemendaal):

dat ook in dit geval aan voormelde eerste voorwaarde geacht moet worden niet te zijn voldaan, daar toch het neerschieten van tien zogenaamde „communisten" als vergeldingsmaatregel voor het doden te Haarlem van een Duitse onderofficier geschiedde *slechts drie dagen*, nadat dit feit had plaatsgevonden, zodat van een behoorlijk onderzoek naar de dader of daders niet wel de rede kan zijn geweest;

Overwegende, dat verdachtes raadsman ten aanzien van dit punt nog als verweer heeft aangevoerd, dat de noodtoestand het niet geheel voldoen aan deze voorwaarde in dit geval zou rechtvaardigen, welk verweer aldus is toegelicht, dat, gezien de militaire situatie, waarin Duitsland zich bevond en gezien de vele aanslagen, die reeds in de omgeving van Haarlem plaats gehad hadden, een direct ingrijpen om redenen van prestige en vanwege zelfbehoud nodig was en dat hier dus sprake was van een militaire noodzaak;

Overwegende, dat het Hof het verweer met de meeste nadruk verwerpt;

Overwegende toch, dat deze stelling zou leiden tot de verderfelijke theorie, dat, „Kriegsräson geht vor Kriegsmanier" en dat het een algemeen erkende regel van volkenrecht is, dat militaire noodzaak de regels van het volkenrecht met betrekking tot oorlog en bezetting niet terzijde vermag te stellen, daar anders het volkenrecht op dit punt volledig illusoir zou worden;

Overwegende, immers, dat deze regel hierop is gegrond, dat de regelen, die het volkenrecht ten deze heeft gesteld, juist zijn gegeven met de wetenschap, dat hier conflicten met de eisen der militaire noodzaak zouden kunnen ontstaan en juist met het doel om aan datgene, wat in de oorlog straffeloos mag geschieden en aan de middelen, waarmede men zijn oorlogsdoeleinden straffeloos kan trachten te bereiken, bepaalde grenzen te stellen en dat op die grond conflicten, die de internationale wetgever heeft voorzien en waarvoor hij juist een regeling heeft willen stellen, vanzelfsprekend deze regeling niet ter zijde kunnen stellen;

Overwegende, dat ook voormelde tweede voorwaarde in dit geval niet is vervuld, daar, al moge het niet wel doenlijk zijn, vaste regels te stellen omtrent de daarin genoemde „evenredigheid", in ieder geval het neerschieten van tien Nederlandse burgers, waarvan geenszins gebleken was, dat zij bij deze aanslag betrokken waren geweest, voor één gedode Duitse onderofficier, als veel te verregaand is te beschouwen;

Overwegende, *ten aanzien van het derde ten laste gelegde feit* (Putten):

dat ook hier aan geen der beide voormelde voorwaarden is voldaan, immers in dit geval niet gebleken is, dat een ernstig onderzoek naar de dader of daders is ingesteld, alvorens de hierboven omschreven vergeldingsmaatregelen tegen Putten en de Puttenaren — reeds op de dag, volgende op die van de aanslag — werden genomen, hetgeen te meer bevreemding wekt, daar uit het feit, dat de ontvoerde en gewonde Duitse officier reeds in de vroege morgen van Maandag 2 October 1944, dus alvorens de vergeldingsmaatregelen werden ten uitvoer gebracht, weer in Duitse handen is gekomen, volgt, dat het alleszins aannemelijk is, dat een ernstig onderzoek tot het vinden van de dader(s) van de aanslag zou hebben kunnen leiden;

dat er voorts, naar 's Hofs oordeel, ook in dit geval geen evenredigheid bestaat tussen de aanslag op twee Duitse officieren enerzijds en het platbranden van een gedeelte van het dorp Putten, het evacueren van vrouwen en kinderen en de deportatie

van een groot deel van de mannelijke bevolking naar het land van de bezetter anderzijds;

Overwegende, dat de raadsman van verdachte in dit verband nog heeft aangevoerd, dat in dit geval straffeloos gijzelaars zouden kunnen zijn doodgeschoten en dat dus a fortiori de mindere represailles, die in feite zijn toegepast, straffeloos konden geschieden;

Overwegende, dat het Hof dit verweer verwerpt, omdat — daargelaten, dat het doden van gijzelaars in het onderhavige geval zeker niet straffeloos had kunnen geschieden, omdat aan de eerste voormelde voorwaarde in geen geval was voldaan — de in feite getroffen represaille-maatregelen, waardoor de vrijheid, de gezinsrechten en de eigendom van zeer vele onschuldige burgers werden geschonden, terwijl ook nog de kans op nog ernstiger gevolgen aanwezig was, zeker zwaarder wegen dan het doden van een enkele of van een zeer gering aantal burgers;

Overwegende, dat verdachtes raadsman voorts heeft betoogd, dat ook al zouden verdachtes voormelde handelingen in strijd zijn met de wetten en gebruiken van de oorlog, hij, verdachte, *zich daarvan niet bewust is geweest*, zodat hier het voor een veroordeling vereiste opzet ontbreekt;

Overwegende, dat het Hof ook dit verweer reeds voldoende weerlegd acht door hetgeen dienaangaande bij de bewijsmiddelen werd overwogen;

Overwegende bovendien, dat verdachte, — gelijk ter terechtzitting uit zijn eigen verklaring alsmede uit die van getuige Rauter is gebleken — zich ter motivering zijner vorderingen tot het neerschieten van gijzelaars naar aanleiding van de aanslagen te Rotterdam en te Haarlem, steeds heeft beroepen op „Befehl" van het OKW en op „Führerbefehle" en niet heeft verklaard, dat hij de door hem gevorderde maatregelen, alsmede die, welke hij ten aanzien van Putten heeft bevolen, door het oorlogsrecht gerechtvaardigde represailles achtte;

Overwegende, dat het Hof dan ook van oordeel is, dat verdachte zich weliswaar om de vraag „wat mocht en wat niet mocht" volgens het oorlogsrecht, weinig of niet bekommerd heeft, doch ook zijn verklaring, dat hij, na ontvangst van het bevel van het OKW betreffende de aanslag te Rotterdam, gezegd heeft: „Jetzt haben wir die Mordsschweinerei da", er op wijst, dat hij zich wel degelijk bij zijn onderwerpelijke vorderingen en bevelen ervan bewust moet zijn geweest, daarbij de grenzen te buiten te gaan, waarin het Oorlogreglement toelaat, wat anders misdrijf zou zijn;

Overwegende, dat verdachtes raadsman verder nog heeft aangevoerd, dat verdachte niet strafbaar is, omdat hij, toen hij de ten laste gelegde en bewezen verklaarde handelingen pleegde, in staat van nood (Notstand) verkeerde, daar de aanslagen voor hem een conflict van rechtsbelangen in het leven riepen, te weten enerzijds de veiligheid van de Duitse weermacht en anderzijds het belang van de Nederlandse bevolking;

Overwegende, dat het Hof ook dit betoog onjuist acht en dit middel verwerpt, reeds op deze feitelijke grond, dat van een noodtoestand, als vorenbedoeld, slechts de rede is bij het bestaan van een onmiddellijk dreigend gevaar, slechts door onmiddellijk ingrijpen weg te nemen en daarvan bij de onderwerpelijke aanslagen niet kan worden gesproken;

Overwegende, dat de raadsman ook nog als strafuitsluitingsgrond een beroep heeft gedaan op het feit, dat verdachte de hem ten laste gelegde handelingen heeft gepleegd op het bevel van zijn superieuren, nl. het Oberkommando der Wehrmacht (het OKW);

Overwegende, dat ook dit betoog faalt;

Overwegende toch, dat hierboven reeds is beslist, dat voormelde handelingen in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog en mitsdien onrechtmatig waren, alsmede dat verdachte zich daarvan bewust moest zijn geweest, waaruit de onrechtmatigheid van voornoemde bevelen volgt;

Overwegende, dat in het oorlogsgewoonterecht, zoals zich dit in de laatste jaren heeft ontwikkeld, algemeen tot uiting komt, dat een mindere, die een misdrijf heeft gepleegd, slechts dan met vrucht een beroep kan doen op een daartoe bekomen bevel van zijn meerdere, indien de onrechtmatigheid van het bevel hem onbekend was en niet van hem verwacht kon worden, dat hij die onrechtmatigheid kende, terwijl indien dit anders is, dit beroep hoogstens ertoe kan leiden, dat voor die mindere verzachtende omstandigheden kunnen worden aangenomen;

Overwegende, dat hier bovendien nog wordt opgemerkt, dat verdachte zich slechts ten aanzien van het eerste ten laste gelegde feit op een rechtstreeks bevel van het OKW heeft beroepen;

Overwegende, dat verdachtes raadsman ook nog over het begrip „overmacht" heeft gesproken — al heeft hij daarop geen bepaald beroep gedaan — en daarbij als zijn mening heeft te kennen gegeven, dat niet-opvolging der bevelen door verdachte voor deze gevaar van eigen leven, wellicht verlies van eigen leven zou hebben kunnen betekend;

Overwegende, dat ook deze weer reeds daarom niet opgaat, omdat de hoge positie van verdachte, die bovendien naar vaststaat een beschermeling van Goering was, dit gevaar naar 's Hofs oordeel niet waarschijnlijk maakte, terwijl bovendien, ook al zou dit gevaar voor verdachte hebben bestaan, hij dit risico op zich had moeten nemen, daar hij als Wehrmachtbefehlshaber juist de rechtsplicht had, het leven der bevolking te beschermen;

Overwegende, dat de raadsman aan het slot van zijn pleidooi nog heeft opgemerkt, dat de maximum straf, die bij veroordeling aan verdachte kan worden opgelegd, een gevangenisstraf van drie jaren is;

Overwegende, dat het Hof ook hiermede niet accoord kan gaan, reeds daarom niet, omdat hetgeen ten aanzien van verdachte is bewezen verklaard, niet oplevert een der misdrijven, omschreven in artikel 91 van het Wetboek van Militair Strafrecht;

Overwegende bovendien, dat zowel uit artikel 27a Besluit Buitengewoon Strafrecht zelf, dat, naast de schending van het internationale recht en van de regels der menselijkheid, naar andere strafbare feiten van de Nederlandse wet verwijst, als uit de geschiedenis van de totstandkoming van dit artikel, waarbij de wetgever voor hen, die — in krijgs-, staats- of publieke dienst van of bij de vijand — handelingen stellen in strijd met het internationale recht en met de menselijkheid, een afzonderlijke regeling heeft willen treffen naast de regeling voor Nederlandse militairen in artikel 91 Wetboek van Militair Strafrecht, ten duidelijkste volgt, dat met de strafbare feiten naar Nederlands recht, waarnaar artikel 27a Besluit Buitengewoon Strafrecht verwijst, met name niet bedoeld is artikel 91 Wetboek van Militair Strafrecht, doch integendeel bedoeld zijn die strafbare feiten, die niet de schending van een internationaal rechtelijke verplichting als zodanig strafbaar stellen, doch die zulke rechtsgoederen beschermen, die door zulk een schending van het internationale recht tevens worden aangetast;

Overwegende, dat het Bijzonder Gerechtshof *niet bewezen* acht, hetgeen aan verdachte meer of anders is ten laste gelegd, dan hierboven is bewezen verklaard en mitsdien in zoverrre vrijspraak dient te volgen;

Overwegende, dat het Hof *ten aanzien van het in de aanhef en sub* 3 *primair ten laste gelegde* in het bijzonder niet bewezen acht, dat tengevolge van de daad van verdachte het merendeel der naar Duitsland gedeporteerde mannen onder afschuwelijke omstandigheden om het leven is gekomen;

Overwegende toch hieromtrent, dat niet gebleken is, dat verdachte heeft geweten of heeft moeten weten, dat die gedeporteerde mannen in Duitsland in een concentratiekamp zouden worden ondergebracht en waar gebleken is, dat de dood van het merendeel dezer mannen een gevolg is geweest van een verblijf in een dergelijk kamp, dat gevolg niet in strafrechtelijke zin een gevolg kan worden genoemd van de bewezen verklaarde handelingen van verdachte;

Overwegende bovendien, dat is komen vast te staan, dat de dood van deze mannen het gevolg is geweest van hun verblijf in Duitse concentratiekampen en dat dit verblijf aldaar het gevolg is geweest van een bevel, dat, nadat de sub 3 ten laste gelegde handelingen waren geschied, na overleg tussen de chef-staf van de WBN en de Sicherheitsdienst is uitgevaardigd, terwijl geenszins is komen vast te staan, dat dit nadere bevel een redelijker wijze te verwachten gevolg was van het eerste, door verdachte gegeven en bewezen verklaarde bevel, waarbij het Hof in het midden kan laten of verdachte enig aandeel heeft gehad in dit tweede bevel, waarover de telastelegging niets inhoudt;

Overwegende, *dat het bewezen verklaarde oplevert de misdrijven* van:

„Het gedurende de tijd van de huidige oorlog en voor 15 Mei 1945 in krijgsdienst

bij de vijand zich schuldig maken aan enig oorlogsmisdrijf, als bedoeld in artikel 6 onder b van het Handvest, behorende bij de overeenkomst van Londen van 8 Augustus 1945, meermalen gepleegd en van enig misdrijf tegen de menselijkheid, als bedoeld in artikel 6 onder c van genoemd Handvest, voorzien en strafbaar gesteld bij de artikelen 27a en 28 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht en artikel 57 van het Wetboek van Strafrecht, welke misdrijven tevens bevatten de bestanddelen van — dan wel de meeste overeenkomst vertonen met — de navolgende strafbare feiten volgens de Nederlandse wet:

1. het door misbruik van gezag opzettelijk uitlokken van moord, meermalen gepleegd;
2. het door misbruik van gezag opzettelijk uitlokken van opzettelijke brandstichting, waardoor gemeen gevaar voor goederen is te duchten, meermalen gepleegd;
3. het door misbruik van gezag opzettelijk uitlokken van het opzettelijk en wederrechtelijk enig goed, dat geheel aan een ander toebehoort, vernielen, meermalen gepleegd;
4. het door misbruik van gezag opzettelijk uitlokken van mensenroof, meermalen gepleegd;
5. het gedurende de tijd van de huidige oorlog opzettelijk een ander blootstellen aan vrijheidsberoving door de vijand, meermalen gepleegd, hebbende dit feit in meerdere gevallen vrijheidsberoving van meer dan een maand tengevolge gehad;
6. het door misbruik van gezag opzettelijk uitlokken van het een ander door geweld wederrechtelijk dwingen iets te doen, meermalen gepleegd;

welke misdrijven in de Nederlandse wet zijn voorzien en strafbaar gesteld respectievelijk bij de artikelen 47, 57, 289, 157, 350 en 278 van het Wetboek van Strafrecht, de artikelen 26, 1, 11 en 28 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht en 284 van het Wetboek van Strafrecht";

Overwegende, dat verdachte deswege strafbaar is, zijnde toch niet gebleken van enige omstandigheid, die zijn strafbaarheid zou opheffen of uitsluiten;

Overwegende, *ten aanzien van de aan verdachte op te leggen straf:*

dat verdachte een der drie hoofdpersonen is geweest, die de bezettingsjaren voor het Nederlandse volk tot een hel hebben gemaakt, iemand die te samen met de rijkscommissaris, Seyss-Inquart en de General der Waffen-SS Rauter, een golf van nationaalsocialistische terreur over ons vaderland heeft helpen verspreiden en die, als vereerder van Hitler en als beschermeling van Goering, alles gedaan heeft, wat in zijn vermogen lag, om, onder het motto „het doel heiligt de middelen" *rücksichtslos* de overwinning van het grote Derde Rijk te helpen bevorderen, doch het Hof anderzijds rekening wil houden met de reeds gevorderde leeftijd van verdachte, alsmede met de omstandigheid, dat hij ongetwijfeld van voormelde drie hoofdpersonen de minst schuldige is geweest en als leger-generaal, tengevolge van bevelen van hoger hand, vaak in moeilijke parketten kwam te verkeren;

Gezien voorts artikel 27 van het Wetboek van Strafrecht:

RECHTDOENDE:

Verklaart verdachte *schuldig* aan de hierboven bewezen verklaarde en gequalificeerde misdrijven en hem deswege strafbaar;

Veroordeelt verdachte te dier zake tot gevangenisstraf voor de tijd van twaalf jaren;

Bepaalt, dat de tijd, door veroordeelde sinds 15 Januari 1946 in bewaring doorgebracht, bij de uitvoering der opgelegde gevangenisstraf geheel in mindering zal worden gebracht;

Verklaart niet bewezen hetgeen aan verdachte meer of anders is ten laste gelegd dan hierboven is bewezen verklaard;
Spreekt hem daarvan vrij.

Aldus gewezen bij mr dr J. A. G. baron de Vos van Steenwijk, president; prof. mr D. van Eck, rechtsgeleerd raadsheer; Schout bij Nacht K. van Aller, militair raadsheer; in het bijzijn van mr H. H. Kirchheiner, griffier, en uitgesproken ter openbare terechtzitting van voornoemd Bijzonder Gerechtshof, de 12de Augustus 1948.

BIJLAGE 1

ERLASS

DES FÜHRERS ÜBER AUSÜBUNG DER REGIERUNGSBEFUGNISSE IN DEN NIEDERLANDEN

VOM 18. MAI 1940.

(Reichsgesetzblatt, Teil I. Seite 778.)

Um die öffentliche Ordnung und das öffentliche Leben in den unter dem Schutze der deutschen Truppen stehenden niederländischen Gebieten sicherzustellen, ordne ich an:

§ 1.

Die besetzten niederländischen Gebiete werden dem „Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete" unterstellt. Sein Sitz ist Den Haag. Der Reichskommissar ist Wahrer der Reichsinteressen und übt im zivilen Bereich die oberste Regierungsgewalt aus. Er untersteht mir unmittelbar und erhält von mir Richtlinien und Weisungen.

§ 2.

Der deutsche Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden übt die militärischen Hoheitsrechte aus; seine Forderungen werden im zivilen Bereich vom Reichskommissar durchgesetzt. Er hat das Recht, die Massnahmen anzuordnen, die zur Durchführung seines militärischen Auftrags und zur militärischen Sicherung notwendig sind. Das gleiche Recht steht den Oberbefehlshabern der Wehrmachtteile zu.

§ 3.

Zur Durchführung seiner Anordnungen kann sich der Reichskommissar deutscher Polizeiorgane bedienen. Die deutschen Polizeiorgane stehen dem deutschen Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden zur Verfügung, soweit es die militärischen Bedürfnisse erfordern und die Aufgaben des Reichskommissars es zulassen.

§ 4.

Der Reichskommissar kann sich zur Durchführung seiner Anordnungen und zur Ausübung der Verwaltung der niederländischen Behörden bedienen.

§ 5.

(1) Das bisher geltende Recht bleibt in Kraft, soweit es mit der Besetzung vereinbar ist.

(2) Der Reichskommissar kann durch Verordnung Recht setzen. Die Verordnungen werden im „Verordnungsblatt für die besetzten niederländischen Gebiete" verkündet.

§ 6.

Zum Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete bestelle ich den Reichsminister Dr ARTHUR SEYSS-INQUART.

§ 7.

Vorschriften zur Durchführung und Ergänzung dieses Erlasses ergehen nach meinen Richtlinien für den zivilen Bereich durch den Reichsminister und Chef der Reichskanzlei, für den militärischen Bereich durch den Chef des Oberkommandos der Wehrmacht.

§ 8.

Dieser Erlass tritt in Kraft, sobald und soweit ich den dem Oberbefehlshaber des Heeres erteilten Auftrag zur Ausübung der vollziehenden Gewalt zurückziehe.

Führerhauptquartier, den 18. Mai 1940.

Der Führer,
gez. ADOLF HITLER.

Der Vorsitzende des Ministerrates für die Reichsverteidigung,
gez. GOERING,
Generalfeldmarschall.

Der Reichsminister und Chef der Reichskanzlei,
gez. Dr LAMMERS.

Der Chef des Oberkommandos der Wehrmacht,
gez. KEITEL.

Der Reichsminister des Auswärtigen,
gez. VON RIBBENTROP.

Der Reichsminister des Innern,
gez. FRICK.

(Verordeningenblad 1940 nr 1)

BIJLAGE 2

Der Führer und Oberste Befehlshaber
der Wehrmacht

Führerhauptquartier, den 20.5.40.

Betr.: Befehlsbefugnisse in den Niederlanden.

1. Mit Inkraftsetzung meines Erlasses über Ausführung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden vom 18. Mai 1940 werde ich den dem Oberbefehlshaber des Heeres erteilten Auftrag zur Ausübung der vollziehenden Gewalt für die dem Reichskommissar zu unterstellenden niederländischen Gebiete zurückziehen.

Die militärische Befehlsgewalt in den besetzten niederländischen Gebieten übt sodann der Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden aus. Er untersteht mir unmittelbar und erhält meine Weisungen durch das Oberkommando der Wehrmacht.

2. Der Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden übt die territoriale Befehlsgewalt aus. Ihm obliegt die militärische Sicherung des Landes im Innern und gegen überraschende Bedrohung von aussen. Er vertritt die Belange der Wehrmacht einheitlich gegenüber dem Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete.

3. Die in den Niederlanden eingesetzten Dienststellen und Truppen der Wehrmachtteile unterstehen dem Wehrmachtbefehlshaber in territorialer Hinsicht. Im übrigen sind sie den Oberbefehlshabern ihrer Wehrmachtteile unterstellt.

4. Die Verteidigung der niederländischen Gebiete und die Kriegsführung aus dem niederländischen Raum obliegt den Oberbefehlshabern der Wehrmachtteile in ihren Aufgabenbereichen.

Bei überraschender Bedrohung des niederländischen Raumes durch Feindlandungen ist der Wehrmachtbefehlshaber bis zum Eingang weiterer Weisungen berechtigt, den in den Niederlanden befindlichen Kräften der Wehrmachtteile die zur einheitlichen Abwehr des feindlichen Angriffs erforderlichen Befehle zu erteilen.

5. Forderungen der Wehrmacht, die im zivilen Bereich durchzusetzen sind, richtet der Wehrmachtbefehlshaber an den Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete. Soweit die Oberbefehlshaber der Wehrmachtteile Forderungen im zivilen Bereich zu stellen haben, leiten sie diese über den Wehrmachtbefehlshaber. Treten sie in dringenden Angelegenheiten unmittelbar mit dem Reichskommissar in Verbindung, so ist der Wehrmachtbefehlshaber zu beteiligen.

Bei militärischer Bedrohung der niederländischen Gebiete ist der Wehrmachtbefehlshaber berechtigt, alle zur Abwehr erforderlichen Massnahmen auch für den zivilen Bereich anzuordnen. Soweit möglich, hat er auch hierbei seine Anordnungen über den Reichskommissar zu leiten.

gez. ADOLF HITLER.

(Document berust bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

BIJLAGE 3

H. v. Wühlisch
Gen. Lt. a. D.

Avegoor, 12.11.46

AUFGABEN UND UNTERSTELLUNGSVERHÄLTNISSE

DES

WEHRMACHTBEFEHLSHABERS IN DEN NIEDERLANDEN.

Die Aufgabe des WBN war dadurch gekennzeichnet und kompliziert dass er eine *Doppelaufgabe* hatte. Er war *gleichzeitig Wehrmachtsbefehlshaber und Armeeoberkommando.*

Als Wehrmachtsbefehlshaber war er verantwortlich für die militärische Sicherheit im Lande, das Auftreten der Wehrmacht in der Oeffentlichkeit, die äussere Disziplin der Truppe, die Unterbringung von Wehrmachtseinheiten, die Verwaltung mil. Liegenschaften, den Ausbau und die Verwaltung von Uebungsanlagen, Angelegenheiten der holl. Wehrmacht, die Bewachung mil.-wichtiger Objekte z.B. der Brücken, zum Teil die Versorgung der in Holland zur Ausbildung oder aus andern Gründen liegenden Wehrmachteinheiten und die damit zusammenhängenden Verwaltungsaufgaben.

Sache des Reichskommissars, dem der WBN dem Buchstaben nach gleichgeordnet war, war die zivile Verwaltung, die polizeiliche Exekutive und die politische Einflussnahme auf die Bevölkerung. (Rauter allerdings erklärte in Abwesenheit des RK[1]), dass er ihm garnichts zu sagen habe und Schmidt schien mit Bormann in enger Verbindung zu stehen.)

In Wirklichkeit war der Einfluss des RK durch die überlegene Persönlichkeit Seyss-Inquarts und die eigenartigen innerpolitischen Verhältnisse Deutschlands, in denen Himmler und Bormann schliesslich in jeder Hinsicht die entscheidende Rolle spielten, weitaus grösser als der des WBN. Seyss-Inquarts Geltung bei Hitler wuchs von Monat zu Monat, während der Einfluss Goerings, der der Schutzpatron des Gen. Christiansen war, seit der missglückten Luftoffensive des Jahres 1940 gegen England sich dauernd verminderte.

In der ganzen Zeit von Winter 42 bis Herbst 44 hat Gen. Chr. niemals eine Entscheidung in einer wichtigen Frage gegen den Reichskommissar durchgesetzt, im Gegenteil schwere Niederlagen erlitten z.B. in der mil. gerichtlichen Aburteilung holländischer Einwohner, die sich gegen die Wehrmacht vergangen hatten und dem Befehl über die vollziehende Gewalt im Falle dass Holland Kriegsschauplatz werden sollte.

Durch das OKW hatte der WBN fast nie eine Unterstützung z.B. bei den häufigen Differenzen mit dem Höh. SS- und Pol. Führer. Auch das OKW konnte gegen

[1]) RK, d.w.z. Rijkscommissaris.

Himmler, Bormann und Consorten nichts ausrichten. Der WBN hat sich daher in der letzten Zeit des Jahres 44 nur ausnahmsweise um Unterstützung an das OKW gewandt und lieber versucht Meinungsverschiedenheiten hier auszutragen. Eine bei besonderer Gelegenheit eingereichte Anklageschrift gegen Rauter die an Goering gerichtet war, ist nie beantwortet worden.

Ganz anders war die Stellung eines Mil. Befehlshabers, dem auch die zivile Verwaltung und die polizeiliche Exekutive oblag. Mil. Bef. gab es aber auf Grund des Misstrauens Hitlers gegen die Wehrmacht nur vereinzelt.

Im Weltkriege, in dem überall Mil. Bef. eingesetzt waren, gab es in Russland überhaupt keine Partisanen, in Frankreich kaum nennenswert, lediglich m.E. nach in Belgien, aber auch dort ohne kriegswichtige Bedeutung. Der Grund war dass die Bevölkerung durch die Mil. Bef. straff, dabei aber menschlich, verständig und gerecht behandelt wurde, die Mil. Verwaltungen sauber und sachlich arbeiteten im Gegensatz zu den meistens korrupten Reichskommissaren und ihren ebenso korrupten Verwaltungsapparaten sowie den unmenschlichen Methoden der Gestapo.

Als Armeeoberkommando und damit als zweite Aufgabe hatte der WBN zunächst die Verteidigung der Küste, später kurze Zeit die Verteidigung des ganzen Landes.

Die zur Verteidigung der Küste vorgesehenen Truppen waren nur einsatzmässig, d.h. im Kampf unterstellt. Er konnte hierzu einen gewissen, aber eingeschränkten Einfluss auf die Ausbildung der Truppe für diesen Zweck ausüben, sowie auf den Ausbau der Befestigungen, soweit nicht OKH und OKM sich z.B. bezüglich Einbau und Einsatz der Artillerie einmischten. Ferner bereitete er Weisungen für den Kampffall vor und konnte diesbetreffende Uebungen ansetzen und kritisieren.

Truppendienstlich aber d.h. hinsichtlich allgemeiner Ausbildung, Disziplinarstrafgewalt, Personalien (Beurteilung von Offizieren) u.s.w. unterstanden die einzelnen Truppenteile den übergeordneten Kommandostellen ihrer Wehrmachtteile, also Heerestruppenteile dem Oberbefehlshaber West in Paris, Marinetruppenteile dem Admiral der Nordsee in Wilhelmshaven, Luftwaffe, die auch einsatz- und ausbildungsmässig ihm nicht unterstand (ausgenommen Rgt. Goering), der Luftflotte 2 in Paris, Waffen-SS dem SS-Führungshauptamt in Berlin. Diese in gewissen Fragen, die niemals geklärt wurden, auch dem Höh. SS- und Pol. Führer.

Wenn also z.B. Gen.Chr. von einem Soldaten des Heeres bei Begehn der Küstenbefestigungen etwa achtungswidrig behandelt worden wäre, dann konnte er den Mann nicht selbst bestrafen. Er musste den ihm taktisch unterstellten Befehlshaber des Heeres und Kommandeur des 88. Armeekorps darum bitten. Tat er das nicht dann blieb nur eine Beschwerde beim Ob.West in Paris übrig.

Die Versorgung bearbeitete der Oberquartiermeister des WBN *nur* für die *Heerestruppenteile*. Marine, Luftwaffe und Waffen-SS hatten ihren eigenen Versorgungsweg.

Dem Oberbefehlshaber einer Armee wurde sonst grundsätzlich ein Operationsgebiet zugewiesen, dass eine möglichst geringe Ausdehnung nach der Tiefe hatte.

Er sollte sich möglichst nur um die tatsächliche Kriegsführung zu kümmern haben und nicht durch Etappenaufgaben (Bevölkerung, Bewachungsaufgaben pp) von seiner eigentlichen Aufgabe abgezogen werden. Das rückwärtige Gebiet wurde im allgemeinen einem „Befehlshaber für das rückwärtige Gebiet" unterstellt, der zunächst der Heeresgruppe, dann einer besonders dafür eingesetzten Territorialbehörde unterstand.

Der WBN war dagegen ein halber Mil. Befehlshaber und ein halber Armeeführer. Er musste einerseits wichtige Entscheidungen der Kriegsführungen treffen, andrerseits sich mit zeitraubendem Kleinkram befassen, wie z.B. mit den unausrottbaren Trunkenheitsdelikten der Marine in Rotterdam. Hier konnte er aber nicht einmal richtig durchgreifen, sondern solche Fälle nur monieren und Bestrafung verlangen.

Die unklare Organisation, die mangelhaften, verklausulierten Befehlsverhältnisse hatten, von allem andern abgesehen, eine erhebliche Mehrarbeit zur Folge. Es konnten nicht wie sonst in militärischen Verhältnissen klare, eindeutige Befehle gegeben werden. Ein grosser Teil der Anordnungen erforderte genaue Abwägung der Competenzen, ergab Competenzstreitigkeiten. Vielfach mussten umständliche diplomatische Verhandlungen zur Erreichung des beabsichtigten Zweckes geführt werden. Dadurch entstand die Arbeitslast für den einzelnen trotz der im Interesse der Uebersichtlichkeit viel zu grossen Offizier- und Beamtenstärke des Stabes, dadurch die unverhältnissmässige Arbeitslast der entscheidenden Personen auch in normalen Zeiten, dadurch die Unübersichtlichkeit vieler Vorgänge. Die Folge war, dass untergeordnete Personen gelegentlich wichtige Entscheidungen treffen mussten, weil sie zum Vortrag bei den entscheidenden Personen nicht durchdringen konnten.

So war der Stab des WBN eine organisatorische Missgeburt, wie sie aber typisch für die Staatsführung Hitlers war, der ja aus mangelhafter organisatorischer Vorbildung, insbesondere aber aus Misstrauen, auch auf andern Arbeitsgebieten z.B. der Aussenpolitik mehrere Personen herumarbeiten liess, um dann eine gegen den andern ausspielen zu können und sich vor einseitiger Orientierung zu sichern.

VON WUEHLISCH

(Ontleend aan D. A. van Hilten, Van capitulatie tot capitulatie (Leiden, 1949) blz. 47—49)

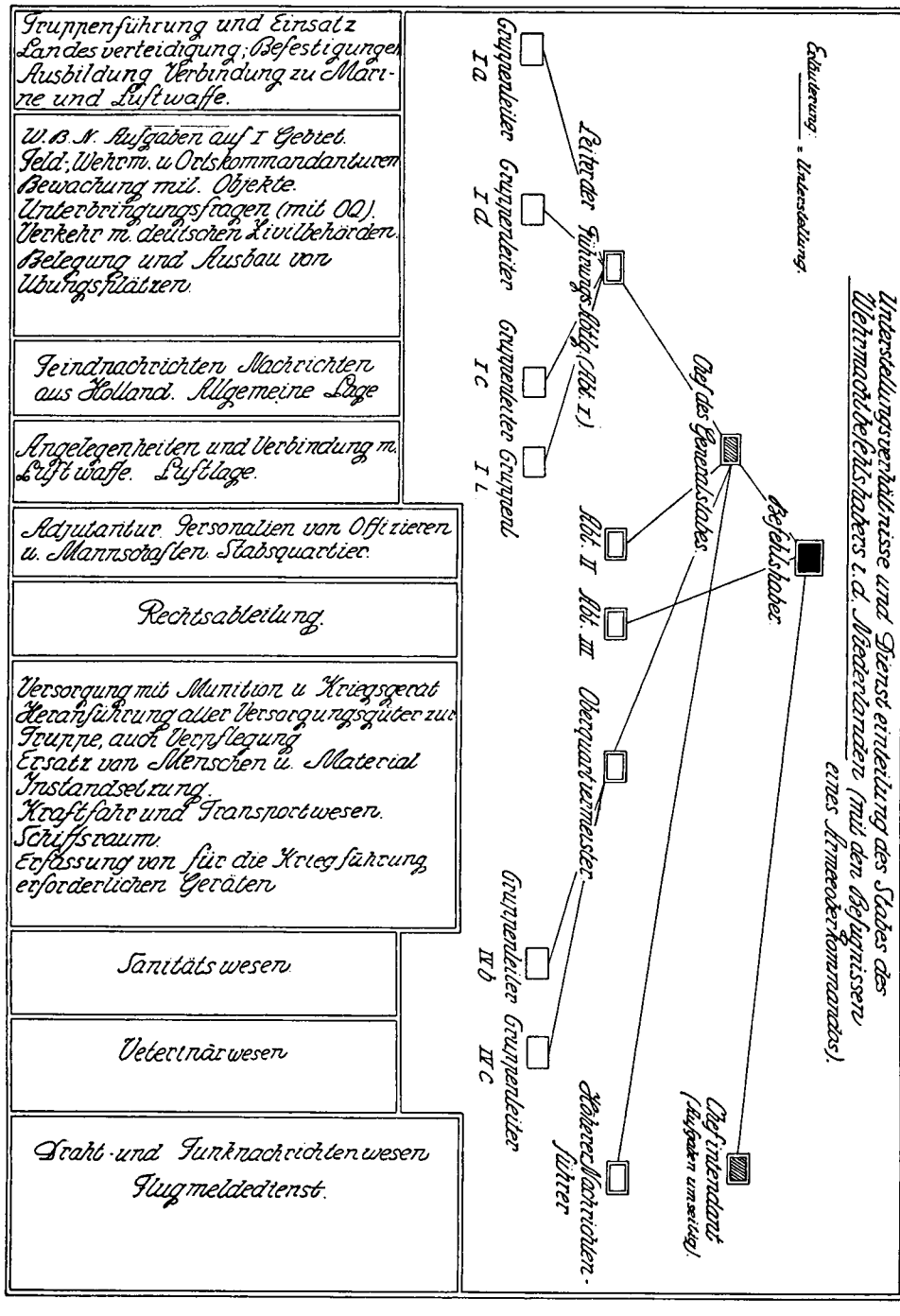
Unterstellungsverhältnisse und Diensteinteilung des Stabes des Wehrmachtbefehlshabers i. d. Niederlanden (mit den Befugnissen eines Armeeoberkommandos).
Erläuterung: = Unterstellung.
Befehlshaber
Chef des Generalstabes
Chefintendant (Aufgaben unwichtig)
Führungsabtlg. (Abt. I)
Abt. II
Abt. III
Oberquartiermeister
Kolonnenmarschführer
Gruppenleiter Ia
Gruppenleiter Id
Gruppenleiter IC
Gruppenleiter IL
Gruppenleiter IVb
Gruppenleiter IVC
Gruppenführung und Einsatz Landesverteidigung; Befestigungen Ausbildung Verbindung zu Marine und Luftwaffe.
W.B.N. Aufgaben auf I Gebiet. Feld; Wehrm. u Ortskommandanturen Bewachung mil. Objekte. Unterbringungsfragen (mit OQ). Verkehr m. deutschen Zivilbehörden. Belegung und Ausbau von Übungsplätzen.
Feindnachrichten Nachrichten aus Holland. Allgemeine Lage
Angelegenheiten und Verbindung m. Luftwaffe. Luftlage.
Adjutantur. Personalien von Offizieren u. Mannschaften. Stabsquartier.
Rechtsabteilung.
Versorgung mit Munition u Kriegsgerät Heranführung aller Versorgungsgüter zur Truppe, auch Verpflegung Ersatz von Menschen u. Material Instandsetzung. Kraftfahr und Transportwesen. Schiffsraum. Erfassung von für die Kriegführung erforderlichen Geräten
Sanitätswesen.
Veterinärwesen
Draht- und Funknachrichtenwesen Flugmeldedienst.

280

Aufgaben des Chefintendanten.

Verpflegung; Bekleidung; Erfassung kriegswichtiger Vorräte. Beschaffung kriegsnotwendiger Materialien. Militärische Bauten. Verwaltung mil. Einrichtungen. Kassenwesen.

Der Leiter der Rechtsabteilung und der Chefintendant waren verpflichtet in wichtigen Angelegenheiten oder Entscheidungen des Befehlshabers den Chef des Generalstabes zu orientieren.

Unmittelbares Vortragsrecht bei Chef. und Bef. hatten der Generalarzt (IVB) und der Generalveterinär (IVC). Der IC orientierte Bef. und Chef täglich über die Lage.

Den Gruppenleitern (bei OQ nicht aufgeführt) waren ausser Hilfsbearbeitern, Ordonnanzoffizieren usw. noch eine große Zahl besonderer Referate angegliedert, z.B. Marine-Verbindungsoffizier, Kdr. des mil. Streifendienstes, Geistliche, Kriegsgräberoffizier, Maz. soz. Verb. offizier, Verb. offz. zum Reichskommissar usw

Die Abtlg. I und II waren stark ca. 35 Offiziere
" " OQ. war stark " 30 "
Der Höh. Nachr. führer " 8 "
Zusammen 73 Offiziere und einige Beamte

Außerdem der Chefintendant mit 30 Offizieren und höheren Beamten

Arnegoor, den 9.12.46.

(Ontleend aan het strafdossier)

BIJLAGE 4

Avegoor, 30.1.1947

Betrifft: General Christiansen

Ich war Fliegerkamerad von General Christiansen, dann kurze Zeit sein Untergebener und schliesslich kurze Zeit sein Vorgesetzter.

Als alte und besonders erfolgreiche Flugzeugführer kannten wir uns schon seit langen Jahren. Vom Herbst 1936 bis Frühjahr 1937 war ich sein Stabschef, als er Kommandeur der Fliegerschulen war. Vom 27. Oktober 1944 bis 31. Januari 1945 war ich Oberbefehlshaber der Heeresgruppe H in den Niederlanden. Während dieser zeit war mir General Christiansen unterstellt.

Ich habe ihn also genauer kennen gelernt. Direkt befreundet mit ihm bin ich nicht.

Ich halte ihn für einen geraden, anständigen und vor allem sehr gutmütigen Charakter. Infolge seiner grossen Güte und seiner weitgehenden Hilfsbereitschaft erfreute er sich einer allgemeinen, geradezu sprichwörtlichen Beliebtheit bei seinen Untergebenen. Er war ohne Zweifel einer der beliebtesten Vorgesetzten bei der gesamten Luftwaffe. Von seinem geringsten und bedürftigsten Soldaten und Angestellten wurde er als Vater besonders geliebt und verehrt.

Ferner besass er ein stark ausgeprägtes Gefühl für Kameradschaft und Treue. Besonders stark vertrat er die Auffassung von bedingungslosen Gehorsam. Diese letztere Erkenntnis brachte er wohl in der Hauptsache aus seinem Seemansleben mit. Er war der Ansicht, dass nur ein einziger Mann befehlen könne, der „Mann auf der Kommandobrücke", und dass die Mannschaft ihrem Kapitän in blindem Vertrauen gehorchen und folgen müsse. So glaubte er an den Führer und an dessen bestes Wollen zum Wohle des Vaterlandes und war ihm blind und fanatisch ergeben.

Die hervorstechendsten Züge von Christiansen waren also Gefolgschaftstreue und unbedingter Gehorsam, kameradschaftliche Gesinnung, seine übergrosse Fürsorge und seine sehr weitgehende Gutmütigkeit.

Auf der anderen Seite war er geistig nicht sehr beweglich und liebte die Ruhe. Ferner hatte er infolge seines ganzen Werdeganges naturgemäss Lücken in der Schulung für den Posten eines höheren militärischen Führers und besonders in der wichtigen und schwierigen Stellung, die er in den Niederlanden einnehmen musste.

Meines Erachtens hat er aus diesen Gründen schwierige Entschlüsse und Entscheidungen in ihrer ganzen Tragweite und Auswirkung gar nicht übersehen. Bei seiner Anständigkeit und Gutmütigkeit halte ich es für ausgeschlossen, dass er vorsätzlich unmenschlich gehandelt hat.

Die Tragik von General Christiansen ist, dass er in die Niederlande auf eine Stelle berufen wurde, für die er wohl als Mensch gute Eigenschaften mitbrachte, der er aber als oberster militärischer Führer nicht gewachsen sein konnte.

STUDENT
Generaloberst

(Ontleend aan het Strafdossier)

BIJLAGE 5

NETHERLANDS WAR CRIMES COMMISSION
H.Q. B.A.O.R.
Bad Oeynhausen

Onderwerp: Geval Putten.

PROCES-VERBAAL

Op Woensdag de 6de Maart 1946, heb ik Johannes Theodorus Mekers, Reserve Tweede Luitenant, aangewezen om werkzaam te zijn bij de Netherlands War Crimes Commission in Duitsland, ingevolge daartoe bekomen opdracht, in het tuchthuis te *Werl* (Duitsland) gehoord de persoon die opgaf genaamd te zijn

KARL GEORG EBERHARD SCHÖNGARTH

geboren 22 April 1903 te Leipzig, Generalleutnant der Polizei, die in aansluiting op zijn vroegere verklaring, de volgende nadere verklaring aflegde betreffende het wegvoeren van een groot gedeelte der mannelijke bewoners van het dorp Putten en het platbranden van een aantal huizen aldaar:

Es wurde mir gemeldet, dass in Putten während der Dunkelheit ein mit Wehrmachtsoffizieren besetzter Kraftwagen von einem auf der Strasse haltenden Lastkraftwagen beschossen worden sei. Ein Offizier war erschossen und ein anderer Offizier verwundet und verschleppt worden.

Der Obergruppenführer Rauter rief mich telehponisch an und teilte mir mit, dass die Wehrmacht energische Sühnemassnahmen fordere. Ich bin dann zum Obergruppenführer gefahren, der mir mitteilte, dass der Kommandeur des betreffenden Regiments, (ein Oberst, soweit ich mich entsinnen kann), dem die Offiziere angehörten, im Auftrag seiner vorgesetzten Dienststellen und im Namen des Regiments, die Niederbrennung eines Grossteils des Ortes sowie die Festnahme aller wehrfähigen Männer verlangte. Ich glaube, dass es sich um ein Fallschirmjägerregiment namens Hermann Goering handelte. Ich habe den Obergruppenführer darauf hingewiesen dass, nach den von der Sicherheitspolizei gemachten Erfahrungen, die Täter kaum in den Reihen der Einwohner des Dorfes Putten zu suchen seien. Ich habe den Obergruppenführer auf die ungünstige politische Auswirkung der von der Wehrmacht vorgeschlagenen Massnahmen hingewiesen und eine Durchführung durch die Sicherheitspolizei strikt abgelehnt. Ich habe anheim gestellt, diese Massnahmen von der Wehrmacht in eigener Verantwortung durchführen zu lassen.

Rauter war mit meiner Entschliessung einverstanden.

Das Niederbrennen des Ortes und die Festnahme der wehrfähigen Einwohner Puttens sind von dem Regimente, dem die Offiziere angehörten, selbständig und in eigener Verantwortung durchgeführt worden.

Es ist vielleicht möglich, dass ein Kommando der Sicherheitspolizei zugezogen worden ist um die Festgenommenen zu überprüfen ob sich unter ihnen bekannte Terroristen befanden. Die Kommandos der Sicherheitspolizei waren grösstenteils den in ihrem Raum liegenden Wehrmachtseinheiten *taktisch* unterstellt. Später habe ich gehört, dass die Festgenommenen dem Lager Amersfoort zugeführt worden sind. Ich glaube, der Obergruppenführer hat den Vorfall dem Reichsführer Himmler unmittelbar oder Kaltenbrunner persönlich berichtet. Vom Reichssicherheitshauptamt wurde die Ueberführung in ein Konzentrationslager in Deutschland verfügt. Später habe ich mehr als hundert Todesscheine bekommen, in denen das Lager den Tod wegen Dysenterie bescheinigte und mitteilte, dass wegen dieser Seuche Quarantäne verhängt worden sei. Der geplanten und von der Wehrmacht genehmigten Freilassung stand die ausgebrochene Seuche im Wege.

Deze verklaring werd in concept door verdachte getekend.

Waarvan door mij is opgemaakt en getekend dit proces-verbaal te Bad Oeynhausen op 11 Maart 1946.

De Reserve-Tweede Luitenant,
w.g. J. TH. MEKERS.

(Ontleend aan het strafdossier)

BIJLAGE 6

PROCES-VERBAAL

In verband met het mij door de heer raadsheer-commissaris bij het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem opgedragen onderzoek in de zaak van de voormalige Generaal der Vliegers Christiansen heb ik, Albert Kuilman, Inspecteur-Rijksrechercheur 2e klasse te Leeuwarden, op Zaterdag 8 Maart 1947 te Heerenveen gehoord:

KARL PETER BERG,

geboren te Honnef am Rhein 18 April 1907, Kriminalsekretär, wonende te Honnef, Karlstrasse 56, thans geïnterneerd in het Bewakings- en Verblijfkamp „Crackstate" te Heerenveen, die verklaarde:

Ik ben van 8 Maart 1943 tot 20 April 1945 commandant geweest van het Polizeiliches Durchgangslager te Amersfoort. Mijn rang was SS-Untersturmführer. Als het juist is dat de gevangenen uit Putten op 2 October 1944 in het kamp te Amersfoort zijn gekomen, dan moet ik op de eerste October 1944 door de Dienststelle van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei, die destijds te Zwolle gevestigd was, zijn opgebeld met de mededeling, dat ik bezoek zou krijgen van de Commandeur des Streifendienstes Pausinger of Paulsen, die zijn Dienststelle had te Amersfoort aan de Huijgenslaan. Ik kan mij niet herinneren wie mij deze mededeling deed, wie er dus aan het toestel was. Met Streifendienst wordt bedoeld, controledienst op reizende militairen der weermacht, der SS of van de politie. Die controle werd voornamelijk gehouden in treinen om na te gaan of die militairen enz. in het bezit waren van geldige reispapieren. De man die mij van de Dienststelle van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei opbelde deelde mij ook mede, dat genoemde Commandeur een bespreking met mij wilde hebben over de opname van een transport gevangenen uit Putten. In de loop van de volgende voormiddag — dus op 2 October 1944 — verscheen Oberst Pausinger of Paulsen vergezeld van een Oberstleutnant der Luftwaffe, wiens naam ik mij in het geheel niet herinner. Zij vroegen mij of ik plaats had voor ongeveer 600 gevangenen uit Putten, die diezelfde morgen door de weermacht waren aangehouden. Voorts deelden zij mede, dat het slechts voor enige dagen zou zijn, doch dat men nog niet wist, waar de mannen heen gezonden zouden worden. Ik heb hun gezegd, dat ik er reeds over opgebeld was door de boven mij gestelde Dienststelle en dat voor die gevangenen voldoende plaats ter beschikking stond. Daarop namen de heren afscheid onder mededeling, dat zij nog eens terug zouden komen. Het is mij niet bekend, van wie Oberst Pausinger opdracht had gekregen om die maatregelen te treffen. Nadat het transport in het kamp was aangekomen heb ik de SS-Sturmbannführer Deppner, de chef van afdeling IV van het bureau van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei

te Zwolle, telefonisch met de aankomst van het transport gevangenen uit Putten in kennis gesteld. Ik meen dat die gevangenen te omstreeks 16 uur aankwamen. Het transport stond onder bewaking van een deel van het SS-Wachtbataljon III uit Amersfoort onder leiding van SS-Obersturmführer Fernau. De commandant van dat bataljon was Paul Helle. Ik heb de indruk, dat hijzelf niet aanwezig was, daar hij kort tevoren naar het front bij Arnhem was vertrokken. Ik heb er verbaasd van gestaan, dat dit bataljon met het transport was belast, omdat het in dit geval een zaak betrof die de weermacht aanging. Wie het bataljon voor dit transport opgevorderd heeft is mij niet bekend.

De gevangenen zijn ongeveer tien dagen in het kamp te Amersfoort geweest en zijn toen met andere gevangenen op transport gesteld naar het concentratiekamp te Neuengamme bij Hamburg. Ik meen dat dat transport uit ongeveer 1400 man bestond. De SS-Sturmbannführer Deppner had hierover ruggespraak met mij gehouden en had mij medegedeeld, dat ik een groot transport samenstellen moest van verschillende soorten van gevangenen met inbegrip van die uit Putten. Tot het transport behoorden: 1. Gevangenen voor de arbeidsinzet in Duitschland. 2. Gevangenen die voor lichte politieke vergrijpen gearresteerd waren en eveneens voor de arbeidsinzet in Duitschland bestemd waren. 3. Gevangenen uit de Kriegsgefängnis te Utrecht. 4. Zware politieke gevangenen. 5. De gevangenen uit Putten.

De SS-Sturmbannführer Deppner had mij opgedragen een begeleidend schrijven mede te geven aan de transportgeleider waarin vermeld moest worden wat er met de gevangenen geschieden moest. Ten opzichte van de gevangenen uit Putten heb ik daarin vermeld, dat zij op last van de SS-Sturmbannffihrer Deppner voor den tijd van 6 maanden naar het kamp te Neuengamme werden gezonden. Ook heb ik er nog in vermeld, dat de gevangenen uit Putten bij een actie van de weermacht aangehouden waren, waarmede ik tot uitdrukking heb willen brengen, dat deze menschen allen gelijk dienden te worden behandeld. Enige dagen later heb ik genoemde SS-Sturmbannführer de doorslag van gemeld schrijven laten lezen toen hij een bezoek aan het kamp bracht. Het transport waartoe de Puttenaren behoorden is op 11 of 12 October 1944 vertrokken, naar ik meen onder commando van de Ordnungspolizei uit Amsterdam. Deppner heeft na lezing van de doorslag van het begeleidend schrijven aan mij medegedeeld, dat het in orde was en in overeenstemming met wat hij mij bevolen had.

In de tien dagen dat de gevangenen uit Putten zich in het kamp te Amersfoort bevonden kwam Oberst Pausinger of Paulsen nog eens in het kamp. Hij gaf mij toen enige briefjes of lijstjes (Zettel) met namen van Puttenaren, die in verband met zieke verwanten of grote gezinnen in aanmerking behoorden te komen voor vrijlating. Hij gaf mij opdracht een onderzoek in te stellen en de gevangenen uit Putten vrij te laten voorzoover zij meer dan 5 kinderen hadden en op deze briefjes of lijstjes voorkwamen. Ik heb daarop alle gevangenen uit Putten, die meer dan 5

kinderen hadden en op deze lijstjes of briefjes voorkwamen in vrijheid gesteld. Wie de transportgeleider is geweest weet ik niet meer.

In het Duits opgenomen en na voorlezing en volharding in concept getekend.

. . . . . .

Waarvan door mij persoonlijk op ambtseed is opgemaakt dit proces-verbaal te Leeuwarden, op 17 Maart 1947.

De Inspecteur-Rijksrechercheur

w.g. A. KUILMAN.

(Ontleend aan het Strafdossier)

THE TRIAL OF CHRISTIANSEN,
General der Flieger

Dutch Special Court for the trial of War Criminals, Arnhem: 21st and 22nd July and 5th August 1948.

THE TEXT

The present volume was edited by the Netherlands State Institute for War Documentation (*Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie*) and is a record of the proceedings against F. C. Christiansen, Commander-in-Chief of the German Armed Forces in the Netherlands (*Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, WBN*) from May 1940 to May 1945. He was charged with being a War Criminal in the Dutch Theatre of War.

The text published is the original transcript of the proceedings of the trial made by assistants of the *Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* with the help of wire recorders. Only in a few instances slight alterations have been made, i.e., when the text was too colloquial or unintelligible owing to carelessness on the part of the speakers. The many „Dutch-isms" in the oral evidence of Rauter, former Higher SS and Police Chief (*Höherer SS- und Polizeiführer*) in the Netherlands during the war, are reproduced in their entirety, as also are typical turns of speech of individual witnesses.

OUTLINE OF THE PROCEEDINGS

(1) *The Court*

The defendant, Friedrich Christian Christiansen, born in Northern Germany in 1879, a German national and former *General der Flieger*, was tried at Arnhem before a Dutch Special Court established under and subject to the provisions of the Extraordinary Penal Law Decree of 22nd December 1943, as amended on 10th July 1947 (Statute Book of the Kingdom of the Netherlands No. D 61) [1]).

MEMBERS OF THE COURT: Baron Dr J. A. G. de Vos van Steenwijk, *Presiding Judge*;
Dr D. van Eck, Professor of Law, *Civil Judge*;
Rear-Admiral K. van Aller, *Military Judge*.

The judges were assisted by Dr C. Star Nauta Carsten and Col. G. A. de Brauw.

COUNSEL FOR THE PROSECUTION: Dr Fikkert.

COUNSEL FOR THE DEFENCE: J. H. Arnold.

---

[1]) Full particulars of the Netherlands Decrees concerning trials of War Criminals can be found in the Appendix to Volume XI of the series of *Law Reports on Trials of War Criminals, selected and prepared by the United Nations War Crimes Commission* (1949), pp. 86—110. Cf. *Law Reports*, Volume XIV (1949), p. 111.

(2) *A German national not permitted to act as Counsel for the Defence*

In February 1946 the defendant requested that a former member of his Staff, Dr Vogler, be appointed as Counsel for the Defence, as Dr Vogler was largely conversant with the alleged facts and circumstances. This request was rejected by the Dutch Ministry of Justice (June 1946) on the grounds that Dutch Rules of Procedure did not permit a foreigner to act as Counsel or Assistant Counsel in a Dutch Court.

(3) *The Accused*

The accused was appointed by Hitler as Commander-in-Chief of the German Armed Forces in the Netherlands (*Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden*) (instructions dated 20th May 1940) and was directly responsible to Hitler, commanding through the OKW (Supreme Headquarters of the German Armed Forces) [1]).

Like his counterpart in Norway, the accused held a far less important position than, for instance, the Military Commander in Belgium. As the Netherlands were considered to be an eminently „Germanic" country, a German Civil Government was set up under a *Reichskommissar*, Dr Seyss-Inquart [2]). The Civil Government dealt with all matters covering central and local administration, the judicature, economy, the police, and the political supervision of cultural and political life in Holland. The main task of the Commander-in-Chief of the German Armed Forces — including the Army, Navy and Air Force, each under its own command — was the supervision of defence against possible Allied attacks or invasion. He had also to confirm the death penalty or long terms of imprisonment passed by the three German Military Courts. As supreme representative of the *Wehrmacht* the Commander-in-Chief had to apply to the *Reichskommissariat* for permission to accede to any demands made by the *Wehrmacht* or *OKW*. The Higher SS and Police Chief, though formally only the executive authority in the service of the *Reichskommissar* and, if necessary, of the *Wehrmachtbefehlshaber*, was actually the representative of Himmler and as such a powerful figure in the occupation forces.

(4) *Progress of the Trial*

In conformity with Art. 1 of the Extraordinary Penal Law Decree and Arts. 47, 157, 282, 287 of the Netherlands Penal Code, a preliminary investigation by an Examining Magistrate (*raadsheer-commissaris*) began on 4th February 1946. Dr H. R. de Zaaijer was appointed as the Examining Magistrate and his investigation lasted until 21st June 1948.

The accused, who had already been made acquainted with the tenor of the documents concerning his case, was served with a copy of the indictment at least ten

---

[1]) See Appendix 2, p. 230. In the Hitler Decree of 18th May 1940 (Appendix 1, p. 228—229) the position of a *Wehrmachtbefehlshaber* was defined as being immediately below a *Reichskommissar*.
[2]) Tried as a major War Criminal before the International Military Tribunal at Nuremberg and executed 1946.

days before his trial. The German witnesses and experts called by the Defence were former members of Christiansen's Staff. They were all domiciled in Germany but because of the formalities required by Dutch and British authorities they were unable to arrive in time for the trial.

The trial opened on 21st July 1948 with the Prosecutor reading the indictment. The proceedings were held in Dutch and German and five witnesses for the Prosecution and two for the Defence gave evidence on the first day. Statements were read and discussed with the defendant, contradictory evidence was sifted and the facts established. On the 22nd July the Prosecution speaking for the Crown took up most of the morning session; the Defence used part of the morning and most of the afternoon. The defendant was allowed to address the court without taking the oath, but he refused the opportunity of making a final speech. Extensive notes were submitted on behalf of both sides.

A very short session on 5th August saw the conclusion of the evidence. A certificate of authenticity for the most important document concerning Charge III was handed to the Court. The Findings were made known and sentence passed on 12th August 1948.

An appeal in cassation against the decision of the Special Court was made by both Prosecution and Defence on 20th August 1948, but both appeals were withdrawn on 9th October 1948. As no application for a pardon had been made the sentence was entered.

(5) *The Indictment*

The defendant was charged on three counts, covering the period 10th May 1940 to 15th May 1945.

(I) Committing a War Crime in that he, as *Wehrmachtbefehlshaber*, abused his powers and authority in that capacity and intentionally and in violation of the laws and customs of war addressed an appeal to the *Reichskommissar* and/or the Higher SS and Police Chief to have a fitting number of Dutch hostages executed as a reprisal for an unsuccessful attempt by persons unknown against a German troop train near Rotterdam on 7th August 1942, as a consequence of which five hostages were shot near Goirle (North Brabant) on 15th August 1942.

(II) Committing a War Crime in that he, as *Wehrmachtbefehlshaber*, abused his powers and authority in that capacity by intentionally and in violation of the laws and customs of war addressing an appeal to the Higher SS and Police Chief to execute a number of prisoners taken as a reprisal for the murder of a German soldier in Haarlem on 30th January 1943 by a person unknown, in consequence of which ten Dutchmen were shot in the Bloemendaal dunes on 2nd February 1943.

(III) Committing a War Crime and/or a Crime against Humanity in that he, as *Wehrmachtbefehlshaber*, abused his powers and authority in that capacity and intentionally and in violation of the laws and customs of war, in reprisal for an attack on a German *Wehrmacht* car near Putten (Gelderland) whereby one German

officer was killed and another wounded, ordered or was responsible for an order to German troops of the *Hermann Goering Division* under the command of *Oberst* Fullriede:

(a) to arrest the greater part of the able-bodied male inhabitants of Putten and to hand them over to the SS, in consequence of which the men were deported to a German concentration camp where the greater part of them died in unnatural circumstances;

(b) to evacuate the women and children and to burn down the greater part of the village of Putten.

(IIIb) Alternative charge to Charge (III), that he intentionally suffered members of his Staff to issue these instructions and suffered troops under his command to carry out these orders without exercising control.

(6) *Evidence for the Prosecution*

Charge I

The following witnesses gave evidence: H. A. Rauter, *Höherer SS- und Polizeiführer* (Higher SS and Police Chief) in the Netherlands during the occupation; as *Generalkommissar für das Sicherheitswesen* (General Commissioner for Public Safety) he also took orders from the *Reichskommissar* and if necessary from the *Wehrmachtbefehlshaber.* J. Schreieder, head of the *Sicherheitspolizei* section for counter-espionage and the apprehension of sabotage groups.

Written evidence was given by W. Harster, *Befehlshaber der Sicherheitspolizei, BdS,* (Chief of the Security Police) until September 1943, and K. A. Gemmeker, who was commandant of the St. Michielsgestel Hostages Camp in the summer of 1942 and was witness at the reprisal shooting.

The facts were established as follows:

As a result of increasing acts of sabotage in France and Belgium the OKW had ordered Christiansen to arrest 1000 hostages in the Netherlands (end of December 1941). Christiansen passed this order on to the *Reichskommissar.* In about April 1942, however, Christiansen protested to the OKW against the policy of hostages, but the order still went through. On 13th July 1942 Christiansen publicly proclaimed that hostages would pay the penalty for any acts of sabotage.

On 7th August 1942 an attempt was made to wreck a German troop train near Rotterdam; there were no German casualties. The OKW, on receipt of the information by the WBN (*Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden*), demanded that a „fitting number" of hostages be executed. Christiansen repeated this order at a lengthy meeting held on the following day by the *Reichskommissar*, at which all the principal German authorities in the Netherlands were present. A compromise was reached at this meeting between the demands made by the OKW and the objections raised, and as a consequence Seyss-Inquart decided that five hostages would be executed. A proclamation by Rauter in the name of the WBN, but not drawn up or especially approved by him, announced that hostages would be chosen

if the perpetrators of the attempt on the train were not found before midnight on 14th August, either with the co-operation of the population or through information given. Christiansen promised a large reward on his own initiative.

Since both Rauter and Christiansen looked for the authors amongst Dutch spies dropped from allied aircraft, an investigation into the matter was undertaken by Schreieder. It transpired, however, that the source of this particular attempt at sabotage lay in communist circles. Rauter is said to have informed Christiansen of this preliminary finding on 12th August and again on the evening of 14th August, after he himself had been warned by Schreieder that the execution should be delayed. Rauter denied this latter statement. The WBN still held to the ultimatum contained in the text of the proclamation, though it is said that he approached Keitel, Jodl and Goering in a vain attempt to seek clemency.

Under Rauter's supervision three hostages were chosen by the deputy *BdS* Knolle (Harster had gone on leave as a protest against the proposed action). On the request of *Generalkommissar* F. Schmidt, Seyss-Inquart's chief political adviser, two persons were added who came from circles connected with the Royal Family, one of whom was not at that time under arrest. The executions by a firing squad of the *Ordnungspolizei* took place on 15th August in the Goirle woods (North Brabant), where the victims were secretly buried. A public announcement of the shooting was made by Rauter.

There was a certain discrepancy between the evidence of the witnesses and that of the accused. Christiansen was emphatic in his denial that he knew the authors were being traced. He accused Rauter of lying when Rauter insisted that he had repeated the information at the last minute. There was also disagreement between Rauter and the accused over the question whether or not this was a political or military matter and who originally made the demand for the execution of 20 hostages. Schreieder maintained that Rauter had taken the final decision. Rauter was equally emphatic that he had very strongly opposed the shooting of hostages for this particular sabotage attempt as the results could be looked upon as a symptom of failure on the part of the German police.

Pending the decision Rauter, by appealing to Himmler — who then came to an arrangement with the OKW — ensured that hostages in the future would come under his jurisdiction because of the political and police aspects involved. He was thus able to see that no more „real hostages" were executed as a reprisal; either „reprisal prisoners" were used or prisoners who had already been sentenced to death by German military or civil courts in the Netherlands and who were reserved for reprisals („*Todeskandidaten*").

Charge II

W. Lages, Head of the *Aussenstelle* Amsterdam of the *Sicherheitspolizei*, was heard as a witness as well as Rauter.

On 30th January 1943 a German hospital orderly was killed in Haarlem. This

was reported by the local military authority to the *Sipo* in Amsterdam, together with a request for reprisal action. Christiansen repeated this demand to Rauter and the *Reichskommissar*. A conference took place between Seyss-Inquart, Rauter and the WBN's *Chefrichter* (head judge). The WBN was not present, but his permission for the policy of reprisals was obtained by telephone. General orders for reprisals issued by the OKW and Hitler held good for the West but had not yet been acted upon in the Netherlands. It was decided in mutual consultation and at the request of the WBN that reprisals should be taken if the authors were not found; ten persons from „Jewish-Communist circles" would be executed. In the opinion of Lages and Rauter Haarlem could be considered a centre of communist resistance and attacks on political grounds occurred there in increasing measure. About 100 persons were arrested by the Amsterdam *Sipo*. A hasty investigation was made to find the attacker(s) but it lasted only two days with negative results. It was not even established whether the victim had been killed from private rather than political motives. On the morning of the 2nd February 1943 ten of the „reprisal prisoners" were shot in the dunes at Bloemendaal by a firing squad of the *Ordnungspolizei*. A public announcement to this effect was made by Rauter.

So far as Christiansen's responsibility was concerned, Rauter said that the number of victims was given in the then existing OKW order and that the reprisal served its purpose in that no more members of the *Wehrmacht* were shot in that district in the same year. Contrary to his opinion of the previous summer (Charge I) Rauter was now in favour of reprisals as the general situation had considerably worsened; the fall of Stalingrad was imminent and resistance was on the increase, urged on by the Government in London.

The memory of the accused appeared to be vague on this point and he continually restated that he had simply passed on an order given by a higher authority. The prosecution urged that in any case he should have ensured that a longer time was allowed for what transpired to be only a partial investigation.

Charge III

Other witnesses in this charge, apart from Rauter, were *Oberst* Fullriede, temporary commander of the air division affected by the surprise attack made by the underground movement near Putten and charged with carrying out reprisals against Putten; and Otten, the Netherlands Maréchaussée Lieutenant from Putten who had to help Fullriede. A written statement by Von Wühlisch, Chief of Staff to Christiansen from December 1942, was placed at the disposal of the Court.

Judgment had been passed shortly before by the same Court on Fullriede for his role in the reprisals against Putten. The facts and their motives established in that trial could therefore be used in the present charge. On the other hand, contradictory evidence clouded the issue and two principal witnesses were dead: Von Wühlisch who committed suicide in prison on 21st September 1947 before the investigation against Christiansen was concluded, and Schöngarth, *Befehlshaber*

der Sicherheitspolizei in the period concerned, who had been sentenced to death by a British Military Court in Germany and executed in February 1946, before the investigation against Christiansen had begun.

On the night of 30th September/1st October 1944 an attack by persons unknown was made outside Putten village (Gelderland) on a *Wehrmacht* car carrying officers of the *Hermann Goering Division.* One of the officers was killed and another wounded and carried off. In the early morning of the 2nd October, however, the wounded officer was released, an action taken by the underground in the hope that the reprisals threatening Putten would not be put into effect.

Fullriede, as the dead man's superior officer, informed the *Wehrmachtbefehlshaber's* Staff of the attack and received preliminary instructions to surround the village and place the inhabitants under collective arrest until further orders. In the process of carrying out this order nine villagers were killed „attempting to escape". Christiansen was informed of the matter by the Chief of Staff in the daily report. He burst into one of his customary rages and is alleged to have said „*Das ganze Nest muss niedergebrannt, die ganze Bande muss an die Wand gestellt*". („The whole place must be burned down and the whole band lined up against the wall"). Later he calmed down and left the drawing up of an order to his Staff. Like them he wished to exclude Rauter for fear that he (Rauter) would order hostages to be shot.

Rauter, warned by Schöngarth, however, desired at all costs to be consulted. He was unable to appreciate the *Wehrmacht's* reprisal methods — incendiarism near the place where the sabotage had been committed, since by a proclamation of 13th September 1944 municipalities had been made responsible by Christiansen for sabotage committed locally. Rauter preferred a police investigation and the execution of the culprits. Information could be given by the wounded officer, but in the event of failure on the part of the police *Todeskandidaten* could be shot.

Consultations between Von Wühlisch, Chief of Staff, and Schöngarth, *Befehlshaber der Sicherheitspolizei*, is said to have resulted in a plan to transport the male inhabitants of Putten to Germany for the *Arbeitseinsatz*; the men would be taken as the first stage of the journey to the Amersfoort Concentration Camp. Instead of the police troops requested by Von Wühlisch to take charge of the deportees (*Abtransport*), SS troops from Amersfoort Camp were called in.

The police investigation by the *Sicherheitspolizei* began on the afternoon of the first day, but it cannot have been carried out very thoroughly as no use was made of the information given by the wounded officer.

Fullriede, first by telephone and later confirmed in writing on his own request, was given an order to the following effect:

(1) Shoot the culprits.

(2) Hand over to the SS the male population aged 17 to 50.

(3) Burn down the village with the exception of houses belonging to pro-Germans.

Consultations took place afresh between the Chief of Staff and the *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* and between them and Rauter. The reason for these talks was the criticism amongst those close to Christiansen of the „free slave labour"(!) method of punishment, as according to proposals under discussion by the OKW and the *Wehrmachtbefehlshaber*, the entire male population of the Netherlands was to be rounded up as a precautionary measure, and put to work so as to alleviate any threat to the occupying forces. For this reason a second plan seems to have been formed, that of taking the Putten men to a German concentration camp.

Ten days after they reached Amersfoort from Putten on 2nd October 1944, 600 men were put on to a transport, a great number of them for Neuengamme [1]). Their death may not have been the intention but it was certainly the result of their imprisonment. Only about ten per cent of the (approximate) 600 deportees returned to the Netherlands after the end of the war.

Meanwhile Fullriede had carried out the second part of his order early in the evening of the second day. He left Putten during the evening of the 2nd October before the reprisal action had been completed and the SS did more mischief than had been the original intention. Word was sent to the *Wehrmachtbefehlshaber's* Staff that the orders had been put into effect. This report had then to be worked into the *Abendmeldung* of the *Nachrichtendienst* of the WBN. The document was handed over to the Court but its significance and strength as evidence was disputed by Christiansen and his counsel. On making his official oral report to the Staff on 4th October 1944, Fullriede is said to have been censured that on his own responsibility he had not carried out the order fully and relentlessly [2]).

Conflicting evidence continued on a number of points:

(1) Did Fullriede himself originate the proposals for reprisals as suggested by Defending Counsel [3])?

(2) The exact time when the order was said to have been given; this would show whether or not there had been undue haste on the part of the Staff.

(3) Whether deportation to Germany had been intended from the outset and whether or not Christiansen knew about the transfer of the Putten men to a concentration camp.

(4) Whether or not a limit to the incendiarism had been suggested by Rauter or the Staff, or if this had emanated from Fullriede [3]).

---

[1]) Ten men managed to escape in transit by jumping out of the train; about sixty were released whilst still at Amersfoort. (Data obtained from an investigation by the *Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.*)

[2]) About 90 houses instead of 600; about 600 men instead of the entire population; no shooting of culprits.

[3]) This question was answered negatively in the Judgment against Fullriede. The same applies to point (4).

(5) Whether Fullriede had in fact carried out the order given him in a modified form and especially whether or not he had sabotaged an investigation so as not to be compelled to shoot innocent people.

(6) Whether as a disciplinary measure he was later transferred to a more dangerous post.

On the second day of the sitting Fullriede attempted to lay the full blame onto the two crown witnesses Von Wühlisch and Schöngarth (both dead). The Court did not proceed further into this.

Against the incriminating evidence the accused could only protest that he had obeyed „superior orders". He acknowledged his responsibility for the order given, but disputed that the *Abendmeldung* gave the contents of it correctly any more than did the personal notes in Fullriede's diary. He maintained, and was upheld in this by Rauter, that a great deal was done by his Staff of which he was kept unaware. As an example an exchange of telegrams was quoted between the Staff and the OKW on 21st and 24th September 1944. They were in connection with the railway strike which had broken out in the Netherlands. In defiance of the *Führerbefehle* of July and August 1944 permission was requested for the *Wehrmacht* to act, by means of courts martial or otherwise, against anyone who prejudiced the German war effort. The contents of this telegram had been produced by the Prosecution as evidence of Christiansen's savagery.

The Prosecution also contended that the accused had moved too quickly in the Putten affair; he had not awaited the results of an investigation before allowing reprisals nor had he enquired about the fate of the deported men. Counsel pointed to the suspicious circumstance that the return of the wounded officer was not apparently reported to Fullriede or Christiansen, while for the rest the German information system appeared to function excellently.

(7) *Summing up for the Prosecution* [1])

The Prosecution emphasized that every occupation brings with it oppression and lack of freedom to the population. There were, however, degrees of oppression. The occupation in the Netherlands was undoubtedly merciless though not all the measures taken by the Germans were unlawful, this especially holding good for the numerous death sentences. These were at least brought about in a correct manner through German military or civil courts under the sanction of the *Wehrmachtbefehlshaber* and the *Reichskommissar*.

Contrary to the Rauter case — in which the Prosecution had at his disposal a quantity of documentary evidence from Himmler's archives provided by the *Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* in the form of photostats made at the U.S. Berlin Document Center — the case against Christiansen had to be built up on statements by witnesses. In addition the most important witnesses were either dead or were

[1]) This summing up has here been limited to points not repeated in the Judgment.

unable to enter the Netherlands in time in view of the trial. It was therefore possible to make only three charges, in themselves very serious, for which there was sufficient supportive legal evidence.

For lack of evidence the following points had not been included in the indictment:

(a) the fact that Jewish officers of the Netherlands army had been deprived of their rights as prisoners of war which had led to their deportation to Eastern Europe where most of them died;

(b) the fact (which occurred repeatedly) that sentences passed by German military courts were annulled because the death sentence had not been passed;

(c) the fact that Netherlands regular officers were taken to Germany as prisoners of war on May 15, 1942, probably as a reprisal against acts of sabotage with which officers had been increasingly mixed up. According to the Geneva Convention of 1929, however, reprisals against prisoners of war on account of acts performed during their captivity were not allowed. It was a questionable point whether in 1942 the Dutch officers who had been released on parole, still had occupied the status of prisoners of war. On the authority of Prof. Dr. J. H. W. Verzijl the prosecution believed they did.

The Prosecution submitted that all three charges had been proved and that there were no extenuating circumstances. He asked for a term of imprisonment of 20 years, the sentence to include the time spent in preliminary custody.

(8) *Summing up by Counsel for the Defence* [1])

The unreliability of Rauter's testimony was strongly criticised. The absence of German witnesses, to which the defence was forced to agree (Christiansen stated that to stand accused without the supporting evidence and advise of his closest collaborators placed him in a very unfavourable position) allowed the Putten incident to be completely misinterpreted.

One written and two oral testimonies before the Court demonstrated Christiansen's lack of power *vis à vis* his Staff. He had always been inspired with very humane feelings towards the Netherlands population and would have given practical expression to his good intentions had it been possible to exclude the Staff. The first testimony was that of General Student, who had known Christiansen for many years and had been for some time one of his subordinates. By the end of the war Student was commanding the *Heeresgruppe B* which operated in the Netherlands and as such was Christiansen's superior officer.

The evidence provided by the two oral testimonies were to the same effect. The first witness thought he could have obtained clemency from Christiansen when he (the witness) intervened on behalf of some South Holland farmers who had been

---

[1]) This summary has been limited to points not repeated in the Judgment.

sentenced to death for helping Canadian parachutists. A violent outburst from the Netherlands Radio in London, however, and the written intervention of another person which resulted in the whole Staff learning of the matter, tied Christiansen's hands. The other witness who — with 148 others — had been sentenced to death because he had been found guilty of being a member of a mixed Netherlands, Belgian and French espionage organization, considered that he owed his life and that of 40 others to a secret pardon by Christiansen and the latter's protection when they were transferred to German prisons. (Closer investigation revealed that the reprieve was a result of the *Nacht und Nebel Erlass* coming into effect in the Netherlands; furthermore it was hoped on the German side that these Netherlanders could be exchanged for German prisoners-of-war).

In part of his concluding speech which rested on the legal aspect, Counsel continually appealed to the Judgment of the American Military Tribunal in Nuremberg in the case of General List and others (Case 7); a precedent had been established on the basis of which the reprisals demanded by Christiansen and even the execution of hostages or „reprisal prisoners" were permissible as they complied with the conditional limits laid down by that Court [1]).

(9) *Judgment*

The opening words and the three separate counts of the indictment were considered to have been proved on the grounds of the statements (repeated in a summarized form) made by the accused and the witnesses. The essential documents were cited in full. Reference was made to Articles 46 and 52 of the Rules of Land Warfare, which could be considered as being known to the accused and to have been violated by him. His acts of revenge were out of all proportion to the offence and were taken without prior and fitting investigation to ascertain the true facts and culprits and therefore in conflict with the Laws of Nations and humanity.

The arguments advanced by the Defence were rejected.

(1) COUNSEL: The actions of the accused were justified in that they were the answer to a form of resistance such as in general was not allowed by international law or by the terms of the capitulation treaty.

THE COURT: Rejected [2]).

---

[1]) A summary of this judgment is given on pp. 48—75 of Vol. VIII, *Law Reports of Trials of War Criminals, selected and published by the United Nations War Crimes Commission*, pp. 60—66, dealing with the Tribunal's view on the question of shooting hostages and reprisal prisoners.

In *Law Reports*, Part XV, it is made clear that the judgment of the Military Tribunal against List and others is not accepted without certain reserves by a number of courts and eminent legal authorities. See among others, pp. 177—182: *The plea of legitimate reprisal.* Also *Law Reports*, Part VIII, in the *Introduction to the Hostages Trial*, by Lord Wright of Durley.

There is no reason to assume that the verdict of the American Tribunal forms the general opinion in the field of international law on the legality of reprisals.

[2]) This part of the judgment is quoted with a short commentary in *Law Reports*, Part XIV, Case 88, the Trial of H. A. Rauter, pp. 127—129, wherein the right to resistance on the part of inhabitants of occupied territory is described.

(a) For the suppression of resistance to be undertaken with impunity the legality or otherwise of the resistance was irrelevant.

(b) The suppression of resistance could not be undertaken with impunity if the resistance was a protest against the violation of the Law of Nations on the part of the occupying forces (not under discussion in the present case).

(c) The resistance against which the accused used reprisals was not unlawful. As long as international law knows no distinction between legal or illegal occupation it would be unreasonable to demand absolute obedience from the population. On this understanding however, that members of such resistance movements must accept the increased risks in this mode of fighting. They are in the same position as spies in wartime. By the rules of war it is not illegal to employ spies, but the belligerent nations have the right to defend themselves against espionage with the most severe measures.

(d) The capitulation treaty only bound the man who concluded it to direct an appeal to the population to maintain order and suffer obedience; this appeal was made. As long as a treaty was not ratified by the lawful government (which did not happen in the case of the Netherlands) it could not impose any duty on its citizens [1]).

(2A) COUNSEL: The laws and customs of war justified the reprisals.

THE COURT: Rejected.

(a) It was not the legality of the reprisal measures that was in dispute but their impunity.

(b) According to customs in force before the war reprisals could only be taken with impunity „in a last resort" and in moderation. Neither of these requirements had been fulfilled in any of the three charges. This was amply demonstrated in each case.

(2B) The COURT rejected arguments by COUNSEL that reprisals in the case of Putten — and even the execution of hostages — were justified. The shooting of a few hostages was deemed less grave than the mass deportation and the incendiarism whereby a large number of people were affected in their freedom, family rights and property, with the danger of still worse befalling.

(3) COUNSEL pleaded that Christiansen could not be charged with intent. There could be talk of *culpa* but not of *dolus*.

THE COURT: Rejected.

In Charge I the part played by the accused was indicated by his exclamation „*Jetzt haben wir die Mordsschweinerei da*!" („Now we have that filthy business"). (The argument by the Defence that the accused understood that he was carrying out an inhuman order, but that it was not possible to disobey or resign, was not mentioned in the judgment; nor the fact that the accused tried to evade the order).

---

[1]) This point is treated separately and in detail in the Judgment of the Special Court of Cassation in the Rauter case, *Law Reports*, Part XIV, pp. 124—127.

(4) The „plea of necessity" was put forward by COUNSEL (in all three cases the safety and prestige of the *Wehrmacht* were at stake, though the argument applied in the main to Charge II).

THE COURT: Rejected.

(a) „Necessity of war" should never override the rules of international law. These rules were drafted precisely to place certain limits to what had not been laid down and to which „necessity of war" could in itself lead.

(b) The Defence gave too wide an interpretation to „necessity". There were no German victims involved in the first charge.

(5A) COUNSEL pleaded „superior orders".

THE COURT: Rejected.

(a) A superior order could be pleaded if the person who carried out the order was not, or did not need to be, aware of its illegality.

(b) Only in the first charge was there any question of a direct order.

(c) The laws and customs of war did not accept this plea as a ground for exemption from punishment but at most as an extenuating circumstance which could be taken into account when considering sentence.

(5B) COUNSEL appealed to „duress".

THE COURT: Rejected.

(a) Christiansen's high position and his personal protection by Goering made it improbable that any severe punishment would follow a refusal to obey the order.

(b) This was a risk which a commanding general should take in view of his very responsible task.

(6) COUNSEL moved that according to Art. 91 of the Netherlands Penal Code the defendant could not be punished with greater severity than a Dutch officer who did not observe the laws and customs of war.

THE COURT: Rejected.

This article did not cover the crimes for which the accused was being charged. It was for this reason that Art. 27a was added to the Extraordinary Penal Law Decree. The text under 6 (b) and (c) in the London Charter also held good for trials in the Netherlands. The Prosecution stated that Netherlanders in the service of the enemy who committed a war crime were liable to the same penalties holding good for German war criminals.

The Court considered not proved those points mentioned by the Prosecution in his summing up but not charged. In the case of Putten the Court considered not proved that the consequences of deportation to a Concentration camp in Germany were the responsibility of Christiansen as a result of his orders.

The proved crimes constituted for Counts I, II and III a „War Crime" and for III in addition a „Crime against Humanity". This was in conformity with Art. 6 (b) and (c) of the London Charter which, pursuant to Art. 27a Extraordinary Penal Law

Decree, was applicable to the Netherlands and with Art. 28 Extraordinary Penal Law Decree and Art. 57 Penal Code. The accused also infringed Arts. 47, 57, 289, 157, 350, 278, 284, Penal Code and Arts. 26, 1, 11 and 28, Extraordinary Penal Law Decree.

(10) *Sentence*

Imprisonment for 12 years, the time spent in preliminary custody to be deducted.

The Court took — apart from the advanced age of the accused — the following extenuating circumstances into account: of the three chief figures in the Netherlands, the *Reichskommissar*, the *Höhere SS- nnd Polizeiführer* and the *Wehrmachtbefehlshaber* (Christiansen), the accused had been the least to blame; that he as a commanding officer was often faced with great difficulties as a result of „superior orders".

As one of the three principal figures in the German occupation government, the accused spread Nazi terrorism in the Netherlands and as an adherent of Hitler and a protégé of Goering he did everything in his power *rücksichtslos* (relentlessly) to further the German victory under the motto „The end justifies the means".

APPENDICES

The following documents are included in this publication as appendices:

(1) Hitler's Decree on the Exercise of Governmental Authority in the Netherlands of 18 May 1940 (*Erlass des Führers über Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden*).

(2) Hitler's Instructions for the *Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden* dated 20 May 1940.

(3) Notes of Von Wühlisch: *Aufgaben und Unterstellungsverhältnisse des Wehrmachtbefehlshabers in den Niederlanden* (Task and position of the WBN).

Since Von Wühlisch was Christiansen's Chief of Staff from the end of December 1942 until the end of the occupation his explanation, although written in captivity, is of importance.

(4) General Student's opinion on the personal character of Christiansen.

(5) Statement by Schöngarth regarding Putten.

In itself this brief statement is unimportant, but as one of the principal witnesses in Charge III, his testimony, had he been alive, would have been heard. For this reason his statement has been included.

(6) Statement by K. E. Berg, commandant of Amersfoort camp.

45172 - '49